

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KESİŞİMSSEL YAKLAŞIMLA
ENGELLİLİK VE TOPLUMSAL CİNSİYET
(AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ VE TÜRKİYE
KARŞILAŞTIRMASI)**

DOKTORA TEZİ

Fatma KAHRAMAN GÜLOĞLU

Enstitü Anabilim Dalı: Sosyoloji

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali Rıza ABAY

TEMMUZ – 2017

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

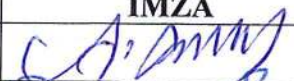
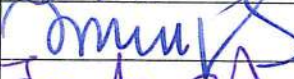
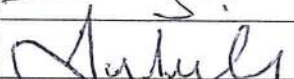
**KESİŞİMSSEL YAKLAŞIMLA
ENGELLİLİK VE TOPLUMSAL CİNSİYET
(AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ VE TÜRKİYE
KARŞILAŞTIRMASI)**

DOKTORA TEZİ

Fatma KAHRAMAN GÜLOĞLU

Enstitü Anabilim Dalı: Sosyoloji

“Bu tez 07/07/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Ali Rıza ABAY	BAŞARILI	
Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN	BAŞARILI	
Doç. Dr. İsmail HİRA	BAŞARILI	
Doç. Dr. Ömer SAY	BAŞARILI	
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali AYDEMİR	BAŞARILI	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU BEYAN BELGESİ

Tez Başlığı: Kesişimsel Yaklaşımla Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet (Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye Karşılaştırması)

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 286 sayfalık kısmına ilişkin *Sakarya Üniversitesi Lisansüstü Yönetmeliği Madde 28* uyarınca aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 11/07/2017 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından şahsıma iletilen *Turnitin* intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı % 4'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1) Kaynakça hariç
- 2) Alıntılar dahil
- 3) 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Öğrenci
Fatma Kahraman Güloğlu
13.07.2017

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı – Soyadı
Öğrenci Numarası
Ana Bilim Dalı
Statüsü

: Fatma Kahraman Güloğlu
: 0960D13004
: Sosyoloji
: ☐ Y. Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora

Danışman
Prof. Dr. Ali Rıza ABAY
13.07.2017

ÖNSÖZ

Bu tezin konusunun seçilmesinde T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'na (mülga) bağlı Kocaeli Kadın Sığınma Evi'nde ve sonrasında Suadiye Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi'nde sosyolog olarak görev yaptığım esnada karşılaştığım engelli kadınlarla ilgili mesleki çalışmalarımın etkisi büyük olmuştur. Toplumsal cinsiyet ayrımcılığına uğramış olmanın zor koşullarının yanında bir de engellilik ayrımcılığına uğrayan engelli kadınların yaşadıkları ayrımcılık durumlarını bu çalışma ile netleştirmeye çalıştım. Ümit ediyorum ki bu çalışmadan sonraki engellilik ve kadın çalışmaları engelli kadınları dolayısıyla kesişimselliği göz ardı etmeyeceklerdir.

Bu tezin yazılması sırasında desteğini benden esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Ali Rıza Abay'a katkı ve emekleri için en derin şükranlarımı ve saygılarımı sunuyorum. Ayrıca tez izleme jürimde yer alan Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan'a ve Doç. Dr. İsmail Hira'ya her türlü katkı ve yönlendirmeleri için çok teşekkür ediyorum. ABD'deki doktora tez araştırmalarım esnasında benden desteğini ve yardımını hiç esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Susanne M. Bruyere ve Cornell Üniversitesi K. Lisa Yang ve Hock E. Tan İstihdam ve Engellilik Enstitüsü'nün tüm çalışanlarına ayrı ayrı teşekkürü bir borç bilirim. Susanne'nın ve değerli ekibinin eşsiz misafirperverliği ve ABD'nin engellilik sistemini anlamam için verdikleri çaba olmasaydı bu tez çalışması bu noktaya gelemezdi. Ayrıca sadece bir e-postalaşma sonucunda bana Türkiye'deki engellilik çalışmaları alanında çok önemli olan, ancak basımı olmayan araştırma kitabını gönderdiği ve çalışmamı yönlendirdiği için Prof. Dr. Esra Burcu'ya da çok teşekkür ederim. Tezimi sayfa sayfa okuyarak gerekli düzeltmelerin yapılmasında ve onun şekillenmesinde yardımcı olan değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Recep Yıldız'a verdiği destek için minnettarım. Doktora öğrenimimde beni destekleyen TÜBİTAK'a ve YÖK'e de çok teşekkür ederim. Eşsiz bir dost olan ve bu çalışmanın stresini benimle birlikte yaşayan Sakine Kuru'ya ve eşim Tuncay Güloğlu'na, canım anneme, babama ve tüm aileme bana verdikleri destek için çok teşekkür ederim. Varlığına her daim şükrettiğim evladım Yasin Selim'e de bana verdiği mutluluk ve neşe için sonsuz teşekkürler.

Fatma KAHRAMAN GÜLOĞLU

07.07.2017

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
TABLO LİSTESİ	vi
ŞEKİL LİSTESİ.....	viii
ÖZET.....	ix
SUMMARY	x

GİRİŞ	1
-------------	---

BÖLÜM 1: ENGELLİ KADIN AYRIMCILIĞININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	12
---	----

1.1. Ayrımcılık	12
1.2. Engellilik	15
1.3. Toplumsal Cinsiyet ve Eşitliği	18
1.4. Kesişimsellik	22
1.4.1. Kesişimselliğin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Özellikleri.....	23
1.4.2. Çoklu ve Kesişimsel Ayrımcılık ve Bu Ayrımcılıklarla Mücadele	28
1.5. Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet Kesişimi: Bir Çeşitlilik Olarak Engelli Kadınlar	34
1.5.1. Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet Kesişiminin Farklı Bir Boyutu: Engelli Çocuğa Sahip Anneler	42
1.5.2. Engelli Kadınların Ayrımcılık Durumları.....	43
1.5.2.1. Çifte ve Çoklu Ayrımcılık ve Engelli Kadınlar.....	44
1.5.2.2. Kesişimsel Ayrımcılık ve Engelli Kadınlar.....	48
1.5.3. Engelli Kadınlar Hakkında Negatif İmajlar ve Onların Görünmezliğinin Resmedilmesi	51
1.5.4. Engelliliğe Toplumsal Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyete Engellilik Bakış Açısı ve Kesişimsel Yaklaşım.....	56

BÖLÜM 2: KESİŞİMSSEL AYRIMCILIK YAŞAYAN ENGELLİ KADINLARIN EĞİTİMİ VE İSTİHDAMI61

2.1. Kesişimsel Dezavantajlı Engelli Kız Çocuklarının Eğitimi.....	61
2.1.1. Engelli Kız Çocuklarının Eğitime İlişkin Kurumsal Uygulamalar.....	64
2.1.2. Engelli Kız Çocuklarının Eğitimsel Kazanımlarını Artırmada Etkili Faktörler	68
2.2. Kesişimsel Dezavantajlı Engelli Kadınların İstihdamı	72
2.2.1. Engelliliğin ve Toplumsal Cinsiyetin Engelli Kadınların İstihdamına Etkisi	75
2.2.1.1. İşgücü ve İşyeri Kaynaklı İmkân ve Önyargıların Etkisi	79
2.2.1.2. Ekonomik Kaygılar ve Toplumsal Önyargıların Etkisi.....	84
2.2.2. Engelli Kadınları Dahil Edici İstihdam Uygulamaları.....	89
2.2.2.1. İstihdam Politikalarına Dahil Etmek	90
2.2.2.2. Dahil Edici İşgücü Piyasaları Oluşturmak.....	93
2.3. Eğitimin İstihdama Hazırlayıcı Rolünün Engelli Kadınlar Açısından Değerlendirilmesi.....	99

BÖLÜM 3: ABD VE TÜRKİYE’DE ENGELLİLİĞİN SOSYO-KÜLTÜREL ARKA PLANININ VE ENGELLİ KADINLARIN EĞİTİM VE İSTİHDAM DURUMLARININ TARİHSEL KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ..... 103

3.1. Araştırmanın Yöntemi.....	103
3.2. Tarihsel Süreçte Engellilik Olgusunun ve Politikasının Gelişimi	112
3.2.1. ABD’de Engellilik Olgusunun Gelişimini Etkileyen Sosyo-Kültürel Değerler	112
3.2.2. Türkiye’de Engellilik Olgusunun Gelişimini Etkileyen Sosyo-Kültürel Değerler.....	117
3.2.3. ABD’de Ulusal Engellilik Politikasının Gelişimi.....	125

3.2.4. Türkiye’de Ulusal Engellilik Politikasının Gelişimi.....	128
3.2.4.1. Sosyo-Kültürel Arka Planın Engellilikle İlgili Politikaları Şekillendirmesine Bir Örnek: Makul Uyumlaştırmanın Her İki Ülkedeki İşlevsellik Durumu	134
3.2.5. ABD’de Engellilikle İlgili Temel Yasal Düzenlemeler ve Uygulamaları ...	138
3.2.6. Türkiye’de Engellilikle İlgili Temel Yasal Düzenlemeler ve Uygulamaları	145
3.2.7. ABD’nin Engellilikle İlgili Şemsiye Kurumu	148
3.2.8. Türkiye’nin Engellilikle İlgili Şemsiye Kurumu	150
3.3. ABD’de Kesişimsellik Çalışmaları ve Ulusal İstihdam Fırsatı Komisyonu.....	151
3.4. Türkiye’de Kesişimsellik Çalışmaları ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu	156
3.5. Tarihsel Süreçte ABD’de ve Türkiye’de Engelli Kadınların Genel, Eğitim ve İstihdam Durumları	160
3.5.1. Engelliliğe ve Toplumsal Cinsiyete Göre Nüfus Dağılımları.....	161
3.5.2. Engelli Kadın Çalışmaları.....	171
3.5.3. Engelli Bireylerin (Özel) Eğitime Alınması ve Eğitimde Eşitliklerinin Sağlanması	180
3.5.4. Eğitimsel Kazanımlar.....	187
3.5.5. Engelli Bireyleri İstihdama Dahil Etmeye Yönelik Düzenlemeler.....	201
3.5.6. İstihdama Dahil Olma Durumları	209
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	227
KAYNAKÇA	253
EKLER.....	283
ÖZGEÇMİŞ.....	286

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ACS	: Amerikan Toplum Taraması (American Community Survey)
ADA	: Amerikan Engelliler Kanunu (American with Disabilities Act)
ASPB	: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı
BEP	: Bireyselleştirilmiş Eğitim Planı (Individualized Educational Plan)
Bkz.	: Bakınız
BM EHİS	: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme
BM	: Birleşmiş Milletler
CEDAW	: Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi
DİE	: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü
EARGED	: Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı
EEOC	: Eşit İstihdam Fırsatı Komisyonu (Equal Employment Opportunity Commission)
ENG-KAD	: Engelli Kadın Derneği
ENIL	: Bağımsız Yaşam Avrupa Ağı (European Network on Independent Living)
EYHGM	: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü
IDEA	: ABD Engelli Bireylerin Eğitimi Yasası (the Individuals with Disabilities Education Act)
IDEIA	: 2004 (yılı) Engelli Bireylerin Eğitimini İlerletme Kanunu (The Individuals with Disabilities Education Improvement Act of 2004)
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization)
İŞKUR	: İş ve İşçi Bulma Kurumu
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
NCES	: ABD Eğitim İstatistikleri Ulusal Merkezi'nin (National Center for Education Statistics)
OECD	: Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü
ÖYHGM	: Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü
ÖZER	: Özel Eğitim ve Rehabilitasyon

ÖZİDA	: T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı
RAM	: Rehberlik Araştırma Merkezi
SHÇEK	: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu
SIPP	: Gelir ve Program Katılımı Araştırması (the Survey of Income and Program Participation)
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
Sy.	: Sayfa
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TİHEK	: Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
TÜİK	: T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu
UN ESCAP	: B.M. Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific)
USAID	: ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (the United States Agency for International Development)
WEI	: Etkin Kadınlar Enternasyoneli (Women Enabled International)
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization)

TABLO LİSTESİ

Tablo 1	: Kesişimsel Ayrımcılık Çalışmak İçin Çerçeve	49
Tablo 2	: Sosyo-Ekonomik Yapının Engelli Bireyleri Dahil Edici Bir Şekilde Oluşturulması	90
Tablo 3	: ABD’de Genel Nüfusa Göre Toplumsal Cinsiyet ve Engellilik Dağılımı (2002 Yılı)	161
Tablo 4	: Türkiye’de Genel Nüfusa Göre Toplumsal Cinsiyet ve Engellilik Dağılımı (2002 Yılı)	162
Tablo 5	: ABD’de Toplumsal Cinsiyete, Yaşlara ve Engelliliğe Göre Nüfus Dağılımı (2002 Yılı)	163
Tablo 6	: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyete Yaşlara ve Engelliliğe Göre Nüfus Dağılımı (2002 Yılı)	164
Tablo 7	: ABD’de Genel Nüfusa ve Toplumsal Cinsiyete Göre Engelli ve Engelsiz Nüfus Dağılımı (2011 Yılı)	166
Tablo 8	: Türkiye’de Genel Nüfusa ve Toplumsal Cinsiyete Göre Engelli ve Engelsiz Nüfus Dağılımı (2011 Yılı)	166
Tablo 9	: ABD’de Toplumsal Cinsiyete, Yaşlara ve Engelliliğe Göre Nüfus Dağılımı (2011 Yılı)	167
Tablo 10	: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyete, Yaşlara ve Engelliliğe Göre Nüfus Dağılımı (2011 Yılı)	169
Tablo 11	: ABD’de Çalışma Çağındaki Bireylerin Eğitim Durumları (2002 Yılı) (%)	187
Tablo 12	: Türkiye’de Çalışma Çağındaki Bireylerin Eğitim Durumları (2002 Yılı) (%)	188
Tablo 13	: ABD’de Toplumsal Cinsiyete Göre Engelli Olan ve Olmayan 18-34 Yaş Arası Nüfusun Eğitim Durumları (2005 Yılı)	189
Tablo 14	: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyete Göre Engelli Olan ve Olmayan Bireylerin Eğitim Durumları (2002 Yılı)	191
Tablo 15	: ABD’de Genel, Engelli ve Engelsiz Nüfusun Eğitim Düzeyleri (2011 Yılı)	193
Tablo 16	: Türkiye’de Genel, Engelli ve Engelsiz Nüfusun Eğitim Düzeyleri (2011 Yılı)	194
Tablo 17	: ABD’de Genel ve IDEA Altında Eğitim Alan Öğrencilerin Yıllara Göre Dağılımları	196
Tablo 18	: Türkiye’de Özel Eğitim Kapsamında Eğitim Alan Öğrencilerin Yıllara Göre Dağılımları	197

Tablo 19 : ABD’de 2013-14 Eğitim Yılında Toplumsal Cinsiyete Göre Kayıtlı Engelli Öğrenci Dağılımları.....	198
Tablo 20 : Türkiye’de 2013-14 Eğitim Yılında Toplumsal Cinsiyete Göre Kayıtlı Engelli Öğrenci Dağılımları.....	199
Tablo 21 : ABD’de 21-64 Yaş Arasındaki Bireylerin Engellilik Statülerine Göre İstihdam Edilme Durumları (2002 Yılı).....	209
Tablo 22 : Türkiye’de 15 Yaş ve Üzerindeki Bireylerin Engellilik Statülerine Göre İstihdam Edilme Durumları (2002 Yılı).....	211
Tablo 23 : ABD’de Genel, Engelli ve Engelsiz Nüfusun İstihdamı (2011 Yılı).....	213
Tablo 24 : Türkiye’de Genel, Engelli ve Engelsiz Nüfusun İstihdamı (2011 Yılı)....	214
Tablo 25 : ABD’de Son 12 Ayda Çalışan Genel, Engelli ve Engelsiz Nüfusun Toplumsal Cinsiyete Göre Dağılımı (2011 Yılı).....	215
Tablo 26 : Türkiye’de Çalışan Genel, Engelli ve Engelsiz Nüfusun Toplumsal Cinsiyete Göre Dağılımı (2011 Yılı).....	216
Tablo 27 : ABD’de Genel, Engelli ve Engelsiz Nüfusun İstihdamının Endüstriyel Dağılımları (2011 Yılı).....	218
Tablo 28 : Türkiye’de Toplumsal Cinsiyete Göre Genel, Engelli ve Engelsiz Nüfusun İstihdamının Endüstriyel Dağılımı	220
Tablo 29 : ABD’ de Genel, Engelli ve Engelsiz Nüfusun İstihdamının Sektörel Dağılımı	222
Tablo 30 : Türkiye’de Engelli Nüfusun İstihdamının Sektörel Dağılımı	223
Tablo 31 : Türkiye’de Kayıtlı İş Gücü Olarak Toplumsal Cinsiyete Göre Genel ve Engelli Nüfus Dağılımı (2011 Yılı).....	223
Tablo 32 : Türkiye’de Yıllara ve Toplumsal Cinsiyete Göre Engelli Memur İstihdamı	224

ŞEKİL LİSTESİ

- Şekil 1** : Dezavantajların Kesişiminde Engelli Kadın ve Onlara Yönelik Negatif İmajlar 55
- Şekil 2** : Engelli Kadınların İstihdamını Etkileyen Faktörler 79

Tezin Başlığı: Kesişimsel Yaklaşımla Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet (Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye Karşılaştırması)	
Tezin Yazarı: Fatma KAHRAMAN GÜLOĞLU	Danışman: Prof. Dr. Ali Rıza ABAY
Kabul Tarihi: 07.07.2017	Sayfa Sayısı: x (ön kısım) + 286 (tez)
Anabilidali: Sosyoloji	Bilimdali: Sosyoloji
Bu çalışmanın amacı engelliliği şekillendiren sosyo-kültürel değerler ışığında engelli kadınların yaşadıkları kesişimsel ayrımcılık durumlarını görünür kılarak, onların toplumsal hayata aktif bir şekilde katılabilmeleri için yapıcı ve uygulanabilir öneriler sunmaktır. Çalışma Engellilik ve toplumsal cinsiyet gibi iki farklı ayrımcılık temelinin kesişiminde yer alan engelli kadınların maruz kaldığı kesişimsel ayrımcılığın onların eğitime ve istihdama katılmalarını nasıl etkilediği problemi üzerine temellendirilmiştir. Yöntem olarak tarihsel karşılaştırmalı örnek olay inceleme araştırması kullanılan bu çalışmada öncelikle engelli kadınların kesişimsel ayrımcılık durumları teorik çerçevede detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Daha sonra, ABD ve Türkiye örneklerinde tarihsel süreçte engellilik olgusunu şekillendiren sosyo-kültürel değerler, engellilik politikalarının gelişimi, kesişimsellik çalışmaları, engelli olan ve olmayan nüfusun genel ve toplumsal cinsiyete göre dağılımları, genelde engelli bireylerin özelde engelli kadınların eğitime ve istihdama katılma oranları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. ABD’de engelliliği ve politikasını “bireysellik, bağımsız yaşam, ayrımcılığa karşı olma ve yurttaş hakları” sosyo kültürel değerleri şekillendirmektedir. Türkiye’de ise engelliliği ve politikasını “muhtaç olan yardım ve güçlü aile bağları” alt sosyo-kültürel değerleri ile AB’ye uyum ve BM EHİS’in uygulanma sürecinde “insan hakları ve ayrımcılığı önleme” üst sosyo-kültürel değerleri birlikte şekillendirmektedir. ABD engelli bireyleri korumaya yönelik ayrımcılık esasları üzerine temellendirilmiş yasal mevzuata sahiptir. Ancak bu mevzuatta özel olarak engelli kadınların durumları ele alınmamaktadır. Bununla birlikte kesişimsel ayrımcılığa odaklanan resmi bir kurumu (EEOC) bulunmaktadır. Türkiye’nin engelliliğe dair ayrımcılık esasını içeren yasal mevzuatı olmasına rağmen, ayrımcılığı önleme durumu uygulamada ABD’den farklı işlemektedir. Yasal mevzuatında engelli kadınların durumları ele alınmaktadır. Ancak kesişimsel ayrımcılığa odaklanan resmi bir kurumu yoktur. Diğer yandan her iki ülkede de engelli kadınlar engelli erkeklere ve engelli olmayan kadınlara oranla görünmezlerdir.	
Anahtar Kelimeler: Ayrımcılık, engellilik, toplumsal cinsiyet, kesişimsellik, kesişimsel ayrımcılık, engelli kadın, eğitim, istihdam	

Title of the Thesis: Disability and Gender with an Intersectional Approach (Comparative Analysis of The United States of America and Turkey)	
Author: Fatma KAHRAMAN GÜLOĞLU	Supervisor: Professor Ali Rıza ABAY
Date: 07.07.2017	Nu. of pages: x (pretext) + 286 (main body)
Department: Sociology	Subfield: Sociology
The purpose of this study is to present constructive and feasible recommendations for women with disabilities to participate actively in social life by making visible their intersectional discrimination situations in the light of the socio-cultural values that shape the disability. The study was based on the question that how to affect the participation of women with disabilities in education and employment who are exposed to the intersectional discrimination at the intersection of two different discrimination bases, such as disability and gender. In this study, which uses historical comparative case study research as a method, intersectional discrimination cases of women with disabilities were discussed in detail in the theoretical framework. Later, in historical process in the case of USA and Turkey, the socio-cultural values that shaped the disability phenomenon, the development of disability policies, the intersectionality studies, the distribution of population with and without disability by general and gender, and the education and employment participation rates of people with disabilities, especially women with disabilities were analyzed comparatively. In the United States, socio-cultural values of individuality, independent life, prohibition of discrimination, and civil rights shape the disability and disability policy. In Turkey, sub-socio-cultural values of assistance for needy people and strong family ties shape the disability and disability policy together with in the EU harmonization process and the implementation of the UN CRPD upper socio-cultural value of human rights and prevention of discrimination. The US has legal statute, which based on discrimination principle, to protect people with disabilities. Yet, in these statutory regulations, the situation of women with disabilities is not mentioned. However, there is an official institution (EEOC) that focuses on intersectional discrimination. Even though Turkey has legal statute on the basis of discrimination against disability, discrimination prevention differs from the US in practice. Its legal statute takes the situation of women with disabilities on board. However, there is no official institution that focuses on intersectional discrimination. On the other hand, women with disabilities in both countries are invisible compared to men with disabilities and women without disabilities.	
Keywords: Discrimination, disability, gender, intersection, intersectional discrimination, women with disabilities, education, employment	

GİRİŞ

Engellilik, yeti yitimli bireyleri toplumsal şartlar içerisinde konumlandıran bir kavramdır. Herhangi bir organ ve duyu kaybı olan ya da organlarında ve duyularında fonksiyon eksikliği bulunan; yani yeti yitimi olan bireylerin toplumsal yaşama katılmada karşılaştıkları çeşitli bariyerler sonucunda engellilik oluşmaktadır. Buradan yola çıkarak engelliliğin hem bireysel hem de sosyal boyutlara sahip toplumsal bir olgu olduğunu söyleyebiliriz. Engelliliğin bireysel boyutunu yeti yitimleri oluştururken, toplumsal boyutunu yeti yitimli bireylerin karşılaştığı sosyal bariyerler oluşturmaktadır. Toplumsal cinsiyet ise bedenin dişil ya da eril olma durumunun toplumsal bir çevrede kültürel rollerle yeniden üretilmesi durumudur. Kadın ve erkek olma hali ile ifade edilen toplumsal cinsiyet, daha ziyade, kadın çalışmalarıyla özdeşleştirilmektedir. Aslında buradaki vurgu toplumsal olarak kadınlık ve erkeklik rollerinin kültürden kültüre değişebildiği vurgusudur. Böyle bir vurgu genel kabul gördüğünden, artık çoğu durumda cinsiyet kavramı yerine toplumsal cinsiyet kavramı kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi hem engellilik hem de toplumsal cinsiyet bedende ve toplumda şekillenen iki boyuta sahip toplumsal olgulardır. Ayrıca bu iki toplumsal olgu bireylerde dezavantajlı durumlar ortaya çıkarmaktadır. Bu dezavantajlı durumlar aynı zamanda birer ayrımcılık temelidir. Engelli kadın olmada ise engellilik ve toplumsal cinsiyetin bir arada olması ve aynı zamanda işlevsel olması söz konusudur. Böylece engelli kadınların maruz kaldığı ayrımcılık, engelli erkeklerinkinden ve engelli olmayan kadınlarinkinden farklılaşmaktadır. Konu hakkındaki çalışmalar engelli kadınların engelli erkekler ve engelli olmayan kadınlar tarafından yaşanmayan türde bir ayrımcılıkla karşılaştıklarına dikkat çekmiştir (Makkonen, 2002: 11, 49; The DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities of the European Commission, 2009a: 13; Reicher, 2012: 7). Bu nedenle engelli kadınların durumları ne sadece engellilik ne de sadece toplumsal cinsiyet bakış açısıyla tam olarak kavranabilir.

Geleneksel engellilik ve toplumsal cinsiyet çalışmaları insan çeşitliliğini görmezden gelerek engelli kadınların durumunu yeterince ele almamıştır. Var olan verilere baktığımızda engelli kadınların durumlarının ve statülerinin engelli erkeklerden ve engelli olmayan kadınlardan farklılaştığı ortadadır. Örneğin Singleton ve diğerleri (2002: x) engelli kadınların tahmini okuryazarlık oranının %5'ten daha az olduğunu ve işsizlik oranının ise %75'lere yakın olduğunu belirtmişlerdir. Dünya genelindeki istihdam

oranlarına bakıldığında ise engelli kadınların %19,6 ile engelli erkeklere (%52,8), engelli olmayan kadınlara (%29,9) ve engelli olmayan erkeklere (%64,9) kıyasla en düşük istihdama sahip olduğunu görmekteyiz (World Health Organization, 2011: 238). Ayrıca çalışmalar engelli kadınların ve kız çocuklarının Pasifik Adaları'ndan (Stubbs ve Tawake, 2009; Vision Office, 2003) Orta Doğu'ya (Abu-Habib, 1997b, Lakkis, 1997: 29-33), ABD'den (Quinn, 1994; Fairchild, 2002; Collins ve Valentine, 2003) Türkiye'ye (Osunluk ve Uğurlu, 2005; Ersoy-Özcan, 2005; Sepin, 2011; Karataş ve Gökçearslan-Çifci, 2010), Güney Afrika'dan (Moodley ve Graham, 2015) İspanya'ya (Mondéjar-Jimménez ve diğerleri, 2009) ve Sri Lanka'ya (Samararatne ve Soldatic, 2015: 759, 768) kadar birçok ülkede toplumsal yaşama katılmada ayrımcılıkla karşılaştığını ortaya çıkarmıştır. Peki, engelli kadınlar nasıl bir ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar?

Engelli kadınların karşılaştığı ayrımcılık durumu tanımlanırken literatürde konu hakkında bir karmaşanın hâkim olduğu görülmüştür. Birçok araştırmacı engelli kadınların çifte ayrımcılığa uğradığını belirtirken, diğer bazıları çoklu ayrımcılığa uğradığını ifade etmişlerdir. Aslında engelli kadınlar birbirinden ayrıştırılamayan ve en az iki temelde gerçekleşen kesişimsel bir ayrımcılık yaşamaktadırlar. Bu nedenle engelli kadının toplumsal statüsü en iyi şekilde “kesişimsellik” kavramıyla açıklanabilir. Kesişimselliği¹ bir bireyin kimliğinin tanımlanmasında toplumsal cinsiyet, engellilik, ırk ve yaş gibi farklı ayrımcılık temellerinin en az ikisinin birlikte kullanılması olarak tanımlayabiliriz. Bir eşitsizlik halinde ya da ayrımcılık durumunda toplumsal cinsiyet, engellilik, ırk ve yaş gibi hem biyolojik hem de sosyal kökeni olan kategorilerden en az ikisinin eş zamanlı olarak bir arada var olmasıyla meydana gelen eşitsizlik durumunu da kesişimsel ayrımcılık olarak tanımlayabiliriz. Avrupa Komisyonu İstihdam, Sosyal İşler ve Eşit Fırsatlar Genel Müdürlüğü engelli kadınların haklarını kullanabilmeleri ve temel özgürlüklerden faydalanabilmesi için toplumsal cinsiyet ve engellilik kesişiminin tanınması ve anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır (The DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities of the European Commission, 2009a: i, ii). Engelli kadınlar ve kız çocukları arasındaki eşitsizlikler ele alındığında kesişimsel ayrımcılığın göz önünde bulundurulması gerektiğini belirten Reicher (2012: 16), böylece onların yaşam

¹ Kesişimsellik kavramının mucidi Crenshaw (1993) toplumsal cinsiyet ve ırk kesişiminin farklı bir durumu ortaya çıkardığını, bu durumun ne sadece toplumsal cinsiyet çalışmaları ile ne de sadece ırk çalışmaları ile açıklanamayacağını ifade ederek, bu durumdaki kadınlar için kesişimsellik kavramını kullanmıştır. Kesişimselliğin diğer ötekileştirmelerle başa çıkma için araçlar sağladığına da dikkat çekmiştir.

koşullarının her yerde ilerletilmesi için önemli bir çabanın gerçekleştirileceğine dikkat çekmiştir. İşte engelli kadınlar örneğinde dezavantajlar birbirleriyle kesişmektedir ve bu kesişimde hangi dezavantajın (kadın veya engelli olma) etkisinin daha fazla ya da daha az olduğunu söylemek ise güçtür.

Engelli kadınların durumlarını ortaya koyan bilimsel çalışmalar 1995 yılından sonra gözle görülür bir şekilde artmıştır. Bu artıştaki en önemli pay kuşkusuz 1995 yılında Pekin’de gerçekleştirilen BM Dördüncü Dünya Kadın Konferansı sırasında engelli kadınların üstün çabaları ile “Kadınlarla ilgili yapılan her aktivitenin içinde bizim de yerimiz var” diyerek kendilerini artık unutulmayacak şekilde belli etmeleriyle yapılan başlangıçtır. Bu tarihten sonra engellilik ve toplumsal cinsiyet gibi en az iki ayrı bilimsel çalışma alanının bir arada işlendiği çalışmalar giderek artmıştır. Engelli kadın vurgusu, BM Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme’de engelli kadınların çok yönlü dezavantaja sahip olduklarının altının çizilmesiyle (Madde 6) önemli bir yere gelmiştir.

Engelli kadın çalışmaları genelde ABD’de yoğunlaşmış ve uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Özellikle kesişimsellik kavramının ABD kökenli olması da çalışmamız açısından ABD’deki engelli kadın gerçeğinin öğrenilmesine temel oluşturmuştur. Böylece engelliliği oluşturan sosyo-kültürel arka planın ışığında ABD’deki engelli kadın deneyimlerinin Türkiye’deki engelli kadın deneyimleriyle karşılaştırılması çalışmamızın odak noktasını oluşturmuştur.

Bu çalışmada engelli kadınlara dair özel vurguda bulunurken, engelli kadınları diğer insanlardan ayırtırmaya çalışılmamıştır. Tam tersine, engelli kadınların temelde kadın ve insan haklarına sahip oldukları vurgulanmıştır. Lewis ve Sygall’ın (1997: viii) da belirttiği gibi “...biz evrensel bir tanıma doğru gidiyoruz ki engelli kadınların hakları kadın haklarıdır ve kadınların hakları insan haklarıdır.”²

² Yazarlar bu ifadelerinde 1993 yılında Viyana’da gerçekleştirilen B.M. İkinci Dünya İnsan Hakları Konferansı’na atıfta bulunmuşlardır. Çünkü bu konferans ile ilk kez “kadınların ve kız çocuklarının insan haklarının evrensel insan haklarının ayrılmaz, bölünmez ve vazgeçilmez bir parçası” olduğu kabul edilmiştir (KİHP- Yeni Çözümler Vakfı İrtibat Bürosu, 2001: 11). Ayrıca yazarlar yine bu ifadeleri ile 1995 yılında Pekin’de gerçekleştirilen BM Dördüncü Dünya Kadın Konferansı’nda Hillary Rodham Clinton’un konuşmasına da göndermede bulunmuşlardır. Clinton konuşmasında “...kadın hakları insan haklarıdır” diye ısrarla vurgulamıştır (Rodham Clinton, 1995).

Çalışmanın Problemi

Çalışmada genel olarak “engelli kadınların maruz kaldığı kesişimsel ayrımcılığın onların eğitime ve istihdama katılmalarını nasıl etkilediği” problemi tartışılmıştır. Çalışmanın genel araştırma problemine bağlı alt problemleri ise şunlardır:

- 1) Engelli kadınların maruz kaldığı ayrımcılıkta engellilik durumlarının mı toplumsal cinsiyetlerinin mi daha baskın olduğu,
- 2) Engelli kız çocuklarının onları toplumsal hayata hazırlayıcı yeterli akademik ve mesleki eğitimi alıp almadıkları,
- 3) Engelli kadınların istihdam durumlarını etkileyen faktörlerin neler olduğu,
- 4) Engelli kadınların eğitime ve istihdama dâhil edilmeleri için neler yapılması gerektiği,
- 5) ABD’de ve Türkiye’de engelliliği şekillendiren sosyo-kültürel değerlerin neler olduğu,
- 6) ABD’de ve Türkiye’de engellilik politikasının nasıl geliştiği,
- 7) ABD’de ve Türkiye’de engelli kadınların eğitime ve istihdama katılmalarını artırmak için onların maruz kaldığı ayrımcılık türüne uygun önlemlerin olup olmadığı,
- 8) ABD’de engelli bireylerin istihdamda maruz kaldıkları ayrımcılıkları gidermeye çalışan “Eşit İstihdam Fırsatı Komisyonu’nun (EEOC) özel olarak engelli kadınlara ve çeşitliliğe dair çalışmalarının olup olmadığı ve bu komisyonun yapılandırılma şeklinin Türkiye için bir model olup olamayacağı da alt problemlerimizden biridir.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın genel amacı, engelli kadınların maruz kaldığı ayrımcılık türünü görünür kılmak için hem toplumsal cinsiyet hem de engellilik bakış açısı ile kesişimsel bir yaklaşım sağlayarak, engelliliği şekillendiren sosyo-kültürel değerler ışığında engelli kadınların toplumsal hayata katılmalarında eğitimin ve istihdamın rolünü ABD ve Türkiye deneyimleri ile karşılaştırarak incelemektir. Böylece dezavantajların kesişiminde yer alan engelli kadınların toplumsal yaşama katılmalarına yönelik çalışmaların Türkiye’de nasıl olduğuna, nasıl olması gerektiğine ve gelecekte nasıl olabileceğine dair sonuçları ortaya çıkararak, yapıcı ve uygulanabilir öneriler sunmaktır.

Çalışmanın alt amaçları ise şunlardır:

- 1) Kesişimsel dezavantaja sahip engelli kadınlar alanını, sorunlarını ve ayrımcılık durumlarını tanımlayarak, konuyla ilgili çözüm yaklaşımlarını eğitim ve istihdam bazında değerlendirmek.
- 2) Eğitim sürecinde engelli kız çocuklarının önündeki bariyerleri saptayarak, bunların nasıl üstesinden gelinebileceğine dair model önerisi geliştirmek.
- 3) Engelli kadınların istihdama katılmasını etkileyen faktörleri belirlemek ve onları dâhil edici istihdam çalışmaları için model önerisi geliştirmek.
- 4) Engelli bireylerle ilgili ayrımcılık esasına dayalı yasal ve toplumsal kabule sahip olan ABD'nin engelli kadınların eğitime ve istihdamına dair çalışmalarını belirlemek ve Türkiye ile karşılaştırmak.
- 5) ABD'de ve Türkiye'de engelliliği şekillendiren sosyo-kültürel değerleri tespit etmek.
- 6) ABD'de ve Türkiye'de engellilik politikasının nasıl geliştiğini belirlemek.
- 7) ABD'deki ve Türkiye'de kesişimsellik çalışmalarını olup olmadığını tespit etmek.

Çalışmanın Soruları

“Kesişimsel Yaklaşımla Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet (ABD ve Türkiye Karşılaştırması)” konulu bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

- 1) ABD'de ve Türkiye'de engelliliği şekillendiren temel sosyo-kültürel değerler nelerdir?
- 2) ABD'de ve Türkiye'de engellilik politikası nasıl şekillenmektedir?
- 3) Her iki ülkedeki engellilere yönelik temel yasal düzenlemelerde toplumsal cinsiyete dair bir vurgu var mıdır?
- 4) ABD'de ve Türkiye'de kesişimsellik çalışmaları yapılmakta mıdır?
- 5) ABD'de ve Türkiye'de engelli kadınların eğitime katılma oranları nasıldır?
- 6) ABD'de ve Türkiye'de engelli kadınların istihdama katılma oranları nasıldır?
- 7) Engelli kadınların durumları eğitimsel kazanım açısından ABD ve Türkiye gibi iki farklı ülkede birbirlerinden nasıl farklılaşmaktadır?
- 8) Engelli kadınların durumları istihdama katılma açısından ABD ve Türkiye gibi iki farklı ülkede birbirlerinden nasıl farklılaşmaktadır?
- 9) Engelli kadınların maruz kaldıkları ayrımcılıkta engellilik durumları mı toplumsal cinsiyetleri mi daha baskındır?

- 10) Engelli kadınların maruz kaldıkları kesşimsel ayrımcılık onların eğitimsel kazanım düzeylerini nasıl etkilemektedir?
- 11) Engelli kadınların maruz kaldıkları kesşimsel ayrımcılık onların istihdama katılma düzeylerini nasıl etkilemektedir?
- 12) Engelli kadının eğitim düzeyi istihdamını nasıl etkilemektedir?
- 13) Engelli kadınların eğitime ve istihdama ve dolayısıyla toplumsal hayata katılımlarını artırıcı ne tür öneriler ortaya konabilir?

Çalışmanın Önemi ve Gerekeesi

“Kesşimsel Yaklaşım ile Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet (ABD ve Türiye Karşılaştırması)” konulu bu çalışma birçok nedenden dolayı önemlidir. İlk olarak, kesşimsel dezavantajlı grupların karşılaştıkları ayrımcılığı engelli kadınlar örneğinde ele alarak kesşimselliğin ortaya çıkardığı durumu belirlemede önemlidir. İkinci olarak, hem engelli hem de kadın alanındaki bilgi eksikliğini doldurması açısından önem arz etmektedir. Üçüncü olarak, iki farklı ülkede engelliliği şekillendiren sosyo-kültürel değerlerin tespit edilmesi ile engelliliğin toplumda sosyolojik olarak nasıl konumlandığını anlama açısından önemlidir. Dördüncü olarak, çalışmanın eğitim ve istihdam konularını ele alması ve bu konulardaki istatistiki verilerden faydalanması ile direkt olarak uygulamadaki aksaklıkları tespit etmeye ve onları geliştirmeye çalışması açısından önemlidir. Beşinci olarak, karşılaştırmalı bir analiz olması iki farklı ülkenin aynı konudaki deneyimlerinin ve uygulamalarının öğrenilmesi açısından önemlidir. Altıncı olarak, kesşimsel dezavantajlılık yaşayan engelli kadınlarla ilgili var olan sorun alanlarının tespit edilerek, yapıcı ve uygulanabilir politika çalışmalarının üretilmesi açısından önemlidir. Yedinci olarak, çalışma sonucunda elde edilen bulguların dolaylı olarak tüm engelli kadınlar için genellenebilir olması açısından önemlidir. Çalışma iki farklı toplumsal yapıda engellilikle ilgili toplumsal değışimlerin tarihsel süreç içerisinde nasıl değıştiğini görmek açısından da önemlidir.

“Kesşimsel Yaklaşım ile Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet (ABD ve Türiye Karşılaştırması)” konulu çalışmanın gerekçeleri olarak ise şunları sıralayabiliriz:

- Birçok çalışmada engelli kadınlar hakkında ama özellikle de istihdam durumları hakkında çalışmalara ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Örneğin; Yılmaz, Yakut-Çakar ve Küçükaslan (2013: 240) engelli kadınların istihdam edilmelerinin engelli erkeklere

oranla çok daha düşük seviyelerde kaldığını, bu durumun toplumsal cinsiyet temelli bir ayrımcılığın neden olup olmadığının araştırılması gerektiğinin altını çizmişlerdir. BM Engelli Bireylerin Hakları Komitesi de engelli kadınlar, onların sosyal statüleri ve istihdam durumları hakkında araştırmaların yapılmasına ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir (UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2015: 16). Uluslararası Çalışma Ofisi de engelli kadınların ve kız çocuklarının haklarından yararlanabilmelerini garanti etmek için bilgi eksikliğinin giderilmesine ve uygun politika ölçümlerinin geliştirilmesine ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır (International Labour Office, 2015: 142). Traustadottir (1990: 26) ise “engelli kadınların en fazla savunmasız ve ötekileştirilmiş grup” olduğunu belirterek, eşitlik önündeki engelleri kaldırmak için onların yaşamlarına dair daha iyi bir anlayışın geliştirilmesini önermiştir.

- BM Engelli Bireylerin Hakları Komitesi’nin engelli kadınların ve kız çocuklarının insan haklarının korunması için dikkat çektiği temel konulardan biri de onlara yönelik kesişimsel ayrımcılık durumlarıdır (UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2015: 3). Davaki ve diğerleri (2013: 73) de kesişimselliği ifade edecek araştırmaların acil önemi olduğunu belirtmişlerdir. Schiek (2009: 23) de yasal yaklaşımlarla sosyal bilimlerin birleştirilerek kesişimsel ayrımcılık hakkında daha fazla sayıda araştırma yapılmasına ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Engellilik, ırk ve toplumsal cinsiyet kesişimindeki ayrımcılığın hukukta ve sosyal bilimler alanında yeni gelişmekte olan bir konu olduğuna dikkat çeken Degener (2011: 29) ise engelli kadınlar hakkında bazı çalışmalar olmasına rağmen engellilik ve toplumsal cinsiyet ile kritik ırk çalışmalarını içeren ayrımcılık araştırmalarının sınırlı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca kesişimsel ayrımcılığın politika gündemine gelebilmesi için konu hakkında istatistiksel veriye ve araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Engelli kadınların hem kadın hem de engelli birey olarak maruz kaldıkları kesişimsel ayrımcılık durumunun onların toplumsal hayata katılmaları önündeki engelleri nasıl şekillendirdiği ve bu engelleri aşmada eğitimin ve istihdamın rolü yeterince incelenmediğinden araştırılması gerekmektedir. Tüm bu gerekçelerle konu doktora tez çalışması olarak araştırılmaya değer bulunmuştur.

Çalışmanın sınırlılıkları

Çalışmanın sınırlılıkları karşılaştırma bölümünün şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. ABD'nin ve Türkiye'nin sahip olduğu kültürel farklılıklar aynı kavramların farklı yorumlanmasına neden olabilmektedir. Örneğin; sakat, engelli, özürlü gibi³. Ancak çalışmada karşılaştırılan veriler her iki ülkenin resmi istatistikleri olduğundan genel olarak “engelli birey” tanımı farklılaşsa da bu farklılıklar bu çalışmada esas alınmamıştır. Ancak engelli gruplarına dair bilgilerin karşılaştırılmasında her iki ülkede de yer almayan alt engelli gruplarına karşılaştırmalarda yer verilmemiştir.

Çalışmadaki verilerin güvenilirliğini artırmak için karşılaştırmaya dair hazırlanan tablolarda her iki ülkenin resmi istatistiksel veri tabanını oluşturan, resmi kurum ve kuruluşlar tarafından düzenli olarak tutulan sürekli kayıtlar ve ikincil veriler kullanılmıştır. Ancak tabloların yorumlanması sırasında konu hakkında uluslararası organizasyonlardan, resmi düşünce ve araştırma kuruluşlarından ve de diğer araştırmalardan elde edilen ikincil veriler de değerlendirilmiştir. Bunların dışındaki veriler bu çalışmada ele alınmamıştır.

Çalışmadaki bir diğer sınırlama da Türkiye’de herhangi bir ırka ya da etnik kökene ait veriler olmadığından karşılaştırmanın yapıldığı bölümde ABD’deki verilerde ırksal özelliklerin dikkate alınmamış olmasıdır. Bununla birlikte konunun bütünlüğü açısından ABD’de kesişimsellik çalışmalarının ele alındığı başlıkta toplumsal cinsiyet, ırk ve engellilik kesişimine değinilmiştir.

Çalışmanın önemli bir sınırlılığı, Türkiye’de genelde engelli bireylere ve kadınlara, özelde de engelli kadınlara dair düzenli olarak istatistiki veri yayınlayan resmi bir kuruluş olmadığından, belirli zaman aralığı sınırlaması olmasıdır. Ayrıca Türkiye’de engelli bireylere yönelik ilk genel kapsamlı çalışma 2002 yılında, zamanın engelli bireylere yönelik şemsiye kuruluşu olan T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA) ve T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından ortaklaşa olarak yapılan 2002 Türkiye Özürlüler araştırmasıdır. Bu nedenle çalışmada karşılaştırılan veriler tarihsel olarak 2002 yılından başlatılmıştır. Sınırlı veriye sahip olma nedeniyle 2002 yılından itibaren tüm

³ Bu konu çalışmamızın 3. Bölümünde yer alan “Araştırmanın Yöntemi” başlığı altında detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bkz. sy.: 110.

yıllar değil, sadece geçerli ve güvenilir veriye sahip olunan yıllar ve zaman aralıkları üzerinden karşılaştırma yapılmıştır. Bu yıllarda özellikle 2002 ve 2011 yıllarıdır.

Çalışma tarihsel karşılaştırmalı analiz yöntemi ile yapıldığından karşılaştırmaya teşkil edecek unsurlarda engel türlerine göre yapılan ayrımlarda sadece her iki ülkenin resmi istatistiklerinde yer alan engel türleri ele alınmıştır. Bu duruma tablolarda ayrıca değinilmiştir.

Çalışmada eğitim ve istihdama dair karşılaştırmalarda yaş sınırlaması esas alınmıştır. Eğitim çağındaki engelli kız çocukları ve çalışabilecek yaş sınırına kadar olan engelli kadınlar ele alınmıştır. Ancak nüfusa dair karşılaştırmalarda yaş sınırlaması yoktur.

Çalışmanın Hedef Kitlesi

Çalışmanın hedef kitlesini pratikte Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve çalışanları, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü ve çalışanları, konu ile ilgili politika yapıcılar ve akademik alanda konu hakkında araştırmalar yürütmekte olan bireyler oluşturmaktadır. Ayrıca önemli bir hedef kitlesi de genelde engelli bireyler ile kadınlar ve özelde engelli kadınlar ve onların aileleridir.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada yöntem olarak tarihsel karşılaştırmalı araştırma türlerinden “karşılaştırmalı örnek olay inceleme araştırması” kullanılmıştır. Neuman (2010: 632) “Karşılaştırmalı örnek olay inceleme araştırması yürütürken, belirli toplumlar ya da kültürel birimleri karşılaştırır ve büyük genellemeler yapamazsınız.” demiştir. Tarihsel karşılaştırmalı yöntemle ABD ve Türkiye’deki engelli kadınların durumlarını anlayabilmek için öncelikle her iki ülkedeki engellilik olgusunun gelişimini etkileyen sosyo-kültürel değerlerin tespiti, engellilik politikasının gelişimi ve kesişimsellik çalışmaları karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmıştır. Sonrasında her iki ülkede engelli kadın nüfusu ve engelli kadın çalışmaları karşılaştırılmıştır. Daha sonrasında ise ABD ve Türkiye’nin ulusal engelli veri tabanlarından elde edilen veriler karşılaştırılarak yapıcı ve kalıcı analizle bütünleştirilmiştir. Böylece karşılaştırmalı araştırma ile yürütülen bu çalışmada karma bir yaklaşım benimsenmiştir. Ayrıca çalışma süresince üç temel strateji kullanılmıştır:

1. Engelliliğin ve toplumsal cinsiyetin kesişiminde yer alan engelli kadınların kesişimsel dezavantajlı durumlarını ortaya çıkarmaya çalışan literatür taraması yapılmıştır. Detaylı bir şekilde geliştirilen teorik çerçevenin sonucunda engelli kadınların maruz kaldıkları kesişimsel ayrımcılık durumu ve bu bağlamda onların eğitim ve istihdamdaki genel görünimleri netleştirilmiştir.
2. Her iki ülkedeki engelli kadınların konumları anlayabilmek için tarihsel süreçte engellilik olgusunun gelişimini etkileyen sosyo-kültürel değerler, engellilik politikasının gelişimi ile kesişimsellik çalışmaları yorumlayıcı yaklaşım ışığında nitel bir anlayışla karşılaştırılmıştır.
3. Her iki ülkedeki engelli kadınların genel durumları tespit edilerek, genel olarak engelli bireylerin ve özel olarak da engelli kadınların eğitimi ve istihdamı ile ilgili ulusal sürekli ve ikincil verilerin karşılaştırmalı analizi yapılmıştır.

Çalışma, Neuman'ın (2010: 616-620) belirlediği karşılaştırmalı araştırma basamakları doğrultusunda planlanmıştır⁴. Amaca uygun en doğru ve gerekli verileri tablolarda gösterebilmek için çok sayıda veri seti birbirine entegre edilerek yeni tablolar oluşturulmuştur. Çalışmada karşılaştırma tablolarında resmi kurum ve kuruluşların genel nüfus verileri ile engelli bireylere ait sürekli kayıtlar ve ikincil veriler kullanılmıştır. Tabloların yorumlanmasında alana önemli katkılar sağlamış araştırma kuruluşlarının yürüttüğü çalışmalardan, alandaki değerli araştırmacıların yayınlarından ve de ulusal ve uluslararası organizasyonlardan derlenen ikincil verilere de yer verilmiştir. Böylece, geçmiş istatistiki verilerin yıllara göre derlemesi yeniden yapılarak, akademik ve bilimsel devamlılığın sağlanmasına çalışılmıştır ve veriler yapıcı ve kalıcı analizle bütüleştirilmiştir.

Çalışmanın İçeriği

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Engellilik ve toplumsal cinsiyet literatürde birbirinden farklı ayrımcılık temelleri olarak geçmektedir. Bu iki farklı ayrımcılık temelinin kesişiminde yer alan engelli kadınların teorideki durumunu tam olarak netleştirilebilmek için birinci bölümde; ayrımcılık, engellilik ve toplumsal cinsiyet kavramları teorik ve kuramsal çerçevede ele alınmıştır. Bu bölüm içerisinde kesişimsellik kavramının tanımı, ortaya çıkışı ve özellikleri de ele alınarak kesişimsellik kavramıyla

⁴ Konu hakkında detaylı bilgi için 3. Bölümde yer alan “Araştırmanın Yöntemi” başlığına bkz. sy: 106.

ilgili teorik çerçeve netleştirilmiştir. Ayrıca kesişimsel ayrımcılığın daha iyi anlaşılabilmesi için çoklu ayrımcılık kavramı detaylandırılarak ve bu ayrımcılıklarla mücadele yöntemlerine değinilmiştir. Daha sonra engelli kadınların yaşadıkları ayrımcılık durumlarına değinilerek, sahip olunan negatif imajlar neticesinde sosyal hayattaki görünmez durumları ele alınmıştır ve engelli kadınların görünmezliği bir şekil ile resmedilmiştir. Engelli kadınların konumlarının daha iyi anlaşılması için engelliliğe toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyete engellilik bakış açısı ve kesişimsel yaklaşım değerlendirilerek bölüm sonlandırılmıştır. Böylece engelli kadınların maruz kaldığı kesişimsel ayrımcılığın teorik çerçevesi netleştirilmiştir.

İkinci bölümde; kesişimsel ayrımcılık yaşayan engelli kadınların eğitim ve istihdam durumları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Kesişimsel dezavantajlı engelli kadınlar için eğitimin önemi, engelli kız çocuklarının eğitim seviyelerinin ve eğitimsel kazanımlarının artırılmasında etkili olan faktörler sıralanmıştır. Daha sonra engelli kadınların istihdamı ele alınmıştır. Engelliliğin ve toplumsal cinsiyetin engelli kadınların istihdamına olan etkisi değerlendirilmiştir. Daha sonrasında ise engelli bireyleri iş piyasasına dâhil edici istihdam uygulamalarına yer verilerek bölüm sonlandırılmıştır.

Üçüncü bölümde; ABD ve Türkiye’de engelliliğin sosyo-kültürel arka planı ve engelli kadınların eğitim ve istihdam durumları tarihsel karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bunun için öncelikle her iki ülkede engelliliği şekillendiren sosyo-kültürel değerler, ulusal engellilik politikalarının gelişimleri, temel yasal düzenlemeler, engellilikle ilgili şemsiye kuruluşlar, kesişimsellik çalışmaları ve uygulamadaki kurumlar önce ABD, sonra Türkiye örneğinde karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Sonrasında her iki ülkenin engellilikle ilgili resmi istatistiki verileri kullanılarak engelli kadınların nüfus, eğitim ve istihdam durumları karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Çalışma sonuç ve önerilerle sonlandırılmıştır. Çalışmanın öneriler kısmında engelli kadınların eğitimsel kazanımlarının ve istihdama katılımlarının artırılması için geliştirilen model önerileri sunulmuştur.

BÖLÜM 1: ENGELLİ KADIN AYRIMCILIĞININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. Ayrımcılık

Ayrımcılık kavramı sosyal bilimlerde özellikle hukuk bilimi alanında temellendirilmiş bir kavram olup, dezavantajlı konumdaki bireylerin hangi açılardan eşitsizliğe maruz kaldığını açıklamakta kullanılmaktadır. Eşitsizliğe maruz kalmada en belirleyici durum ise bireylerin dezavantajlı olma hallerinin nedenleridir. Birden çok dezavantajlı olma hali ve eşitsizlik durumu olduğu için de birçok farklı ayrımcılık kavramı ve tanımı mevcuttur. Ayrımcılık ile ilgili çalışma yapanlar (Makkonen, 2002: 4; Davaki ve diğerleri, 2013: 18) ayrımcılığın birçok manası, tanımı ve çeşidi olduğunu, genel olarak yasal tanımlarının diğer türden tanımlarından farklılaştığını, ayrıca yasal tanımlarının da birbirinden farklı olduğunu belirtmişlerdir. Göregenli (2012/2015: 4, 5, 11) insanlar arasındaki eşitlik fikri ve ilkesinden kaynaklanan ayrımcılığın evrensel, yaygın ve sıradanlaşmış bütünlüklü bir sosyal olgu olduğunu belirtmiştir. Ona göre (2012/2015: 6) “Ayrımcılık, bir gruba veya grubun üyelerine karşı önyargılardan beslenen olumsuz tutum ve davranışların tümüyle ilgili bir süreçtir.” Beleza (2003: 18) ise ayrımcılık kavramının karmaşık olduğunu, onun hem önyargılı muameleyi hem de dezavantajları içerdiğini ifade etmiştir. Bunu önlemek içinde hükümetlerin ayrımcılık karşıtı hukuku ve imtiyazlı muameleyi veya telefi edici ölçümleri devreye soktuğunu belirtmiştir.

Birçok uluslararası sözleşme ayrımcılığı kendi konuları açısından tanımlamıştır. Örneğin BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) 1. maddesinde “kadınlara karşı ayrımcılık” terimini şu şekilde tanımlamıştır:

“...kadınların medeni durumlarına bakılmaksızın ve kadın ile erkek eşitliğine dayalı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni ve diğer alanlardaki insan hakları ve temel özgürlüklerinin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanılmasını engelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan cinsiyete bağlı olarak yapılan bir ayırım, mahrumiyet veya kısıtlama...”

Engelli kadının maruz kaldığı kesişimsel ayrımcılık durumu aydınlatılmaya çalışılırken onların toplumsal cinsiyetleri açısından da “kadınlara karşı ayrımcılığa” uğradıklarının ifade edilmesi gereklidir. Bora (2012/2015: 37) toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın en iyi şekilde “Kadınlara Karşı Ayrımcılık” başlığı ile CEDAW’da yapıldığını

belirtmiştir. Gül ve Karan (2011: 26, 27) CEDAW’ın kadın hakları alanındaki temel sözleşme olduğunu ve onun kadınlara yönelik ayrımcılığı bir insan hakları sorunu olarak gördüğünü belirtmişlerdir. Türkiye Sözleşme’ye 1985 yılında, Ek Protokole ise 2002 yılında taraf olmuştur ve bu nedenle aleyhine bireysel başvuruda bulunulabilir.

BM Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme ise 2. maddesinde “engelliliğe dayalı ayrımcılığı” tanımlamıştır:

“Engelliliğe dayalı ayrımcılık siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alanda insan hak ve temel özgürlüklerinin tam ve diğerleri ile eşit koşullar altında kullanılması veya bunlardan yararlanılması önünde engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayırım, dışlama veya kısıtlamayı kapsamaktadır...”

Uluslararası Çalışma Ofisi ise ayrımcılığı “istihdam ve meslek” açısından tanımlamıştır: “Ayrımcılık: Fırsat eşitliğini ya da istihdamdaki veya meslekteki muameleyi hükümsüz bırakan ya da zayıflatan belirli temellere dayalı herhangi bir ayırım, dışlanma ya da tercihtir” (International Labour Office, 2015: 157).

Yukarıda sıralanan çeşitli ayrımcılık tanımlarının yanında ayrımcılığın deneyimlenme şekli de bizleri farklı ayrımcılık tanımlarına götürmektedir. Örneğin BM Engelli Bireylerin Hakları Komitesi ayrımcılığın doğrudan, dolaylı, yapısal veya sistematik ya da çoklu bir şekilde deneyimlenebileceğini belirtmiştir (UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2015: 3). Makkonen (2002: 4) ise karmaşık olan ayrımcılığın tanımının netleşmesi için doğrudan, dolaylı ve kurumsal ayrımcılık⁵ ayrımlarının yapılması gerektiğini belirtmiştir.

Engelli kadınlarla ilgili olarak ele alınması gereken bir diğer ayrımcılık ise “pozitif ayrımcılık”tır. Ancak bu ayrımcılık şekli diğerlerinin aksine dezavantajlı bireylere yönelik, onların durumlarını diğer bireylerle eşitleyici tarzda önlemlerin alınması anlamına gelmektedir. Makkonen (2002: 5) de pozitif ayrımcılık terimi ile etnik köken, toplumsal cinsiyet ve yaş gibi dezavantajlarla ilişkili dezavantajları telafi etmek ya da önlemek için alınan özel önlemlere göndermede bulunulduğunu belirtmiştir. Etnik

⁵ Makkonen (2002: 5) kurumsal ayrımcılığın bir şirketteki ya da bir kurumdaki ayrımcı sonuçları üretme eğilimindeki bir yolla yapılandırılmış olan uygulamalara ya da süreçlere göndermede bulunduğunu belirtmiştir.

kökenin, toplumsal cinsiyetin ve yaşı dezavantajlı durumlar oluşturmaları ise onların her birinin bir ayrımcılık temeli olduğunu göstermektedir.

Ayrımcılığın temelleri eşitsiz sosyal durumlara, pozisyonlara ve dolayısıyla dezavantajlı hallere dayanmaktadır. Yuval-Davis'in (2006: 201) görüşlerine katılan Schiek ve Lawson (2011: 2) ilk olarak eşitsizliklerin toplumsal cinsiyet, ırk ve sınıf etrafında şekillendiğini belirtmişlerdir. Ancak daha sonra diğer kesişimsel alanların (cinsiyetler ve ırk, toplumsal cinsiyet ve din gibi) ırk fikrinin eleştirel analizi bağlamında ortaya çıktığını ifade etmişlerdir⁶. Birçok ayrımcılık temeli olmakla birlikte, çalışmamızın konusu gereği, bizi özel olarak ilgilendiren engellilik ve toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılıklar ve bunların kesişimi ile meydana gelen kesişimsel ayrımcılıktır. AB Komisyonu ayrımcılığın gittikçe artan etkisine dikkat çekerek engelli bireylerin milliyet, ırk, etnik köken, cinsiyet, din ya da inanç ve cinsel yönelim gibi diğer ayrımcılık temellerine dayalı olarak da ayrımcılık yaşayabileceklerini vurgulamıştır (European Commission, 2014: 40).

Peki, insanların doğuştan getirdiği veya sonradan edindiği biyolojik ve sosyal yönlerini tanımlayan kimlikleri nedeniyle uğradıkları ayrımcılıklarla nasıl mücadele edilebilir? Ayrımcılık temellerinin politikadaki değişiklikler yoluyla kaldırılabilmesi de birçok yazar tarafından dile getirilmiştir. Örneğin; Schiek (2011: 20) “Eşitlikçi politikalarda ırk, toplumsal cinsiyet ve engellilik ile ilgili farklılıkları ihmal etmek gereksiz ve zararlı asimilasyona yol açacaktır” diyerek politikalarda ayrımcılıkların ifade edilmesinin önemine değinmiştir. Schriner ve Scotch (2001, Disability and Institutional Change bölümü, ¶ 6) da “Çözüm üretmek için zaman zaman bireysel zorluklar olmasına rağmen, ırk ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığı politika ve uygulamadaki “toptan” değişiklikler yoluyla genel anlamda ortadan kaldırılabilir” demiştir. Bu çalışmada ise bireylerin maruz kaldıkları ayrımcılıklarla baş edebilmek için öncelikle söz konusu ayrımcılığın nasıl bir ayrımcılık olduğunun netleştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Örneğin; çalışmamızın odak noktası olan engelli kadınlar hem engellilik hem de toplumsal cinsiyet temelinde ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Ancak iki ayrımcılık temelini engelli kadınların durumunda birbirinden ayrılması imkânsızdır. Engelli kadınlar engellilik ve toplumsal cinsiyetin kesişiminde kesişimsel bir ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. İşte engelli

⁶ Bu konu bu bölümün ilerleyen alt başlıklarından biri olan “Kesişimselliğin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi” başlığı altında ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Bkz. sy.: 23.

kadınların karşılaştığı ayrımcılıkla baş edebilmek için, öncelikle bu ayrımcılık türünün netleştirilmesi gereklidir⁷.

1.2. Engellilik

Engelliliğin tanımıyla ilgili olarak dikkati çeken başlıca unsur; engelliliğin bireysel ya da toplumsal yönünün vurgulanıp vurgulanmadığı ya da ne kadar vurgulandığıdır. Aslında buradaki önemli nokta engelliliğin biyolojik ve toplumsal yönü arasında yapılan kavramsal ayrımdır. Bu çalışmada engelli bireyin biyolojik durumuna göndermede bulunan “yeti yitimi” (impairment) kavramı, engelliliğin bireysel yönü olarak değerlendirilmiştir. Engellilik kavramının kendisi ise bizzatihi engelliliğin sosyal yönünü içermektedir. Hughes ve Paterson (2011: 66) yeti yitimi ve engellilik (sakatlık)⁸ arasındaki kavramsal ayrımı en iyi Britanya’da kurulmuş olan Ayrımcılığa Karşı Fiziksel Yeti Yitimi Olanların Birliği’nin (United of Physically Impaired Against Segregation [UPIAS⁹]) (1976: 3, 4) ifade ettiğini belirtmişlerdir:

“Yeti yitimi: Bir uzvun tamamının ya da bir parçasının olmaması ya da kusurlu bir uzva, organizmaya ya da beden mekanizmasına sahip olmak. Sakatlık: Yeti yitimleri olan insanları dikkate almayan ya da çok az dikkate alan ve dolayısıyla genelin katıldığı toplumsal faaliyetlerden dışlayan çağdaş bir toplumsal düzenin yol açtığı faaliyet kısıtlamasıdır.”

Engellilik kavramı hakkında üzerinde anlaşılmış tek bir tanım bulunmamaktadır. Bütün koşulları ve etkileri içine alan kapsamlı bir engellilik tanımının yapılmasının çok zor olduğuna değinen Jeager ve Bowman (2005: 6, 7) engelliliğin sosyal rolünün tanım içinde yer alması gerektiğine işaret etmişlerdir. Bu kavramın bedensel, psikolojik ve akılsal farklılıkları içine alan oldukça geniş bir kavram olduğuna dikkat çeken Schiek (2011: 25) ise engelliliğin tanımının onun koruma alanlarını belirleyeceği gibi toplumsal cinsiyet ve ırk ile olan kesişimsel ilişkisini de aydınatabileceğini belirtmiştir. O halde engelliliğin hem bireysel hem de sosyal yönlerinin onun tanımı içerisinde yer alması gerekmektedir.

⁷ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. “Çoklu ve Kesişimsel Ayrımcılık ve Bu Ayrımcılıklarla Mücadele” sy.: 28.

⁸ Bu çalışmada “engellilik” ve “sakatlık” kavramları engelliliğin sosyal yönüne ve dolayısıyla engelleyici sosyal çevreye işaret ettiklerinden ötürü aynı anlamda kullanılmıştır. Kaynak olarak gösterilen metinde engellilik yerine sakatlık kavramı kullanılmıştır. Ancak biz bu çalışmada “engellilik” kavramının kullanımını tercih ettik.

⁹ UPIAS’ın yeti yitimi ile engellilik ayrımı engelliliğin temel kuramsal modellerinden biri olan sosyal modelin temel düşüncesini oluşturmuştur (Shakespeare, 2011: 53). UPIAS’ın engellilik tanımı ile ilk defa engelliliğin sosyal yönü vurgulanmıştır. Engellilik hakkında çalışan sosyal bilimcilerden bazıları (Barton, 1998: 56; Oliver ve Barnes, 1998: 17, 18) UPIAS’ın yukarıda verilen engellilik tanımını benimsemişlerdir.

Engellilikle ilgili güncel çalışmalarda “engellilik” kavramı genellikle yeti yitimini de içerir şekilde tanımlanmıştır. Örneğin; Dünya Engellilik Raporu’nda (World Health Organization, 2011: 4) “Engellilik yeti yitimleri, aktivite sınırlamaları ve katılım kısıtlamaları için bireyin sağlık durumu ile çevresel ve kişisel faktörler arasında karşılıklı etkileşimin olumsuz yanına göndermede bulunan şemsiye bir terim” olarak tanımlanmıştır. Diğer bir araştırmada (UNICEF Innocenti Research Center, 2007: 2) “Engellilik; fiziksel ve sosyal bariyerler vasıtasıyla yeti yitimine sahip bir bireyin diğerleriyle eşit olarak toplumun normal yaşamına katılımını engelleyen bir koşul” olarak tanımlanmıştır.

Engellilik tanımında hem bireysel hem de sosyal yönün ve bunlarının karşılıklı etkileşiminin belirtilmesi önemlidir. Bu durum özellikle engelli kadın çalışmalarında daha da öne çıkmaktadır. İlk olarak bedende konumlanan ve cinsiyet olarak ifade edilen “eril ve dişi olma” durumu, sosyal olarak toplumda anlamlandırılmış ve toplumsal cinsiyet haline yani “erkek ve kadın olma” durumuna dönüşmüştür. O halde bedensiz bir toplumsal cinsiyet çalışması yapmak imkânsızdır. Yeti yitimlerine işaret edilmeden de engelli kadınlar hakkında çalışmak oldukça güçtür.

Yeti yitimi insan yaşamında doğumla birlikte başlayıp ölüme kadar süren herhangi bir evrede oluşabilir ve yeti yitimli bireyin toplumsal yaşama katılması sürecinde karşılaşılan zorluklar sonucunda engellilik gerçekleşebilir. Engellilik yeti yitimli bireyi toplumsal şartlar içerisinde ifade eden bir kavramdır. Bu yönüyle **engellilik toplumsal bir olgudur**. Engelliliğin ne kadar toplumsal ya da ne kadar bireysel olduğu veya birini ele almadan diğerinin engelliliği gerçekten ne kadar ifade ettiği konuları tüm engellilik çalışmalarına ve engellilikle ilgili kavramsal karmaşaya damgasını vurmuş durumdadır.

Durkheim (2010: 213) “Bir toplumsal olgunun işlevini, bu olgunun herhangi bir toplumsal amaçla ilişkisinde aramak gerekir.” demiştir. Buradan yola çıkarak “Toplumsal bir olgu olarak engelliliğin işlevini hangi toplumsal amaçla ilişkisinde aramalıyız?” sorusunun engellilik çalışmalarının önemli sorularından biri olduğunu söyleyebiliriz. Bu soruya genel, ancak temel bir cevap olarak şu şekilde yanıt verilebilir: “Toplumsal bir olgu olan engelliliğin işlevini toplumsal hayata katılma amacıyla ilişkisinde aramalıyız.” Bu cevabın açılımları engellilik üzerine yapılmış ve yapılmakta olan birçok sosyal bilimsel çalışmanın temelinde yer almaktadır. Toplumsal hayata katılım da çoğunlukla

temel sosyal kurumlar çerçevesinde ele alınmaktadır. Arslantürk ve Amman (2000: 300) sosyal ilişkilerin ve rollerin kurumların temel özellikleri olduğunu belirtmişlerdir. Engelli bireylerin sosyal kurumlar içerisindeki ilişkileri ve rolleri engelliliğin bir diğer toplumsal yönünü belirlemektedir. Temel sosyal kurumlar içerisinde aile, eğitim, ekonomi, din, siyaset, serbest zaman kurumları yer almaktadır. Engelli bireylerin toplumsal hayata katılımı ve engelli bireylerle ilgili sosyal politikalar hakkında yapılan araştırmaların çoğunluğu, bu temel sosyal kurumlardan birini, birkaçını ya da hepsini ele almaktadırlar. Örneğin; engellilik ve toplumsal cinsiyet kesişiminde engelli kadınları ele aldığımız bu çalışmada engelli kadınların toplumsal hayata katılmaları, eğitim ve istihdam açısından değerlendirilmektedir.

Engelliliğin toplumsal bir olgu olarak ele alınıp tartışılmaya başlanması ilk olarak Batı dünyasında ortaya çıkmıştır. 1970'lerin İngiltere'sinde engelli hareketleri sonucunda engelli bireyler, toplumsal hayattan dışlanmalarına ve yoksulluğa itilmelerine karşı çıkarak örgütlenmeye başlamışlardır. Barton (1998: 56) bu hareket içindeki kurucu örgütlerden olan UPIAS'ın (1976) ve Engellilik İttifakı'nın beraber ortaya çıkardıklarını "Engelliliğin Temel Prensipleri" isimli çalışmada engelli insanların toplum tarafından nasıl engellendiklerine işaret edildiğini aktarmıştır:

"Bizim görüşümüz toplumun fiziksel yeti yitimine sahip insanları engellediğidir. Engellilik bizim yeti yitimlerimizden çıkar sağlayan bir şeydir, ..., biz gereksiz bir şekilde marjinalleştiriliyor ve topluma tam katılımdan dışlanıyoruz. Bundan dolayı engelli insanlar ezilmiş bir gruptur" (Barton, 1998: 56).

Toplumsal bir olgu olarak engelliliğin ifade edilmesinde engelliliğin kuramsal arka planını oluşturan engellilik modellerinden biri olan sosyal modelin önemi büyüktür. Engelliliğin sosyal modelinin temel anlayışını Thomas (2011: 33, 40) şu şekilde özetlemiştir: "Toplumsal düzenlemeler yeti yitimi olan bireylere toplumsal engeller oluşturur ve bunun sonucunda da engellilik ortaya çıkar. O halde sosyal modelci önermeye göre; engellilik, yeti yitimleri olan kişilerin yaşadıkları toplumsal olarak üretilen faaliyet sınırlamalarıdır." Burcu (2015a: 32) da sosyal modele göre engelliliğin kültürel olarak şekillendiğini belirtmiştir. Davis (2011: 512) sosyal modelde engelliliğin "...yeti yitimlerini ya engeller dikerek ya da engellerin olmadığı çevreler yaratmayı reddederek (burada engel çok genel ve metaforik anlamda kullanılıyor) baskıya dönüştüren bir toplumsal ve siyasal sorun olarak" görüldüğünü ifade etmiştir.

Engelliliğin sosyal modeli hem bireyde hem de toplumda oluşan önyargılı tutumlar ve çevresel engeller ile mücadele etmektedir. Bu modelin engelliliğin sosyal yönünü aşırı derecede vurgulamasıyla dikkatler engelli bireylerden ya da daha doğrusu yeti yitimli bedenlerden toplumsal baskıya, dışlanmaya ve ayrımcılığa doğru kaymıştır. Sosyal modelin engelliliğin sosyal yönünü vurgulayarak, onun önemini ortaya çıkarması ya da daha görünür ve adından sıkça söz edilir hale getirmesi ve de engelliliğin odağını tedavi ve rehabilitasyon çalışmalarından çevresel mimariye ve engelli olmayan bireylerin engelli bireylere karşı önyargılı tutumlarına çevirmesinden ötürü oldukça başarılı olduğu söylenebilir. Ancak yeti yitimi ve engellilik ayrımı yapan bu model, zamanla yeti yitiminin önemini engellilik alanından dışlamıştır ve yeti yitimli beden yok sayılmaya başlanmıştır. Bu çalışma açısından önemli olan cinsiyet unsuru da engelliliğin sosyal modelinde bedenin dışlanmasından ötürü göz ardı edilmiştir. İşte sosyal modelin engelliliğe önemli katkılarının yanı sıra, engelliliğin konumlanmasında ve engelli kadınları konumlarının anlaşılmasında ciddi zararları da olmuştur. Akademik çalışmalarda (Shakespeare, 2011: 52, 55; Shakespeare ve diğerleri, 2006: 1105; Barnes, 1998: 76; Burcu, 2015a: 69) sosyal modelin toplumsal cinsiyet farklılığını göz ardı ederek, engelli kadınları dışlamış olması eleştirilmiştir.

Burcu (2015a: 8, 11) engelliliğin sosyal bir olgu olarak “sosyolojinin kavramları, kuramları ve metodolojisi” ile ele alınması gerektiğine dikkat çekmiştir. Sosyolojinin desteği ile sosyal sistem içerisinde göz ardı edilen engelli bireylerin çalışılabileceğini ve böylece Türkiye’de engellilik alanında önemli ilerlemenin sağlanacağını belirtmiştir. Türkiye’de engellilik sosyolojisinin gelişmesi için öncelikle engellilik hakkında var olan kavramsal karmaşanın giderilmesi gereklidir. Engelliliğe sosyolojik bir bakış açısının olması için engelliliğin çok boyutlu yapısının bilinmesi de önemlidir. Özellikle engelliliğin bireysel yönünü teşkil eden yeti yitimlerinin sosyolojik manada ele alınması, yani yeti yitimi sosyolojisinin ilerletilmesi gereklidir. Ayrıca farklı dezavantajlı alanların bir arada bulunabileceği yani kesişebileceği daima göz önünde bulundurulmalıdır.

1.3. Toplumsal Cinsiyet ve Eşitliği

Toplumsal cinsiyet kavramı, engelli kadınların odak alındığı bu çalışma için temel kavramlardan biridir. Biz engelli kadınların sosyal konumlarının engelli erkeklerden farklılaşmasını onların toplumsal cinsiyetlerine bağlamaktayız. Birçok durumda

toplumsal cinsiyet engelli kadınlar için dezavantajlı bir konum üretmektedir. BM Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme'nin "Giriş" kısmının (s) bendinde "Engellilerin insan temel hak ve özgürlüklerinden tam yararlanmasını teşvike yönelik çabalara cinsiyet eşitliği perspektifinin de eklenmesi gerektiği" vurgulanmıştır.

Toplumsal cinsiyet kavramı kadın kavramıyla eş anlamlı değildir. Smith (2004: 1, 2) onun erkek ve kadın kimliklerini tanımladığına ve birbirleriyle olan ilişkilerini betimlediğine dikkat çekmiştir. Kültürel manaların erkeğin veya kadının ne olduğunun tanımlanmasında rol oynadığını belirtmiştir. Bununla birlikte, toplumsal cinsiyet kavramı denilince genel olarak akla "kadın olma" gelmektedir. Aslında bunun en önemli nedeni BM Dördüncü Dünya Konferansı'dır. BM Kadın Dairesi bu konferans ile "kadın" (woman) üzerine olan vurgudan "toplumsal cinsiyet" (gender) kavramına dönüşümün yaşandığına işaret etmiştir (UN Women, 2000, Beijing: Legacy of Success bölümü, ¶ 4). Böyle bir dönüşüm ile artık vurgu "kadın olma"dan ziyade bizzat toplumsal cinsiyet üzerine olmaktadır. Giddens ve Sutton (2014: 184) ise "cinsiyet" kavramının "değişim süreçlerini temellendirmede her zaman çok istikrarsız bir kavram olduğunu düşünenlerin etkisiyle, son yıllarda toplumsal cinsiyet kavramı oldukça sabit bir kavram olarak algılanmıştır" diyerek cinsiyet yerine artık toplumsal cinsiyetin daha sıklıkla kullanılmasının bir diğer nedenine de açıklık getirmişlerdir. Birçok bilim insanı da cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayrımı yapmaktadır. Bu ayrım da bireyin cinsiyeti (sex) biyolojik boyutu, toplumsal cinsiyeti (gender) ise sosyal boyutu oluşturmaktadır ve psikolojik, sosyal ve kültürel farklılıkları ifade etmektedir (Nqarian, 2008: 305; Slattey, 2012: 341; Giddens ve Sutton, 2014: 185). Bununla birlikte kadın ve erkek olmayı belirleyen temel faktörün anatomik farklılıklar olduğu kabul edilmelidir. Ancak toplumsal cinsiyet kadın veya erkek olmadaki "toplumsal farklılıkları" çok iyi ifade etmektedir. Bu nedenle ayrımcılık temeli olarak "cinsiyet" kavramı yerine "toplumsal cinsiyet" kavramının kullanılması önemlidir.

Toplumsal cinsiyet çalışmalarındaki temel vurgu cinsiyetin (kadın ve erkek olmanın) sosyal olarak nasıl konumlandığı üzerinedir. Slattey (2012: 341) toplumsal cinsiyet tartışmasındaki temel sorunun "erkekler ve kadınların toplum içindeki davranışlarının biyoloji tarafından mı yoksa aksine kültür tarafından mı belirlendiği" olduğunu ifade etmiştir. Toplumsal cinsiyet tartışmalarındaki bu temel sorun, onun nasıl tanımlandığına da etki etmektedir. Toplumsal cinsiyet teriminin çoğunlukla cinsiyetli bedenin kültürel

yorumu olarak anlaşıldığını belirten Meekosha (2006: 765) ise cinsiyetin doğallıkla, toplumsal cinsiyetin kültürle paralel olduğunu ifade etmiştir.

Cinsiyetin bireysel ve sosyal boyutunu ayırt ettikten ve toplumsal cinsiyetin temel vurgusunun sosyal boyut üzerine şekillendiğini belirttikten sonra toplumsal cinsiyetin tanımına geçebiliriz. Literatürde birbirine benzerlik gösteren çok sayıda toplumsal cinsiyet tanımı bulunmaktadır. Ancak biz bu çalışmada onun temel tanımlarına yer verdik. Ayrıca onun engellilikle olan ilişkisine ve de kesişimine değindik.

Peters ve Opacich (2006: 761) toplumsal cinsiyetin biyolojik farklılıkların kültürel bir yorumu olduğunu belirtmişlerdir. Onun belirli zamanda ve mekânda erkeksiliğin ve kadınsılığın ne anlama geldiğine dair bir göndermede bulunduğunu ifade etmişlerdir. Giddens ve Sutton (2014: 184) ise toplumsal cinsiyeti “Belirli bir sosyal grubun üyeleri için kabul edilen sosyal, kültürel ve psikolojik özellikler ve davranış beklentileri” olarak tanımlamışlardır. Davaki ve diğerleri (2013: 18) toplumsal cinsiyetin biyolojik temeldeki cinsiyetten farklı olarak, “davranışlar, normlar, semboller, yorumlar, kurumlar ve kimlikler”den kurulu sosyal bir olgu olduğunu belirtmişlerdir. Miller ve Albert’e (2005: 7) göre de “Toplumsal cinsiyet kadın ve erkek arasında sosyal olarak belirlenen farklılıklara (roller, tutumlar, davranışlar ve değerler gibi) göndermede bulunmaktadır.” Tüm bu tanımlar toplumsal cinsiyetin sosyal bir olgu olarak yapılandığını ifade etmektedir.

Meekosha (2005: 3) toplumsal cinsiyetin sosyo-kültürel, tartışmaya açık ve değişen bir yapısı olduğunu belirtmiştir. Bu değişen yapı onun “öğrenilir” olduğuna işaret etmektedir. Ancak öğrenilen sadece toplumsal cinsiyetin kendisi değildir, aynı zamanda onun rolleridir. Miller ve Albert (2005: 7) de toplumsal cinsiyet rollerinin kültürler boyunca öğrenilip, zamanla çeşitlendiğini belirtmişlerdir. Dünya Bankası da toplumsal cinsiyetin “sosyal olarak yapılandırılmış rollere ve kadın ve erkeklerle ilişkili sosyal olarak öğrenilmiş davranışlara ve beklentilere göndermede bulunduğunu” belirtmiştir (World Bank, 2001: 2).

Meekosha’ya (2006: 765) göre toplumsal cinsiyet toplumlardaki biyolojik cinsiyetler arasındaki ilişkiyi hiyerarşik bir şekilde anlatmaktadır; yani erkek olmak daha fazla güce ve baskın olmaya denk gelirken, kadın olmak daha az güce ve zayıflığa denk gelmektedir. Bu güç ilişkisinin “erkeklik ve kadınlık” klişelerini ürettiğini ifade ederek, kadınların

“besleyen kimseler”, erkeklerinse “ailenin geçimini sağlayan kişiler” olarak görülmesinin toplumsal cinsiyete bir gönderme olduğunu belirtmiştir. O halde toplumsal cinsiyet bir güç ilişkisini sergilemek üzere oluşturulmuş bir kavramdır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) de toplumsal cinsiyetin çoklu ve birbirine bağlı risk faktörleri içerdiğini ve kadınların daha fazla oranda yoksulluk, ayrımcılık ve sosyoekonomik dezavantaja maruz kaldığını belirtmiştir (WHO, t.y.: 3). Bu dezavantajlı durumu gidermek için yapılan çalışmalar “**toplumsal cinsiyet eşitliği**” kavramı altında toplanmaktadır.

Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Forumu (2015: 2) toplumsal cinsiyet eşitliği kavramının “temelde bir toplumu oluşturan kadınların ve erkeklerin cinsiyetleri, cinsel kimlik ve yönelimleri nedeniyle ayrımcılığa maruz kalmadan eşit hak, fırsat ve olanaklara sahip olmaları gerekliliğine işaret ettiğini” belirtmiştir. Ancak toplumsal cinsiyet eşit(siz)liği sorun oluşturan evrensel bir gerçekliktir (UN Women, 2000, Beijing: Legacy of Success bölümü, ¶ 4; Giddens ve Sutton, 2014: 189). Peki, böyle bir gerçeklik içerisinde engelli kadının durumu nasıl ele alınabilir? Toplumsal cinsiyet eşitliği alanındaki “kadın çeşitliliği” yaklaşımı engelli kadının toplumsal cinsiyet tartışmaları içindeki konumunu belirtmek açısından önemlidir. Bu yaklaşım aynı zamanda “kesişimsellik” kavramının önemini de ortaya çıkarmaktadır. Kadınlar tek tip ve homojen canlılar değildir. Onlar başka dezavantajlı ya da avantajlı alanlarda da yer almaktadırlar ve kimlikleri o alanlara göre de şekillenmektedir. Makkonen (2002: 36) feminist hareketin kadınlar arasındaki çeşitliliği kabul etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için güncel meydan okumalardan birinin kadınlar arasındaki çeşitliliğin göz önünde bulundurulması olduğunu belirten Miller ve Albert (2005: 37) ise bunun kadın hareketinin ve toplumsal cinsiyet eşitliği yaklaşımlarının engelli kadınların deneyimlerini ve özel ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmadaki başarısızlığına neden olduğunu ifade etmişlerdir.

Rousso ve Wehmeyer (2001: 3) de toplumsal cinsiyet eşitliği alanındaki “kız çocuklarının ya da kadınların aynı ihtiyaçlara sahip olan homojen bir grup olmadığı” yaklaşımına değinerek; ırk, etnik köken, sosyoekonomik sınıf, dil ve engellilik durumu gibi birçok etkenin toplumsal cinsiyet olgusu içinde de bileşen durumunda olduğunu belirtmişlerdir. Ancak daha öncede belirttiğimiz gibi; “Toplumsal cinsiyet terimi hem erkek hem de kadınla ilgilidir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği hem kadınlar hem de erkekler hakkındaki değişikliklere odaklanmaktadır” (Miller ve Albert, 2005: 7). Ayrıca toplumsal cinsiyet

“erkeklerle kadınlar arasındaki -sosyal sınıf, statü ve ırk biçimindeki- diğer tüm toplumsal farklılıklardan önce gelen ve onlarla örtüşen bir farklılıktır” (Slattery, 2012: 345). Üstün (2011: 11) de toplumsal cinsiyetin basit bir şekilde “kadın sorunları”na indirgenemeyeceğine, onun “bütün toplumsal ilişkilere cinsiyet ilişkileri açısından” baktığına dikkat çekmiştir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadın ve erkeği toplumsal ilişkiler ağı içinde eşitsiz konuma yerleştirdiğini belirten Kamanlıoğlu (2007: 164, 166) bu durumun en fazla engelli kadınları etkilediğini belirtmiştir.

Schiek (2009: 5) daha önceki bir çalışmasına (Schiek, 2005) atıfta bulunarak, çoklu ve kesişimsel dezavantajın kabulünün toplumsal cinsiyet eşitliğini kuvvetlendirme potansiyeli olduğunu vurgulamıştır. Hem sosyo-yasal alanda hem de akademik seviyede yapılacak çok şeyin olduğuna işaret etmiştir. Beleza (2003: 12) ise eşitlik konularında ana akımlaştırma¹⁰ yaklaşımının benimsenmesini önermiştir.

1.4. Kesişimsellik

Sosyal bilimler alanında bireylerin sosyal konumlarının ve kimliklerinin birden fazla dezavantajlı durum tarafından belirlendiğinin vurgulanmasında kullanılan “kesişimsellik” (intersectionality) kavramı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Kanada’daki Ontorio İnsan Hakları Komisyonu kesişimsellik kavramını “tek olan ayrımcılıkların herhangi bir formundan birlikte (ama onlardan¹¹) ayrı ve tek bir şeyler üreten çeşitli baskıların birleşiminden ortaya çıkan kesişimsel baskı” olarak tanımlamıştır (Ontorio Human Rights Commission, 2001: 3). Ravnbøl (2009: 11) ise kesişimsellik kavramını “bir buluşma noktası ve ırk, toplumsal cinsiyet, sınıf ve diğer ayrımcılık türlerinin bir örtüşmesi olarak” tanımlamıştır. Garry (2011: 826) kesişimselliği kısaca “...baskının çeşitli formlarının birbirleriyle çoklu karmaşık yollarla kesişmesi” olarak tanımlamıştır ve son 20 yılı aşkın süre boyunca feminist çalışmalar ve eleştirel ırk çalışmalarınca kullanılmakta olduğunu belirtmiştir. Davis (2008: 67) kesişimselliği “çoklu kimliklerin karşılıklı etkileşimi ve de dışlanmanın ve ikincil konuma itilmenin deneyimlenmesi” olarak tanımlamıştır. Giddens ve Sutton (2014: 190) kesişimsellik

¹⁰ Üstün (2011: 11) toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırmayı “...cinsiyet eşitsizliklerinin toplumsal kalkınma ve demokratikleşmeye ket vurduğu düşüncesiyle, yapılan her türlü plan, program ve projede cinsiyeti dikkate almak” olarak tanımlamıştır. Ona göre bu bir stratejidir.

¹¹ Parantez içindeki bilgi notu bu çalışmanın yazarı tarafından açıklama amacı ile eklenmiştir.

kavramını “Tek boyutlu kavramlaştırmalardan ziyade ayrımcılığın daha karmaşık modellerinin üretilmesine olanak sağlayan sınıfı, ‘ırk/etnisiteyi’, toplumsal cinsiyetleri, özürllülüğü ve cinselliği içeren sosyal eşitsizliklerin birbiri içerisine girmesi” olarak tanımlamışlardır. O halde kesişimsellik toplumsal cinsiyet, ırk ya da etnik köken, yaş, engellilik, sınıf, cinsel yönelim gibi dezavantajlı alanlardan bazılarının ya da hepsinin birbirleriyle karşılıklı olarak etkileşimi sonucunda ortaya çıkan çoklu dezavantaja sahip olma durumunun özel ve ayrı bir versiyonu olarak tarif edilebilir. Ayrıca bir bireyin kimliğinin tanımlanmasında toplumsal cinsiyet, engellilik, ırk ve yaş gibi ayrımcılık temellerinin en az ikisinin birlikte kullanılmasını da kesişimselliği ifade etmektedir. Örneğin; “engelli kadın, Afrika kökenli engelli bir kadın, engelli yaşlı bir kadın, Afrika kökenli engelli yaşlı bir kadın” ifadeleri kesişimselliği örneklendirmektedir.

Kesişimsellik kavramı farklı alanlarda farklı durumlara dikkat çekilmek için kullanılmaktadır. Hukuk bilimciler, feministler ve eleştirel ırk teorisyenlerince ötekileştirilmiş ya da baskı altına alınmış gruplara dikkat çekmek ve iki ya da daha fazla temelde (ırk, sınıf, toplumsal cinsiyet ve *engellilik*¹² gibi) deneyimlenen ayrımcılığın karmaşıklığını açıklamak için kullanılmaktadır (Garcia ve Ortiz, 2013: 33, 34). Davaki ve diğerleri (2013: 9) ise kesişimselliğin politikada her birinin ayrı boyutları olan sürekli devam eden eşitsizliklerin karşılıklı olarak kesişimini simgelediğini belirtmişlerdir.

Kesişimselliğin kullanımında özellikle “kadın olma”nın dezavantajlı durumu ön plana çıkmaktadır ve genellikle kadınların çoklu dezavantajlı bir konumlarının ifade edilmesinde kesişimsellik bir tür metodolojik yaklaşım¹³ sağlamaktadır. Birçok araştırmacı (McCall, 2005: 1780; Schiek, 2009: 4; Schiek ve Lawson, 2011: 2, 3; Makkonen, 2002: 1) başlangıçta kesişimselliğin siyahi kadınların yaşam deneyimlerinin ne toplumsal cinsiyet temelinde ne de sadece ırk temelinde anlaşılamayacağını vurgulamada kullanıldığını ifade etmişlerdir.

1.4.1. Kesişimselliğin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Özellikleri

Kesişimsellik (intersectionality) ilk olarak Afrika kökenli Amerikalı bilim insanı Kimberlé Crenshaw (1989, 1991) tarafından siyahi kadın deneyiminde ırk ve toplumsal

¹² “Engellilik” kavramı bu çalışmanın yazarı tarafından sonradan eklenmiştir.

¹³ Kesişimselliğin metodolojik bir araştırma yaklaşımı olarak ele alınması durumunu çalışmamızın ilerleyen başlıklarında ele almaktadır. Bkz. sy: 56.

cinsiyet kesişimini ve bu kesişimin farklı ve özel bir durum ortaya çıkardığını anlatmak için kullanılmış ve literatüre kazandırılmış bir kavramdır (Davaki ve diğerleri, 2013: 19; RationalWiki, 2016, Intersectionality bölümü, ¶ 2; Davis, 2008: 68; Giddens ve Sutton, 2014: 190; Aybars, 2011: 80; Schiek ve Lawson, 2011: 1-3; Garcia ve Ortiz, 2013: 33; Schiek, 2009: 4; European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2007: 15, 19; Moodley ve Graham, 2015: 25; Verloo, 2006: 212, 213; European Network Against Racism, 2011: Developing awareness of multiple discrimination bölümü, ¶ 1). Bununla birlikte, tüm bunlara farklı bir görüş olarak, Vieten (2009: 95-7) ve Hancock'un (2007) görüşlerine katılan Schiek ve Lawson (2011: 2), terimin Crenshaw tarafından kullanılmadan önce aynı durumların ifadesinin başka başlıklarla Avrupa'da ve ABD'de yapıldığını belirtmişlerdir. Kavramın içeriği farklı adlarla Crenshaw'dan önce ele alınsa da "kesişimsellik" (intersectionality) kavramını ilk kez Crenshaw (1989) kullanmıştır.

Crenshaw (1989: 143) "kesişimsellik" kavramını kullandığı ilk makalesinde siyahi kadınların ırk ve cinsiyet ayrımcılığının bir bileşimini deneyimlediğini, ancak cinsiyet ayrımcılığının beyaz kadınlar, ırk ayrımcılığının ise siyah erkekler tarafından tanımlandığını belirtmiştir. Siyahi kadınlar üzerinden öne sürdüğü kesişimsellik kavramını açıklarken de trafikteki gidiş gelişlerin dört yönlü olarak kesiştiği "trafikteki kesişme noktası" (intersection) kavramını kullanmıştır:

"Ayrımcılık, tıpkı trafikteki bir kesişme noktası boyunca, bir yönde akabilir ve diğer yönde akabilir. Eğer kesişme noktasında bir kaza meydana gelirse, bu kaza çok sayıdaki yönde ve bazen de tüm yönlerde seyahat eden arabalar tarafından yapılmış olabilir. Benzer şekilde, eğer siyahi bir kadın kesişme noktasında yer aldığı için zarar görürse, onun yaralanması cinsiyet ya da ırk ayrımcılığının sonucunda olabilir" (Crenshaw, 1989: 149).

Garry (2011: 831) Crenshaw'ın (1989) kesişimselliği açıklarken kullandığı "trafikteki kesişme noktası" örneğine "kavşak" (yani kesişen yollardaki göbek) örneğini ekleyerek kavramı daha da ileri taşımıştır: "... kesişme noktasına daha fazla cadde ekledim ve onun merkezine bir kavşak yerleştirdim." Ona göre "çoklu baskının daha basit şekillerini kesişimsellikten ayırt etmek için bu türden değişikliklere ihtiyaç vardır". Garry'nin (2011: 831, 832) burada anlatmak istediği şey; kesişimselliğin basit bir şekilde sadece iki

farklı ayrımcılık temelinin bir yerde kesişmesi olarak resmedilemeyeceğidir¹⁴. İki den fazla ayrımcılık temeli aynı noktada kesişebilir, hatta hangisinin daha baskın olduğunu belirlemek neredeyse imkânsızdır. Ayrıca yazar kesişimsellik kavramının mahiyetine “imtiyazlı olma” durumunu da eklemektedir, yani sadece dezavantajlı durumların kesişimi değil, bu dezavantajlı hallere bir de imtiyazlı olma durumu eklenince kesişimselliğin farklı bir hal aldığına dikkat çekmiştir. Örneğin beyaz engelli bir kadının “beyaz olması” bir imtiyazlı haldir, ancak engelli ve kadın olması birer dezavantajlı durumdur. O halde beyaz engelli bir kadının durumu, siyahi engelli bir kadının durumundan farklıdır. Bu nedenle de kavram daha geniş açıdan ele alınmalıdır.

Beyaz olmayan kadınlara karşı şiddetin ırk ve toplumsal cinsiyet boyutunun keşfinin ilettilmesini amaçladığı makalesinde Crenshaw (1993: 1244) 1989 yılında yayınlamış olduğu makalesine atıfta bulunarak, “kesişimsellik” kavramını siyahi kadınların istihdam deneyimlerinin çoklu boyutunun şekillenmesinde, ırk ve toplumsal cinsiyetin karşılıklı etkileşiminin çeşitli yollarını ifade etmek için kullandığını belirtmiştir. Crenshaw “kesişimsellik” kavramını kullanmasındaki amacının; siyahi kadınların deneyimlerinin birçoğunun ırk ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığının geleneksel sınırları içinde ve de ırk ve cinsiyet boyutlarının ayrı olarak ele alınmasıyla anlaşılamayacağını göstermek olduğunu aktarmıştır.

Crenshaw (1993) yapısal, siyasal ve temsili kesişimsellik ayrımı yapmıştır: Crenshaw (1993: 1250) yapısal kesişimsellikte beyaz olmayan kadınların ekonomik, sosyal ve siyasal dünyada farklı olarak konumlandığına dikkat çekmiştir. Siyasal kesişimsellikte beyaz olmayan kadınların çatışmalı siyasal gündemde sıklıkla en az iki alt grup içinde konumlandırıldığı anlatılmaktadır (Crenshaw, 1993: 1251, 1252). Temsili kesişimsellikte beyaz olmayan kadınların kültürel imajının nasıl temsil edildiği anlatılmaktadır. Temsili kesişimsellik hem ırkın ve toplumsal cinsiyetin yaygın anlatımının birleşimi yoluyla üretilen imajları içerir hem de ırkçı ve cinsiyetçi temsillerin çağdaş eleştirilerinin beyaz olmayan kadınları nasıl ötekileştirdiğinin tanınmasını içerir (Crenshaw, 1993: 1282, 1283).

¹⁴ Bu çalışmada Crenshaw’ın (1989) kesişimselliği anlatırken kullandığı “trafikteki kesişme noktası” ile Garry’nin bu örneğe eklediği “kavşak” görseli kullanarak engelli kadınların kesişimsel dezavantajlı durumu bir şekil ile resmedilmiştir. Bkz. Şekil 1, sy.: 55.

Kesişimsellik terimi ile başlangıçta toplumsal cinsiyet ve ırk gibi iki ayrı dezavantajlı alanın kesişmesi ile dezavantajlı konumun daha fazla etkili olduğu anlatılmıştır. Ancak zamanla kesişen ayrımcılık temellerinin çeşitlendiği de belirtilmiştir. Örneğin; Schiek ve Lawson (2011: 3) kesişimselliğin ilk olarak toplumsal cinsiyet ve ırk kesişimini ele almasına rağmen giderek farklı kesişimsellikleri de ele aldığına işaret etmişlerdir. RationalWiki (2016, Intersectionality bölümü, ¶ 2) de kavramın daha sonradan diğer ayrımcılık ve imtiyaz alanlarının eklenmesiyle yaygın olarak kullanılmaya devam ettiğini belirtmiştir.

Kesişimselliğin BM ve AB kurumlarında giderek kabul gördüğünü belirten Schiek ve Lawson (2011: 3) kavramın birden fazla temelde şekillenmiş farklı ayrımcılık şekillerini gösterdiğini ifade etmişlerdir. Engellilik, ırk ve toplumsal cinsiyet kesişimindeki ayrımcılığın hukukta ve sosyal bilimler alanında yeni gelişmekte olan bir konu olduğuna dikkat çeken Degener (2011: 29) ise engelli kadınlar hakkında bazı çalışmalar olmasına rağmen engellilik ve toplumsal cinsiyet ile kritik ırk çalışmaları içeren ayrımcılık araştırmalarının sınırlı olduğunu belirtmiştir.

Feministler, sosyal adalet teorisyencileri ve eylemciler Crenshaw'dan (1989) itibaren kesişimsellik terimini bir sosyal kategori olarak kullanmaktadırlar, özellikle sosyal adalet hareketi içindeki insanların deneyimleriyle kesişimselliğin kullanımı büyümüştür (RationalWiki, 2016, History of the term bölümü, ¶ 1). Davis (2008: 67) kesişimsellik kavramına onun başlangıcından bu yana en önemli katkının feminist bilim insanları tarafından yapıldığını belirtmiştir. Giddens ve Sutton (2014: 190, 191) ise Crenshaw'ın (1991) görüşüne katılarak kesişimsellikte ABD'li bilim insanlarının etkin olduğunu, ancak artık bu durumun değiştiğini belirtmişlerdir.

Kesişimselliğin en önemli özelliği; onun dezavantajlı gruplara dair olan ilgiye farklı bir açıdan yaklaşp, dezavantajlıların içerisinde daha fazla dezavantajlı bireylerin olduğunu gösterme kolaylığı sağlamasıdır. Örneğin; engelli kadınların engelli erkeklerden ve engelli olmayan kadınlardan daha dezavantajlı bir alt grubun üyesi oldukları kesişimsellik ile netleşmektedir. Engelli kadınların bu özel konumu ne sadece kadın olma ne de sadece engelli olma ile anlatılamaz. O halde kesişimsellik bize var olan çoklu dezavantajlı

durumu daha net bir şekilde anlatmak için hem teorik ve kavramsal bir çerçeve hem de metodolojik bir yaklaşım sunmaktadır¹⁵.

Kesişimselliğin bir diğer özelliği; onun karmaşıklığında yatmaktadır. Kesişimsellik karmaşık bir kavramdır ve bu bağlamda ele alınıp, sunulması ve ispat edilmesi güçtür. Ancak, bu durum onun için kimi zaman bir avantaj sağlamaktadır. McCall (2005: 1772, 1773) da sosyal yaşamın ve analiz kategorilerinin çok boyutluluğunun çalışmalara dâhil edildiğinde kesişimselliğin karmaşık bir konu haline geldiğini ifade etmiştir.

Davis (2008: 67, 69) de kesişimsellik kavramının feminist teori içindeki başarısını ve oluşturduğu belirsizlikleri tartıştığı çalışmasında kavramın popülerliğine rağmen onun gerçekte ne anlama geldiğine ve feminist sorgulama içine nasıl dâhil edilmesi gerektiğine dair bir kafa karışıklığı olduğunu belirtmiştir. Davis (2008: 77, 78) belirsiz ve açık uçlu bir kavram olan kesişimselliğin nasıl olup da çağdaş feminist teori içinde böyle yüksek bir başarı elde ettiğini sorgulamıştır. Kesişimselliğin başarısını onun sözde zayıflığının çok başarılı olmasına izin verdiği paradoksuna dayandırmıştır. Kesişimselliği çalışmalarında kullanmak isteyen feministleri sinirlendiren ve onların karmaşaya düşmesine yol açan şeyin aynı zamanda onun etkileyici ve baştan çıkarıcı yönü olduğunu ifade etmiştir. Kavramın kesin olmayan yanının ve çok sayıdaki kayıp parçasının onu eleştirel feminist teori için kullanışlı bir buluşsal araç haline getirdiğini belirtmiştir. Hatta ona göre kesişimsellik karmaşıklığı teşvik etmektedir ve üreticiliği uyarmaktadır. Tüm karmaşıklığına rağmen kavramın içeriğine odaklanılması kadın çalışmaları açısından önemlidir, ayrıca kadın çalışmaları ile feminist teori disiplinler arası alanda kesişimsellik kavramını ele almada daha başarılıdır (McCall, 2005: 1794, 1795; Davis, 2008; Hancock, 2007).

Aybars'a (2011: 80) göre ise kesişimsellik değişken ve bağlamsal bir kavramdır ve bireylerin sosyal pozisyonu üzerinde etkili olan saldırıya açık birey ya da grup kimliklerinin nasıl oluşturduğunu gösterir. O halde daha savunmasız kimliklerin nasıl üretildiğinin ele alınmasında kesişimsellik bize yol göstermektedir. Kesişimselliğin herkese, yani baskıya uğrayanlara ve imtiyaz sahiplerine, uygulanabileceğini belirten Garry (2011: 829) ise onun birçok pratik faydası olduğunu vurgulamıştır. Schiek ve Lawson (2011: 2) kesişimsellik terimi hakkında yapılan eleştirilere rağmen, terimin

¹⁵ Kesişimsel yaklaşım için bkz. sy: 56.

“toplumsal cinsiyet, ırk ve engellilik” gibi dezavantajlı durumların kesişiminin yansıtılmasında kullanılabileceğini ifade etmişlerdir.

1.4.2. Çoklu ve Kesişimsel Ayrımcılık ve Bu Ayrımcılıklarla Mücadele

Varlığı insanlık tarihi kadar eskilere kadar gitse de kavramsal olarak kullanımı yeni olan çoklu ayrımcılık öncelikle hukuk biliminde ve yasal metinlerde ele alınmaya başlanmıştır. Bu durum sosyal bilimler alanında çoklu ayrımcılıkla ilgili çalışma yapmayı güçleştirmektedir. Çünkü kavram ele alındığında, onun nasıl ve ne şekilde kullanıldığını ve neyi içerdiğini öğrenmek için çok sayıda yasal metni ve enstrümanı incelemek durumunda kalınmaktadır. Aslında, belki de, çoğunlukla bu nedenle Avrupa Komisyonu İstihdam, Sosyal İşler ve Eşit Fırsatlar Genel Müdürlüğü çoklu ayrımcılığın keşfedilmemiş bir fenomen olarak kaldığını belirtmiştir (European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2007: 9). Çünkü sosyal bilimler kavramı derinlemesine olarak ele almamış ve toplumsal imalarını yeterince incelememiştir. Makkonen (2002: 55) akademik alanda “kesişimsel ayrımcılık” (intersectional discrimination) kavramının en çok tekrar eden terim olduğunu, insan hakları alanında ise “çoklu ayrımcılık” (multiple discrimination) kavramının en çok tekrar eden terim olduğunu vurgulamıştır. Sosyal bilimler “çoklu ayrımcılık” kavramı yerine “kesişimsellik” kavramını kullanmayı tercih etmektedir ve hukuk bilimi ise, bunun tam tersine, “kesişimsellik” yerine “çoklu ayrımcılığı” kullanmayı tercih etmektedir. Bunun en önemli nedeni de mahkemelerdeki çoklu ayrımcılık iddialarının ifadesinin ve ispatının kesişimselliğe nazaran görece daha kolay olmasıdır. Bu çalışmada ise hem çoklu hem de kesişimsel ayrımcılığa değinilmiş ve her iki kavramın birbiri olan ilişkileri ve farkları ele alınmıştır.

Çoklu ayrımcılık bir kişinin birden fazla temelde ayrımcılığa uğradığı ayrımcılık şeklidir (ENIL ve European Youth Centre Strasbourg, 2014: 12; The DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities of the European Commission, 2009a: 12; European Union Agency for Fundamental Rights, 2010: 3, 6; European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2007: 16; Gül ve Karan, 2011: 13).

Çoklu ayrımcılığın tanımlanmasındaki en önemli unsur “zaman” ifadesinin vurgulanmasıdır. “Bir kişinin sahip olduğu farklı ayrımcılık temellerinde farklı

zamanlarda ayrımcılığa uğraması” çoklu ayrımcılıktır. Örneğin; engelli bir kadın yüksek beceri isteyen bir işe kadın olması dolayısıyla kabul edilmeyebilir ve bu durumda toplumsal cinsiyeti nedeniyle ayrımcılığa uğramaktadır. Yine engelli bir kadın tekerlekli sandalye kullandığı için kamu binalarına erişemeyebilir ve bu durumda da engellilik temelinde ayrımcılığa maruz kalmaktadır (Makkonen, 2002: 10). Çoklu ayrımcılığın genel olarak bir ayrımcılık temelinde birçok kez ayrımcılığa uğramak gibi yanlış anlaşılabilmesine dikkat çeken Todd (2014: 48), insanların nasıl ve hangi temellerde ayrımcılığa uğradığının anlaşılmasının onunla savaşmada temel bir anahtar olduğunu vurgulamıştır.

Kesişimsel ayrımcılıkta (intersectional discrimination) ana vurgu birçok temeldeki ayrımcılıkların “aynı zamanda ve birbirleriyle karşılıklı olarak, birbirinden ayrılamayacak şekilde etkileşimde bulunması ve işlevsel olması” üzerinedir (Ravnø, 2009: 11; Davaki ve diğerleri, 2013: 19; Schiek, 2009: 3; Makkonen, 2002: 10). Bu durumda ayrımcılık temelleri birbirinden ayırtılamamaktadır ve kesişimsel ayrımcılık adı altında ayrımcılığın çok özel ve karmaşık bir türünü oluşturmaktadır. Reicher (2012: 8) de kesişimsel ayrımcılığın iki farklı ayrımcılığın bir özeti olarak anlaşılamayacağını, onun üçüncü ve bağımsız bir ayrımcılık olduğunu vurgulamıştır. Degener (2011: 31) ise ırk, toplumsal cinsiyet ve engellilik kesişimselliğindeki ayrımcılığın birçok sorunu barındırdığını belirtmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki kesişimsel dezavantaja sahip olan bireyler toplumsal hayata aktif olarak katılmada diğer dezavantajlı bireylerden daha fazla dezavantajlı durumdadırlar.

Makkonen (2002: 14, 15) kesişimsel ayrımcılığın geniş anlamı içerisinde diğer birçok ayrımcılık çeşidinin bir bileşimini barındırdığını belirtmiştir. Örneğin; Müslüman olmayan bir ülkede yaşlı bakım evlerinde Müslümanlar için helal yiyecek olmaması doğrudan bir ayrımcılıktır, aynı zamanda bu durum din temelinde niyetli ya da niyetsiz bir ayrımcılıktır ve de yaş temelinde yapısal bir ayrımcılıktır. Yine bu türden bir ayrımcılığa örnek olarak Hindistan’da aşağı bir kasta mensup olan Dalit kadınlarının daha üstün kasta mensup erkekler tarafından taciz ve tecavüze uğramasının da yapısal kesişimsel bir ayrımcılık türü olduğunu belirtmiştir.

2006-2015 Avrupa Konseyi Özürlüler Eylem Planı’nda kesişimselliğe özel bir vurguda bulunulmuştur. Planda “çakışan alanlar” olarak belirtilen kesişimsel alanlar arasında

şunlar sıralanmıştır: “Özürlü kadınlar ve kız çocukları, yüksek seviyede desteğe ihtiyaç duyan özürlü bireyler, özürlü gençler ve çocuklar, yaşlı özürlüler ve göçmen veya azınlık gruplarının üyesi olan özürlü bireyler”. Kesişimsel ayrımcılık yaşayan bu bireylerin toplumsal hayata tam katılımda büyük risk altında oldukları ve bu nedenle topluma katılım düzeylerinin düşük oldukları belirtilmiştir. Kesişimsel ayrımcılığa sahip bireylerin “dışlanma riski yüksek” ve “topluma katılım seviyeleri düşük” bireyler olduğu vurgulanmıştır (Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 2006: 10, 43).

Başlı başına karmaşık bir kavram olan, tanımlanmakta güçlük çeken ve bu nedenle alt dallara ayrılan ayrımcılık kavramının temel alt dallarından bir olan “çoklu ayrımcılık” kavramı da kendi içerisinde çeşitlenmektedir. Bu çeşitlenme bizim çalışmamızda çoklu ve kesişimsel ayrımcılık farkının ayırt edilmesi açısından önemlidir. Aslında yapılan literatür taramasında bazı yazarların çoklu ve kesişimsel ayrımcılık farkına yeterince dikkat etmedikleri ve onları birbirini yerine geçecek şekilde kullandıkları görülmüştür (Karan, 2015: 20; Makkonen, 2002: 1; European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2007: 15, 17, 19; Gül ve Karan, 2011: 13; Sheppard, 2011: 1, 11, 12; Degener, 2011: 42). Bazı yazarlar da konuyu daha geniş ele alarak, farklı temellerdeki ayrımcılıkların birleşmesinin ya da birbirine eklenmesinin genellikle “çoklu ayrımcılık” kavramıyla bazen de “ilaveli/katkılı ayrımcılık”, “bileşik ayrımcılık” veya “kesişimsel ayrımcılık” kavramlarıyla ifade edildiğini belirtmişlerdir (European Union Agency for Fundamental Rights, 2010: 6; Schiek, 2009: 3). Yukarıdaki argümanların tersine, tıpkı bizim de savunduğumuz gibi, birçok çalışmada çoklu ayrımcılık ve kesişimsel ayrımcılık arasında ayırım yapılmıştır (Davaki ve diğerleri, 2013: 19; European Network Against Racism, 2011, Different kinds of multiple discrimination bölümü, ¶ 2, 3, 4, 6; Makkonen, 2002: 10). Bu önemlidir, çünkü engellilik ve toplumsal cinsiyet kesişiminde engelli kadınların konu alındığı bu çalışmada çoklu ayrımcılık ve kesişimsel ayrımcılık arasında fark gözetilmektedir. Biz engelli kadınların durumlarının en iyi şekilde kesişimsel ayrımcılık ve kesişimsellik kavramları ile ifade edilip, tanımlanabileceğini kabul etmekteyiz. Bu nedenle de kesişimsel ayrımcılığı çoklu ayrımcılıktan ayırt etmekteyiz. Schiek ve Lawson (2011: 3) kesişimsel ayrımcılığın birbirinden ayrılamayacak birden fazla alandaki ayrımcılığa birden hitap ettiğini belirtmişlerdir. Engelli kadınların engellilik nedeniyle mi yoksa toplumsal cinsiyet nedeniyle mi ayrımcılığa uğradığı konusu birbirinden ayrılamayacak

derecede karmaşıktır ve bu durum onların kesişimsel ayrımcılık deneyimi yaşadığını kanıtlamaktadır.

Birileri birden fazla temelde ayrımcılık deneyimi yaşıyorsa çoklu ayrımcılık meydana geleceğini belirten Avrupa Irkçılık Karşıtı Organizasyonu çoklu ayrımcılığın genel olarak üç ayrı şekilde kendini göstereceğini vurgulamıştır. İlk olarak “ardışık ayrımcılık” (sequential discrimination) birileri farklı temellerdeki ayrımcılıkları ayrı zamanda deneyimlerse gerçekleşir. Örneğin; bir işveren erkek bir lider istediği için siyahi bir kadın terfi edemeyebilir, aynı kişi başka bir zamanda derisinin rengi nedeniyle dışlanabilir. İkinci olarak “ilaveli ayrımcılık” (additive discrimination) koşullar gittikçe arttığında belirir. Örneğin; iş tanımında bir dizi istenen özellik sıralandığında, onlardan birinin yokluğu işi elde etme şansını azaltır, ancak birçok özelliğin yokluğu başarı şansını daha fazla azaltır. Üçüncü olarak “kesişimsel ayrımcılık” (intersectional discrimination) çoklu ayrımcılık probleminin can alıcı noktasını temsil etmektedir. Kesişimsel ayrımcılık birden fazla temeldeki ayrımcılığın birbirleriyle karşılıklı etkileşim içinde olarak, birbirlerinden tamamen ayrılamaz ve çözülemez bir biçimde bir arada olduğu zaman gerçekleşir. Örneğin; bir Türk kadın makineci işe giremeyip, Türk olmayan bir kadın ve Türk bir erkek işe girebiliyorsa Türk kadın hem kadın olma hem de Türk kökenli olma nedeniyle kesişimsel ayrımcılık yaşıyor demektir (European Network Against Racism, 2011, Different kinds of multiple discrimination bölümü, ¶ 2, 3, 4, 6). O halde kesişimsel ayrımcılık çoklu ayrımcılığın bir çeşididir. BM Engelli Bireylerin Hakları Komitesi de kesişimselliğin çoklu ayrımcılığın bir şekli olduğunu belirtmiştir (UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2015: 5). Buradan her kesişimsel ayrımcılık deneyimleyen (engelli kadınlar gibi), aynı zamanda çoklu ayrımcılık deneyimi de yaşadığını söyleyebiliriz. Ancak her çoklu ayrımcılık deneyimleyen aynı zamanda kesişimsel ayrımcılık yaşamıyordu. Bununla birlikte; Makkonen (2002: 13) çoklu ayrımcılığa uğrayan bir bireyin kesişimsel ve/ya da bileşik ayrımcılığa da uğrama olasılığının bir hayli yüksek olduğunu vurgulamıştır.

Kesişimsellik kavramı sosyolojik bir kavramdır. Bu kavramın hukukta az olarak kullanılmasının nedeni karmaşık bir yapıya sahip olması ve ispatının oldukça güç olmasıdır. Bu nedenle hukukla ilgili çalışmalarda daha çok çoklu ayrımcılık kavramı kullanılmaktadır. Ancak giderek artan bir şekilde kesişimsel ayrımcılık kavramının daha çok kullanılmaya başlandığı tespit edilmiştir. **Çoklu ve kesişimsel ayrımcılıkla**

mücadele için ayrımcılık karşıtı hukukun ve sözleşmelerin hem ilaveli hem de kesişimsel ayrımcılığı içerecek şekilde çoklu ayrımcılığa dayanan şikâyetlerin ele alınmasına yönelik şekilde düzenlenmesi önemlidir.

Çoklu ayrımcılığın ayrımcılık karşıtı hukuk için bir meydan okuma olduğunu belirten European Foundation Centre (2010: 64, 67) çoklu ayrımcılığın ayrımcılık karşıtı alanda oldukça yeni bir konu olduğunu, ona dair farklı ve çeşitli yaklaşımların bulunduğunu, birçok ayrımcılık karşıtı hukukun tek temelli ayrımcılık odaklı olarak çalıştığını ifade etmiştir. Çoklu ayrımcılıkla ilgili tüm bu yoksunlukların Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin (BM EHİS) etkili bir şekilde uygulanmasında önemli bir zorluk olduğunu belirtmiştir. Üye devletlerin engelli kadınların ve kız çocuklarının tüm insan haklarından ve temel özgürlüklerden eşit bir şekilde faydalanmaları, topluma tam katılımlarının sağlanması, makul uyumlaştırmanın sağlanması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasını tavsiye etmiştir. Ayrıca üye devletlerin engelli kadınların ve çocukların tüm bu düzenlemelerden faydalanabilmeleri için kapsamlı bir izleme ve değerlendirme mekanizmaları kurmalarının gerekli olduğunu belirtmiştir.

Kesişimsel ayrımcılık yaşayan bireylerin ve grupların güçlendirilmesi gerektiğini belirten Makkonen (2002: 59) sivil toplumun kesişimsel ayrımcılığın tanımlanmasında ve onunla başa çıkılmasında önemli bir yapıcı rolü olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca ekonomik, sosyal ve medeni hakların teşvikinin kesişimsel ayrımcılıkla başa çıkmada önemli olduğunu belirtmiştir.

Çoklu ayrımcılıkla mücadele konusunda özellikle AB'nin önemli çalışmaları bulunmaktadır. Örneğin; Avrupa Komisyonu İstihdam, Sosyal İşler ve Eşit Fırsatlar Genel Müdürlüğü'nün "Çoklu Ayrımcılığın Ele Alınması" raporunda çoklu ayrımcılığın tanınmasını ve tanımlanmasını artırmada ve de onunla mücadele etmede farkındalığın ortaya çıkarılması için eylemler tavsiye etmiştir. Çoklu ayrımcılığı deneyimleyen insanların izlenmesi için önerilen araçlar ve stratejiler şunlardır (European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2007: 7, 53-56):

- 1) Avrupa Komisyonu ve araştırma kurumları alandaki bilgi ve veri eksikliğinin giderilmesi için çoklu ayrımcılık hakkında araştırma yapmalıdır. Böylece kesişimsel ayrımcılık yaşayan grupların deneyimini, durumunu ve kimliğini analiz etmek ve

çoklu ayrımcılığın nerede ve nasıl kendini gösterdiğini incelemek için kavramsal araçlar geliştirilebilir.

- 2) Kesişimsel ayrımcılığı da içine alacak şekilde çoklu ayrımcılıkla savaşmak için çoklu ayrımcılığı içeren yasalar oluşturulmalıdır.
- 3) Çoklu ayrımcılık hakkında farkındalık oluşturulmalıdır. Çoklu ayrımcılık AB politikaları, stratejileri, eylem planları ve aktiviteler için mali destek koşullarının içindeki eşitlik politikalarında ve etki değerlendirme araçlarında yer almalıdır. STK'ların çeşitli ayrımcılık temelleri boyunca anlayışı, diyalogu ve iş birliğini teşvik etmek için forumlar ve ağlar kurması tavsiye edilmektedir. Ayrımcılık, çoklu ayrımcılık, sosyal dışlanma ve yoksulluk arasındaki bağlantının anlaşılması teşvik edilmektedir.
- 4) Çoklu ayrımcılığın önlenmesi ve ona karşılık verilebilmesi için kamu otoriteleri, işverenler ve hizmet sağlayıcılar arasında iyi uygulamalar teşvik edilmelidir. Sosyal partnerlerin ve ulusal eşitlik kurumlarının çoklu ayrımcılığa karşılık olarak hizmet sağlayıcıları ve işverenler arasında yeniliği teşvik etmesi gerekir.
- 5) Ayrımcılık karşıtı ve eşit muamele alanında çalışan karar vericilerin ve diğer paydaşların ayrımcılığa maruz kalan bireyleri korumaları için konu hakkında veri toplanmalıdır.
- 6) Çoklu ayrımcılığa karşı etkili koruma için iş başında eğitim ve eğitim tavsiye edilmiştir. Ulusal eşitlik kurumlarında çalışanlar hem çoklu ayrımcılığı tanıma hem de onu ele alma konusunda eğitilmelidirler. Hâkimler, avukatlar, gazeteciler, işverenler, sendikacılar, hizmet sağlayıcılar ve STK Üyeleri çoklu ayrımcılığın tanınması, önlenmesi ve cevaplanmasına yönelik eğitilmelidirler. Eşit muamele ile ilgili konular eğitim materyallerinin içine yerleştirilmelidir.
- 7) Kesişimsel grupların seslerinin duyurulması için çoklu (ayrımcılık) temelli STK'ların kurulmalıdır. Avrupa Komisyonu çoklu ayrımcılık temelli STK'lar için fon kaynakları geliştirmesi gerekir. Kesişimsel grupları temsil eden STK'lar ile politika yapıcılar arasında diyalog geliştirilmelidir. Kesişimsel grupları temsil eden STK'lar ile tek temelli STK'lar arasında ağ geliştirilmesi desteklenmelidir.

Stubbs ve Tawake (2009: 61) kesişimsel ayrımcılığın tüm formlarının giderilmesi için bağımsız bir insan hakları mekanizmasının kurulmasını önermişlerdir. Giddens ve Sutton (2014: 193) ise Hancock'un (2007) görüşüne katılarak, eşitliksizlik yasalarında başarılı

olmak için sosyal politikalarda kesişimselliğe dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Avrupa Irkçılık Karşıtı Organizasyonu ise çoklu ayrımcılıkla başa çıkmak için çözüm olarak var olan bütün ayrımcılık alanlarını (toplumsal cinsiyet, ırk, engellilik, din ya da inanç, cinsel yönelim ve yaş) kapsayan yeni bir eşitlik yönergesi benimsenmesini önermiştir. Bu yönergeye de çoklu ayrımcılığı yasaklayan özel bir koşulun dâhil edilmesini tavsiye etmiştir (European Network Against Racism, 2011, A Europe-wide approach bölümü, ¶ 5). Schiek’e (2009: 24) göre ise çoklu ayrımcılığın karşılanabilmesi için toplumsal cinsiyet eşitliği politikasının geliştirilmesi gereklidir.

Kesişimsel ayrımcılığı da ifade edecek şekilde çoklu ayrımcılık karşıtı kanunların çıkarılması çoklu ayrımcılıkla mücadelede en önemli adımdır. Sonrasında bu kanunun uygulamaya geçmesi için onun işlevsel olacağı bir eşitlik ya da ayrımcılık kurumu kurulmalıdır. Türkiye’de böyle bir adım Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu ile atılmıştır. Ancak kanunda sadece çoklu ayrımcılık tanımı vardır, kesişimsel ayrımcılığa yer verilmemiştir. Yasal düzenlemelerin yanında toplumsal bilincin geliştirilerek mevzuatın uygulamada işlerlik kazanması da gereklidir. Konu hakkında farkındalığın ve toplumsal bilincin geliştirilmesi için çoklu ve kesişimsel ayrımcılığa uğrayan bireyler hakkında araştırmaların artırılması ve veri toplanması gereklidir. Ayrıca çoklu ve kesişimsel ayrımcılığa uğrayan bireylerin farkındalığını artırmak için de onları temsil eden STK’larla iletişime geçilmesi gereklidir.

1.5. Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet Kesişimi: Bir Çeşitlilik Olarak Engelli Kadınlar

Engellilik ve toplumsal cinsiyet hem bireysel (biyolojik) hem de sosyal boyutlara sahip kategorilerdir. Böylece her iki kategoride sadece demografik ya da biyolojik bir değişken olmaktan ziyade, aynı zamanda toplumsal hayatın her aşamasında bireylerin hayatlarını etkileyen ve şekillendiren birer sosyal olgudur. Aslında bizim için buradaki temel vurgu bireysel ve sosyal yönleri sahip engelliliğin ve toplumsal cinsiyetin her birinin tek tek ayrımcılık temellerinden birini oluşturdukları gibi, bazen ikisinin bir araya gelip aynı bireyde yer almasıyla kesişimsel dezavantajlı bir durum oluşturmasıdır¹⁶.

¹⁶ “Kesişimsel Yaklaşımla Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet (ABD ve Türkiye Karşılaştırması)” konulu bu çalışmada temel olarak engellilik ve toplumsal cinsiyet ayrımcılık temelleri ve onların kesişimi ele alınmaktadır. Ancak, çalışmanın önemli bir kısmı ABD’deki engelli kadınların durumlarına ve ABD’nin engellilikle ilgili temel çalışmalarına ayrılmıştır. ABD’de engelli kadınların konumları sadece engellilik ve

Birçok yazar farklı ayrımcılık temellerinin (toplumsal cinsiyet, ırk veya etnik köken, engellilik, yoksulluk ve sınıf gibi) kesişiminin özel bir durum oluşturduğuna, ancak böyle bir kesişimselliğin sıklıkla gözden kaçırıldığına ve bu özel durumun yalnızca bir ayrımcılık temeli ele alınarak ifade edilemeyeceğine dikkat çekmiştir (Karan, 2015: 19; Pearson, 2012: 97; Moodley ve Graham, 2015: 24; Asch, 2004: 27; Meekosha, 2005: 17). Kesişimsellikte bütün ayrımcılık temelleri birbirini etkilemektedir ve bu etkileşim kesişimsel bir dezavantajlı durum oluşturmaktadır. RationalWiki (2016, Modern rationale bölümü, ¶1) de sosyal kimliklerin birbirine ekli değil, kesişimsel olduğunu belirtmiştir. Toplumsal cinsiyet ve engellilikte birbiri ile kesişimseldir. Peki, bu kesişimde bir ayrımcılık temelinin diğerinden daha baskın olması mümkün müdür?

Engelliliğin diğer dezavantajlı alanlarla kesişimi birey açısından oldukça önemli bir kesişimsel dezavantajlılık oluşturmaktadır. Pearson (2012: 97) ise engelliliğin diğer ayrımcılık alanlarıyla kesişiminin günlük yaşam deneyimlerinin bir parçası haline geldiğini ve bu türden bir yapılaşmanın sosyal karşılıklı etkileşimler yoluyla devamlı olarak şekillendiğini belirtmiştir. Todd (2014: 48) engelliliğin çoğu insan için baskın bir kimlik olduğunu ve bu baskın kimliğin toplumsal cinsiyet, yaş ve cinsellik gibi diğer başka kimliklerin görülmesini zorlaştırdığını belirtmiştir. Farklı dezavantajlı alanların kesişiminde birinin diğer(ler)ine oranla daha baskın olması kabul edilebilir bir şeydir, fakat birinin diğer(ler)inin etkisini tamamen silmeye çalışması kabul edilemezdir. Aslında toplumsal cinsiyet, engellilik ve sosyal kimliğin diğer formlarının (ırk, yoksulluk, cinsellik gibi) kesişimi karmaşıktır (Gething, 2015: 1; Mohamed ve Shefer, 2015: 7, 8; Moodley ve Graham, 2015: 31; Makkonen, 2002: 9; Pearson, 2012: 68, 69; Meekosha, 2006: 769; Shaw, Chan ve McMahon, 2012: 83). Buradaki karmaşıklık hangi kategorinin daha belirleyici olduğunun ayırt edilememesidir ve toplumsal cinsiyet ile engelliliğin sosyal ilişkilerinin daha incelikli olduğunun bir göstergesidir.

Engelliliğin ve toplumsal cinsiyetin kesişimini açıklamada kullanılan en önemli argümanlardan biri “çeşitlilik”tir. Bir birey birçok farklı kimliklerin bir bileşimidir. İki

toplumsal cinsiyet kesişimi ile belirlenmemektedir. Hatta ABD’de genel olarak kadınların kesişimsel dezavantajlı konumlarını belirlemede toplumsal cinsiyet ile ırk ya da etnik köken kesişimi daha da öncelikli olmaktadır. Ancak, çalışmamızın Giriş kısmında yer alan “Çalışmanın Sınırlılıkları” alt başlığında da ifade edildiği gibi, istatistiksel karşılaştırmalı analizin yapıldığı bölümde ırk değişkeni (Türkiye’de buna dair bir veri olmadığından) ele alınmamıştır. Bununla birlikte, ABD’de engelli kadınların durumları anlatılırken “ırk veya etnik kökene sahip olmanın” önemli bir kesişimsel dezavantajlı durum olduğu anlatılmıştır. Bkz. sy.: 175.

ayrı dezavantajlı grubu temsil eden engelli bireyler ve kadınlar homojen gruplar değildir. Kendi içinde çeşitlenmekte ve engelli kadın olmada birbiri ile kesişmektedirler. Ayrıca engelli bireyler engel türlerine göre de kendi içerisinde çeşitlenmektedir. Bununla birlikte bizim engelli bireylerin çeşitliliği ile vurgulamak istediğimiz engelli bireylerin kadın ve erkek olarak çeşitliliğidir. Kadın çeşitliliğinden kastettiğimiz ise engelli olan ve olmayan kadınlardır. Engelli bireylerin ve kadınların çeşitliliği ve dolayısıyla engelli kadın olmanın bu özel durumu ne tam olarak engelli çalışmalarında ne de kadın çalışmalarında yeterince ele alınmamıştır. O halde engelli bireylerin ve kadınların çeşitliliği ihmal edilmiş ve görmezden gelinmiştir. Dezavantajlı grupların içerisinde daha dezavantajlı alt grupların olabileceği konusu geçmiş akademik birikimde yeterince işlenmemiştir.

Engelli bireyler çeşitlilik içeren bir grubun üyeleridir. Pearson (2012: 72, 73) çalışmasında sadece engelliliğe odaklanmanın kişinin yaş, toplumsal cinsiyet, ırk, cinsellik ve sınıf kimliklerini soyutlaştırdığını vurgulamıştır. Odak diğer kimliklere çevrildiğinde tek başına engelliliğin bireylerin yaşamında daima baskın bir faktör olmadığının ortaya çıktığına işaret etmiştir. Engelli bireyler çeşitlilik arz etmektedir. Onların bu çeşitliliği, ancak diğer sosyal kategorilerin kesişimin ifade edilmesiyle en güzel şekilde açıklanabilir. BM Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme'nin giriş kısmının (i) bendinde “engelli bireylerin çeşitliliğinin kabul edilmesi” gerektiği vurgulanmıştır. Toplumsal cinsiyet konusu engellilikle ilgili çalışmalarda yeni yeni ele alınmaya başlayan bir konu olduğu için engelli kadınların konumları, toplumsal temsilleri, politika yapım süreçlerine etkileri ve politika uygulamalarından faydalanmaları engelli erkeklere oranla çok daha zayıftır. Biz bu çalışmada engellilik çalışmalarının hepsinde toplumsal cinsiyetçi bir bakış açısının olması gerektiğini ve bunun da ötesinde kesişimsel bir yaklaşımın¹⁷ olmasını savunmaktayız. AB Komisyonu (European Commission, 2014: 41) AB Kadınlar ve Erkekler Arasında Eşitlik Stratejisi'nde engelli bireyler gibi dezavantajlı gruplar arasında cinsiyet ayrımının daha geniş olduğunu belirterek, bunun kadınlar için birçok probleme neden olduğuna dikkat çekmiştir. Toplumsal cinsiyet ve engellilik çalışmalarında çoğunlukla engelli olan bireylerle olmayan bireylerin karşılaştırıldığına işaret eden yazarlar (Peters ve Opacich, 2006: 763) ise bu nedenle sosyal damgalamanın engelliliği anormal olarak gördüğünü belirtmişlerdir. Ayrıca engellilik çalışmalarında

¹⁷ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. sy: 56.

çoğunlukla normdan sapmaya odaklanıldığını ve toplumsal cinsiyet kaygılarının iyi araştırılmadığını belirtmişlerdir. Abu-Habib (1997a: 77) toplumsal cinsiyet ayrımcılığının engellilik olgusunu güçlü bir şekilde belirlediğini, sosyal bütünleşmeyi hedef alan çalışmaların bilinçli olmayan bir şekilde de olsa daha çok engelli erkeklere hizmet ettiğine dikkat çekmiştir. Aynı yazar (1997a: 82) her iki cinse de uyan müdahalelerin engelli kadınları görmezden geldiğini ve ayrımcılık yaptığını ve bunun sadece engelli kadınlar ile engelli erkekler arasındaki eşitsizlikleri güçlendirdiğini ifade etmiştir. Nqjarian (2008: 305) ise başlangıçta engellilik çalışmalarında toplumsal cinsiyet konusunun işlenmediğini; ancak güncel çalışmalarda kesişimsel analizi içerir bir şekilde toplumsal cinsiyetin engellilik çalışmalarında ele alınmaya başlandığını belirtmiştir. Peters ve Opacich (2006: 765) gelecekte engellilikle ilgili çalışmalarda toplumsal cinsiyet etkisinin daha fazla ele alınacağını belirtmişlerdir.

Toplumsal cinsiyet çalışmalarında da engelli kadınların temsili son derece düşüktür. Kadın çalışmaları ve feminist teoriler engelli kadınları uzun süre görmezden gelmişlerdir. Ancak “kadınların çeşitliliği vurgusu” ile kadın çalışmaları içerisinde güçlenerek büyüyen kesişimsellik analizlerinde engelli kadınlara da yer verilmektedir. Miller ve Albert (2005: 37) politika bağlamında kadınların homojen bir grup olarak ele alınmasının tehlikeli olabileceğini belirtmişlerdir. Davis (2008: 70) ise kesişimselliğin kadınlar arasındaki farklılıkları tanıdığı için feminist bilim insanları tarafından en merkezi teorik ve normatif ilgi odağı olarak ele alındığını vurgulamıştır. Ortoleva’nın (2012: 396) da vurguladığı gibi “Özgürleştirici toplumsal cinsiyet politikaları kesişimselliği ve kadınların yaşamlarının çok boyutluluğunu dikkate almayı ve tanımayı gerekli kılmaktadır.”

Özel olarak engelli kadınları ele aldığımız bu çalışmada engelli bireylerin ve kadınların çeşitliliğine dair vurgunun engelli kadınların konumlarını ifade etmede kullanılabileceği belirttikten sonra engelli kadınların konumlarını ele almaya geçebiliriz. Engelli kadının konumunu daha iyi ifade edebilmek için toplumsal cinsiyet olgusunu vurgulayarak bir engelli kadın tanımı şu şekilde yapılabilir:

“Görünür ya da görünmez (diyabet, kalp rahatsızlığı, göğüs kanseri gibi) fiziksel, duyuşsal ve akılsal yeti yitimleri olan kadınlar engelli kadınlardır. Her yaştan, kentsel ya da kırsal alandan, engelliliğin şiddetine ya da toplum içinde veya bir kuruluştaki yaşamalarına bakmaksızın tüm engelli kız çocukları ya da kadınlar bu gruba

dâhildirler” (UN Centre for Social Development and Humanitarian Affairs Division for the Advancement of Women, 1990: 2).

“Engelli kadın” ifadesinde “engelli” olmanın “kadın” olmaktan önce gelmesi ve kadının ilk olarak engelli sıfatıyla tanımlanması, engelli kadını kadın olmaktan ziyade engelli olma kategorisine itmektedir. Aynı konuya değinen Garland-Thomson (2011: 535) “Sakatlık, kadın sınıflandırmasının tekliğini bozan ve yekpare bir kategori olarak toplumsal cinsiyetin önceliğine meydan okuyan bu tür kimlik vektörlerinden biridir” demiştir. Çalışmamızın bu başlığı altında engelliliğin diğer sosyal kimlik kategorilerine oranla baskın bir kimlik olduğunu belirtmiştik. Bununla birlikte biz bu çalışmada engelli kadınları “hem kadın olmaları hem de engelli olmaları ve bu ayrımcılık temellerinin kendi özel durumlarında birbirinden ayrılamaması nedeniyle çoklu ayrımcılık türlerinden kesişimsel ayrımcılığa maruz kalan bireyler” olarak tanımlamaktayız. Genel bir engelli kadın tanımı yaptıktan sonra, belirtmemiz gerekir ki engelli kadınlar kendi içlerinde çeşitliliği içeren bir gruptur.

Tıpkı engelli bireylerin ya da kadınların tek bir kategoride ele alınmasının mümkün olmadığı gibi engelli kadınların da tek bir kategoride ele alınması mümkün değildir. Birçok yazar engelli kadınların ve kız çocuklarının kendi içlerinde çeşitlenen bir grup olduğunu ve onların bu çeşitliliğinin tanınması gerektiğini ifade etmiştir (Garland-Thomson, 2011: 535; Rouso, 2003: 2; Traustadottir, 1990: 23; The DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities of the European Commission, 2009a: v, 99; Phillips, 2012: vii). O halde engelli kadınlar homojen bir grup değildir, kendi içlerinde çeşitlenmektedirler ve her grubun farklı sorun alanları bulunmaktadır. Onların durumlarını en iyi şekilde ifade edebilmek için bu çalışmada “kesişimsellik” kavramının kullanımı uygundur.

Toplumsal cinsiyet ve engelliliğin birbiri ile kesişiminin mahiyetini ve böyle bir kesişimin engelli bireylerin ve kadınların çeşitliliği ile en güzel şekilde ifade edilebileceğini ve engelli kadınların da kendi içlerinde çeşitlenebileceğini anlattıktan sonra böyle bir kesişimin engelli kadın ve erkek olmada nasıl farklılaştığına değinebiliriz. Engelli kadın olmada engellilik ve toplumsal cinsiyetin kesişimi hem toplumsal yaşama katılmanın her alanında hem de geleneksel kadın rollerinin yerine getirilmesinde önemli sorun alanları oluşturmaktadır.

Engelli kadınların sorunları tüm yaşam alanlarını kapsamaktadır ve onlar hemen hemen tüm yaşamsal alanlarda ayrımcılığa uğramaktadır. Birçok çalışmada engelli kadınların okuryazarlık oranlarında, akademik eğitimde, mesleki eğitimde, istihdamda, ekonomik durumda, rehabilitasyon hizmeti almada; yani toplumsal hayata katılımında engelli erkeklerden daha dezavantajlı oldukları belirtilmiştir (Peters ve Opacich, 2006: 763; Lakkis, 1997: 29-33; Abu-Habib, 1997b). Diğer birçok yazar onların bu durumlarının eğitimde, istihdamda, evlilik ve aile ilişkilerinde, sağlıkta vb. ayrımcılıklarla yüzleştiğine dikkat çekmiştir. Örneğin; Fairchild ve Quinn (2000: 2) birçok ülkede engelli kadınların arkadaşlık, evlilik, eğitim, iş başında eğitim, istihdam ve kendi yaşamlarını kontrol etme gibi yaşamın önemli alanlarından dışlandığını ifade etmiştir. Kamanlıoğlu (2007: 168) ise engelli kadınların sıklıkla karşılaştığı sorunları şu şekilde sıralamıştır: “Sağlık bakım hizmetlerinden yeterince yararlanamama, işsizlik, eğitim yoksunluğu, kadınlara yönelik hizmetlerin ve programların azlığı ya da yokluğu, fiziksel istismara maruz kalma, önyargı ve ayrımcılık.” ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı engelli kadınların sorun alanları arasında “toplumsal cinsiyet temelli şiddet, cinsel istismar, ihmal, istismar, üreme sağlığı, sağlık bakımı, zorunlu kısırlaştırma”yı sıralamıştır (USAID, 2015, Advancing Women and Girls with Disabilities bölümü, ¶ 4). UNICEF Araştırma Merkezi ise engelli kız çocuklarının ve kadınların sağlık bakımı, eğitim ve mesleki rehabilitasyon gibi çok önemli hizmetlere erişimlerinin sınırlı olduğuna dikkat çekmiştir (UNICEF Innocenti Research Center, 2007: 15). Bu sınırlılık hem toplumsal cinsiyetleri hem de yeti yitimleri temelinde kesişimsel ayrımcılığa maruz kalmalarından kaynaklanmaktadır. Konuya farklı bir açıdan yaklaşan Kaya (2012, ¶ 1, Engelli Kadınların İnsan Hakları bölümü, ¶ 5) genel olarak engellilerin, özel olarak da engelli kadınların 21. yüzyılın “zencileri” olduğunu ifade etmiştir. Engelli kadınların insan haklarını savunmak için ilk olarak onların 21. yüzyılın zencileri olmaktan çıkarılması ve engelli ayrımcılığı ile mücadele edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Engelli kadın olma durumunda geleneksel kadın rollerinden “eş ve anne olma”nın anlamı da farklılaşmaktadır. Örneğin; Sepin (2011: 116) engelli kadınların çocuk bakıp, ev işi yapamayacaklarının düşünüldüğünü belirtmiştir. Karataş ve Gökçearslan-Çifci (2010: 149) engelli kadınların çocuk sahibi olmalarının aileleri ve çevreleri tarafından engellendiğine, çocuk sahibi olanların ise üzerinde önemli bir sosyal baskı olduğuna işaret etmişlerdir. Akdağ (2009: 2, 3) engelli kadınların ev işi yapamayacağının ve çocuk

bakamayacağını düşünülmesinin, kadınların karşı çıktığı ve erkeklerle birlikte yapmak istediği bu görevleri, tek başlarına yapmaya çalışarak kendilerini kanıtlamak istediklerine dikkat çekmiştir. Engelli kadınların kadın bakışı hakkında eğitim görmesini önermiştir. Peters ve Opacich (2006: 764) ise sosyal ilişkiler açısından düşünüldüğünde engelli kadınların ciddi ilişkiler yaşamalarının, evlenmemelerinin, çocuk sahibi olmalarının, daha az olası olduğunu; ancak evlenmiş olsalar da boşanmalarının ya da ayrı yaşamalarının daha olası olduğunu belirtmişlerdir.

Engelliliğin toplumsal cinsiyetle kesişimi sadece engelli kadınların konumlarını kötü etkilemektedir. Toplum cinsiyetin “erkek olma” boyutu da birçok durumda **engelli erkeklerin** aleyhine çalışmaktadır. Makkonen (2002: 34) kadınların birçoğunun kesişimsel ayrımcılığa uğramasına rağmen, sadece kadınların kesişimsel ayrımcılığa maruz kaldığı fikrinin de yanlış bir anlama oluşturduğuna dikkat çekmiştir. Shuttleworth (2004: 167) engellilik ve toplumsal cinsiyet hakkında yapılan araştırmalarda çoğunlukla kadınlar üzerine odaklanıldığını, daha az sayıda akademisyenin engellilik çalışmalarında engelli erkeklerin yüzleştikleri ikilemlere yer verdiklerini belirtmiştir. Toplumsal cinsiyet ve engellilikle ilgili birçok çalışmanın odak noktasının kadınlar olduğuna dikkat çeken Beigi ve Cheng (2010: 205) bu durumun engelli erkekleri dezavantajlı konuma itebileceğini ifade etmişlerdir. Toplumsal cinsiyet stereotipinin engellilik stereotipi ile karşılıklı etkileşerek derin bir toplumsal cinsiyetçi engellilik kalıbı oluşturduğunu belirten Meekosha (2006: 768), bütün kültürlerde engelli erkeğin engelli kadınlardan daha farklı davranmasının beklendiğine işaret etmiştir. Gibson ve diğerleri (2014: 95, 96, 111) de engellilik ve toplumsal cinsiyet kesişiminde engelli erkeklerin yetişkinliğe geçiş sorunlarını özel olarak inceleyen araştırmaların bulunmadığına dikkat çekerek, Kanada’da yaşayan 15 genç engelli erkeğin yetişkinliğe geçiş döneminde toplumsal cinsiyet ve engellilik kesişimini keşfetmeye çalışmışlardır. Böylece toplumsal cinsiyetin erkek olma boyutunun engelli erkekler için, özellikle yetişkinliğe geçişte, tipik olarak “adam olma” kimliğinin kurulmasında nasıl işlediği ve bunun engellilikle nasıl kesiştiği araştırılmıştır. Yazarlar “normal olanın” takibinin sağlıkta ve sosyal programlarda yeniden üretildiğini belirtmişlerdir. Çalışmada engelli genç erkeklerin anlatı (hikayeleme) yoluyla “normallığın toplumsal cinsiyet kimliklerini” yapılandırdığı, sürdürdüğü ve yeniden ürettiği tespit edilmiştir. Mohamed ve Shefer (2015: 6) ise Hahn’ın (1989) erkeklik ve engellilik hakkındaki görüşlerine katılarak, engelli erkeklerin

“fiziksel güç, bağımsızlık, kabadayılık” gibi baskın erkeklik fikirleri ile tanımlanma eğiliminde olmasının onların durumlarını marjinalleştirdiğini belirtmişlerdir. Toplumsal cinsiyet ve engellilik çalışmalarının engelli kadınların engelli erkeklere oranla daha geniş bir çeşitlilikte ayrımcılığa uğradığını ortaya koyduğunu belirten Beigi ve Cheng (2010: 205, 206) ise toplumdaki “erkeksilik” bakış açısının (örneğin; “ailenin ekmeğini kazanma” anlayışının) engelli erkeklerin üzerine aşırı bir baskıda bulunduğunu ifade etmişlerdir. Engelli erkeklerin de tıpkı engelli kadınlar gibi cinsel tacize uğradığına dikkat çekmişlerdir. Aynı yazarlar toplumsal cinsiyete odaklanan engellilik çalışmalarının toplumsal cinsiyet kavramını daha geniş bir perspektiften (sadece kadın olmadan değil) ele alması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu görüşler önemlidir. Biz bu çalışmada engelli kadınların kesişimsel dezavantajlı durumunu ele alsak da engelli erkeklerin de birçok durumda kesişimsel ayrımcılıkla karşılaşabileceğini kabul ediyoruz. Toplumsal cinsiyet sıklıkla kadın olma durumu olarak ele alınsa da toplumun erkek olmaya yüklediği “güçlü olma ve para kazanma” görevlerini yerine getiremeyen engelli erkek de kesişimsel dezavantajlı haldedir.

Engelli kadının ve engelli erkeğin durumunu betimledikten sonra, engelli kadının engelli erkekten ve/veya engelli olmayan kadından farklılaşan statülerine değinebiliriz. Birçok yazar engelli kadınların engelli erkeklerden ve engelli olmayan kadınlardan daha fazla dezavantajlı olduklarını belirtmiştir (Asch ve Fine, 1988: 6; Phillips, 2012: vi; Collins ve Valentine, 2003). Peki, bu dezavantajlı durumun belirlenmesinde “engellilik mi, toplumsal cinsiyet mi” daha belirleyicidir?

Engelli Kadınlar İçin Uluslararası Liderlik Forumu’nda engelli kadınlar kendilerini engelli erkeklerle daha benzer bulmakla birlikte, toplumsal cinsiyet açısından onlardan farklılaşan yönleri olduğunu da belirtmişlerdir (Doe, 1998: 145). Aslında, bizim bu çalışma boyunca vurguladığımız gibi engelli kadın olmada engellilik ve toplumsal cinsiyet birbirinden ayrıştırılamaz. Engelli kadınların durumları en iyi kesişimsellik kavramıyla ve yaşadıkları ayrımcılık ise kesişimsel ayrımcılık yoluyla ifade edilebilir.

Birçok çalışmada da (kesişimsel ayrımcılık ifadesi kullanılmasa da) engelli kadınların hem toplumsal cinsiyetleri hem de engelli olmaları nedeniyle daha engelli erkeklerden ve engelli olmayan kadınlardan daha dezavantajlı durumda oldukları belirtilmiştir. Örneğin; UNICEF Innocenti Araştırma Merkezi engelli kız çocuklarının ve engelli kadınların hem

toplumsal cinsiyetleri hem de yeti yitimleri temelinde engelliliğin sonuçlarından daha ciddi olarak etkilendiğini belirtmiştir (UNICEF Innocenti Research Center, 2007: 15). Traustadottir (1990: 6) engelli kadınların ve kız çocuklarının yaşamlarındaki sorun alanları hakkında hazırladığı çalışmasında engelli kadınların toplumsal cinsiyet ve engellilik önyargılarının birleşimi neticesinde engelli erkelerden daha fazla dezavantajlı konumda olduklarını ifade etmiştir. Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması'nda (ÖZİDA, 2010: 34) engelli kadınların çifte ayrımcılık nedeniyle engelli erkeklere oranla eğitim ve istihdam hayatında daha fazla sorunla karşılaştığı bildirilmiştir. Phillips (2012: vi) Avrupa-Avrasya bölgesinde engelli kadınların karşılaştığı sorunları çalıştığı analizinde engelli kadınların “cinsellik, evlilik ve annelik; sosyal entegrasyon; istihdam; erişilebilirlik; zaman ve mekan; güç ve karar alma” alanlarında engelli olmayan kadınlara ve engelli erkeklere oranla daha dezavantajlı olduklarının ortaya çıktığını belirtmiştir. Ersoy-Özcan (2005: 177) hem kadın hem de engelli olmaları nedeniyle engelli kadınların iki farklı azınlık grubuna dâhil olduğunu ve bu durumun gündelik yaşamda çeşitli sorunlarla karşılaşmalarına neden olduğunu ifade etmişlerdir. Stubbs ve Tawake (2009: 9) engelli kadınların engelli erkeklere ve engelli olmayan kadınlara oranla “daha az eğitilmiş, yüksek işsizlik oranlarına sahip, istismara uğramalarının daha olası, daha fakir, daha fazla tecrit edilmiş, daha kötü sağlık sonuçlarını deneyimlemiş, genel olarak daha düşük sosyal statülü olduklarını” vurgulamışlardır. Osunluk ve Uğurlu (2005, özet bölümü, ¶ 2) hem kadın hem de engelli bir birey olarak engelli kadınların engelli erkeklere ve engelli olmayan kadınlara oranla iki kat daha fazla problemle karşılaştığını belirtmişlerdir. Kaya (2012, Engelli Kadına ‘Toplumsal Engelli’ Yaklaşımlar bölümü, ¶ 2) engelli kadınların hem toplumsal cinsiyet hem de toplumsal engellilik” yargısı yüzünden “var olma ve insan olmaktan doğan onurlarını yüceltme mücadelesi verdiğini” belirtmiştir.

1.5.1. Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet Kesişiminin Farklı Bir Boyutu: Engelli Çocuğa Sahip Anneler

Engellilik ve toplumsal cinsiyet kesişimi sadece engelli kadın olmada meydana gelmemektedir. Engelli kadınların yanında engelli çocuğu olan kadınlar ve engelli bireylerin bakımlarını üstlenen diğer kadınlar da engellilik ve toplumsal cinsiyet kesişiminden etkilenmektedirler (Abu-Habib, 1997a: 7; UNICEF Innocenti Research Center, 2007: 15; UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2015: 17;

Emmett, 2006: 207, 208; Duban ve JBS International, 2012; Phillips, 2012: vii). Abu-Habib (1997a: 7) engelli bireylere bakım hizmeti veren kadınların (çoğunlukla anneler) bu türden bakım sorumluluklarının yeterince tanımlanmadığı ifade etmiştir. Engelli olmayan kız çocuklarının ve kadınların evdeki engelli bireylerin bakımlarını üstlenmeleri nedeniyle eğitime devam edemedikleri ve istihdama katılamadıkları toplumsal bir gerçekliktir (UNICEF Innocenti Research Center, 2007: 15). O halde engelli çocuğa sahip anneler onların bakımlarıyla ilgilendikleri için, engelli kız çocukları ise evdeki diğer bireylerin bakım sorumluluklarıyla ilgilendiklerinden toplumsal hayata yeterince katılamamaktadırlar. Çakar (2005: 138), toplumsal cinsiyet ve engellilik kesişiminin önemli ve farklı bir dezavantajlı durum oluşturduğunu açıkça ifade etmese de sadece engelli kadınların değil engelli çocuğu olan kadınların da ev içine hapis olduğunu belirtmiştir. Çamur-Karataş ve Sepin (2014: 255, 256) engelli çocuğa sahip annelerin kreş, anaokulu gibi bakım olanaklarının olmaması nedeniyle çalışmalarının zorlaştığını belirtmişlerdir. Bu anneler için bu türden hizmetlerin sağlanması gerektiğini ifade etmişlerdir. Seyyar (2015: 312) Türkiye’de engelli çocuğu olan ve çalışan annenin emeklilik yaşına dair iyileştirici düzenlemelerin olduğunu belirtmiştir. Ancak bu düzenlemeler yeterli değildir.

1.5.2. Engelli Kadınların Ayrımcılık Durumları

Farklı ayrımcılık temellerinin (toplumsal cinsiyet, engellilik, sosyal sınıf, ırk veya etnik köken gibi) bir arada var olduğu durumları ifade ederken tarihsel zamanlama açısından önceleri “çifte dezavantajlı durum ya da çifte ayrımcılık” terimleri kullanılıyorken, son zamanlarda “çoklu ayrımcılık” teriminin kullanılmasına doğru genel bir eğilim olduğu tespit edilmiştir. Ancak, durumu engelli kadınlar açısından değerlendirdiğimizde, güncel bazı çalışmalarda hala çifte ayrımcılık (double discrimination) kavramının kullanıldığını görmekteyiz. Bu çalışmanın odak noktası ise “engelli kadınların dezavantajların kesişiminde olduğu”dur ve dolayısıyla bu çalışmada engelli kadınlar üzerinden ifade edilen çifte ya da çoklu ayrımcılık kavramları kabul edilmekle birlikte, temelde onların kesişimsel bir ayrımcılığa maruz kaldığı öne sürülmektedir.

Ayrımcılık bütün engelli insanların maruz kaldığı bir sorun olmakla birlikte kadın veya erkek olma durumu; yani toplumsal cinsiyet faktörü ve diğer bazı dezavantajlı konumlara sahip olma bu sorunun farklı boyutlarda yaşanmasına neden olmaktadır. Bu başlık

altında, yapılan literatür taraması sonucunda engelli kadınların ne tür bir ayrımcılıkla (çifte mi, üçlü mü, çoklu mu, kesişimsel mi) karşı karşıya kaldığı çözümlenmeye çalışılmıştır.

1.5.2.1. Çifte ve Çoklu Ayrımcılık ve Engelli Kadınlar

Engelli kadınlar ve kız çocukları hakkındaki bazı çalışmalar onların çifte ayrıma; yani hem toplumsal cinsiyet (burada kadın olma) hem de engellilik önyargısına maruz kaldıklarını ve bu çifte ayrımcılık nedeniyle çifte dezavantaja sahip olduklarını belirtmişlerdir (Froschl, Rubin ve Sprung, 1999: 1; Fairchild, 2002: 14, 23; Rouso ve Wehmeyer, 2001: 2; Armstrong ve diğerleri, 2011: 19; Burcu, 2015a: 91, 94; Garland-Thomsan, 2011: 526; Waxman-Fiduccia, 1998: 45; Schur, 2004: 262, 267; ÖZİDA, 2010: 34, 90; Peters ve Opacich, 2006: 764; UNICEF Innocenti Research Center, 2007: 15; Rouso, 2003: 3; Traustadottir, 1990: 6; Kamanlıoğlu, 2007: 6, 19, 137, 200; Parker ve diğerleri, 2007; European Commission, 2014: 41; Alwis, 2008, Module 2: 6; Beleza, 2003: 9, 15, 16; USAID, 2010: 3; UN Enable, 2003-04c, The Situation bölümü, ¶ 1; UN Centre for Social Development and Humanitarian Affairs Division for the Advancement of Women, 1990: 1; Phillips, 2012: v, 4, 12; Collins ve Valentine, 2003: 31, 39; Kelleci, 2005: 107; Ersoy-Özcan, 2005: 177; BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi Komitesi Genel Yorum No. 5, 1994, ¶ 19; Osunluk ve Uğurlu, 2005, Olumsuz Tutumlar ve Dışlanma bölümü, ¶ 1; Kahraman-Güloğlu, 2011: 223).

Rouso ve Wehmeyer (2001: 2) engelli kadınların çifte dezavantajlı konumlarının toplumsal şartlardan kaynaklandığını belirtmişlerdir. Onlara göre; kadın ve/veya engelli olmakla ilgili herhangi bir dezavantajlı statü köklerini biyolojiden değil, toplumda her zaman hissedilen önyargılardan, basmakalıp şablonlardan ve ayrımcılıktan almaktadır. Beleza (2003: 9) engelli kadınların karşılaştığı çifte dezavantajlı duruma dikkat çekerek, bu durumun iki ayrı dezavantaj olarak ele alınmasının, özellikle Avrupa’da, engelli kadınların durumlarını kötüleştirdiğini ifade etmiştir. Bunun engelli kadınların karşılaştığı problemleri ele almada uygun bir yol olmadığını belirtmiştir. Ayrıca engelli kadınların bu durumlarını ifade eden özel ve detaylı bilginin olmamasının da uygun önlemlerin benimsenmesini güçleştirdiğine dikkat çekerek, bu durumun etkilerinin yeterince araştırılmamasını eleştirmiştir. BM ise engelli kadınların ve kız çocuklarının maruz kaldıkları çifte ayrımcılık nedeniyle temel insan haklarının reddedildiğine dikkat

çekmiştir (UN Enable, 2003-04c, The Situation bölümü, ¶ 1). Burcu (2015a: 91, 94) da engelli olmanın ortak deneyiminin yanında, engelli kadınların toplumsal cinsiyet rolleri gereğince daha fazla sosyal engelleme ile karşılaştığını belirterek engelli kadınların çifte dezavantajlı konumda yer aldığını vurgulamıştır. Kamanlıoğlu (2007: 137) çifte dezavantajın engelli kadını “sosyal alanda ‘öteki’ olarak kurguladığını” belirtmiştir.

Bazı yazarlar engelli kadınların çifte dezavantajlı statülerini ifade ederken farklı kavramlar kullanmışlardır. Örneğin; Jans ve Stoddard (1999: 17) da engelli kadınların hem engellilik hem de toplumsal cinsiyet statüleri nedeniyle işyerlerinde “*çifte tehlike*” ile yüzleştiklerini vurgulamışlardır. Lindstrom ve diğerleri (2011: 3) de engelli kız öğrencilerin lise sonrasında anlamlı bir istihdama geçişte hem toplumsal cinsiyet hem de engellilik dezavantajı nedeniyle “*çifte riske*” sahip olduklarını ve bu durumun onların kariyer gelişimlerini ve mesleki fırsatları elde etmesinde sınırlayıcı olduğunu aktarmışlardır. Engelli kadınların çoklu dezavantajlı durumunun önceleri onlar tarafından “*çifte engellilik*” olarak ifade edildiğine işaret eden Abu-Habib (1997a: 2) ise engelli kadınların hem kendi toplumları hem de organizasyonları tarafından ulusal ve uluslararası seviyede “*çifte ötekileştirilmeye*” maruz kaldığını ifade etmiştir. Reicher (2012: 7) engelli kadınların ve kız çocuklarının engellilik ve toplumsal cinsiyet nedeniyle yaşadıkları durumu “*çifte kırılğanlık*” olarak ifade etmiştir. Alwis (2008, Module 2: 3) engelli kadınların hem aile yaşamlarında hem de kamuya ait alanlarda toplumsal cinsiyet ve engellilik temelinde “*ikili bir ayrımcılıkla*” karşılaştığını belirtmiştir.

Bazı yazarlar engelli kadınların çifte dezavantajlı konuma sahip olmakla birlikte, onların başka ayrımcılık temellerinin de etkisiyle, çoklu ayrımcılığa maruz kaldığına dikkat çekmişlerdir. Örneğin; Fairchild ve Quinn (2000: 2) ile yine Fairchild (2002: 14) engelli kadınların çifte damgaya - çifte dezavantaja sahip olduğunu belirtmekle birlikte; ırksal ve etnik köken nedeniyle onların üçüncü bir dezavantajla karşılaştığına ve böylece daha fazla ötekileştirildiğine dikkat çekmişlerdir. Garland-Thomsan (2011: 526) da engelli kadının “bağımlı olma” imajıyla bir tutulduğu toplumsal koşullarda, çifte dezavantajlı durumuna, ait olunan ırksal köken nedeniyle de dezavantajlı olması eklenince engelli kadının temsil durumunun olumlu olmasının güçleştiğini belirterek aynı zamanda çoklu dezavantaj vurgusunda da bulunmuştur. Toplumsal cinsiyetleri ve engellilikleri nedeniyle engelli kadınların “çifte çalışma ayrımcılığına” maruz kaldıklarını belirten Mondéjar-Jiménez ve diğerleri (2009: 1115, 1121, 1122) ise yaşanan yerin özelliğinin bu durumu

farklılaştırdığını ifade etmişlerdir. Kırsal alanlarda yaşayan engelli kadınların durumlarının (belirli hizmetlerin eksikliği, engelli derneklerinin faal olmaması, ulaşım problemleri ve bilgiye sınırlı erişim gibi nedenlerle) daha da zorlaştığına dikkat çekerek, onların üçlü bir ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Kentsel alanlarda yaşayan engelli kadınların kırsal alanlarda yaşayanlara göre üç kez daha fazla aktif olmalarının daha olası olduğunu ifade etmişlerdir. Pearson (2012: 36, 37) ise engelliliğin başka sosyal dezavantajlı durumlarla kesişiminde iki ayrımcılık temeline odaklanan çalışmaların (örneğin hem engelli hem de ırksal kökene sahip olmak, engelli ve kadın olmak) ortaya çıkan baskı biçimini “çifte baskı” olarak adlandırdığını belirtmiştir. Ancak bundan daha karmaşık durumlara; yani engelliliğin diğer iki farklı ayrımcılık temeliyle kesişimine odaklanan çalışmaların (örneğin hem engelli hem ırksal bir kökene sahip bir kadın olmak) ortaya çıkan baskı biçimini “çoklu baskı” olarak adlandırdığını ifade etmiştir. Bu türden çalışmaların daha karmaşık olduğuna dikkat çekmiştir.

Engelli kadınların ayrımcılığın çoklu seviyeleri ile karşılaştığını ifade eden ve gittikçe büyüyen bir literatür göze çarpmaktadır. Bu literatürde engelli kadınların “kadın olmaları ve engelle sahip olmalarının yanında ayrıca ırk ya da etnik köken, sınıf, yaş, cinsel yönelim, göçmenlik durumu” gibi diğer ayrımcılık temellerinin bir arada var olmasıyla birlikte, eşitsizlik durumunun gittikçe büyüdüğü ve ayrımcılığın artık “çifte ayrımcılık” olmaktan öte “çoklu ayrımcılığa” dönüştüğü artık kabul edilmektedir. Genel olarak engelli bireyler ve özel olarak engelli kadınlar hakkında çalışmalar yapanlar artık engelli kadınların çoklu veya çok yönlü ayrımcılığa maruz kaldıklarını vurgulamaktadırlar (USAID, 2015, Advancing Women and Girls with Disabilities bölümü, ¶ 2; Women with Disabilities Victoria, t.y.: 1; International Labour Office, 2015: 141; ILO, 2015: 1; The DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities of the European Commission, 2009a: iii, 12; Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 2006: 10; UN Enable, 2006, Overview bölümü, ¶ 8; Kaya, 2012, Engelli Kadına ‘Toplumsal Engelli’ Yaklaşımlar bölümü, ¶ 3).

Uluslararası Çalışma Ofisi engelli kadınların çoklu ayrımcılık yaşadığını belirtmiştir ve onların istihdam durumlarının tespiti için çalışmalar yapılmasını ve bunun geliştirilecek ulusal engellilik stratejilerinde göz önünde bulundurulması önermiştir (International Labour Office, 2015: 141). Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin (2006: 10) üye devletlere yönelik 5 sayılı tavsiye kararında 2006-2015 Avrupa Konseyi Özürlüler Eylem Planı’nda engelli kadınların ve kız çocuklarının toplumsal cinsiyet ve engellilik temelinde

ayrımcılığa maruz kaldığı vurgulanmıştır. Hem engelli bireylere hem de kadınlara yönelik sosyal politika oluşturulmasında engelli kadınların ve kız çocuklarının çoklu dezavantajlı konumlarının dikkate alınması gerektiği ifade edilmiştir.

Bazı yazarlar, tıpkı engelli kadınların karşılaştığı çifte ayrımcılık durumlarını ifade etmede olduğu gibi, engelli kadınların maruz kaldığı çoklu ayrımcılık durumlarını anlatırken farklı kavramsal ifadeler kullanmışlardır. Örneğin; engelli kadınların “kadın olmak, engele sahip olmak ve fakirlik” gibi “*üçlü tehlikeye*” sahip olduklarına dikkat çeken Gill (1998: 54), engelli olmanın bir kız çocuğu veya kadın için ölümden daha büyük bir felaket olarak değerlendirildiğini ifade etmiştir. CBM (2012: 1) ise BM Nüfus Fonu’nun (2005) verilerine dayanarak, aynı şekilde, engelli kadınların ve kız çocuklarının “kadın olmak, bir engele sahip olmak ve fakirlerin en fakiri olmak” şeklinde “*üçlü ayrımcılıkla*” karşılaştığına dikkat çekmiştir. UN ESCAP da Asya ve Pasifik bölgesinde engelli kadınların “engellilikleri, kadın olmaları ve fakirlik” nedeniyle “*üçlü bir ayrımcılığa*” maruz kaldığını belirtmiştir (Vision Office, 2003: 1, 4).

Bu çalışmada engelli kadınlar hakkında “çifte ve çoklu ayrımcılık kavramları” kabul edilerek kullanmıştır. Ancak Meekosha’nın (1998: 174) da belirttiği gibi çifte ya da çoklu dezavantaj yaklaşımı sınırlıdır. Bu çalışmayla birlikte asıl vurgulanmak istenen, engelli kadın olma durumunda, farklı ayrımcılık temellerinin birbirleriyle kesişerek “kesişimsel ayrımcılığı” ortaya çıkardığıdır. Çünkü “çoklu ayrımcılık” kavramında ayrımcılık temelleri ayrı ayrı ele alınabiliyorken; kesişimsel ayrımcılıkta ayrımcılık temelleri birbirinden ayıramamaktadır¹⁸. Engelli kadın olmada ne sadece engelli olmak ne de sadece kadın olmak engelli kadının durumunu tam olarak açıklayamamaktadır. Avrupa Komisyonu’nun İstihdam, Sosyal İşler ve Eşit Fırsatlar Genel Müdürlüğü engelli kadınların iki ya da daha fazla ayrımcılığın birleşimi ile oluşan farklı bir ayrımcılıkla karşılaştığını, böyle bir ayrımcılığın ne engelli olmayan kadınlar ne de engelli erkekler tarafından deneyimlenmediğini belirtmiştir. Bu türden bir ayrımcılığın çoklu ayrımcılığın bir türü olan kesişimsel bir ayrımcılık olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Fagan ve diğerlerinin (2006) görüşlerine katılarak kesişimsellik kavramının “çifte dezavantaj” kavramından daha nüanslı olduğunu da belirtmiştir (The DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities of the European Commission, 2009a: iii, 13).

¹⁸ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. “Çoklu ve Kesişimsel Ayrımcılık” sy: 28.

1.5.2.2. Kesişimsel Ayrımcılık ve Engelli Kadınlar

Parker ve diğerleri (2007) engelliliğin ve toplumsal cinsiyetin karşılıklı etkileşiminin engelli kadınlar için özel bir dezavantajlılık durumu ortaya çıkardığını belirtmişlerdir. Peki, bu özel dezavantajlılık durumu en iyi şekilde nasıl ifade edilebilir? Bu çalışmada engelli kadınların çoklu ayrımcılık türlerinden biri olan kesişimsel ayrımcılığa maruz kaldığı ve bu nedenle kesişimsel bir dezavantaja sahip olduğu kabul edilmiştir.

Birçok çalışmada engelli kadınların ve engelli kız çocuklarının hem toplumsal cinsiyetleri hem de engellilikleri temelinde kesişimsel ayrımcılık deneyimledikleri kabul edilmiştir (Degener, 2011: 41; Sheppard, 2011: 3; Reicher, 2012: 7, 8; Davaki ve diğerleri, 2013: 11, 48; Stubbs ve Tawake, 2009: 7, 9, 11; The DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities of the European Commission, 2009a: 13; Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 2006: 10, 43; Schiek, 2009: 20; European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2007: 17). UN ESCAP'ın düzenlediği kadın ve engellilik konulu çalıştayda engelli kadınların yaşadığı her bir ayrımcılığın birbiriyle birleştiğini ve böylece onların kesişimselliği deneyimlediği belirtilmiştir. O halde engelli kadınların ve kız çocuklarının karşılaştığı ayrımcılık kesişimseldir (Vision Office, 2003: 7, 9). Engelli kadınların kesişimsel ayrımcılığa uğradığını belirten BM Engelli Bireylerin Hakları Komitesi de böyle bir ayrımcılığın çok çeşitli ayrımcılık formlarının ayrımcılığın yeni bir eşsiz şeklini ürettiğini ve bunun çifte ya da üçlü ayrımcılıkla tanımlanamayacağını belirtmiştir (UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2015: 5).

Avrupa'daki engelli kadınların durumlarını BM EHİS'in ışığında analiz eden ve yorumlayan Avrupa Komisyonu'nun İstihdam, Sosyal İşler ve Eşit Fırsatlar Genel Müdürlüğü de engelli kadınların toplumsal cinsiyet ve engellilik kesişimi ile yüzleştiğine ve bu durumun dezavantajın ve ayrımcılığın belirli ve özel bir durumunu oluşturduğuna dikkat çekmiştir. Engelli kadınların sosyal konumlarını çok geniş bir bakış açısı ile ele alarak, onların demokratik süreçlerde, karar almada, eğlence aktivitelerinde, kültürde ve sporda yeterince temsil edilmediğini belirtmiştir. Engelli kadınların kendilerine özel sağlık hizmetlerini nadiren aldıklarını, zihinsel ya da psikolojik engelli kadınların diğerlerine oranla daha yüksek istismar tehlikesi ile karşı karşıya olduklarını, yasaların şiddet ve istismarda engellilik olgusunu yeterince görmediğini ifade etmiştir.

Kesişimselliğin istihdamda ortaya çıktığına, sosyal koruma sistemlerinde engelli kadınların genel olarak yasal bir terim olarak tanınmadığına dikkat çekmiştir¹⁹. Eğitimde ve iş başında eğitimde engellilik dezavantajının toplumsal cinsiyet dezavantajına göre daha önemli olduğunu, engelli kadınların mesleki eğitim alanında belirgin bir dezavantaj yaşadığını belirtmiştir (The DG Employment, Socail Affairs and Equal Opportunities of the European Commission, 2009a: i, iv, v, 101, 102).

Toplumsal cinsiyet dezavantajı tek başınayken bile eğitime, sağlık hizmetlerine, mesleki rehabilitasyona, istihdama erişimde ayrımcılık oluştururken; bu duruma en az bir engele sahip olmak da eklenince engelli kadınların kesişimsel dezavantajlı konumları ve yaşadıkları kesişimsel ayrımcılık daha netlik kazanmaktadır. Bu durumu bir tablo ile şu şekilde açıklayabiliriz:

Tablo 1: Kesişimsel Ayrımcılık Çalışmak İçin Çerçeve

Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı	Cinsiyetleri temelinde kadınlar ayrımcılığı deneyimler.	Toplumsal cinsiyet ana akımlaştırması Kanunların, kamu politikalarının ve sosyal pratiklerin tasarlanması ve uygulanmasında tek bir grup olarak kadınların ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması
Engellilik Ayrımcılığı	Engellilikleri temelinde engelli bireyler ayrımcılığı deneyimler.	Engellilik ana akımlaştırması Kanunların, kamu politikalarının ve sosyal pratiklerin tasarlanması ve uygulanmasında tek bir grup olarak engelli bireylerin ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması
Kesişimsel Ayrımcılık	Engelli kadınlar engelli olmayan kadınların ve engelli erkeklerin deneyimlediğinden farklı olarak kesişen özel türde ayrımcılık deneyimler.	Toplumsal cinsiyet ve engellilik ana akımlaştırması²⁰ Kanunların, kamu politikalarının ve sosyal pratiklerin tasarlanması ve uygulanmasında engelli kadınların özel ihtiyaçlarının tanımlanması, anlaşılması ve göz önünde bulundurulması

Kaynak: The DG Employment, Socail Affairs and Equal Opportunities of the European Commission, December 2009a, s. 14.

¹⁹ Not: Türkiye'nin sosyal koruma sisteminde engelli kadınlar yasal bir terim olarak tanınmıştır. Engelliler Hakkında Kanunu'nun (Şubat 2014 yılındaki son değişikliği ile) "Genel esaslar"ının ifade edildiği 4. maddesinde engelli kadınların ve kız çocuklarının çok yönlü ayrımcılığa maruz kaldığı ve bunun önlenmesi gerektiği belirtilmiştir.

²⁰ Not: Biz bu çalışmada engelli kadınların kesişimsel ayrımcılık durumlarının göz önünde bulundurulması için toplumsal cinsiyet ve engellilik ana akımlaştırmasının yanında "kesişimsel yaklaşım"ın da kullanılması gerektiğini vurgulamaktayız. Çünkü ne tek başına ne de her iki ana akımlaştırılmanın birlikte kullanılması kesişimsel ayrımcılık yaşayan engelli kadınların durumlarını yeterli derecede ifade edemeyecektir.

Birçok yazar engelli kadınların sadece “toplumsal cinsiyet ve engellilik” temelinde değil, aynı zamanda “ırk ya da etnik köken, sınıf, cinsellik, kırsal alanda yaşama ya da yaş” temellerinde başka dezavantajlı durumlara da sahip olabileceğine dikkat çekmişlerdir (Meekosha, 1998: 174; Davaki ve diğerleri, 2013: 18; Yaşın-Dökmen, 2009: 2). Engelli kadınların sosyal konumları diğer bazı ayrımcılık temeli ya da temelleri ile kesişince daha da kötüleşmektedir; yani çoklu bir kesişimle karşılaşmaktadır. Örneğin; Samararatne ve Soldatic (2015: 759, 768) kırsal alanlarda yaşayan engelli kadınların bütün engeli grupları içerisinde en çok ötekileştirilmiş bireyler olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca engelliğe dair büyüyen bir ilgi olduğunu ancak kırsal alanlarda yaşayan engelli kadınların durumlarının hem engellilik çalışmalarında hem de politika yapım ve uygulama aşamasında dikkate alınmadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca Andersson (1998: 25) ve Bakırcı (2005: 217) da kırsal alanda yaşayan engelli kadınların daha fazla ayrımcılığa maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. UN ESCAP ise Asya ve Pasifik bölgesindeki ülkelerin kırsal alanlarında yaşayan engelli kadınların %80’inden fazlasının bağımsız bir geçime sahip olmadıklarını ve tamamıyla diğerlerine bağımlı olduklarını belirtmiştir. Ayrıca bu bölgelerdeki engelli kadınların bilgi, farkındalık, eğitim, gelir, iletişim eksikliği nedeniyle çok daha şiddetli problemlerle karşılaştıklarını ve aşırı derecede tecrit edilmiş ve görünmez olduklarını rapor etmiştir (Vision Office, 2003: 1). Eylemde Engellilik Farkındalığı özellikle yaşlı engelli kadınların izole edilmiş bir yaşam sürdüğüne dikkat çekmiştir (Disability Awareness in Action, 1997, Status of Disabled Women, General Picture bölümü, ¶ 5). Quinn (1994: 47, 48) ise engellilik politikalarında yaşlı engelli kadınların durumlarının ve ihtiyaçlarının önemselenmediğini ifade etmiştir. Yaşın-Dökmen (2009: 2, 3) engelli kadınların diğer dezavantajlı durumlarla karşılaşması sonucunda ortaya çıkan durumu kendisinin deyimiyle “Bermuda Üçgeni” ya da “Karanlık Delik” etkisine benzetmiştir. Moodley ve Graham (2015: 25, 31) ise çalışmalarında toplumsal cinsiyet, engellilik ve ırk kesişiminin engelli kadınlar için daha kötü sonuçlar ürettiğini kanıtlamaya çalışmışlardır. Engellilik ve toplumsal cinsiyet kesişiminin engelli kadınlar özellikle de siyahi engelli kadınlar için olumsuz sonuçlar oluşturduğunu tespit etmişlerdir. Yazarlar (Warner ve Brown, 2011: 1242-1245) çalışmalarında yaşla orantılı bir şekilde siyahi kadınların engellilik deneyimlerinin kesişimsel yaklaşımın önemini ortaya koyduğunu belirtmişlerdir. Siyahi kadınların beyaz ve Meksika kökenli Amerikalı kadınlardan daha hızlı bir şekilde engelliliği deneyimlediklerini ifade etmişlerdir. Beyaz

kadın ve ırksal/etnik kökene sahip erkeklerin orta seviyede engelliliğe sahip olduğu, ancak tüm ırksal ve etnik kökenden kadınların beyaz erkek ve diğer erkeklere oranla göreceli olarak daha yüksek seviyede fonksiyonel sınırlılığa sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

1.5.3. Engelli Kadınlar Hakkında Negatif İmajlar ve Onların Görünmezliğinin Resmedilmesi

Asch ve Fine (1988) engelliliğin yaygınlığının kabulüne rağmen, engelli bireylerin toplumda görünmez olduklarını belirtmiştir. Peki, engelli bireyler neden görünmezdir? Bu görünmezlik durumu, çalışmamızın odak noktası olan, engelli kadın olmada nasıl tezahür etmektedir? Yazarlar (Asch, Rouso ve Jefferies, 2001: 37) birçok engelli kadının otobiyografilerinde bağımsızlık, çalışma ve de acizlik gibi engelliliğin kalıplaşmış önyargılarından kurtulma arayışında olduğunu vurgulamışlardır. Bu türden kalıplaşmış önyargılar engelli kadınların görünmezliğine katkı sağlamış olabilir mi? Çalışmamızın bu başlığın altında bu sorulara cevaplar aranmıştır.

Birçok yazar engelli kadınların toplumda görünmez olduklarına dikkat çekmişlerdir. Engelli kadınların seslerini duyurmalarını sağladıkları ve aslında kadın alanında bizde varız dedikleri 1995 (yılı) BM Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'na sunulan raporların çoğunluğunda engelli kadınlar görünmezdir. Örneğin; B.M. Asya ve Pasifik Bölgesi'nden katılan 12 ülkenin raporlarından sadece bir tanesinde direkt olarak engelli kadınlardan bahsedildiği aktarılmıştır (UN ESCAP, 1995: 8). Yine UN ESCAP düzenlediği kadın ve engellilik konulu çalıştayda engelli kadınların görünmez olduğu vurgulanmıştır (Vision Office, 2003: 9). Quinn (1994: 45) de engelli kadınların görünmez olduklarını ifade etmiştir²¹. Kamanlıoğlu (2007: 183, 184) ise engelli kadınların bedensel temsilde görünmez olduklarını belirtmiştir. Duban ve JBS International (2012: 85) konuyu farklı bir şekilde dile getirerek, engelli kadınların birçok ülkede “saklı grup” olduklarını belirtmişlerdir. Uluslararası Çalışma Ofisi birçok ülkedeki engelli kadınların durumları hakkında güncel bilginin olmamasının ve politika ölçümlerinin de bunu sağlamamasının onların ulusal ve uluslararası politika gündemlerindeki görünmezliğini artırdığına dikkat

²¹ Quinn (1994: 54) ABD'nin engellilik kanunu olan ADA sayesinde engelli kadınların ABD toplumunda tüm yaşamsal alanlarda giderek daha fazla görünmeye başladığını ifade etmiştir. ADA hakkında geniş bilgi için bkz. sy: 142.

çekmiştir. Ulusal seviyede var olan kanıtların ise baştan savma olduğunu ifade etmiştir (International Labour Office, 2015: 141).

Bazı negatif imajlar engelli birey olmada, özellikle engelli kadın olmada tanımlayıcı durumundadır. Asch, Rouso ve Jefferies'a (2001: 16) göre bir engele sahip olmak “bağımlı, çocuksu ve savunmasız” imajlarıyla eş anlamlı olarak anlaşılmıştır. Bu imaja karşı durmak ise ideal erkek olmada kendi göstermiştir. Bu da “erkeklik, özerklik ve bağımsızlık” imajlarıyla kendini göstermiştir. Taklit edilen bu imaj ideal bir kadın olmada ise şu şekilde dışa vurmuştur: “duygusallık, pasiflik ve bağımlılık.” İdeal kadın olma imajı dahi sorunlu iken, engelli kadın olma imajı tahayyül bile edilememektedir. “Bağımlılık” imajı engelli kadın olmanın dışa vuran en belirgin negatif imajlarından biri olabilir. Ancak, engelli kadın daha birçok imajı içinde barındırmaktadır. Bu söylemlere ters hareket etmek ise engelli kadın haklarının savunuculuğunu gerektirmektedir.

Asch ve Fine (1988: 4) engelli kadınların *çocuksu, savunmasız ve kurbanlaştırılmış* imajlarının engelli olmayan feministlerin “daha güçlü, yetkin ve çekici kadın ikonları” ile daha da şiddetlendiğini vurgulamışlardır. Birçok feministin engelli kadınların bağımlı ve pasif kadın imajını kuvvetlendirdiği nedeniyle engelli kadın çalışmak istemediklerine işaret etmişlerdir. O halde feministlerin güçlü kadın imajı engelli kadınların kadın olarak konumlarını zayıflatmıştır ve onların bir kadın olarak görünmezliğini arttırmıştır. Aslında engelli kadınlar sadece feministlerin güçlü kadın imajlarına ters düştükleri için görünmez değildirler, aynı zamanda onlar hakkındaki negatif tutumlar ve önyargılar nedeniyle de görünmezlerdir. Bu negatif tutum ve önyargılar hem engelli kadınların hem de engelli erkeklerin imajları etkilemekte ve onların olumsuz bir şekilde resmedilmesini sağlamaktadır. Engelli insanların çoğunlukla *toplumsal cinsiyetsiz ve cinselliğe ilgi duymayan* bireyler olarak görüldüğünü belirten Meekosha (2005: 15; 2006: 766), buna ters bir şekilde engelliliğin imajının toplumsal cinsiyet tarafından yoğunlaştırıldığına dikkat çekmiştir. Bu durumun kadınlar için *pasiflik ve acizlik*, erkekler içinse *bozuk erkeklik* olarak ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu türden imajlarınsa eğitim, istihdam, yaşam düzenlemeleri ve kişisel ilişkiler açısından gerçek sonuçları olduğuna dikkat çekmiştir. BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi Komitesi 5 No’lu Genel Yorum’unda (1994, ¶ 19) engelli bireylerin bazen cinsiyetsiz olarak değerlendirildiğini belirterek, taraf Devletleri engelli kadınların durumuna dikkat çekmeye davet etmiştir. Aslında burada vurgulanan engelli kadınların engellilik alanında görünür hale

getirilmesidir. Engelli kadınlar hakkındaki ilk eserlerden biri olarak kabul edilen “Engelli Kadınlar İçin Daha İyi Yaşamlar” (Better Lives for Disabled Women) adlı eserinde Campling (1979) de “*finansal açıdan bağımlı olma*” sorunun engelli kadın ya da erkek her engelli bireyin yüzleştiği hayati bir sorun olduğunu belirtmiştir. 1979’dan günümüze engelli bireylerin resmedilmesinde “finansal açıdan bağımlı olma durumu” temel bir negatif basmakalıp fikir olarak güncelliğini korumaktadır. Burada da belirtildiği gibi engelli bireylerin geneli hakkında birçok olumsuz imaj ve basmakalıp fikir bulunmaktadır. Ancak biz burada konumuz açısından engelli kadınların görünmezliğini artıran negatif tutum ve basmakalıp fikirlere değindik. Çünkü Schur’un (2004: 255) da belirttiği gibi; engelli erkekler, engelli kadınların aksine, bağımsızlık ve kendi kendini savunma şeklinde tanımlanan erkeklik rolleriyle kendilerini engellilik rollerinden uzak tutmak için daha fazla fırsata sahiptirler.

Rousso ve Wehmeyer (2001: 2) engelli kadınların çifte dezavantajlı konumlarına değinirken onlara yönelik negatif tutumların, onların toplumdaki yerlerini engelli olmayan kadınlardan ve engelli erkeklerden nasıl farklılaştırdığına dikkat çekmişlerdir:

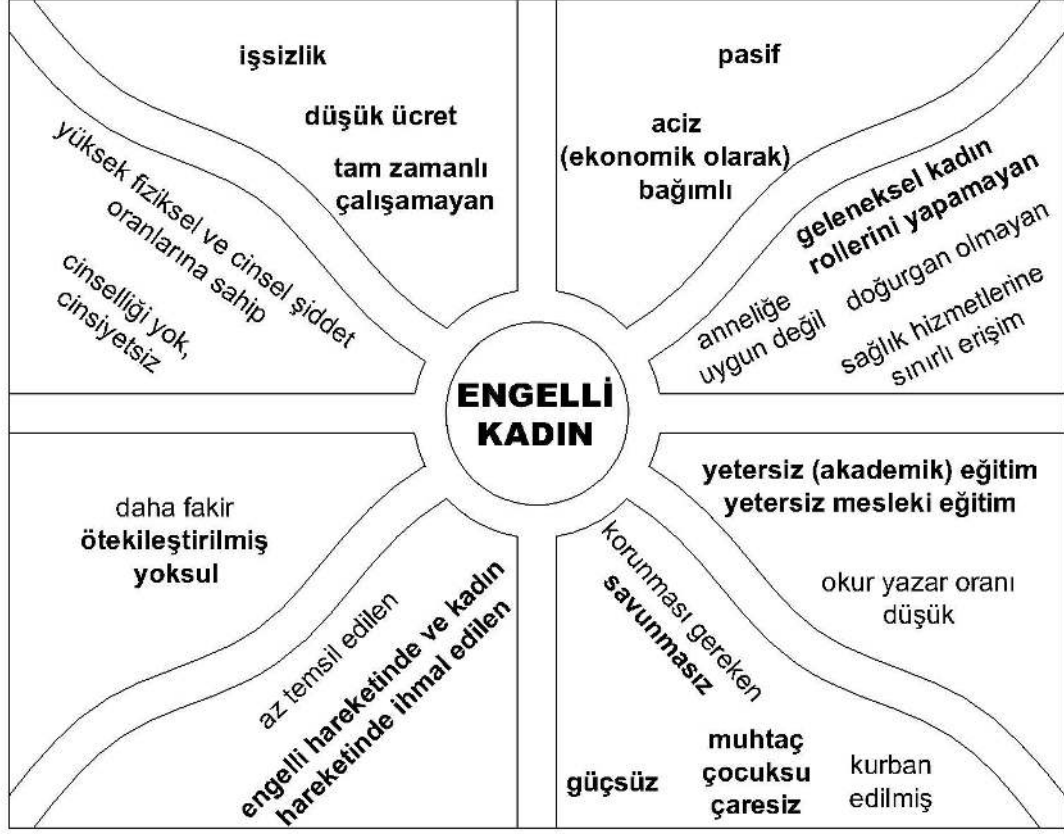
“Kadınlarla ilgili basmakalıp örnekler engelli insanlarla ilgili basmakalıp örneklerle birleştiğinde engelli kadın, engelli olmayan kadından ya da engelli erkekten daha az uygun olarak algılanmaktadır. Onlar sıklıkla *hasta, çocuksu, bağımlı, cinselliği olmayan, beceriksiz* olarak görülürler ve onların yetenekleri ve erdemleri gözden kaçır. Bu karmaşık basmakalıp örnekler çifte ayrımcılık şablonlarına dönüştürüldüğünde evde, okulda, iş yerinde ve toplumda hâkim olur” (Rousso ve Wehmeyer, 2001: 2).

Collins ve Valentine (2003: 38) engelli kadınların “sıklıkla yüksek derecede ayrımcılık ve damgalama ile karşılaşan özellikle *savunmasız* bir insan grubu” olduğunu ifade etmiştir. BM Güvenlik Konseyi’nin 1325 sayılı Kararı doğrultusunda hazırlanan ulusal eylem planlarından birkaçında engelli kadınlara dair sınırlı bir referans olduğuna dikkat çeken Ortoleva (2012: 399), bunlarda da barış inşasından, çatışma sonrası ulusal kurumlardan ve sosyal gelişmeden ziyade *korumaya, rehabilitasyona ve kurbanlaştırmaya* dair bir odağın olduğuna dikkat çekmiştir. Uluslararası Çalışma Ofisi ise genel kamu ve rehabilitasyon danışmanları arasında engelli kadınların *pasif, bağımlı, istihdamda mesleki liderlik yeteneği olmayan* bireyler olarak görüldüğünü belirtmiştir (International Labour Office, 2015: 141). Phillips (2012: v) de dünya genlinde engelli kadınların düşük eğitim seviyesi, işsizlik, yoksulluk ve cinsel şiddeti içeren çeşitli negatif sonuçları deneyimlediğini belirtmiştir. Doe (1998: 145) düşman bir ekonomi, ayrımcı bir

toplum ve negatif kişisel imajların engelli kadınların rolsüzlüğüne katkı sağladığını belirtmiştir. Güven eksikliğinin engelli kadınların seslerini duyurmalarına engel olduğunu ve onların kendilerini ifade etmelerinde çekincelere yol açtığı söylemiştir. Garland-Thomson’a (2011: 526) göre “Kadınlar ve sakatlar *yardıma muhtaç, bağımlı, zayıf, kırılğan ve aciz bedenler* olarak resmedilir.” UN ESCAP’ın düzenlediği kadın ve engellilik konulu çalıştayda da engelli kadınların önemli oranlarına rağmen, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, “*saklı*” ve “*sessiz*” olmaya devam ettikleri, onların kaygılarının ve haklarının tanınmadığı belirtilmiştir (Vision Office, 2003: 1). Engelli kadınların kendi içlerinde yeti yitimi türlerine göre farklılaştığı da bir gerçektir. Bu farklılaşma da onlara yönelik tutumlarda farklılaşmaya neden olabilir. Topçubaşı ve Arıkan (2005: 77) Arıkan’ın (2001a: 96, 2001b) daha önceki görüşlerine katılarak, görme engelli kadınların toplumda “kısıtlamak, aşırı koruyup kollamak, yetenek ve becerilerini dikkate almamak, yetenek ve becerilerine güvenmemek, onların yapabileceği çeşitli işleri onlara fırsat tanımadan yapmak, bir boyuttaki özürlülüğü diğer boyutlara da genellemek, duyarsız kalmak, aşağılamak gibi” çok sayıda olumsuz tutumla karşılaştığını belirtmiştir. İşte bu olumsuz tutumlar engelli kadınlara yönelik negatif imajları besleyerek, onların toplumda görünmez olmasına neden olmaktadır. İçli (2009, Kadının Adı Yok, Engelli Kadının Hiç Yok bölümü, ¶ 14) “toplumda engelli kadının adı hiç yok” diyerek engelli kadının görünmezliğini farklı bir biçimde ifade etmiştir. Buradan yola çıkarak genel olarak engelli kadınlara yönelik basmakalıp fikirlerin ve negatif imajların resmedilmesine geçebiliriz. Engelli kadınların kesişimsel dezavantajlı durumlarını da ortaya koyarak, onları aşağıda izah edildiği şekilde resmedebiliriz.

Çalışmamızın “Kimberlé Crenshaw ve Kesişimselliğin Çeşitleri” başlığı altında Crenshaw’ın (1989: 143) “kesişimsellik” kavramını ilk olarak kullandığı makalesinde siyahi kadınlar üzerinden öne sürdüğü kesişimsellik kavramını açıklarken “trafikteki kesişme noktası” kavramını kullandığını belirtmiştik. Garry’nin (2011: 831) de Crenshaw’ın (1989) söz konusu “trafikteki kesişme noktası” örneğine “kavşak” (yani kesişen yollardaki göbek) örneğini ekleyerek kavramı daha da ileri taşıdığına dikkat çekmiştik. Engelli kadınların görünmezliğinin ve onları ifade etmede kullanılan negatif tutum ve önyargıların tartışıldığı bu başlık altında, Crenshaw’ın kesişimselliği anlatırken kullandığı “trafikteki kesişme noktası” ile Garry’nin bu örneğe eklediği “kavşak” kavramları görselleştirilerek engelli kadınlara yönelik “negatif” imajlar aşağıdaki şekilde

resmedilmiştir. Bu şekil ile engelli kadınların karşılaştığı kesişimsel ayrımcılık durumu da daha bir görünürlük kazanmıştır.

Şekil 1: Dezavantajların Kesişiminde Engelli Kadın ve Onlara Yönelik Negatif İmajlar

Engelli kadınların görünmezlik durumlarını resmettiğimiz bu şekilde ortaya konan önyargılar ve basmakalıp fikirler engelli kadınların kesişimsel ayrımcılığa maruz kaldığını kanıtlamaktadır. Resimde koyu punto ile belirtilen imajlar engelli kadınlar hakkında diğer negatif imajlara oranla daha sık tekrarlanan önyargılar ve basmakalıp fikirlerdir. İşte bu negatif imajlar engelli kadınların maruz kaldığı kesişimsel ayrımcılığı kuvvetlendirmektedir²².

²² Avrupa Komisyonu İstihdam, Sosyal İşler ve Eşit Fırsatlar Genel Müdürlüğü de önyargıların ve basmakalıp fikirlerin literatürde ayrımcılığın temel nedenleri olarak kabul edildiğini belirtmiştir (European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2007: 18).

Engelli kadınların kadın olmalarıyla ilgili olarak negatif basmakalıp fikirlerin olduğuna işaret eden Nosek (1998: 94) birçok engelli kadının bu fikirlerin üstesinden gelerek başarılı ilişkiler geliştirdiklerini, aile kurduklarını ve tatmin edici hayatlar yaşadıklarını ifade etmiştir. Asch ve Fine (1988: 31) ise engelli kadınların *savunmasız, pasif, ihtiyaçlı* imajlarının yeniden düzenlenerek olumlu hale getirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Genel olarak engelli bireyler, özel olarak da engelli kadınlar hakkındaki bu negatif basmakalıp fikirler ve tutumlar onların eğitime katılmaları ve devam etmeleri, istihdam edilebilirliği yüksek alanlarda mesleki eğitim almaları, istihdama katılmaları ve devam etmeleri, kariyer yapmaları, sosyal, kültürel ve siyasi karar alma mekanizmalarında ve sivil toplum çalışmalarında yer almaları yoluyla olumlu hale getirilip, ortadan kaldırılabılır. Eğer engelli kadın imajı olumlu hale getirilmezse Collins ve Valentine'in (2003: 32) de işaret ettiği gibi bu basmakalıp fikirler ve negatif tutumlar engelli bireylerin değerini düşürmeye ve onları ötekileştirmeye devam edeceklerdir. CBM (2012: 2) de engellilik ve toplumsal cinsiyet önyargılı pratiklerin onların görünmezliklerini ve ötekileştirmelerini artırdığını ifade etmiştir. Quinn (1994: 56) bir çözüm yaklaşımı olarak engelli kadınların istihdam, rehabilitasyon, engellilik yardımı ve feminist çaba içerisinde görünür olmalarında sosyal çalışmacılara önemli görevler yüklemiştir ve onların tüm bu alanlarda engelli kadınlara yardımcı olmaları gerektiğini belirlemiştir.

Engelli kadınlara dair negatif imajların üstesinden gelebilmek ve onların görünürlüğü artırmak için yapılması gereken en önemli çalışmalardan biri de engellilik ve toplumsal cinsiyet çalışmalarında onları görünür hale getirmektir. Bunun için öncelikle engelliliğe toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyete engellik bakış açılarının yerleştirilmesi ve tüm çalışma alanlarında kesişimsel bir yaklaşımla hareket edilmesi gerekmektedir.

1.5.4. Engelliliğe Toplumsal Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyete Engellilik Bakış Açısı ve Kesişimsel Yaklaşım

Engellilikte toplumsal cinsiyet bakış açısını ele almak; engelliliğe dair herhangi bir çalışma yaparken engelli bireylerin kadınlar ve erkeklerden oluşan bir topluluk olduğunun göz önünde bulundurarak, engelli kadınların daha dezavantajlı durumunu gözetken politikaların ve eylem planlarının hazırlanması ve uygulanması demektir. Abu-Habib (1997a: 1) engelliliğe toplumsal cinsiyet bakış açısı ile yaklaşmanın engelliliğin manasını ve imalarını anlamada temel bir faktör olduğunu vurgulamıştır. Ancak, genel

olarak engelliliğin ele alındığı çalışmalarda ve ayrımcılık karşıtı yasalarda toplumsal cinsiyet olgusunun yeterince ifade edilmediği ve engelli kadınların sorunları önemsenmediği, bu nedenle bu tür çalışmalardan engelli kadınların ve engelli erkeklerin eşit derecede istifade edemediği birçok araştırmacı tarafından belirtilmiştir (Abu-Habib, 1997b: 24, 25; Kamanlıoğlu, 2007: 2; Alwis, 2008, Module 3: 28; Beleza, 2003: 19; Mohamed ve Shefer, 2015: 5; Asch ve Fine, 1988: 335; Asch, Rouso ve Jefferies, 2001: 16).

Asch ve Fine (1988: 3) engelli kadınlara ve erkeklere dair çalışmalarda toplumsal cinsiyetin, ırkın, etnik kökenin, cinsel yönelimin ve sosyal sınıfın önemsenmediğine dikkat çekmişlerdir. Onlara göre “Bir engele sahip olmak sosyal deneyimin bu boyutlarını örtmektedir.” Yine aynı yazarlara (1988: 335) göre toplumsal cinsiyetin engellilik hakkındaki çalışmalarda ortaya çıkmasında oldukça geç kalınmıştır. Bu durum günümüzde kısmen değişmiş olsa da engelli bireylere dair yapılan çalışmalarda ve toplanan verilerde “toplumsal cinsiyetin göz ardı edilmesi sorunu” hala devam etmektedir. Gerçekten de Beleza’nın (2003: 21) ifade ettiği gibi engelli bireylerin durumlarının genel olarak ele alındığı çalışmalarda toplumsal cinsiyetçi bir bakış açısının yer almaması; yani engelli bireylerin çeşitliğinin (kadın ve erkek oldukları gerçekliğinin) göz önünde bulundurulmaması engelli kadınlarla ilgili çalışmaların azlığına ve engelli kadınların kesişimsel dezavantajlı durumlarının dikkate alınmamasına yol açmıştır.

Birçok araştırmacı engelli kadınların desteklenmesi ve engelli kadınların ve erkeklerin deneyimlerindeki farklılıkların göz önünde bulundurulması için engellilikle ilgili tüm çalışmalara toplumsal cinsiyet bakış açısının eklenmesi gerektiğini belirtmiştir (Abu-Habib, 1997b: 25; Abu-Habib, 1997a: 77; Beleza, 2003: 50; USAID, 2010: 6; Duban ve JBS International, 2012: 85). Engelliliğin toplumsal cinsiyetçi bir analizi; cinsiyet ayrımı gözetmeksizin tüm engelli insanların sosyal ve biyolojik ağlarını ortaya çıkarmada ve de yeti yitimli insanlar için kadınlığın ve erkekliğin oluşturulma sürecini ifade etmede gerçekten önemlidir (Meekosha, 2006: 766). Ayrıca, Beleza (2003: 11, 12) engelli bireylerle ilgili politikalarda eğer toplumsal cinsiyet boyutu ele alınmazsa başarısız olunacağına dikkat çekmiştir. O halde engellilikle ilgili tüm çalışmalarda toplumsal cinsiyet bakış açısının olması gereklidir.

Engelli kadınların sorunlarının tam olarak ifade edilmesi için sadece engellilikle ilgili çalışmalara toplumsal cinsiyet bakış açısının eklenmesi yeterli değildir. Aynı zamanda toplumsal cinsiyet çalışmalarına **engellilik bakış açısının** eklenmesi de gereklidir. Toplumsal cinsiyette engellilik bakış açısını ele almak; toplumsal cinsiyete dair herhangi bir çalışma yaparken kadınların homojen bireyler olmadığını, kendi içerisinde yeti yitimine sahip olma durumlarıyla çeşitlilik gösterebileceğinin (yani engelli olmalarının yanında kadın da olduklarının) göz önünde bulundurarak engelli kadınların daha dezavantajlı durumunu gözetten politikaların ve eylem planlarının hazırlanması ve uygulanması demektir.

Engelli kadınlar sadece engelli bireyler değildirler, aynı zamanda toplumsal cinsiyetleri gereği; yani kadın olmaları nedeniyle kadınlara yönelik çalışmalar içerisinde de ele alınmalıdırlar. Ancak, ana akım feminist hareketin sıklıkla engellilik perspektifini analizlerine katamayıp, onu ihmal ettiği konusunda bir uzlaşısı vardır (Boulton, 2006: 725; Knoll, 2012: 2; Moodley ve Graham, 2015: 24). Bu durum engelli kadınlar hakkındaki verileri de sınırlamaktadır. Knoll (2012: 2) araştırmasında katılımcıların feminist çevrenin bu tutumun engellikte hüküm süren tıbbi modelin²³ damgalayıcı ve baskılayıcı inançlarını kalıcı hale getirdiğini belirttiklerini aktarmıştır. Araştırmacılar (USAID, 2010: 10, 11; Phillips, 2012: vii; Asch ve Fine, 1988: 335) toplumsal cinsiyet değerlendirmelerine ve analizlerine tüm kadınlar ve erkekler gibi engelli kadınların, erkeklerin ve de çocukların dâhil edilmesi gerektiğine işaret etmişlerdir. Phillips (2012: vii) bu görüşe ek olarak engelli kadınların, kadınların güçlendirilmesi (yetkinlik kazandırılması) çalışmalarına da dâhil edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Alwis (2008: Roadmap: 1) ise BM EHİS'in etkili olarak somut eylemlere dönüşmesi için kadınlar ve çocuklarla ilgili yasal düzenlemelere engellilik hakları bakış açısının eklenmesini önermiştir.

Rousso (2003: 2) toplumsal cinsiyet eşitliğine kendini adayanların engelliliği, engellilik eşitliğine kendini adayanların toplumsal cinsiyeti göz önünde bulundurmada başarısız olduğunu belirtmiştir. Victoria Engelli Kadınları da politika yapımında engellilik ve

²³ Engelliliğin bireysel bir kusur olduğunu ileri süren ve engelli bireyleri tedaviye, dolayısıyla, yeti yitimlerine odaklanan tıbbi model adından en çok söz ettiren engellilik modellerinden biridir. Gale (2008, Disability Models, ¶ 2) bu modelde engelliliğin hastalık sürecinin bir parçası, anormal bir durum ve bireysel bir trajedi olarak görüldüğünü belirtmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (2004: 13) de tıbbi modelde medikal bakımın temel öge olduğunu ve sağlık politikalarının değiştirilmesinin amaçlandığını ifade etmiştir.

toplumsal cinsiyet merceğinin göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade etmiştir (Women with Disabilities Victoria, t.y.: 2). Bu türden bakış açılarının işlevsel olması ise ancak kesişimsel bir yaklaşımla mümkün olabilir. Aslında önemli olan, engellilikle ilgili çalışma yaparken toplumsal cinsiyet bakış açısının, toplumsal cinsiyetle ilgili bir çalışma yaparken de engellilik bakış açısının göz önünde bulundurulmasının yanı sıra her iki çalışma alanına da kesişimsel yaklaşımın uygulanmasıdır. Peki, **kesişimsel yaklaşım** nedir ve nasıl uygulanabilir?

Kesişimsellik artık sadece farklı dezavantajlı durumların kesişimini anlatmada kullanılan teorik bir kavram değildir. Kesişimsellik aynı zamanda akademik araştırmalar için bir tür metodolojik bakış açısı, yaklaşım ya da analiz olarak kullanılmaktadır; ancak kendisi başlı başına bir metodoloji değildir. Birçok yazar “kesişimsellik”in aslında bizlere bir araştırma çerçevesi ya da yaklaşımı sunduğunu belirtmiştir (Garry, 2011: 830; Garcia ve Ortiz, 2013: 33, 34; Makkonen, 2002: 36). “Kesişimsel bir yaklaşım tarihsel, sosyal ve siyasal bağlamı göz önünde bulundurur ve bütün ilgili temellerin kesişimindeki bireyin eşsiz deneyimini tanır” (Ontorio Human Rights Commission, 2001: 3).

Kesişimselliğin önemli teorisyenlerinden biri olan Garry’ye göre (2011: 828) kesişimsellik bizleri “bereketli ve karmaşık yerlere” yönlendirmektedir ve de başlayacağımız yeri ve soracağımız soruları belirlemede bizlere yardımcı olmaktadır. Böylece, özellikle ayrımcılık konularındaki ve ayrımcılığa uğrayan bireyler ve grupların durumları hakkındaki çalışmalarda daha bütüncül ve doğru sonuçlar elde edilebilir. Bunla birlikte; Giddens ve Sutton (2014: 192) kesişimselliğin aynı zamanda farklı ayrımcılık deneyimlerinin açıklanması için bir metodoloji olarak işlev gördüğünü belirtmişlerdir.

Kesişimsellik özellikle çoklu ve kesişimsel ayrımcılığın çalışıldığı durumlarda bize bir tür bakış açısı ya da yaklaşım sağlamaktadır. Birçok çalışmada bireylerin (çoklu) ayrımcılık deneyimlerinin anlaşılması (özellikle uluslararası insan hakları alanında) ve böyle bir deneyimin ölçülmesi için daha fazla bütüncül bir anlayışa ve yaklaşıma ihtiyaç olduğu belirtilmiştir (Ontorio Human Rights Commission, 2001: 29; Ravnbøl, 2009: iv, 10; Sheppard, 2011: 35; Boulton, 2006: 725). Burada vurgulanan bütüncül bir yaklaşıma ek olarak bizce çoklu ayrımcılığın farklı türlerinin anlaşılması için kesişimsel bir yaklaşıma da ihtiyaç vardır. Kesişimsel yaklaşım, bir çalışmada farklı ayrımcılık temellerinin bir arada ve aynı zamanda işlevsel olabileceğini dikkate alan bir yaklaşımdır.

Böyle bir kesişimsel yaklaşım özellikle engelli kadınların deneyimlediği ayrımcılığı ortaya çıkarmada önemlidir. Davaki ve diğerleri (2013: 9, 34-36) engelli kadınlar çalışılırken kesişimsel bir yaklaşım benimsendiğinde her bir boyutun ayrı ayrı etkileri üzerine odaklanan birleştirici bir yaklaşım sergilendiğini ifade etmişlerdir. Ayrımcı politikanın engelli kadınlar üzerindeki etkilerini araştırırken de kesişimsel olmayan bir yaklaşımın engellilik, toplumsal cinsiyet ve yoksulluk kesişimini hesaba katamayacağını belirtmişlerdir. Stubbs ve Tawake (2009: 59) toplumsal cinsiyetli engellilik eşitliğinin hem toplumsal cinsiyet hem de engellilik analizlerine, politikalara, eylemlere ve güncel aktivitelere kesişimsel bir yaklaşımı gerektirdiğini belirtmişlerdir. Bunun için de sosyal, kültürel, politik ve ekonomik yaşamın tüm alanlarında engelli kadınların ve kız çocuklarının ilgilerinin, bilgilerinin ve deneyimlerinin göz önünde bulundurulmasının önemli olduğuna dikkat çekmişlerdir.

Kesişimsellik yaklaşımı kuramsal alandaki birçok eksiklikleri ortaya çıkarmıştır. Örneğin feminist teori içinde sadece “beyaz engelli olmayan kadının” dışındaki kadınların, yani siyahi engelli kadınların, varlığı hakkında yeterince tartışılmadığı; ırk karşıtı hareket içinde kadının ve erkeğin ırk ayrımcılığını farklı deneyimlediğinin ele alınmadığı, genel akademik araştırma içerisinde araştırmanın birincil hedef kitlesindeki sosyal grupla eşleşmeyen insanların görmezden gelindiği gibi kuramsal eksiklikler artık belirgindir (RationalWiki, 2016, Why it is important bölümü, ¶ 1, 2, 3). Yine örneğin kadınların istihdam sorunları ya da kadın erkek eşitliği hakkında araştırma yaparken engelli kadınların dışlanması kesişimsel bir yaklaşımın benimsenmediği anlamına gelmektedir ve çalışma tüm kadınları kapsayıcı olmamaktadır ve de böyle bir çalışma insan çeşitliliğini göz ardı etmektedir. Kesişimsel bir analiz bireylerin kesişimsel deneyimlerini ifade edebilmek için değerli bir bakış açısı ortaya koymaktadır ve geliştirilmeye değer niteliktedir. “Kesişimsel Yaklaşımla Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet (ABD ve Türkiye Karşılaştırması)” konulu bu çalışmada engelli kadınların konumlarını engelli erkeklere ve engelli olmayan kadınlara kıyasla ortaya koyabilmek için toplumsal cinsiyet ve engellilik bakış açısının yanında kesişimsel bir yaklaşım da benimsenmiştir. Böylece dezavantajlı gruplar içerisinde daha da dezavantajlı bireylerin olabileceği ve onların bu durumlarını netleştirmek için kesişimsel bir yaklaşımın kabul edilmesi gerektiği ortaya konulmuştur.

BÖLÜM 2: KESİŞİMSSEL AYRIMCILIK YAŞAYAN ENGELLİ KADINLARIN EĞİTİMİ VE İSTİHDAMI

2.1. Kesişimsel Dezavantajlı Engelli Kız Çocuklarının Eğitimi

Eğitim tüm bireylerin toplumsal yaşama tam ve etkin katılımı için temel bir role sahiptir. Onun bu rolü okul öncesi eğitimden yükseköğretimin sonuna, mesleki eğitimden iş başında eğitime, iş hayatına geçişten işe devam etmeye ve işte yükselmeye kadar devam etmektedir. Böyle önemli bir sosyal kurum olan eğitim kesişimsel bir ayrımcılık yaşayan engelli kız çocuklarının ve kadınların toplumsal hayata aktif katılımlarında da vazgeçilmez bir anahtardır. Birçok araştırmacı engelli kız çocuklarının ve kadınların topluma tam katılmaları için (özellikle ana akım) eğitime erişimlerinin hayati bir önemi olduğunu belirtmiştir (Davaki ve diğerleri, 2013: 11; Duncan ve Berman-Bieler, 1998: 8). Böylece engelli kız çocuklarının ve kadınların toplumdaki görünürlükleri artacaktır.

Engelli kız çocuklarının eğitime dair veriler durumun iç açıcı olmadığını gözler önüne sermektedir. UNESCO tahminlerine göre engelli kadınların ve kız çocuklarının okuryazarlık oranı %1'dir; yani %99'u okuma yazma bilmemektedir (USAID, 2015, Advancing Women and Girls with Disabilities bölümü, ¶ 3; Fact Sheet: Youth with Disabilities, 2010: 1; Women Watch, t.y., Fact Sheet About Girls and Women With Disabilities bölümü, ¶ 3). Engelli kadınlar arasındaki okuryazarlık oranının bu şekilde düşük olmasının onların en fakir insanlar arasında yer almasına neden olduğunu belirten Heumann (1998: 56) yeterli eğitimi almış engelli kadınların olmaması nedeniyle engelli kız çocuklarının savunulamadığına işaret etmiştir. OECD (2003: 16) ülkelerinde engelli öğrenciler arasındaki toplumsal cinsiyet farklılıklarına dikkat çekerek, hemen hemen her ülkede erkek öğrenci oranının yaklaşık olarak %60, kız öğrenci oranının ise %40 olduğunu belirtmiştir. Görüldüğü gibi toplumsal cinsiyet farklılıkları engelli kadınlar için eğitimde de devam etmektedir.

Engelli kadınların eğitime dâhil olmalarında ve toplumsal hayata katılmalarında en önemli vurgulardan biri “fırsat eşitliği” ilkesinde yatmaktadır. Bununla birlikte, eğitimde fırsat eşitliği konusunda toplumsal cinsiyet ve engellilik kesişimine yeterince dikkat edilmemektedir. Bu durumun birçok sebebi olabilir. Örneğin; Rousso ve Wehmeyer (2001: 1) engelli öğrencileri eğiten ve de öğreten öğretmenlerin kendi eğitim süreçleri

boyunca nadiren toplumsal cinsiyet eşitliği hakkında bilgi aldıklarını vurgulamışlardır. Aynı yazarlar (2001: 5-7) herhangi bir engelin varlığının engelli öğrencilerin ve ailelerinin yaşamlarında baskın bir faktör olarak algılandığını ifade etmişlerdir. Eğitimde toplumsal cinsiyet hareketi engellenirken, engelli öğrencilerin toplumsal cinsiyete sahip olduğunu tanımanın ve engelli kızların aynı zamanda kız topluluklarının bir parçası olduğunu kabullenmenin kolay olmadığını belirtmişlerdir. Engelli kız çocuklarının ve genç kadınların toplumsal cinsiyet önyargısı ve engellilik önyargısının bir bileşimi ile yüzleştiklerine dikkat çekmişleridir. Aslında bu durum, onların kesişimsel dezavantajlı konumlarının eğitimde de önemli bir ayrımcılık alanı oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Schur (2004: 262) da çalışmasında engelli kadınlarda engelli olmanın “eğitim, psikolojik refah ve algılanan politik duyarlılıkta” öncelikli dezavantajlı konumu yansıttığını, ancak toplumsal cinsiyet açısından önemli bir farklılık olmadığını tespit etmiştir. Avrupa Komisyonu’nun İstihdam, Sosyal İşler ve Eşit Fırsatlar Genel Müdürlüğü engelli bireylerin eğitimi ve iş başında eğitimi konusuna genel olarak yaklaşıldığına, ancak toplumsal cinsiyet ve engellilik kesişiminin özellikle mesleki eğitimde ortaya çıkarılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca engelli kadınların ve kız çocuklarının eğitim ihtiyaçlarına odaklanmada sınırlı bir açık tanıma olduğunu belirtmiştir (The DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities of the European Commission, 2009a: vi, 48). Eğitimde eşitlikte ya sadece engelliliğe ya da sadece toplumsal cinsiyete odaklanılmaktadır. Eğitimde kesişimsel ayrımcılık yaşayabilecek bireylerin (engelli kız çocukları ve kadınlar, göçmen ve sığınmacı kadınlar, Romen kadınlar gibi) özel durumları göz önüne alınmadıkça fırsat eşitliği ilkesi hayata geçirilemeyecektir.

Engelli kız çocuklarının eğitime tam katılımı ile diğer başka dezavantajlı durumların kesişimi de gözler önüne serilecektir. Çünkü engelli kız çocukları ve kadınlar sadece toplumsal cinsiyet ve engellilik kesişiminde değil, diğer farklı dezavantajlı alanların birbirleriyle kesişimiyle de eğitimde çok daha şiddetli bir ayrımcılıkla karşılaşabilmektedirler. Örneğin; Rousso ve Wehmeyer (2001: 3, 6) engelli kız öğrencilerin büyük ve çeşitliliği içeren bir grup olduğunu, onların kim olduklarının, benzerliklerinin ve farklılıklarının neler olduğuna bakılmasına ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir. Öğrencinin sahip olduğu engellilik durumunun, ırkın, etnik kökenin ya da aile gelirinin toplumsal cinsiyet önyargısının doğasını ve boyutunu etkilediğini aktarmışlardır. Bu türden özelliklerin fiziksel engelli insanlara karşı önyargı, ırkçılık ve

sınıfçılık gibi önyargı formlarını akla getirdiğini ve bunların da toplumsal cinsiyet önyargısı ile karşılıklı etkileşebildiğini ve de sonuçlarının önemli boyutlara ulaşabileceğini belirtmişlerdir. Yine, Rousso (2003: 6) engelli kız çocuklarının kesişimsel dezavantajlı durumlarına işaret ederek, okullara erişiminde sadece toplumsal cinsiyetlerinin ve engelli olmalarının değil, aynı zamanda engellilik türlerinin, ailelerinin sosyo-ekonomik statülerinin, ırklarının ya da etnik kökenlerinin kırsal ya da kentsel alanda yaşamalarının vb. türden özelliklerinde etkili olduğunu ifade etmiştir. Heumann (1998: 56) da eğitimin tüm seviyelerinde toplumsal cinsiyet, ırk ve engellilik temelli tüm ayrımcılıkların kaldırılmasına yönelik önlemlere dikkat çekerek, engelli kadınların ölçülebilen her seviyenin en altında yer aldığına işaret etmiştir. Arms, Bickett ve Graf (2008: 356) de özel eğitim ihtiyacı öğrencileri tespit etmede engellilik ve toplumsal cinsiyet kesişiminin yanında ırk/etnik köken ve sınıf gibi çoklu kesişimselliklere de dikkat edilmesi gerektiğini önermişlerdir. Engelli öğrencilerle ilgili olarak çoklu kesişimselliklerin somutlaştırıldığı teorilere ihtiyaç olduğunu vurgulamışlardır. O halde farklı dezavantajlara sahip olma durumu engelli kız çocuklarının eğitimsel durumlarını ilerletmede göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, farklı dezavantajların kesişiminin oluşturduğu olumsuz sonuçları yenmede eğitimin rolü büyüktür. Örneğin; Samaratne ve Soldatic (2015: 769) kırsal alanda yaşayan engelli kadınların eğitime erişmelerinin hem okuryazarlığı artırmada hem de ulaşım gibi diğer engelleri yenmede önemli bir rolü olduğunu belirtmişlerdir. Hardman, Drew ve Egan (2006: 60) “çeşitliliğin, kabulün ve ait olmanın değerlerini teşvik etme”nin öğrencilerin kazanımını ve değerli okul sonrası sonuçları elde etmelerini teşvik eden etkili bir okul sistemi için önemli olduğunu vurgulamışlardır. Aslında Waxman Fiduccia ve Wolfe’un (1999: 20, 21) ifade ettiği gibi “Toplumsal cinsiyet, ırk, etnik köken, yaş, cinsel yönelim, engellilik ve gelir seviyesinin dâhil edilmesiyle çeşitliliğin sürekli değişen vizyonuna odaklanmak eğitimsel deneyimi zenginleştirmektedir ve bütün öğrencileri girecekleri iş yeri çeşitliliğine hazırlamaktadır.”

Engelli kız çocukların eğitime tam katılmalarıyla toplumdaki farklılıkların ve insan çeşitliliğinin tanınırlığı da artacaktır. Eğitimin çok yönlü işlevine değinen Doe (1998: 147) eğitimin engelli kız çocuklarını ve kadınları nasıl güçlendireceğinin yanı sıra eğitimin engelli olmayan aileleri, uzmanları ve kamuyu engellilik hakkında nasıl bilinçlendireceğinin de önemli olduğunu belirtmiştir. T.C. Kalkınma Bakanlığı’nın (2015: 82) yayınladığı “Özürlülere Sunulan Hizmetlerin Etkinleştirilmesi Çalışma Grubu

Raporu”nda da engelli bireylerin genel eğitime katılmasının engelli olmayan bireylerin farklılıkları anlaması açısından çok önemli olduğuna dikkat çekilmiştir. O halde engelli bireylerin eğitim seviyelerinin ve eğitimsel kazanımlarının genel okul sistemleri içerisinde dâhil edici bir anlayışla artırılması sadece engelli bireyler açısından değil, aynı zamanda engelli olmayan bireylerin farklılıkları kabullenmesi, engelli bireylere acımanın ötesinde onlara saygı duymaları ve de fırsat eşitliği içerisinde hareket edebilmeleri açısından da çok önemlidir.

2.1.1. Engelli Kız Çocuklarının Eğitimine İlişkin Kurumsal Uygulamalar

Engelli kız çocukların eğitimine dair kurumsal uygulamalar engelli erkek çocuklarınkinden ayrılmamaktadır. Ancak bu çalışma açısından asıl vurgulanmak istenen nokta engelli çocukların eğitiminde toplumsal cinsiyet farklılıklarının ve dolyısıyla toplumsal cinsiyet dezavantajının dikkate alınmadığıdır. Engelli olmayan kız çocuklarının dahi okula erişimleri sınırlıyken ve birçok kalkınma stratejisinde bu konuya değiniliyorken, engelli kız çocuklarının durumları çok daha vahim bir haldedir. Engelli kız çocuklarının eğitimine dair kurumsal uygulamaları ele aldığımız bu başlık altında engelli çocukların eğitiminde yani özel eğitimde uygulanan “ayrıştırılmış özel eğitimi ve dahil edici eğitim anlayışlarından bütünleştirici eğitimi, kaynaştırma eğitimi ve kapsayıcı eğitimi” toplumsal cinsiyet bakış açısı ile değerlendirdik.

Engelli öğrencilerin eğitimlerine dair düzenlemeler **özel eğitim** başlığı altında planlanmaktadır. Özel eğitimden kasıt öncelikle “ayrıştırılmış özel eğitim” değildir; ancak, özellikle Türkiye’de, özel eğitim denilince akla ilk olarak ayrıştırılmış okullarda, özel eğitim öğretmenlerince ya da sonradan özel eğitimci sertifikası almış öğretmenlerce verilen eğitim gelmektedir. Bu eğitimde bireylerin engel türlerine uygun olarak ayrıştırılarak verilmektedir. Şahsuvaroğlu’na (2007: 44) göre “Günümüz özel eğitim anlayışında amaç, engellileri toplumda ayrı bir kesim olarak görmek değil, bu bireylerin mevcut bedensel, zihinsel ve sosyal becerilerini geliştirmek ve onları çalışan, üreten bireyler olarak topluma ve ekonomiye kazandırmaktır.” Özel eğitimde temel olarak iki ayrı uygulama vardır: 1) Ayrıştırılmış özel eğitim; 2) Dahil edici (özel) eğitim uygulamaları (kaynaştırma eğitimi, bütünleştirme eğitimi ve kapsayıcı eğitim)

Ayrıştırılmış özel eğitimin işlevi ile ilgili genel olarak iki farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüş şu şekilde özetlenebilir: “Ayrıştırılmış özel eğitim tüm yapısıyla ve

uygulanmasıyla engelli öğrencileri önce ana akım eğitimden, sonra da toplumsal yaşama katılmadan dışlamaktadır.” Bu görüş birçok yazar tarafından çeşitli şekillerde dile getirilmiştir. Örneğin; Barton ve Armstrong (2011: 309, 314, 315) “özel eğitim” adıyla bazı gençlere tıbbi yaftalar yapıştirılarak, bu gençlerin normal eğitimden dışlandığını belirtmişlerdir. Bu okulların engelli bireyleri göz önünden uzaklaştırdığını ve onların toplumsal yaşama katılmalarını engellediğini ve de böylece toplumun onları tanıyamadığını belirtmişlerdir. Gerçekten de bu şekilde engelli öğrenciler ana akım eğitimde görünmez hale gelmektedir. Böylece, ana akım eğitim ortamına girmekten alıkonulan engelli çocuklar ve gençler dışlanma yaşamaktadırlar. Ataman (2007: 17) özel eğitim okullarının genelde şehir merkezlerinden uzak mekânlarda, her şeyiyle pahalı bir eğitim olduğunu ve öğrencilerin etiketlenmelerine yol açtığını belirterek bu sistemi eleştirmiştir. Tural ve Çolak (2013: 50) da engellilere eğitim sağlamaya yönelik ilk çabaların (ayrıştırılmış) özel eğitime yönelik hizmetler olduğunu, bunun hem maliyetli hem de dışlayıcı olduğunu belirtmişlerdir. Bu görüşe göre (ayrıştırılmış) özel eğitim anlayışı engelliliğin tıbbi modeline²⁴ dayanmaktadır. Bu durum ise engelli insanların marjinalleştirilmesine ve ayrımcılığa uğramasına katkı sağlamaktadır (Barton ve Armstrong, 2011: 312; Engelbrecht, Kitching ve Nel, 2009: 182).

Ayrıştırılmış özel eğitimin işlevi ile ilgili ikinci görüş ise şu şekilde özetlenebilir: “Ayrıştırılmış özel eğitim tüm yapısıyla ve uygulanmasıyla engelli öğrenciler için daha erişilebilirdir ve onlara olumlu katkılar sağlamaktadır.” Engelli öğrenciler için ayrılmış okulların daha erişilebilir bir çevreye, kullanışlı teknolojik imkânlarla ve konu hakkında eğitilmiş çalışanlara sahip olduğunu ve bunların engelli öğrencilerin akademik başarısına olumlu etkide bulunduğunu belirten Pearson (2012: 18), problemin engelli öğrencilerin toplumun geri kalanı ile başa çıkmada sınırlı fırsata sahip olmasında yattığına dikkat çekmiştir. Barton ve Armstrong (2011: 312) Potts’dan (1999: 61) aktardıkları bilgilere katılarak; yakın zamana kadar engelli çocukların her türlü eğitimden mahrum bırakıldıkları düşünüldüğünde, ayrımcı eğitimin varlığı tutarsız olsa da her iki yönde gelişimin (yani hem “ayrıştırılmış” özel eğitimin hem de dâhil edici eğitimin) daha fazla dâhil edilme anlamına gelebileceğini belirtmişlerdir.

²⁴ Engelliliğin tıbbi modeli engelliliği bireyde konumlandırmakta ve bireyi tedavi etmeye çalışarak, engelliği ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Ancak engelli bireylerin toplumsal yaşama katılmasına mâni olan sosyal bariyerleri önemsememektedir.

Özel eğitimle ilgili literatür incelendiğinde engelli öğrencilerin çeşitliliklerine yeterince yer verilmediği görülmüştür. Garcia ve Ortiz (2013: 32) de özel eğitimle ilgili literatürü eleştirerek; kültürün ve çeşitliliğin ve de bireyin, ailenin ve toplumun engelliğe dair cevabının anlaşılmasında dar bir kavramsallaştırma ortaya koyduğuna işaret etmişlerdir. Ayrıca yine özel eğitimle ilgili literatürün, organizasyonların baskın olmayan kültürden gelen, ırksal ya da etnik kökene sahip öğrencilerin ihtiyaçlarına nasıl cevap vereceğinin anlaşılmasında olması gerekenden daha sınırlı bir kavramsallaştırma sunduğunu belirtmişlerdir. O halde ayrıştırılmış özel eğitim engelli öğrencileri toplumdan dışlamakta ve insan çeşitliliğinin sınıflarda oluşmasını ve bireylerin birbirleri hakkında farkındalık geliştirmesini engellemektedir.

Genel olarak engelli bireylerin, özel olarak ise engelli kadınların eğitimi konusundaki en önemli vurgulardan biri “**eğitimin dâhil edici olması**” yani bireyleri toplumsal yaşama katması yönündedir. Engelli olan veya olmayan tüm çocukların bir arada eğitim alması, farklılıkların kabulünün ve dâhil edici eğitim anlayışının temel mantığıdır. Dünya Sağlık Örgütü (2011: 8, 9) eğitimin önündeki engelleri aşmak için engelli öğrencilerin genel eğitim sistemi içine dâhil edilmesinin ve konu hakkında ulusal bir eylem planı geliştirilmesinin önemli olduğunu belirtmiştir.

Dâhil edici bir eğitimin uygulanmasında temelde birbirine benzeyen, ancak uygulamada farklılaşan üç türlü anlayış vardır: **Kaynaştırma eğitimi, bütünleştirme eğitimi ve kapsayıcı eğitim**. Bütünleştirme ile kaynaştırma arasındaki farkı açıklayan T.C. MEB Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2013: 27, 30) kaynaştırmanın “hafif düzeyde engelli” olan öğrencilerin okulun eğitsel uygulamalarında bir değişikliğe gerek olmadan veya çok küçük değişikliklerle, okula diğer öğrencilerle birlikte devam edebilmelerini sağlayan bir düzenleme olduğunu belirtmiştir. Bütünleştirmenin ise “orta ve ağır düzeyde engelli” olan öğrencilerin örgün eğitime devam edebilmeleri için okul uygulamalarının uyarlanması ve düzenlenmesi olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca bütünleştirmenin engelli olan veya olmayan tüm dezavantajlı öğrencilerin ihtiyaçlarını gözettiğini ifade etmiştir. O halde bütünleştirme kaynaştırmaya göre daha kapsamlı bir dâhil edici eğitim uygulamasıdır. Engelli öğrencilerin ihtiyaçlarının gözetilmesinde kaynaştırma uygulaması artık yeterli olmamaktadır. T.C. MEB Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2013: 26) bütünleştirme kavramını şu şekilde tanımlamıştır: “Bütünleştirme, her birey için bireysel farklılıkları ne olursa olsun, sosyal,

kültürel, eğitimsel, yaşamsal aktivite ve fırsatlardan tüm toplum üyelerinin eşit düzeyde yararlanmasını öngören bir üst kavramdır.”

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi Komitesi 9 No’lu Genel Yorum’unun (2006) 66. paragrafında engelli çocukların kişisel eğitim gereksinimlerine göre belirlenecek **kapsayıcı eğitimin** bir amaç olarak benimsenmesi gerektiği ifade edilmiştir. 67. paragrafta kapsayıcı eğitimin içeriği şu şekilde belirtilmiştir:

“...kapsayıcı eğitim, bütün öğrencilere anlamlı, etkili ve kaliteli eğitim vermeyi hedefleyen, yalnızca engelli olanların değil bütün öğrencilerin öğrenme koşullarının ve gereksinimlerinin çeşitliliğine saygı gösteren bir değerler, ilkeler ve uygulamalar kümesidir.”

O halde kapsayıcı bir eğitimden kasıt, engelli olan veya olmayan tüm bireylerin bir arada eğitim görebileceği, insan çeşitliliğini temel alan bir anlayıştır ve bu anlayış temelde engelliliğin insan çeşitliliği modeline²⁵ dayanmaktadır. Bunu, aynı Genel Yorum’un (9 No’lu) 67. paragrafında kapsayıcı eğitimde “çocukların çeşitliliğine” saygı gösterilmesinin belirtilmesinden de rahatlıkla anlayabiliriz. UNICEF Innocenti Research Center (2007: 1) tüm çocukların farklılıkları ve çeşitlilikleri içeren bir çevrede eğitim görmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Eğer eğitim sistemi çeşitliliğin okullarda uygulanmasında başarısız olursa, marjinalleşmenin ve dışlanmanın artacağını belirtmiştir. Hardman, Drew ve Egan (2006: 59) ise kapsayıcı eğitimde engelli olan ve olmayan öğrencilerin fiziksel anlamda bir arada olmasının yeterli olmadığını belirtmişlerdir. Onlara göre kapsayıcı eğitim “engelli öğrencilerin genel eğitim sistemi içerisindeki ihtiyaçları doğrultusunda uygun hizmetleri ve destekleri almasıdır.” Kapsayıcı eğitim, bize göre, engelli veya engelsiz tüm bireylerin eğitiminde daha temel bir anlayışı ifade etmektedir.

Dahil edici eğitim anlayışları engelli kız çocuklarının eğitimleri ve de eğitimsel kazanımları açısından da çok önemlidir. Normal koşullar altında engelli olmayan kız çocuklarının dahi eğitime katılım oranları düşükken, engelli kız çocuklarının (yaklaşık %1) çok çok düşüktür. Ancak teori ve uygulama açısından kaynaştırma eğitimin şimdiye kadar istenilen başarıyı yakalayamadığı ortadadır. Bütünleştirici eğitim ise kavramsal

²⁵ Wasserman ve diğerlerine (2011, Models, Decisions, and Policies bölümü, ¶ 2) göre engelliliğin insan çeşitliliği modeli; “insan yapısındaki ve fonksiyonundaki daha geniş farklılıkları gözeterek şekilde fiziksel ve sosyal çevrenin yeniden yapılandırılmasını” hedeflemektedir.

olarak birtakım yanlış anlamaları içerebilmektedir. Aslında bütünleştirme (integration) kavramı daha ziyade bir kültüre sonradan katılan yabancı bireylerin toplumsal şartlara ayak uydurmasında, yaşanan toplumun değerlerini ve kültürünü daha çabuk benimseyerek o topluma adapte olmasında kullanılan bir kavramdır. Ancak aynı toplumda yaşayan engelli olan ve olmayan çocukların bir arada eğitim alabilmesi için bütünleştirmeye değil, her bireyin farklılıklarını gözetken, böylece çeşitliliği onaylayan kapsayıcı bir eğitim anlayışına ihtiyaç vardır. Kapsayıcı bir eğitim ile toplum farklılıkları anlayabilir ve toplumsal dışlanma engelli bireyler için en aza indirilebilir. Böylece engelli kız çocukları ana akım eğitim sistemine dâhil edilebilir.

2.1.2. Engelli Kız Çocuklarının Eğitimsel Kazanımlarını Artırmada Etkili Faktörler

Engelli kadınların toplumda görünürlüklerinin artırılması ve onların dışlanmalarının önlenerek, toplumsal yaşama tam ve etkin katılımlarının sağlanması için en etkili araç eğitimidir. Waxman Fiduccia ve Wolfe'un (1999: 22) de ifade ettiği gibi düşük eğitim seviyesi ile engelli kadınların toplumsal dışlanmalarının önüne geçmek zordur. Eğitimin bir diğer önemi de onun bireyleri istihdama hazırlayıcı rolünde yatmaktadır. İstihdam da toplumsal yaşama katılmada en temel koşullardan biridir. Bu nedenle engelli kız çocuklarının eğitimlerinin ilerletilmesi ve kendilerine kariyer geliştirmeleri için teşvik edilmeleri gereklidir. ABD'de 1997 yılında gerçekleştirilen Engelli Kadınlar için Uluslararası Liderlik Forumu'nda engelli kadınlar, karar vericilerin engelli kadınların ve kız çocuklarının eğitimini ve yetenek gelişimini eğitim sisteminin içine onun ayrılmaz bir parçası olarak dahil etmeleri gerektiği konusunda ısrar etmişlerdir (Duncan ve Berman-Bieler, 1998: 8). Peki, engelli kadınların eğitime dâhil edilmesi ve böylece eğitimsel kazanımlarının artırılması için neler yapılabilir?

Aşağıda alanlara ayrılarak sıralanan öneriler hem genel olarak tüm engelli çocukların hem de özel olarak engelli kız çocuklarının eğitim seviyelerini artırmaya yönelik önerilerden derlenerek oluşturulmuştur.

Engelli kız çocuklarının eğitim seviyelerini artırmak için atılması gereken ilk adım **ailelere ulaşmaktır**. Aileler genel olarak kız çocuklarının eğitimlerine yeterli önemi vermedikleri gibi engelli kız çocuklarının eğitim ihtiyaçlarını aşırı koruyuculuk adına önemsememektedirler. Bu nedenle ailelerin hassasiyetlerini göz önünde bulundurarak, engelli kız çocuklarının eğitim ihtiyaçlarıyla ilgili farkındalıklarının artırılması için

gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Birçok çalışmada engelli kız çocuklarının eğitimsel kazanımlarının ilerletilmesi için ailelere ulaşılmasının ve de onların bilinçlendirilmesinin önemine değinilmiştir (Rousso, 2003: 28; Waxman Fiduccia ve Wolfe, 1999: 22; UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2015: 15; Duncan ve Berman-Bieler, 1998: 8, 9). T.C. Kalkınma Bakanlığı (2015: 34) engelli bireylerin eğitimlerinde aileler ile çalışmanın ve onların eğitime aktif katılımlarının sağlanmasının önemini vurgulamıştır. Ailelerin özel eğitimin her aşamasına aktif katılımları ve eğitimleri Türkiye’deki özel eğitimin temel ilkelerindedir (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2006, son değişiklik 2012, madde 6, (f) bendi).

Engelli kız çocuklarının eğitim seviyelerinin artırılması için çalışılması gereken bir faktör de **eğitimcilerin eğitimidir**. Eğitim alanında çalışan bütün yöneticilerin ve meslek elemanlarının engelli kız çocuklarıyla ilgili farkındalıklarının artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Birçok araştırmacı da öğretmenlerin, danışmanların ve eğitimle ilgili kimselerin hem engelli bireylerin diğer öğrencilerle bir arada eğitim alabilmesi hem de genel olarak engellilik ve özel olarak engelli kız çocuklarının durumları hakkında farkındalıklarının gelişmesi için çeşitli programlara ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir (Waxman Fiduccia ve Wolfe, 1999: 22; UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2015: 15; Avrupa Komisyonu, 2010: 8; BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi Komitesi Genel Yorum No. 5, 1994, ¶ 35; Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 2006: 24; Duncan ve Berman-Bieler, 1998: 8, 9). Dünya Sağlık Örgütü (2011: 8, 9) de eğitimcileri engellilikle ilgili olarak eğitmenin eşitsizlikleri gidermede önemli olduğunu belirtmiştir. T.C. Kalkınma Bakanlığı (2015: 83) çalışmasında eğitimcilerin eğitiminin ve böylece engellilik hakkındaki bilinç düzeylerinin artırılmasının önemine değinmiştir. Türkiye’de birçok üniversitenin eğitim fakültelerinin sınıf öğretmenliği bölümlerinde “özel eğitim” başlığı altında engelli öğrencilerin özel eğitime dair bilgiler öğretilmektedir. Ancak burada özel eğitim adıyla engelli öğrencilerin diğer öğrencilerden farklı tutulması, sanki bu dersin, bir sınıf öğretmenin engelli öğrenciyi daha kolay fark edip ona göre özel eğitime yönlendirmesini kolaylaştıracak gibi bir algıyı içinde barındırdığı düşünülmektedir. Toplumsal cinsiyet, engellilik ve diğer dezavantajların kesişiminin oluşturduğu kesişimsel ayrımcılık durumlarıyla nasıl baş edileceği konusunda ve ihtiyaç duyulan diğer alanlarda eğitim kurumlarının yöneticilerinin ve öğretmenlerin belirli aralıklarla eğitim almaları gereklidir.

Engelli kız öğrencilerin eğitimsel kazanımlarını artırmada ve böylece onları sosyal hayata dahil etmede etkili bir diğer faktör de **erişilebilirliğin artırılması**dır. BM EHİS'in 24. maddesinin 2. fıkrasında engelli bireylerin diğer bireylerle eşit bir şekilde eğitime erişimleri ve ihtiyaca uygun makul düzenlemelerin yapılması gerektiği belirtilmiştir. Engelli kız çocukları ve kadınlar temel, orta ve yüksek eğitime tam erişim hakkına sahip olmalıdır ve eğitim ana akım okullarda destekli hizmetlerle yapılmalıdır (UN Centre for Social Development and Humanitarian Affairs Division for the Advancement of Women, 1990: 6). Ayırıştırılmış özel eğitimin en olumlu tarafı engelli bireylerin okullara erişebileceği tarzda dizayn edilmiş olmalarıdır. Aslında tüm eğitim kurum ve kuruluşlarının fiziksel ulaşılabilirliğinin ve erişilebilirliğinin artırılması için gerekli alt yapı çalışmaları planlanmalıdır. Yeni yapılan okul binalarının ve sınıfların her öğrencinin faydalanabileceği şekilde dizayn edilmelidir. Mevcut okul binaları ve sınıflar ise gerekli makul uyumlaştırmalar²⁶ yapılarak, engelli öğrencilerin erişilebileceği tarzda yeniden düzenlenmelidirler

Engelli kız öğrencilerin eğitimsel kazanımlarını artırmak adına etkili olan bir diğer faktör ise **müfredatın ve ders araç gereçlerinin düzenlenmesi** konusudur. Müfredat programları ve ders araç gereçleri engel türleri ve toplumsal cinsiyet ihtiyaçları göz önünde bulundurularak hazırlanmalı ve her bireyin ihtiyacına uygun özel çalışma programları düzenlenmelidir. Hardman, Drew ve Egan'a (2006: 60) göre genel müfredatın her bir öğrencinin ihtiyacını karşılamasını garanti edilmesi etkili bir okul sisteminin sağlanması için önemlidir. Barton ve Armstrong (2011: 312) müfredatları ve öğretim tarzlarını daha fazla katılımı sağlamak için dönüştürmenin önemine vurgu yapmışlardır. OECD (2003: 28) de müfredatı geliştirmenin dâhil etmeyi devam ettirmek ve çeşitliliği sağlamak için temel bir çalışma alanı olduğuna dikkat çekmiştir. Öğretim araç gereçlerinin sağlanması için de müfredat planının temel olduğunu belirtmiştir. Waxman Fiduccia ve Wolfe (1999: 22) engelli kız öğrencilerin matematik ve fen bilimlerine yönelmelerini cesaretlendirici programların geliştirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Akçamete (2015: 64, 65) ve Heumann (1998: 57) ise teknolojik yeniliklerin ve aletlerin engelli bireylerin eğitiminde kullanılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Engelli kız öğrencilerin ana akım eğitime katılmalarının artırılması için gerekli ders

²⁶ Makul uyumlaştırma hakkında detaylı bilgi için bkz. sy.: 134.

araçlarının ve malzemelerinin her okula yeter sayıda temin edilmesi gereklidir. Gerçekten de sadece engelli öğrencileri ve özelde engelli kız öğrencileri değil, tüm öğrencileri eğitime dâhil etmek için kapsayıcı müfredatlar düzenlenmelidir. Böyle bir müfredat okullarda dâhil edilmeyi artırarak daha başarılı olacaktır. Hazırlanan kapsayıcı müfredatların uygulanmasında ise teknolojik gelişmelerden faydalanmalıdır.

Engelli kız öğrencilerin eğitimsel kazanımlarını artıran bir diğer faktör ise **yüksek öğretim beklentisine sahip olma ve kariyer planlamadır**. Eğitimin eşitlik ve güçlendirmenin ana motoru olduğunu vurgulayan Heumann (1998, 55) engelli öğrencilerin mükemmel eğitim fırsatlarının elde edilmesi için temel gücün yüksek eğitim beklentilerine sahip olmak olduğunu belirtmiştir. Hardman, Drew ve Egan (2006: 60) ise öğrenme için yüksek beklenti oluşturma'nın etkili bir okul sisteminin sağlanması için önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Yazarlar (Heumann, 1998: 57; Waxman Fiduccia ve Wolfe, 1999: 22) engelli kız öğrencilerin eğitim seviyelerinin ilerletilmesi için kariyer planlamasına yönlendirilmesi gerektiğine işaret etmişlerdir. Lindstrom ve diğerleri (2012: 13, 14) de engelli genç kadınların kariyer fırsatlarına erişimin artırılması ve daha fazla çeşitlilikte kariyer gelişiminin sunulması ve de onlar için geleneksel olmayan kariyerlerde çalışan kadın rol modellerin sağlanması gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca engelli kız çocuklarının yetenekleri doğrultusunda bir mesleğe yönlendirilmeleri için aile ve eğitimciler eşgüdümlü çalışmalıdır. Yüksek öğretim beklentisine ve kariyer planlamasına sahip olan engelli kız öğrenciler kendi yeteneklerini daha çok ortaya koyup, onları geliştirebileceklerdir.

Engelli kız öğrencilerden gelecek olan katkıların dikkate alınması onların eğitimsel kazanımlarını artırmada etkili bir diğer faktördür. Engelli kız öğrencilerin eğitim seviyelerinin artırılması için ihtiyaçlarının en etkili şekilde giderilebilmesi önemlidir. Bunun içinde onlardan gelecek olan katkıların dikkate alınması gereklidir. Heumann (1998: 57) da engelli bireylerin sunabilecekleri her türlü katkının eğitime dâhil edilmesini önermiştir. Rouso (2003: 25, 29) da kız çocukları için planlanan tüm eğitim plan ve programlarına engelli kız çocuklarının katılması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca eksiklikleri gidermeye çalışmaktan çok, yeteneklerini, becerilerini ve ilgilerini geliştirmeye çalışan programlar oluşturulmasını önermiştir. T.C. Kalkınma Bakanlığı (2015: 83) engelli bireylerin yeteneklerinin geliştirilmesinin gerektiğini belirtmiştir. Bu şekilde engelli bireylerin eğitimsel kazanımlarına katkısı en üst seviyede olacaktır.

Engelli kız öğrencilerin eğitimsel kazanımlarını artırmada etkili bir diğer faktör ise **erken yaşta eğitimidir**. Burcu (2007a: 12) engelli bireylerin insan haklarının en iyi şekilde savunulabilmesi ve kişisel bağımsızlığın elde edilmesi için erken yaşta eğitimin önemini vurgulamıştır. Bu eğitim sadece engelli bireyler için değil engelli olmayan bireylerin engelliler hakkında eğitilebilmesi için de önemlidir. Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitimine erken yaşta başlanması Türkiye’deki özel eğitimin temel ilkelerindedir (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2006, son değişiklik 2012, madde 6, (b) bendi). Böylece erken yaşta eğitim ile engelli kız öğrencilerin ihtiyaçları ve yetenekleri daha erken tespit edilebilir.

Engelli kız çocuklarının eğitimsel kazanımlarını artırmada ve dolayısıyla onların istihdama ve toplumsal yaşama katılmasını sağlamada etkili diğer bir faktör ise **iş birliğidir**. Çok yönlü olan bu iş birliği aileleri, çocukları eğitimcileri, diğer uzmanları, üniversitelerin ilgili bölümlerini kapsamaktadır. Heumann (1998: 57) da engelli çocukların eğitim imkânlarına erişebilmeleri için ailelerin, eğitimcilerin, toplumların ortaklaşa çalışmaları gerektiğini belirterek iş birliğinin önemine vurguda bulunmuştur. OECD (2003: 27) de dâhil edici bir okullaşma için okullar arasında iş birliği olması gerektiğini belirtmiştir. Hardman, Drew ve Egan (2006: 63) bireysel ihtiyaçların karşılanması için uzmanların (eğitimcilerin), ailelerin ve öğrencilerin birlikte çalışması gerektiğini ifade etmişlerdir. Kapsayıcı bir okul için iş birliğinin kaçınılmaz olduğunu belirtmişlerdir. Akçamete (2015: 66, 67, 72) özel eğitim hizmetlerinin ve kaynaştırma uygulamalarının başarısında eğitimlerin, ailelerin ve diğer uzmanların iş birliğinin çok önemli olduğunu ifade etmiştir. Engelli öğrencilerin eğitimi ile ilgili politikaların geliştirilmesinde üniversitelerin ilgili bölümlerinin ve STK’ların iş birliği Türkiye’deki özel eğitimin temel ilkelerindedir (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2006, son değişiklik 2012, madde 6, (g) bendi). Ailelerin, eğitimcilerin ve engelli kız çocuklarının hazırlanan eğitim planı hakkında iş birliği yapmaları eğitimden en üstün verimi almada çok önemlidir.

2.2. Kesişimsel Dezavantajlı Engelli Kadınların İstihdamı

Toplumsal yaşama aktif olarak katılmanın önemli göstergelerinden biri olan istihdamın üretici olma, kendi kendine yetebilme, gelir elde etme ve bağımsızlık kazanma gibi insan yaşamı açısından çok önemli getirileri mevcuttur. Bireyin istihdam içerisindeki durumu onun yaşamının kalitesini belirlemede de önemli bir ölçüttür. Her bir birey açısından

istihdam edilme açık pozisyon bulma, işe başvurma, işe girme, işte devam etme ve yükselme gibi çok yönlü süreçleri içeren karmaşık bir sosyal bir süreçtir. Peki, böylesine önemli bir sosyal süreç olan istihdamın kesişimsel ayrımcılık yaşayan engelli kadınlar açısından önemi nedir? Çalışmamızın bu başlığında bu soruya cevap aranmıştır.

Engelli kadınların istihdama katılmasının önemi ilk olarak “*toplumsal yaşama dâhil olmada, sosyal bütünleşmeyi sağlamada ve doğal olarak sosyal dışlanmayı azaltmada*” ortaya çıkmaktadır. Engelli bireylerin istihdamını ele alan birçok çalışmada da bu duruma özel olarak değinilmiştir. Örneğin; Rimmerman (2013: 52) istihdamın engelli insanların sosyal hayata katılımını teşvik edici bir anahtar görevi gördüğünü belirtmiştir. Türkiye’de “istihdam” konulu 4. Özürlüler Şurası’nda (ÖZİDA, 2009: 49) engelli bireylerin topluma kazandırılmasının “en önemli ve vazgeçilmez yolu, onların istihdam edilebilirliğini artırarak ve aktif üretici olarak çalışma hayatında yer almalarının sağlanmasıdır” diyerek istihdamın toplumsal yaşama katılmadaki önemine vurguda bulunulmuştur. Schur (2004: 269) ise daha özel olarak engelli kadınların durumlarına değinerek, onların istihdam ve gelir seviyesinin artmasıyla kentsel hayata ve politikaya eşit ve tam olarak katılabileceğini belirtmiştir. Diğer bir açıdan bakacak olursak da istihdamın engelli bireylerin sosyal dışlanmalarını azalttığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Yazarlar (Holmqvist, 2009: 2; Seyyar, 2015: 267; Alwis, 2008, Module 3: 21) istihdamın engelli bireylerin sosyal dışlanma riskini azalttığına dikkat çekmişlerdir. Engelli kadınların istihdamda yeterince temsil edilmemesi ise onların dışlanmasına neden olmaktadır ve dolayısıyla toplumsal yaşama dahil olmada önemli bir engel teşkil etmektedir.

Engelli kadınların istihdama katılmasının önemi ikinci olarak “*onların kendilerini gerçekleştirmelerine yardımcı olmada, yaşam kalitelerinin artmasında ve dolayısıyla kişisel ve sosyal gelişimlerinde*” ortaya çıkmaktadır. Örneğin; ekonomik hayata katılmanın sadece ihtiyaçları karşılamak için önemli olmadığını belirten Alwis (2008, Module 3: 21) istihdamın engelli bireylerin kendilerine olan özgüvenlerini ve saygılarını artıracaklarını ifade etmiştir. Schriner (2011: 269) istihdam kaygılarının tüm dünyadaki engelli bireyler açısından hayati önem taşıdığını belirterek, engelli bireylerin yaşadıkları hayatın kalitesi için onların istihdama katılmalarının çok önemli olduğunu aktarmıştır. Türkiye’de “istihdam” konulu 4. Özürlüler Şurası’nda (ÖZİDA, 2009: 61) da istihdama katılmayan engelli bireyin kendini gerçekleştirmede zorlandığı ifade edilmiştir.

BM Sosyal Kalkınma ve İnsani İlişkiler Dairesi Kadının İlerlemesi Merkezi istihdamın engelli kadınların öz saygılarını kazanmalarında ve sosyal tanınmalarını gerçekleştirmelerinde hayati bir bileşen olduğunu vurgulamıştır (UN Centre for Social Development and Humanitarian Affairs Division for the Advancement of Women, 1990: 6). Eylemde Engellilik Farkındalığı (Disability Awareness in Action, 1997, Employment bölümü, ¶ 1) da “Engelli kadınların finansal olarak kendi kendilerini desteklemelerinde ve öz saygılarını ve de sosyal tanınmalarını kazanmalarında istihdam kritik bir bileşendir” diyerek engelli kadınlar için istihdamın önemine vurguda bulunmuştur. Ersoy-Özcan (2005: 176, 177) da engelli kadının bağımsızlığını kazanması yani kendi yaşamı hakkında söz sahibi olması için öncelikle gelir getirici bir işte çalışması gerektiğini vurgulamıştır. Schur (2004: 259) istihdam edilmiş engelli kadınların kendilerini “işe yarar ve gerekli” olarak hissetmelerinin daha olası olduğunu, ancak istihdamın yaşam tatmini ve depresyon açısından önemli bir farklılık oluşturmadığını belirtmiştir. İstihdamın bu psikolojik boyutu engelli kadınların aktif ve üretken bireyler olarak toplumsal yaşama katılmada çok önemlidir.

Engelli kadınların istihdama katılmasının önemi üçüncü olarak “*onlarla diğer bireyler arasındaki farklılıkları azaltmasında*” ortaya çıkmaktadır. Örneğin; Schur (2004: 262) istihdamın engelli kadınlar ile diğer gruplardan (engelli erkekler, engelli olmayan kadınlar ve erkekler) bireyler arasındaki boşlukları azalttığına ve politik sistemin duyarlı olduğu konusundaki algıyı artırdığına dikkat çekmiştir. Ancak istihdamın adil olmayan davranış ve ayrımcılık içinse daha fazla fırsat sunduğunu da belirtmiştir. İstihdamın engelli kadınlar ile diğer bireyler arasındaki farklılıkları azaltmasındaki en önemli etken fırsat eşitliği ilkesinin vurgulanmasıdır. Phillips (2012: 32) iş başında eğitim ve istihdam için fırsat azlığının engelli kadınların sosyal izolasyonunda, düşük öz güvenlerinde ve ekonomik bağımlılıklarında en önemli faktör olarak tanımlandığına dikkat çekmiştir. Avrupa Vakıflar Merkezi Engellilerin İnsan Hakları Konsorsiyumu (2010: 12) engelli bireylerin istihdamı ile ilgili çalışmalarda eşitlik ilkesinin uygulanması ve fırsat eşitliğinin sağlanması gerektiği vurgulamıştır. Avrupa Komisyonu’nun İstihdam, Sosyal İşler ve Eşit Fırsatlar Genel Müdürlüğü ise engelli kadınların iş piyasasına girmede engelli olmayan kadınlar hatta engelli erkekler kadar fırsata sahip olmadığına dikkat çekmiştir (The DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities of the European Commission, 2009a: 34).

Genel olarak engelli bireyler, özel olarak da engelli kadınlar için bu kadar önemli bir sosyal olgu olan istihdama katılmada çok yönlü sorunlar yaşanmaya devam etmektedir. Ancak, Kayhan-Kuzgun ve Güler-Aydın'ın (2005: 230) da ifade ettiği gibi “İktisadi ve toplumsal gelişme için engelli kadın istihdamı hayati bir sorundur.” Peki, engelli kadınların yetişkin yıllarında istihdama katılmasına etki eden faktörler nelerdir?

2.2.1. Engelliliğin ve Toplumsal Cinsiyetin Engelli Kadınların İstihdamına Etkisi

Dünyada istihdam açısından en dezavantajlı gruplar arasında engelliler ve kadınlar yer almaktadır. Bu iki grubun bir kesişiminde yer alan engelli kadınların istihdam açısından durumları ise en vahimidir. İstihdama katılmada en gerilerde kalan engelli kadınlar, toplumsal hayatta var olma mücadelesi vermektedirler. Yürürlükte olan engellilerle ilgili yasal düzenlemeler genel olarak hiçbir toplumsal cinsiyet ayrımı yapmadan tüm engelli bireyleri kapsamına rağmen, göstergeler engelli kadınların en gerilerde yer aldığına işaret etmektedir. Bunun nedeni tam olarak ne olabilir? Engelli kadınların hem engelli bir birey olarak hem de bir kadın olarak kesişimsel ayrımcılığa maruz kalması, onları istihdam edilmede diğer bireylere oranla gerilerde bırakmış olabilir mi? İşte tüm bu sorulara çalışmamızın bu başlığı altında yanıt aranmıştır.

Engellilik hem bireysel hem de sosyal yönleri sahip bir olgudur²⁷. Engelliliğin bireysel yönü olan yeti yitimlerinin ve sosyal yönü olan engelliliğin bizatihi kendisinin istihdamı nasıl etkilediği konusunu birbirinden ayırmak neredeyse imkânsızdır. Toplumsal cinsiyet ayrımı yapılmadan engelli bireylerin istihdam durumlarının genel olarak ele alındığı birçok çalışmada engelliliğin istihdamı etkileyen en önemli faktörlerden biri olduğu kabul edilmiştir. Örneğin; Can ve diğerleri (2012: 109) çalışmalarında engelli bireylerin iş bulamama nedenleri arasında %70,55 oranında engelli olmak, %6,85 oranında da “kadın olmak” geldiğini tespit ederek, engelli bireylerin istihdamını etkileyen faktörlerin başında “engelli olma”nın geldiğini belirtmişlerdir. Avrupa Komisyonu’nun İstihdam, Sosyal İşler ve Eşit Fırsatlar Genel Müdürlüğü de engelliliğin çalışmaya erişimi şekillendiren ilk ve en önemli sorun olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte, toplumsal cinsiyetin çalışmaya erişimi şekillendirmede çoklu bir etkiye sahip olduğuna ve çoklu dezavantaj oluşturduğuna da dikkat çekmiştir (The DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities of the European Commission, 2009a: 30). Howards, Brehm ve Nagi (1980:

²⁷ Konu ilgili detaylı bilgi için bkz. “Engellilik” sy.: 15

23) engellilik ile istihdam arasında sıkı bir ilişki kurarak, engelliliğin en önemli etkisinin istihdam ve kazanç üzerine olduğunu belirtmişlerdir. Karataş'a (2002, Yoksulluk bölümü, ¶ 1) göre de engellilik işsizliğin başlıca nedenleri arasındadır. Schriener (2011: 274) engelli bireylerin sosyoekonomik merdivenin en alt basamağında olduğunu, tüm dünyada engelli bireylerin engelli olmayanlara oranla ülkelerinin ekonomik faaliyetlerinde değerli rollerde istihdam edilmelerinin düşük bir olasılık olduğunu vurgulamıştır.

Bazı araştırmacılar özel olarak yetim yitimlerine değinerek, bazı yeti yitimlerinin istihdam edilmede daha şansız olduklarını belirtmişlerdir. Örneğin; Rimmerman (2013: 50) engelliliğin iş piyasasına katılımın seviyeleri üzerinde önemli bir etkisi olduğuna ve ağır psikiyatrik engellilere yönelik önyargı olduğuna dair büyüyen deneysel kanıtlar olduğuna vurguda bulunmuştur. Yılmaz (2014: 174, 175) zihinsel, ruhsal, duygusal ve görme engellilerin istihdam edilmede daha fazla sorun yaşadığını, işverenlerin ortopedik engelli bireyleri tercih ettiğini belirtmiştir. T.C. Kalkınma Bakanlığı (2015: 133) engelli bireylerin mesleki yönlendirilmesinde yeti yitimi türlerinin önemli rol oynadığını, bireysel değerlendirmenin tam olarak yapılmadığını belirterek, bu durumu eleştirmiştir. Mondéjar-Jiménez ve diğerleri (2009: 1122) engelli kadınların çalışma yaşamlarının engellilik türlerine de bağlı olduğunu, zihinsel engelli kadınların sosyal yaşamda aktif olmalarının daha az olası olduğunu, aktif olsalar bile istihdam edilmelerinin daha düşük olasılıklı olduğunu belirtmişlerdir. Gerçekten de engellilik ve sahip olunan yeti yitimi türü bireyin istihdam edilmesi sürecinde (iş arama, işe başvurma, iş görüşmesi yapma, işe kabul edilme) ve istihdam edildikten sonra da işe devam etme ve işte yükselmede doğrudan etkilidir ve bu etki olumsuz bir şekilde seyretmektedir.

Toplumsal cinsiyetin (burada kadın olma) engelli bireylerin istihdamına etkisi yeterince tartışılmayan bir konudur. Ancak istatistiklere bakıldığında engelli kadınların dünyanın her yerinde engelli erkeklere oranla daha az istihdam edildikleri görülmektedir. Bunun önemli bir nedeni toplumsal cinsiyet boyutudur. Purcell ve Elias'ın (2004) görüşlerine katılan Parker ve diğerleri (2007: 82) istihdam sonuçlarındaki toplumsal cinsiyet farklılıklarını açıklamada iki faktörün tanımlandığına dikkat çekmişlerdir. Bunlardan birincisi; mezun olunan bölümdür. Erkekler daha çok matematik bilimleri, bilgisayar bilimleri, mühendislik ve teknoloji ile ilgili bölümlerden mezun olurken; kadınlar dil bilimleri, biyolojik bilimler ve sağlıkla ilgili alanlardan mezun olduğunu belirtmişlerdir. İkincisi ise; çalışmanın tercih edildiği sektördür. Kadınların erkeklerden

daha çok kamu sektöründe çalışmayı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. O halde sosyal bilimler alanından mezun olan ve kamuda çalışmak isteyen engelli kadın, fen veya teknoloji bilimlerinden mezun olan ve özel sektörde çalışmayı tercih eden engelli erkeğe oranla istihdam edilmeye daha az fırsata sahiptir.

Çoklu dezavantajlı olmanın yanında sadece “kadın olma”nın engelli bir bireyin istihdamına etkisi olumsuz olduğunu belirten birçok çalışmada mevcuttur. Örneğin; Traustadottir (1990: 21) engelli kadınların engelli erkeklere oranla daha ciddi istihdam problemleri yaşadığına dikkat çekmiştir. Pearson (2012: 20) engelli kadınların daha az iş fırsatı deneyimlediğini ve çoğunlukla az yetenek gerektiren işlerde çalıştıklarını belirtmiştir. Schriner (2011: 272) ise ekonomik açıdan kendi kendine yeterlilikte birçok gelişen ülkede engelli kadınların konumlarının engelli erkeklerinkine oranla kötü olduğuna işaret etmiştir. Ersoy-Özcan (2005: 179) engelli kadınların toplumsal cinsiyetleri nedeniyle çalışma yaşamında karşılaştığı sorunlar arasında “erkeklere oranla düşük ücret almaları, yarı zamanlı işlerde çalışmaları, düşük iş güvenliğine sahip olmaları, taciz ve şiddete uğramaları, ilerleme olanaklarının az olması, düşük sorumluluk gerektiren işlerde çalıştırılmaları” gibi sorunları sıralamışlardır. Quinn (1994: 51) engelli kadınların çalışmanın birçok alanında ayrımcılıkla karşılaştığını belirtmiştir. Bakırcı (2005: 217) engelli kadınların “işe alınmada, terfide, eğitim ve mesleki eğitimde, eşit işe eşit ücrette, mesleki dağılımda, karar alma süreçlerine katılmada, iş sözleşmesinin feshinde, sosyal güvenlik hakları açısından daha fazla ayrımcılığa maruz kaldığını” belirtmiştir. T.C. Kalkınma Bakanlığı (2015: 137) yayınladığı Özürlülere Yönelik Hizmetlerin Etkinleştirilmesi Çalışma Grubu Raporu’nda engelli kadının istihdamında toplumsal cinsiyet ayrımcılığının etkin olduğuna dikkat çekmiştir.

Engelli kadınlar hem engelli olmaları hem de kadın olmaları nedeniyle istihdamda kesşimsel bir ayrımcılık yaşamaktadırlar. Çalışmalar farklı dezavantajlara sahip olmaları nedeniyle engelli kadınların özellikle engelli erkeklere oranla istihdam edilmelerinin daha az olası olduğunu, ayrıca engelli olmayan kadınlara oranla da daha düşük istihdamda sahip olduklarını ortaya çıkarmıştır (Pearson, 2012: 33; Parker ve diğerleri, 2007: 178; USAID, 2010: 14; Messel, 1998: 79; Schriner, 2011: 273; Beleza, 2003: 36; Froschl, Rubin ve Sprung, 1999: 1). Engelli kadınların hem engelli erkeklerden hem de engelli olmayan kadınlardan ekonomik olarak daha düşük seviyede olduğunu belirten Schur (2004: 257) da toplumsal cinsiyet ve engellilik kesşiminin buna katkı sağladığını ifade etmiştir.

Araştırmasında çalışma çağındaki her beş engelli kadından ikisinin istihdama katıldığını, ancak engelli erkeklerde bu oranın yarı yarıya olduğunu, engelli olmayan kadınların ise dörtte üçünün istihdama katıldığını tespit etmiştir. Engelli gençler hakkındaki bilgi notunda da engelli genç kadınların istihdam edilme sürecinde karşılaştıkları bariyerler hem engellilik hem de toplumsal cinsiyet temelli önyargılar içerdiğinden, engelli erkeklere oranla çok daha şiddetli olduğu ifade edilmiştir (Fact Sheet: Youth with Disabilities, 2010: 5). Kayhan-Kuzgun'a (2008: 57) göre de engelli kadınlar hem engelli hem de kadın olmaları nedeniyle işgücü piyasasındaki dezavantajlı gruplar arasında ilk sırada yer almalıdırlar. Demir ve Yiğitoğlu (2005: 167) da hem engelli olmaları hem de toplumsal cinsiyetleri nedeniyle engelli kadınların iş yaşamında karşılaştığı sorunların daha büyük olduğunu, ancak onların görmezden gelindiğini belirtmişlerdir. Fairchild (2002: 22) da engelli erkeklerin ciddi istihdam sorunları ile yüzleştiğini, ancak engelli kadınların işyerine tam katılımda hem toplumsal cinsiyet hem de engellilik statüleri yüzünden sayısız engellerle mücadele ettiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla engelli kadınlar işgücüne katılımdan daha fazla dışlanmaktadır. USAID'in (2015, Advancing Women and Girls with Disabilities bölümü, ¶ 3) de dikkat çektiği gibi engelli kadınların çoğunluğu (BM tahminine göre %75) işsizdir. AB'de de 2011 yılında engelli kadınların istihdam oranı %44 iken, engelli erkeklerin istihdam oranı %51 olduğu tespit edilmiştir (European Commission, 2014: 41).

Engelli bir kadının ne sadece engelli olmaktan ne de sadece kadın olmaktan ötürü istihdamda ayrımcılığa uğramış olduğunun ispatı neredeyse imkânsızdır. Bu durum özellikle engelli kadınların istihdam edilmesini etkileyen faktörlerde öne çıkmaktadır. Bu çalışma boyunca genel olarak engelli bireylerin özel olarak da engelli kadınların istihdamlarını etkileyen faktörlerin çok çeşitli ve hepsinin birbirleriyle karşılıklı etkileşim içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Bu faktörler genel olarak iki başlık altında özetlenebilir: “İşgücü ve işyeri kaynaklı imkân ve önyargıların etkisi (mesleki yeterlilik, iş yerinin özellikleri, işgücü yapısındaki değişiklikler ve teknolojik gelişmeler ve destek hizmetlerinin varlığı)” ve “Ekonomik kaygılar ve toplumsal önyargıların etkisi (sosyal yardımları kaybetme riski, negatif tutumlar)”. Her bir faktör engellilik ve toplumsal cinsiyet ile karşılıklı etkileşim içerisinde kesişimsel ayrımcılık yaşayan engelli kadının istihdamını etkilemektedir. Bu faktörlerin birbirleri ile olan etkileşim biçimleri aşağıdaki şekil ile görsel hale getirilmiştir.

Engelli kadınların eğitimi ile doğrudan ilgili olan mesleki yeterlilikte, toplumsal cinsiyet olgusu önemli bir belirleyici faktör olarak öne çıkmaktadır. Örneğin; Ersoy-Özcan (2005: 180) yeterli eğitim almayan engelli kadınların istihdam edilme olasılıklarının çok düşük olduğunu belirtmiştir. Uluslararası Çalışma Ofisi, engelli kadınların mesleki eğitime yönlendirilmesinin daha az olası olduğunu, rehabilitasyon programlarına erişimlerinin güç olduğunu, iş başında eğitimde eşitlik elde etmelerinin daha az olası olduğunu, eğer başarılı bir şekilde rehabilite edilseler bile yarı zamanlı işe girmeleri ya da işsiz olmaları daha olası olduğunu vurgulamıştır (International Labour Office, 2015: 141). Kayhan-Kuzgun ve Güler-Aydın (2005: 228, 229) engelli kadının genel eğitim düzeyinin düşük olmasının işletme için maliyetli olduğunu ve bu durumun onların istihdamını olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. Yine Kayhan-Kuzgun (2008: 60) mesleki bilgi ve beceri eksikliğinin engelli kadının istihdam oranlarını düşürdüğünü belirtmiştir. Wright (2000: 10) kadınların erkeklere göre mesleki rehabilitasyon hizmetlerinden daha az faydalandığına dikkat çekmiştir. Beleza (2003: 34, 35) da Mesleki Eğitim için Avrupa Platformu'nun (2002) gerçekleştirdiği çalışmanın sonuçlarına dayanarak, tam zamanlı iş başında eğitimin engelli kadınların ailevi sorumlulukları nedeniyle kabul edilemez bir yük olduğuna, ancak yarı zamanlı iş hakkında kurslara katılım oranlarının en yüksek olduğuna dikkat çekerek, toplumsal cinsiyetin mesleki eğitim alabilmede önemli bir belirleyici olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca engelli kadınların özsaygı ve eğitim eksikliğinin istihdam durumlarını daha da karmaşık bir hale getirdiğini de belirtmiştir. Hem temel akademik hem de mesleki eğitim yetersizliği engelli kadınların istihdamını olumsuz etkilemektedir. Engelli kadınların istihdamda fırsat eşitliğinden faydalanabilmeleri için öncelikle eğitim seviyelerinin artırılması gereklidir.

İşyerinin özellikleri ve çalışma koşulları genel olarak engelli bireylerin özel olarak da engelli kadınların istihdamına etki eden faktörlerden biridir. Bu faktör kendi içinde birçok alt bileşeni barındırmaktadır. Bunların en önemlileri “*organizasyon kültürünün engelli bireylere yönelik tavrı*”, “*erişilebilirlik*” ve “*makul uyumlaştırma zorunluluğunun yerine getirilip getirilmemesi*”dir.

Organizasyon kültürünün engelli bireylerin istihdamına etkide bulunduğu birçok çalışma tarafından kanıtlanmıştır. ABD’de, İngiltere’de ve Kanada’da gerçekleştirilen yedi tane nitel araştırmanın meta sentezini yaptığı çalışmasında Rimmerman (2013: 51, 52) örgüt kültürünün engelli bireylerin iş yerindeki deneyimlerini şekillendirmede önemli olduğuna

vurguda bulunmuştur. Birçok engelli işçinin işyerindeki yeterlilik imajını korumak için engelli olduklarını aktif olarak gizlediklerini; diğer taraftan ise işyerindeki yerleştirme ve yardımlardan yararlanmak için engelliliklerini açığa vurmak zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Engelli çalışanların “özel yerleştirilme ihtiyaçları ile sorun çıkaran kişi olarak etiketlenme korkusu arasında” sıkışıp kaldığını ifade etmiştir. Organizasyon kültürünün engelli bireyleri dâhil edici şekilde geliştirilmesi gereklidir. Özellikle engelli kadınların çalışma hayatına devam edebilmeleri için bu türden psiko-sosyal faktörlerinde ele alınması önemlidir. Organizasyon kültürü içerisindeki sosyal karşılıklı etkileşim de engelli bireylerin istihdamını etkileyen unsurlardandır. Crisp (2002: 197) çalışmasında engelli bireylerin çoğunluğunun iş ararken ya da işte çalışırken kendilerini dezavantajlı gördüklerini, sosyal karşılıklı etkileşimden tatmin olmadıklarını, ancak işe devam etmek isteyen ve sosyal ve mesleki aktivitelerden memnun olan engelli bireylerin ise sosyal karşılıklı etkileşimden memnun olduklarını tespit etmiştir. O halde işyerindeki karşılıklı etkileşim engelli bireylerin iş tatminini de etkilemektedir. Ancak, Genç ve Turan’ın (2005: 204) da belirttiği gibi engelli bireyin zorunlu istihdamına odaklanması, iş ilişkisinin niteliğinin ve çalışma ortamının uygunluğunun önemsenmemesine yol açmaktadır. O halde engelli kadınların istihdam edilmeleri sonrasında işe devam etmelerinde organizasyon kültürünün önemli bir etkisi vardır.

Erişilebilirlik yani engelli bireylerin iş yerlerine ulaşmaları ve iş yerlerinde de kendi sorumluluk alanlarına erişimlerini sağlayabilmeleri başlı başına çok önemli bir konudur. Demir ve Yiğitoğlu (2005: 173) engelli bireylerin istihdamlarında erişilebilirliğin de çok önemli bir faktör olduğunu, yollarının, binaların engellilerin erişebileceği tarzda yapılması gerektiğini belirtmişlerdir. Avrupa Komisyonu (2010: 7) 2010-2020 Engellilik Stratejisi’nde engelli bireylerin istihdamı ile ilgili olarak işyerlerinin erişilebilirliklerinin artırılması gerektiğini belirtmiştir. Erişilebilirlik konusunun tüm engellilik çalışmaları içerisinde yer alması bir gerekliliktir. Bu konu sokakların, caddelerin, ulaşım araçlarının, iş yeri mekânlarının erişilebilirliğini de kapsayan önemli bir çalışma alanıdır. Toplumsal yaşama katılmada da anahtar rolündedir. Erişilebilirlikte sadece yasal düzenlemelerin gerekli alanlara uygulanması yeterli değildir, aynı zamanda uygulamada yüksek bir toplumsal bilincin ve anlayışın oluşması gereklidir. Engelli bireyler için ayrılan yollara ve park alanlarına arabaların park edilmesi, engelli asansörlerinin ihtiyacı olmayan bireyler tarafından kullanılması, otobüs şoförlerinin kendilerini rahatsız ettiği gerekçesi

ile sesli uyarma sistemlerini kapatması ve en önemlisi sokakta tek başına bir yere ulaşmakta endişe duyan engelli kız çocuklarının ve kadınların taciz edilme riski ve de daha birçok olumsuz örnek... Tüm bu olumsuzluklar yasal düzenlemelerin ve onları uygulamaya dönük teknolojik kolaylıkların engelliliğe yönelik olumlu bir toplumsal bilinç olmaksızın hayata geçirilemeyeceğini ortaya koymaktadır. İş yerlerinde hem erişilebilirliği hem de toplumsal bilinci artırmaya yönelik güzel bir çalışma Türkiye’de “Ülkem İçin Engel Tanımıyorum Projesi” ile Koç Holding tarafından 2012-2015 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Bu proje ile engelli bireylerin erişim haklarının tanınmasının kanuni zorunluluktan kurumsal ve bireysel sorumluluğa indirgeyerek uygulamaya geçirmeye çalışan Koç Holding, engelli bireylerin iş yaşamını ve sosyal hayattaki yaşam kalitelerini artırmayı ve toplumsal bilinç oluşturmaya amaçlamıştır. Proje boyunca çalışanların ve bayilerin %70’ine “Engelliliğe Doğru Yaklaşım” eğitimi verilmiş ve “Engelli Dostu” ürün ve hizmet dönüşümü hedeflenmiştir (Ülkem İçin Engel Tanımıyorum, 2012-2015, ¶ 1, 3, 4).

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2015: 137) yayınladığı Özürlülere Yönelik Hizmetlerin Etkinleştirilmesi Çalışma Grubu Raporu’nda ulaşılabilirlikteki bariyerlerin engelli kadınların istihdama katılımını engellediğini belirtmiştir. B.M. Engelli Hakları Komitesi engelli kadınlara iş piyasası hakkında erişilebilir ve ilgili bilginin sağlanması gerektiğini belirtmiştir (UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2015: 16). Engelli kadınların hem işyerlerine hem de işyerleri içerisindeki çalışma alanlarına erişilebilmeleri ve bunun kendilerine bir hak olarak tanınmış olması istihdamlarının önemli bir bileşenidir.

İşyerinin engelli bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda, işverene aşırı bir yük yüklemekten, düzenlenmesi *makul uyumlaştırma* kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu konu özellikle ABD’de çok fazla gündeme gelen engelli bireylere yönelik bir ayrımcılık vurgusudur²⁸. Makul uyumlaştırmanın reddi konusu 6701 No’lu 6.4.2016 tarihli Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu’nun 4. Maddesi’nde bir ayrımcılık türü olarak belirtilmiştir. Rimmerman (2013: 90, 92) makul uyumlaştırmayı “işyeri yerleştirmeleri” kavramıyla ifade etmiştir ve onu engelli bireylerin işyeri ile tam olarak bütünleşmelerini sağlamaya yönelik bir strateji olarak ele almıştır. Ona göre işyeri yerleştirme

²⁸ Makul uyumlaştırma hakkında detaylı bilgi için bkz. sy.: 134.

müdahaleleri iş çevresindeki değişiklikleri kapsayan teknolojik müdahaleler ve çevresel değişimlerdir ve pratikle ilgilidirler. İş yeri düzenlemelerinin kullanılmasıyla engelli bireylerin iş piyasasına katılmada yetenekli olduklarını ispatladıklarını belirtmiştir. Makul uyumlaştırmanın gerekliliği özellikle işverenlerin engelli birey istihdamına olumsuz bakmasına yol açmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (2011: 9) engelli bireylerin istihdamının önündeki engelleri aşmak için işyerinde makul düzenlemelerin zorunlu olmasını önermiştir. Engelli kadınların istihdam edilmelerini artırmak için işyerlerine makul uyumlaştırma gereklidir. 2006-2015 Avrupa Konseyi Özürlüler Eylem Planı'nda engelli bireylerin istihdamı ile ilgili özel eylemlerden biri olarak ihtiyaç duyulduğunda işyeri içinde makul düzenlemelerin yapılması gerektiği ifade edilmiştir (Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 2006: 25, 26).

Engelli kadınların organizasyonlar tarafından benimsenmeleri, gerekli makul uyumlaştırmaların sağlanarak işyerlerine dâhil edilmeleri; işyeri kültürünün farklılıkları ve çeşitlilikleri kabul edebilmesi ve bunu uygulamaya geçirebilmesi açısından da önemlidir.

Genel olarak engelli bireylerin özel olarak da engelli kadınların istihdamlarını etkileyen faktörlerden biri de **genel işsizlik** durumudur. Birçok çalışmada genel işsizlik sorununun engelli bireylerin istihdamını engellediğine dikkat çekilmiştir (Güloğlu, 2011: 123; ÖZİDA, 2009: 61). Avrupa Komisyonu'nun İstihdam, Sosyal İşler ve Eşit Fırsatlar Genel Müdürlüğü istihdamın düşük olduğu AB ülkelerinde engelli kadın istihdamının da düşük olduğunu, onların bu ülkelerde toplumsal cinsiyet, engellilik ve zayıf istihdam koşulları kesişiminin dezavantajını yaşadıklarını belirtmiştir. Engelli kadınların genel olarak AB'de engelli olmayan kadınlar ve engelli erkeklere oranla daha düşük istihdam oranlarına sahip olduğunu belirtmiştir (The DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities of the European Commission, 2009a: 31, 32). T.C. Kalkınma Bakanlığı (2015: 137) da genel işsizlik oranının yüksekliğinin engelli kadınların istihdama katılımında bir bariyer olduğunu belirtmiştir.

Genel olarak engelli bireylerin özel olarak da engelli kadınların istihdamlarını etkileyen faktörlerden bir diğeri ise **işgücü yapısındaki değişiklikler ve teknolojik gelişmelerdir**. İşgücü yapısındaki değişiklikler ve teknolojik gelişmeler engelli bireylerin istihdamında yeni bir boyut açmıştır. Schriner (2011: 294) engelli bireylerin istihdam fırsatlarını

artırmak için teknolojinin kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu değişiklikler engelli kadının istihdamında, özellikle evden çalışma gibi, farklı seçenekleri gündeme getirmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (2011: 9) engelli bireylerin istihdamının önündeki engelleri aşmak için işyerinde yardımcı teknolojilerin kullanımını teşvik etmiştir. Esnek çalışma biçimleri aktif işgücü politikaları arasında değerlendirilmektedir. Waxman Fiduccia ve Wolfe (1999: 24) internetin engelli kadınlar için esnek çalışma şekilleri sunduğunu belirtmişlerdir. Ancak buradaki tartışma konusu evden çalışan engelli kadınların toplumsal hayata yeterince katılıp katılamadığıdır. Bu durum engelli kadınların istihdamını artırırken, onların sosyal izolasyonlarını da artırabilir. Teknolojik yeniliklerin engelli bireylerin ve özel olarak da engelli kadınların istihdamına olan etkisi üzerinde çalışılması gereken konulardan biridir. Bu etki evden çalışma, esnek çalışma biçimlerini artırdığı gibi, genel işsizlik sorununa da katkı sağlayabilir.

2.2.1.2. Ekonomik Kaygılar ve Toplumsal Önyargıların Etkisi

Genel olarak engelli bireylerin özel olarak da engelli kadınların istihdamlarını etkileyen faktörlerden biri de **sosyal yardımları kaybetme riskidir**. Bu risk temelde ekonomik bir kaygıya dayanmaktadır. Barnes (2003: 13, 14) engellilikle ilgili primlerin ve refah sistemlerinin engelsiz bireylerin yaşam tarzıyla tamamıyla şekillenen toplumlar için temel olduğunu vurgulamıştır. Bu tür primler pasif istihdam politikaları altında şekillenmektedir. Rimmerman (2013: 83) pasif programların işsizlik sigortasını da içeren gelir desteği ve işsizliğin maddi ihtiyaçları hafifletmeyi amaçlayan iş düzenlemeleri olduğunu ifade etmiştir. Alınan sosyal yardımların engelli bireylerin istihdamını etkilediği bir gerçektir. Sosyal yardımların engelli bireylerin istihdamlarına etki etmesi onların gelir durumlarına ve kendi kararlarına bağlı olarak şekillenmektedir. Aldıkları sosyal yardımları gelirleri artınca kaybedecek olan engelli bireylerin böyle bir risk içinde bulunması istihdama katılmalarını olumsuz olarak etkilemektedir. Fairchild (2002: 14) da engelli bireylerin çoğunlukla çalışmayı istediğini, fakat böyle bir durumda, Kişisel Yardım Hizmetleri ve/veya sağlık bakım teminatı gibi belirli kamu menfaatlerini kaybetme riskiyle ilgili karmaşık problemlerle karşılaştıklarını belirtmiştir. Schriner (2011: 277) de gelir destekleri sağlayan sosyal güvenlik politikalarının rehabilitasyon programları ile ters düştüğünü ve bu durumun engelli bireyin istihdama katılmasında caydırıcı olduğunu vurgulamıştır. Rimmerman (2013: 50) da engelli bireylerin aldıkları sosyal yardımların onları iş piyasasına girmeye teşvik etmediğini vurgulamıştır. Yılmaz,

Yakut-Çakar ve Küçükaslan (2013: 232) engelli bireylere yönelik olarak tasarlanan gelir desteği ve istihdam desteği politikalarının çoğunlukla birbirlerinin alternatifi olarak sunulduklarını ifade etmişlerdir. Girilen mali kriz sonucunda devletlerin bu ikiliği tek hedef olarak “gelir desteğinden istihdama” şeklinde aşmaya çalıştıklarına değinen aynı yazarlar, iki politikanın birbirini tamamlayıcı nitelikte olabileceğinin ihmal edildiğini vurgulamışlardır. Ágeirsdóttir (2003: 2) ise OECD ülkelerindeki engellilik politikalarının analiz edildiği raporda engellilikle ilgili olarak özellikle “maluliyet tazminatı”na vurguda bulunulduğuna dikkat çekmiştir. OECD ülkelerinde maluliyet tazminatı alanların oranlarının son yıllarda giderek arttığını, ancak birçok durumda da engellilik politikalarının ihtiyacı olanlara ulaşmadığını ifade etmiştir. OECD ülkelerinin engellilikle ilgili programlara, işsizlik programlarına harcadıklarının en az iki katı fazla harcadığını belirtmiştir. Birçok ülkede maluliyet tazminatı alanların daha genç ve çoğunun öncekilere oranla kadın olmalarının daha olası olduğunu ifade etmiştir. Çoğu ülkede maluliyet tazminatının erken emeklilik için destek olarak kullanıldığını (örneğin; Avusturya’da her iki erkekten biri engellilik nedeniyle emekli) belirtmiştir. Aynı yazar (2003: 3) ABD’de işsizlik ve erken emeklilik programları daha sınırlı olduğu için engellilik yardımı oranlarının arttığını belirtmiştir.

Messel (1998: 79) sanayileşmiş ülkelerde iş koşulları ve maaş farkları nedeniyle engelli kadınların çalışmayıp, engellilik maaşı almayı tercih ettiklerini aktarmıştır. Engelli kadınların engelli erkeklere oranla daha fazla sosyal yardım aldıkları fikrine ters bir görüş Uluslararası Çalışma Ofisi’nden gelmiştir. Uluslararası Çalışma Ofisi ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde engelli bireylere yardımcı olmak için oluşturulan programlarda (ek güvenlik geliri, engellilik sigortası, iş kazası sigortası, mesleki rehabilitasyon gibi) engelli kadınların iş piyasasına düşük katılımları nedeniyle dezavantajlı olduklarına dikkat çekmiştir (International Labour Office, 2015: 141). Engellilikle ilgili sosyal yardımların değerlendirilmesinde dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, yardımların alınma koşullarının net bir şekilde belirlenmesidir. Bazı yardımlar hiç çalışmayan ya da kısa süreli çalışmış, ancak verilmesinde daha önce belli bir süre çalışmış olma şartı aranmayan yardımlardır. Bu tür yardımların engelli kadınlar tarafından daha çok alındığı görülmektedir. Bununla birlikte diğer birtakım engellilik yardımlarının (örneğin; ABD’deki Engellilik Sigortası) verilmesinde engelli bireyin belli bir süre çalışmış olma şartı aranmaktadır. İşte bu tür yardımlardan engelli erkekler daha çok yararlanmaktadır.

Örneğin; Jans ve Stoddard (1999: 25) 1995 yılında ABD’de çalışma engelliler arasında kadınların (%25,6) erkeklerden (%30,6) daha az oran sosyal güvenlik yardımı aldığını belirtmişlerdir. Ancak çalışma engelli kadınların ihtiyaç temelli yardımları (örneğin; gıda pulu, yoksulluk için sağlık yardımı, devlet destekli konut) engelli erkeklerden daha çok aldıklarını ifade etmişlerdir. Aynı yazarlar (1999: 26) ABD’de 1997 yılı itibariyle 4,5 milyon kişinin engelli çalışanlar olarak sosyal güvenlik yardımı (genellikle Sosyal Güvenlik Engellilik Sigortası geliri) aldığına dikkat çekmişlerdir. Bu yardımı alanların çoğunluğunun (yaklaşık 40 yıl boyunca) erkek olduğunu belirtmişlerdir. Engelli bir bireyin ABD’de Engellilik Sigortası (Disability Insurance) alabilmesi için ev dışında bir işle ilişkide olması gerektiğini belirten Quinn (1994: 49) de kadınların genel olarak ev dışında çalışmalarının daha az olası olduğundan veya çalışma uzunlukları yeterli olmadığından bu yardımdan yeterince faydalanamadıklarını ifade etmiştir.

Engelli bireylerin düzenli ve güvenli bir istihdama erişmelerindeki güçlüklerde, özellikle engelli kadınlar açısından, onların sosyal yardımlara bağımlı olmasını artırmaktadır. Sürekli olmayan bir işe girerek aldığı sosyal yardımı kaybetmek istemeyen engelli kadınlar toplumsal yaşama katılımdan da dışlanmış olmaktadır. Demir ve Yiğitoğlu (2005: 173) işe yerleştiremeyen engelli kadınlara devamlı sosyal yardım sağlanması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu konu yani sosyal yardım ve engelli bireylerin istihdamının karşılıklı etkileşimi ve bunda toplumsal cinsiyetin etkisi, derinlikli olarak ele alınması ve araştırılması gereken bir konudur ve bu çalışmanın hedefleri arasında yer almamaktadır. Ancak ileriki araştırmalar için çalışılması gereken önemli bir alandır.

Genel olarak engelli bireylerin, özel olarak da engelli kadınların çalışma hayatında verimli birer çalışan olarak devam edemeyeceklerine dair yanlış inançların sebep olduğu **negatif tutumlar** onların istihdam edilmelerinde önemli rol oynamaktadırlar. Birçok çalışmada işverenlerin ve engelli olmayan çalışanların engelli bireylere karşı negatif tutumlarının ve önyargılarının (engelli olmayanlara oranla daha az üretken olmaları, daha fazla yardıma ihtiyaç duymaları, daha masraflı olmaları, diğerlerine yük olmaları, sık sık izin almaları gibi) engelli istihdamında bariyer oluşturduğuna işaret edilmiştir (Fact Sheet: Youth with Disabilities, 2010: 5; Dünya Sağlık Örgütü, 2011: 3; Güloğlu, 2011: 124; ÖZİDA, 2009: 57, 59). Orhan (2011: 183) çalışmasında engelli bireylere yönelik toplumsal önyargının (onları muhtaç ve zavallı görme, başarılı olabileceklerinin düşünülmemesi vb.) onları istihdamın dışına ittiğini belirtmiştir. Çalışmalar (T.C.

Kalkınma Bakanlığı, 2015: 136; ÖZİDA, 2009: 49; Yücesoy-Özkan ve Kaya, 2013: 159, 161, 165) engelli bireylere yönelik önyargıların istihdam politikalarının oluşturulmasına da etki ettiğini belirtmişlerdir. Sakarya Üniversitesi'nin koordinatörlüğünde gerçekleştirilen projede de engelli bireylerin istihdamının önündeki en önemli bariyerin engelli bireylere yönelik olarak geliştirilen “negatif tutumlar, basmakalıp düşünceler ve önyargılar” olduğu belirtilmiştir (Engelliler ve İstihdam - Engellilerin İstihdamının Artırılması Projesi, 2009: 158). Böyle bir düşüncenin başka birçok olumsuz etkisi de bulunmaktadır ve bu olumsuz etki özellikle işverenler açısından engelli bireylerin istihdamına yönelik onarılması güç psikolojik algılara sebep olmaktadır. Örneğin yine aynı projede (2009: 161-167) işverenlerin engelli istihdam etmemesinde “korku” faktörünün çok önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Projede engelli istihdamının maliyetine dair korku, gözetim ve verimlilik korkusu; çalıştırma zorunluluğu korkusu gibi psikolojik eğilimlerin engelli bireylerin istihdamında çok etkili olduğu belirtilmiştir. Bu olumsuz tutumların giderilmesi için işverenlerin ve çalışanların engellilik hakkında bilinçlendirilmesi önerilmektedir (Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 2006: 26). Phillips (2012: 32) de işverenlerin engellilik hakkında bilgilendirilmesi ve engelli kadınları ve engelli erkekleri işe almaları hakkında teşvik edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Negatif tutumlar sadece diğer bireylerin engelli bireylere yönelik algı ve düşüncelerini içermemektedir. Yücesoy-Özkan ve Kaya (2013: 159) engelli bireylerin kendileri ile ilgili düşük beklentiye sahip olmalarının da iş aramada negatif bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Negatif tutumların özellikle engelli kadınların istihdamında etkili olması çok daha muhtemeldir. Örneğin; Barnes, Mercer ve Shakespeare'in (2010) görüşlerine katılan Pearson (2012: 20) engelli kadınların iş başvurularında ve değerlendirilmelerinde altı kat daha fazla olarak negatif yorum aldıklarını belirtmiştir. O'Hara (2004: 27) da işverenlerin hem toplumsal cinsiyet hem de engellilik önyargılarının bir arada yer almasıyla engelli kadınların ayrımcılığa karşı savunmasız olduğuna dikkat çekmiştir. T.C. Kalkınma Bakanlığı (2015: 137) yayınladığı Özürlülere Yönelik Hizmetlerin Etkinleştirilmesi Çalışma Grubu Raporu'nda kadınların çalışma hayatına katılmalarına yönelik toplumsal önyargıların engelli kadınların istihdama katılımını engellediğini belirtmiştir. Engelli kadınların istihdam edilmede karşı karşıya kaldıkları bu negatif tutumların önüne geçmek

için yapılması gereken çok şey vardır. Örneğin; B.M. Engelli Hakları Komitesi işverenlerin engelli kadınlara yönelik negatif tutumlarının üstesinden gelinmesi için farkındalık artırıcı kampanyaların düzenlenmesini önermiştir (UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2015: 16). Ersoy-Özcan (2005: 181) engelli kadına yönelik farkındalığın artırılması gerektiğini belirterek, bunun için eğitsel programlar düzenlenmesini önermiştir. Bu programlarda acıma, inkâr ve ayrımcılık gibi olumsuz tutumların engelli bireylere zarar verdiği konusunda bilinçlendirme yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Çamur-Karataş ve Sepin (2014: 255) engelli kadınların çalışma hayatına girmelerini kolaylaştırmak için toplumun engellilik hakkında bilinçlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Aslında sadece engellilik hakkında değil, toplumun engelli kadınların yaşadığı kesişimsel ayrımcılık hakkında da bilinçlendirilmesi gereklidir. Karataş ve Gökçearsan-Çifci (2010: 151) toplumdaki engelli kadınlara yönelik önyargıların ortadan kaldırılması için “engelli kadınların toplum içine çıkması ve kendini göstermesi” gerektiğini belirtmişlerdir. Bu da en iyi şekilde istihdama katılma yoluyla gerçekleşebilir. Dünya Sağlık Örgütü (2011: 12) toplumun engelliliğe dair bakış açısını geliştirmek için toplumsal farkındalığın ve anlayışın geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun için engelliliğe dair bilgiler, inançlar, tutumlar ve algılar hakkında veri toplanmasını ve medyanın sürece dâhil edilmesini önermiştir.

Engelli kadınların istihdamını etkileyen bir diğer faktör de **destek hizmetlerinin** varlığıdır. Engelli kadınların istihdamını etkileyen destek hizmetlerinin başında ise “*çocuk bakım hizmetleri*” gelmektedir. Çocuk bakım hizmetlerindeki kurumsal yetersizlikler engelli olmayan kadınların dahi istihdama katılımına bariyer oluştururken, bu durum engelli kadınların istihdamında daha da önemli bir belirleyici olmaktadır. Ayrıca bu durum geleneksel kadın rollerini yerine getirme mücadelesi veren engelli kadının durumunda daha da farklılaşmaktadır. Çocuk dünyaya getirme ve ona bakım becerisine sahip olduğunu kanıtlamak durumunda kalan engelli kadının çocuğunu bakıcıya emanet ederek çalışma hayatına geri dönmesi veya çalışmaya yeni başlaması zorlu bir konudur. Ancak her durumda yeterli çocuk bakım hizmetleri desteğinin olmaması engelli kadınların istihdama katılımını olumsuz olarak etkilemektedir. Beleza (2003: 34, 37) da çocuk bakım hizmetlerinin sağlanmasının engelli kadınların mesleki eğitim almasında ve işe devam etmelerinde hayati öneme sahip olduğunu vurgulamıştır. Çok sayıda engelli kadının başarılı bir şekilde çocuk büyüttüğünü belirten Quinn (1994:

47) bu kadınların iş başında eğitim programlarına ve rehabilitasyona katılmalarında çocuk bakım hizmetlerine gereksinim duyduklarının önemsenmediğini belirtmiştir. Alpagut (2005: 237) kreş imkânlarından engelli kadınların öncelikli olarak yararlandırılmasını önermiştir. Bu konu anne olan veya olmak isteyen engelli kadınların özel durumlarında incelenmesi gereken önemli bir konudur.

Waxman Fiduccia ve Wolfe’a göre (1999: 23) engelli kadınlar için ekonomik kalkınma; onların bireysel istekleri ile uyumlu güvenli ve anlamlı bir işe erişimlerini garanti etmesi, eşit ücretin ve iş güvenliğinin sağlanması ve işle ilgili (özellikle makul uyumlaştırma konusunda) karar alma süreçlerine katılması anlamına gelmektedir. Yani sadece bir işe girmek ve gelir elde etmekle istihdamla ilgili sorunlar çözülmemektedir. İstihdam çok yönlü ilişkileri içeren bir süreçtir. Bu sürece katılmada engelli kadınların akademik ve mesleki eğitimlerinin, organizasyonların dahil edici bir kültüre sahip olmamaları, erişilebilirliğin sorun olması, ihtiyaç olduğunda makul uyumlaştırmanın yapılmaması, genel işsizliğin yoğunluğu, işgücü yapısındaki değişmelerin ve teknolojik gelişmelerin işyerlerini ve işgücünü dönüştürmesi, sosyal yardımları kaybetme riski, negatif tutumlar, çocuk bakımı gibi destek hizmetlerinin eksikliği engellilik ve toplumsal cinsiyet ile karşılıklı etkileşim içerisinde engelli kadınların istihdamını olumsuz olarak etkilemektedir. Aslında Doe’nin (1998: 148) de ifade ettiği gibi “Engelli kadınlar fakirlerin en fakiridir”. Bu gerçek günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Engelli kadınların istihdama katılımlarını artırmak için tüm bu faktörler üzerinde çalışılması ve sonuçların olumlu bir yönde doğru ilerletilmesi gereklidir.

2.2.2. Engelli Kadınları Dâhil Edici İstihdam Uygulamaları

Genel olarak engelli bireylerin, özel olarak da engelli kadınların aktif ve üretken bireyler olarak istihdama katılmalarında dâhil edici istihdam uygulamalarının önemi gün geçtikçe daha fazla vurgulanmaktadır. Diğer bir bakış açısıyla, engelli bireyleri dışlayan sosyo-ekonomik yapının onları dâhil edecek biçimde yeniden düzenlenmesi gereklidir. Türkiye’de “istihdam” konulu 4. Özürlüler Şurası’nda (ÖZİDA, 2009: 59) da içinde bulunan ekonomik yapının engelli bireyleri istihdama dâhil edecek şekilde düzenlememiş olmasının engelli bireylerin istihdamında büyük bir engel olduğu belirtilmiştir. Sosyo-ekonomik yapının engelli bireyleri dâhil edici bir şekilde oluşturulabilmesi için ilk olarak istihdam politikalarının dâhil edici bir şekilde

hazırlanması ve uygulanması gereklidir. İkinci olarak dâhil edici iş piyasasının oluşturulması gereklidir. Dâhil edici istihdam politikaları ise iki şekilde işlerlik kazanmaktadır. Birincisi, genel istihdam politikaları oluşturulurken toplumsal cinsiyet farklılıkları da dikkate alınarak engelli bireylerin dâhil edilmeleri; ikincisi, engelli bireylerin kendileriyle ilgili istihdam politikalarının her aşamasına dâhil edilmeleri. Dâhil edici iş piyasasının oluşturulmasında ise aktif istihdam politikaları temel bir rol üstlenmektedir. Bu durum aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 2: Sosyo-Ekonomik Yapının Engelli Bireyleri Dâhil Edici bir Şekilde Oluşturulması

Engelli bireylerin istihdam politikalarına dâhil edilmeleri		Engelli Bireyleri dâhil edici işgücü piyasalarının oluşturulması
1. Politika yapımında göz önünde bulundurulmaları	2. Politika yapımına katılmaları	
Engelli bireylerin toplumsal cinsiyet farklılıkları göz önünde bulundurularak genel istihdam politikalarına dâhil edilmeleri (engelliliğin ana akımlaştırılması, toplumsal cinsiyet ve engellilik bakış açısı ve kesişimsel yaklaşım)	Engelli bireylerin kendileriyle ilgili istihdam politikalarının yapılması, uygulanması ve denetlenmesi aşamalarına dâhil edilmeleri.	Engelli bireylerin aktif istihdam politikaları yoluyla çalışma yaşamına dâhil edilmesi: • Kota/ceza yöntemi • Ayrımcılık karşıtı yasaların uygulanması • İstihdam teşvikleri ve sübvansiyonlar • Korumalı istihdam • Esnek istihdam biçimleri • Girişimciliğin teşviki • Destekli istihdam

2.2.2.1. İstihdam Politikalarına Dâhil Etmek

Engelli bireylerin istihdam politikalarına dâhil edilmeleri yukarıdaki tabloda da özetlendiği gibi iki şekilde olmaktadır. *Birincisi*, engelli erkeklerin ve kadınların genel istihdam politikalarının yapımında göz önünde bulundurulmasıdır. Schriner (2011: 295) göre “İstihdamla alakalı programların, politikaların ve pratiklerin geleceğini çevreleyen birçok meseleyi ve sorunu düşünürken tüm dünyadaki sakatlar dikkate alınmalıdır.” diyerek engelli bireylerin istihdamla ilgili politikaların yapımında göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkat çekmiştir. 2006-2015 Avrupa Konseyi Özürlüler Eylem Planı’nda engelli bireylerin istihdamı ile ilgili özel eylemlerden biri olarak engelli

bireylerin genel istihdam politikalarına dâhil edilmesi gerektiği belirtilmiştir (Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 2006: 25). Aslında bu durum tam da engelliliğin ana akımlaştırılması anlamına gelmektedir ve istihdam politikalarına engellilik bakış açısının dahil edilmesidir. Toplumsal cinsiyet ayrımcılığını yasaklamak için çok sayıda direktif benimseyen AB de engelli kadınların durumunun (özellikle onların iş piyasasına katılımlarını artırmak için) özel olarak ifade edilmesi gerektiğine işaret etmiştir (European Commission, 2014: 40). Kayhan-Kuzgun ve Güler-Aydın (2005: 224) da engelli kadının istihdam politikalarında özel olarak korunması gerektiğini belirtmiştir. Bunun için istihdam politikalarında engellilik bakış açısının yanında toplumsal cinsiyet bakış açısı ve özellikle kesişimsel yaklaşım gereklidir.

Engelli bireylerin istihdam politikalarına dâhil edilmeleri konusunda *ikinci olarak* yapılması gereken engelli erkeklerin ve kadınların kendilerini ilgilendiren istihdam politikalarının yapımına katılmalarıdır. Bu durum özellikle engelli kadınların kesişimsel ayrımcılık durumunun politikalarda gözetilmesi açısından daha da önemlidir. Peki, genel olarak engelli bireyler, özel olarak da engelli kadınlar istihdam politikalarının geliştirilmesi sürecine nasıl dâhil edilebilirler?

Dünya Sağlık Örgütü (2011: 4) engelli bireylerin kendileriyle ilgili karar alma süreçlere katılmalarının ve bu konuda danışmanlık yapmalarının yetersiz olduğunu belirtmiştir. Bu yetersizliği istihdamda giderme yolunda önemli bir adım ILO (2015) tarafından atılmıştır. ILO (2015: 1, 2) engelli kadınların ve engelli erkeklerin ulusal istihdam politikalarının geliştirilmesi sürecine nasıl dâhil edileceğine dair bir rehber hazırlamıştır. Engelli bireylerin politika süreçlerine dâhil edilmesi için ön koşullar şunlardır:

- Ulusal engellilik politikasını dâhil etme süreci ile uyumlu hale getirmek.
- Engelli grupları ile diğer organizasyonlar arasında iş birliği kurmak.

Ulusal istihdam politikasının oluşturulması sürecine engelliliğin dâhil edilmesinde ILO (2015: 2) yedi adım önermiştir:

1. Hazırlık evresi (Ulusal istihdam politikasının geliştirilmesinin amacı tanımlanır. Bu amaç içerisinde engelli kadınların ve erkeklerin eşit istihdam fırsatlarının kullanmalarına yönelik meydan okumaları açık bir şekilde ifade edilmelidir. Ayrıca hükümetin, sosyal, akademik ve diğer partnerlerin engellilik sorunlarıyla ilgili

derinlemesine bilgi sahibi olması önemlidir. Engellilikle ilgili faaliyet gösteren STK'larla diğer partnerler iş birliği içinde olmalıdır.)

2. Konunun tanımlanması evresi (İş piyasasının ve ekonomik politikaların analizinde engelli bireyler, özellikle engelli kadınlar, için var var olan ve potansiyel bariyerlere özel dikkat edilmelidir. Bunun için engelli bireylerle ilgili istatistiki veriler, cinsiyet farklılıkları göz önünde bulundurularak, toplanmalıdır.)
3. Formüle etme evresi (Engelli kadınların iş piyasasındaki daha fazla dezavantajlı durumu ulusal istihdam politikasında belirtilmelidir. Engelli kadınlar ve erkekler için eşit istihdam fırsatları sağlamak ve onların istihdam oranlarını artırmak için ulusal istihdam politikasında bu durum açıkça ifade edilmelidir. Bunun için istihdam edilmiş engelli bireyler ve ekonomik olarak aktif durumdaki engelli bireyler hakkındaki istatistiki verilerin, cinsiyet ayrımını da içerecek şekilde, ulusal istihdam politikasında yer alması gereklidir.)
4. Doğrulama, benimseme ve iletişim evresi (Ulusal istihdam politikasının taslak halinin taraflar tarafından doğrulanması gereklidir. Tarafların ulusal istihdam politikasını benimsemesinden sonra uygulanmasını teşvik etmek için ilgili tüm aktörlerle iletişime geçilmelidir.)
5. Programlama ve bütçeleme evresi (Ulusal istihdam politikasının uygulanması için programlama ve bütçeleme konularını da ifade eden bir eylem planı gereklidir. Engellilikle ilgili bilgileri gösteren verilerin cinsiyete göre ayrıştırılmış hali eylem planına eklenmelidir. Engelli organizasyonlarının ve engellilikle ilgili STK'ların rollerinin ve sorumluluklarının da tanımlanması önemlidir.
6. Uygulama evresi (Engelli kadınların ve erkeklerin istihdam fırsatlarından eşit olarak yararlanmaları için çalışmaların tüm taraflarca içerilmesi önemlidir.)
7. Değerlendirme evresi (Engelli kadınlar ve erkekler için eşit istihdam fırsatlarının elde edilmesinde politika değişikliklerinin gerekli olup olmadığı değerlendirilmelidir. Ayrıca engelli bireylerin ulusal istihdam politikalarına dâhil edilme derecelerinin nasıl olduğu bulunmalıdır.)

İşte yukarıda sıralanan tüm bu evrelerin uygulanması ile hem engelli erkekler hem de kadınlar ulusal istihdam politikalarının oluşturulması, uygulanması ve değerlendirilmesi sürecine dâhil edilebilirler. Ancak bu şekilde engelli kadınların kesişimsel ayrımcılık durumları istihdam politikalarında gözle görülür hale gelebilir.

2.2.2.2. Dâhil Edici İşgücü Piyasaları Oluşturmak

Engelli erkekleri ve kadınları dâhil edici işgücü piyasaları genel olarak aktif istihdam politikaları yoluyla gerçekleştirilmektedir. Aktif istihdam politikalarına konumuz gereği kısaca değinmeden önce, konuya bütüncül açıdan bakabilmek için, engelli bireyleri dâhil edici iş piyasasının oluşturulmasında Uluslararası Çalışma Ofisi (International Labour Office, 2015: 138-148) tarafından önerilen adımlara yer vermek doğru olacaktır:

- Eşitlik ve ayrımcılık karşıtı hukuk aracılığıyla içermeyi teşvik etmek (Bunun için makul uyumlaştırma kavramı hakkındaki bilginin yaygınlaştırılması, pozitif ayrımcılık sağlanması önerilmektedir.) Bu durum özellikle güncel düzenlemelerde sıkça vurgulanmaktadır.
- Ulusal engellilik stratejisi geliştirmek (Ulusal engellilik stratejisinin çoklu temelde ayrımcılıkla karşılaşan engelli bireyleri [engelli kadınlar, yerli olan ya da etnik gruptan gelen engelli bireyler, zihinsel ya da psiko-sosyal engelli olan bireyler gibi belirli türden engele sahip bireyleri] göz önüne bulundurma önerilmiştir.) Bu durum özellikle çoklu dezavantaja sahip bireyleri istihdama dâhil etmeye yönelik iş piyasalarının oluşturulması açısından çok önemlidir.
- Engelli bireylerin istihdamı hakkında veri toplamak. Konu hakkında düzenli aralıklarla verilerin toplanması engelli bireylerin istihdamdaki durumlarını netleştirecek ve dahil edici iş piyasasının ne kadar işlevsel olduğunu ortaya çıkaracaktır. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da (Uluslararası Çalışma Ofisi tarafından belirtilmese de) engelli bireylerin istihdamı hakkında veri toplanırken toplumsal cinsiyet farklılıklarının da gözetilmesidir.
- İş arayan ve çalışmakta olan engelli bireyleri desteklemek (Bunun için engelli bireylerin teknik ve mesleki eğitim aracılığıyla istihdam edilebilirliğini artırılması önerilmiştir. Ayrıca engelli bireylerin istihdamı halinde de günlük pahalı yaşam masraflarını (pahalı bir tekerlekli sandalye, taksi kullanımı gibi) karşılayabilmeleri için ödenekler ve kişisel yardımlar önerilmiştir. Yine engelli bireylerin iş bulmasında danışmanlık yardımı önerilmiştir.)
- İşverenleri engelli bireyleri işe almaya ve çalıştırmaya devam etmede teşvik etmek (Bunun için engelli bireylerle ilgili olarak işverenlerin yanlış anlamalarını ve önyargılarını gidermek için farkındalığın geliştirilmesi önerilmiştir. İstihdam servisleri

aracılığıyla iş arayan engelli bireylerin mevcut işler ve teknik destek hakkında desteklenmeleri önerilmiştir. İşverenlere engelli bireylerin istihdamı ile ilgili olarak mali teşvikler ve ödenekler [ücret sübvansiyonu, makul uyumlaştırma gibi] sağlanması önerilmiştir.)

- Girişimciliği ve girişim geliştirme birliğini teşvik etmek.
- Uluslararası kalkınma iş birliği ile dâhil edici iş piyasalarını teşvik etmek.
- BM insan hakları enstrümanlarının kullanımı daha etkili yapmak.

İstihdam edilmeye güçlük yaşayan engelli bireylere koruma sağlamak için **aktif ve pasif²⁹ programlar** aracılığıyla iş piyasasının şekillendiğini belirten yazarlar (Orhan, 2011: 206; Rimmerman, 2013: 83) aktif politikaların dâhil edici bir anlayışla düzenlendiğini ifade etmişlerdir. Ágeirsdóttir (2003: 6) ise engellilik politikalarının gelir destekli pasif politikalardan çok, öncelikli olarak aktif eylemlerden oluşması gerektiğini belirtmiştir.

Holmqvist (2009: 4) “Aktif toplum engelli bireylerin yeteneklerini, ehliyetlerini ve kabiliyetlerini araştırarak onları tam katılıma çağırmaktadır” diyerek aktif istihdam politikalarının önemini vurgulamıştır. Avrupa Komisyonu (2010: 7) da 2010-2020 Engellilik Stratejisi’nde engelli bireylerin istihdamı ile ilgili olarak aktif işgücü politikalarının geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Orhan (2011: 206) da engelli bireylerin istihdamında aktif istihdam politikaları uygulamalarının tek yol olduğunu belirterek, engelli dostu aktif istihdam modeli oluşturulması gerektiğini vurgulamıştır.

Aktif istihdam politikaları güncel olarak birçok politika aracı vasıtasıyla uygulanmaya çalışılmaktadır. Bunlar arasında en eski ve köklü olanı “kota” yöntemidir. Diğerleri; *ayrımcılık esasına dayalı düzenlemeler, işverenlere teşvik ve sübvansiyonlarla destek sağlama, korumalı istihdam, girişimciliğin teşvik edilmesidir*. İŞKUR’un aktif istihdam politikaları kapsamında engelli bireylerin istihdamına yönelik özel olarak uyguladığı politikalar ise şunlardır: “Korumalı İş Yerleri Projesi, engelli ve eski hükümlüye kendi işini kurma desteği, engellinin iş bulmasını sağlayacak destek teknolojilerine ilişkin projeler, engellilerin istihdam edilebilirliklerini artırmayı amaçlayan mesleki eğitim ve rehabilitasyon projeleri” (İŞKUR, 2014).

²⁹ Pasif politikalar hakkında bilgi için bkz. “Ekonomik Kaygılar ve Toplumsal Önyargıların Etkisi” sy: 84.

Rimmerman (2013: 84) **işe alma kotalarının** engelli bireylerde işsizliği azaltmayı hedefleyen geleneksel düzenleyici bir araç olduğunu belirtmiştir. Kota yöntemi engelli bireylerin istihdamında sıklıkla kullanılan bir politika aracıdır. Seyyar (2015: 269) Türkiye’deki kota sisteminin engelli dostu aktif istihdam politikaları uygulamalarında önemli bir rolü olduğunu ifade etmiştir.

Rimmerman (2013: 85) istihdam kota politikalarının gelişmekte olan ülkelerde fazlaca kullanıldığına dikkat çekmiştir. Kotaların işverenin itaatini ve iş birliğini gerektiren zorunlu ya da yasal araçlar olabileceğini belirterek, bu türden kotaların tatmin edici sonuçlar üretmemesi nedeniyle İngiltere’de uygulanmaktan vazgeçildiğini ifade etmiştir. Zorunlu kota sisteminin devlet tarafından güçlü bir yaptırımla uygulanması gerektiği belirtmiştir. T.C. Kalkınma Bakanlığı (2015: 136) yayınladığı Özürlülere Yönelik Hizmetlerin Etkinleştirilmesi Çalışma Grubu Raporu’nda engelli kotalarının “statüsü düşük kadrolar” olarak algılanması nedeniyle eğitilmiş bir engellinin iş bulmasının güçleştiği belirtmiştir. Ayrıca kota yöntemi ile istihdam edilen engelli bireylerin sonrasında iş tatmini, ayrımcılığa uğrayıp uğramadığı gibi konularda araştırma yapılmadığına da dikkat çekmiştir. O’Brien (2005: 8) ise belirli miktarda engelli birey istihdam edilme zorunluluğunun bir tür yardımseverlik modelini çağrıştırdığını belirtmiştir. Kotaların yardım almaya niyetli engelli bireylerin değerini düşürdüğünü ve özgüvenlerini azalttığını belirten Beleza (2003: 36) ise bunlara rağmen engelli bireylerin yeteneklerini gösterebilecekleri yeterli koşullar olmadığında hayati derecede önemli olduğunu ifade etmiştir.

Kota sistemlerinin kısa vadede bazı sonuçlar sağladığını belirten Davaki ve diğerleri (2013: 11, 48) engelli bireylerin bu sistemde sonuç elde edebilmesi için iş başında eğitim ya da eğitime ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir. Ancak hiçbir kotanın engelli kadınlar için ayrılmadığını belirtmişlerdir. Engelli kadınların ne kadınlar ne de engelliler için ayrılan kotalardan faydalanamadıklarını, bu durumun engelli kadınların yaşadığı kesişimsel ayrımcılığı görünür kıldığını ifade etmişlerdir. Gerçekten de kotalardan en çok engelli erkekler faydalanmaktadır.

Engelli bireylerin istihdamı ile ilgili daha güncel bir aktif politika uygulaması **ayrımcılık karşıtı yasalar**dır. Rimmerman’a (2013: 84) bu türden yasaların işyerlerinde engelli bireylerin haklarını koruduğunu ve makul uyumlaştırmayı reddeden işverene cezai

yaptırım uyguladığını belirtmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (2011: 9) de engelli bireylerin istihdamının önündeki engelleri aşmak için ayrımcılık karşıtı yasaları yürürlüğe sokmayı önermiştir. Alwis (2008, Module 3: 26, 27) işe alım, iş başında eğitim, terfi ve işten çıkarmalarda engellilik temelindeki ayrımcılığı yasaklayan ayrımcılık karşıtı hukukun oluşturulması gerektiğini önermiştir. Ayrıca engelli bireylerin istihdamı ile ilgili olarak kota yasasının çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir. ABD ve İngiltere gibi ülkelerde engelli bireylerin istihdamları ayrımcılık karşıtı yasalar ile güvence altına alınmaktadır.

Engelli bireylerin istihdamı artırmaya yönelik aktif politikalardan biri de işverenlere verilen **teşvikler ve sübvansiyonlardır**. Birçok çok araştırmacı (Demir ve Yiğitoğlu, 2005: 173; Alwis, 2008, Module 3: 22) işverenlerin engelli bireyleri istihdam etmelerini teşvik edici çalışmaların yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Ücret sübvansiyonlarının engelli bireylerin işe alımındaki ekstra maliyeti azaltmak için işverene verildiğini belirten Rimmerman (2013: 85-87) bunun engelli bireylerin bütünleşmesini ve üretkenliğini arttırdığını ifade etmiştir. Avustralya’da, İsveç’te, Danimarka’da, Fransa’da, Hollanda’da, Avusturya’da, Japonya’da ve Norveç’te yaygın olarak kullanıldığına da dikkat çekmiştir. Aynı yazar engelli bireylere yönelik ücret sübvansiyonlarının onlar için yeni iş fırsatları oluşturmalarının beklendiğini ve bu türden düzenlemelerin işverenlerin geleneksel işe alım pratiklerini değiştirmesi için özendirici olarak düşünüldüğünü; ancak sübvansiyonların karışık sonuçlara sahip olduğunu ve literatürde sıklıkla problemli araçlar olarak görüldüklerini de ifade etmiştir. Özellikle çalışanların istihdamının sübvansiyonlu olarak algılanıp damgalanabileceklerine dikkat çekmiştir. Bu nedenle işverenler için mali özendiriciler olarak peşin sübvansiyonlardan ziyade, ABD, Lüksemburg, Polonya ve Çek Cumhuriyeti’nde olduğu gibi, vergi indirimi teklif edilebileceğini belirtmiştir. Türkiye’de işverenlerin kota kapsamında istihdam ettiği engelli bireyler için prim ödemediği ve kota fazlası engelli bireyler için %50 daha az prim ödediğini dikkate alınca Rimmerman’ın önerisinin Türkiye’de uygulandığı ortadadır.

Engelli bireylerin istihdamı artırmaya yönelik aktif politikalardan bir diğeri ise **korumalı istihdamdır**. Engelli bireylerin serbest iş piyasası ile bütünleşemeyeceği yerlerde ikame etmenin kullanılabileceğini belirten Rimmerman (2013: 92, 93) korumalı istihdamın³⁰

³⁰ “Korumalı istihdam, kişisel noksanlıkları veya özürleri nedeniyle yaşamlarını normal bir mesleki faaliyetle kazanamayacaklar için özel olarak düzenlenip kurulan işyerlerindeki istihdam türüdür” (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2015: 105, 106).

ikame etmenin en yaygın modeli olduğunu ifade etmiştir. Korumalı istihdamın içinde korumalı atölyeler, yetişkin aktivite merkezleri ve tedavi merkezleri gibi mesleki olan ve de olmayan programların olduğunu belirtmiştir. Güncel korumalı istihdam hizmetlerinin özel kâr amacı gütmeyen ve devlet ya da federal fon aracılığıyla finanse edilen kuruluşlar olduğuna dikkat çekmiştir. T.C. Kalkınma Bakanlığı (2015: 106, 142) yayınladığı Özürlülere Yönelik Hizmetlerin Etkinleştirilmesi Çalışma Grubu Raporu'nda korumalı istihdamın hem kota rejimini kullanan hem de ayrımcılığa karşı düzenlemeler esasında engelli bireylerin istihdam edilmelerini sağlayan ülkeler tarafından uygulandığını belirtmiştir. Bu modelin etkin hale getirilmesi gerektiğine işaret etmiştir.

2006-2015 Avrupa Konseyi Özürlüler Eylem Planı'nda engelli bireylerin istihdamı ile ilgili özel eylemlerden biri olarak açık işgücü piyasasında istihdam edilmede zorluk yaşayan ve özel desteğe ihtiyaç duyan engelli bireyler için korumalı işyeri ve destekli istihdam olanakları oluşturulması gerektiği belirtilmiştir. Ancak bununla birlikte, engelli bireylerin korumalı işyerlerinden ve destekli istihdamdan açık istihdama geçişleri teşvik edilmesi gerektiği de ifade edilmiştir (Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 2006: 26). Biz de bu çalışmada özel desteğe ihtiyaç duyan engelli kadınların istihdamında korumalı istihdamın işlevsel olabileceğini, ancak korumalı istihdamdan açık istihdama geçişin özendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Orhan (2011: 207) da engel oranı yüksek bireyler için korumalı istihdam yöntemini önermiştir. Karataş (2002, İstihdam Sorunu bölümü, ¶ 10) da korumalı iş yerlerinin eleştirilmelerine rağmen özellikle ağır zihinsel engelli bireyler için önerildiğini ve kullanıldığını belirtmiştir.

Engelli bireylerin istihdamı artırmaya yönelik aktif politikalardan bir diğeri de **esnek istihdam biçimleridir**. 2006-2015 Avrupa Konseyi Özürlüler Eylem Planı'nda engelli bireylerin istihdamı ile ilgili özel eylemlerden biri olarak çalışan engelli bireylerin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için “evde çalışma, yarı zamanlı çalışma” şeklinde esnek çalışma imkânlarının sağlanması gerektiği belirtilmiştir (Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 2006: 26). Karataş (2002, İstihdam Sorunu Bölümü, ¶ 10) da evden esnek çalışma biçimlerinin engelli bireylerin istihdamına yönelik olarak kullanılabileceğini aktarmıştır. Bu çalışmada ise sadece ev dışına çıkmak istemeyen ya da çıkamayacak derecede ağır engele sahip engelli kadınlar için evde esnek çalışma biçiminin uygun olabileceği kanaatine varılmıştır. Bunlar dışında toplumsal hayata katılmak için dışarı çıkmanın gereğine inanan tüm engelli kadınlar için ev dışı esnek çalışma biçimleri temin

edilmelidir. Kayhan-Kuzgun (2008: 62) ise esnek istihdam biçimlerinin ve ücret karşılığı evden çalışmanın engelli kadın işgücüne bir çözüm sağladığını belirtmiştir.

Engelli bireylerin istihdamı artırmaya yönelik diğer bir aktif politika ise **mikro krediler ile girişimcilik teşvikidir**. Dünya Sağlık Örgütü (2011: 9) engelli bireylerin istihdamının önündeki engelleri aşmak için mikro krediyi yaygınlaştırmayı önermiştir. Orhan (2011: 207) da engelli bireylerin krediler ile girişimciliklerinin teşvik edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Girişimcilik konusunda krediler verilmesi özellikle engelli kadınlar istihdamı açısından önemli bir rol üstlenmektedir. B.M. Engelli Hakları Komitesi de engelli kadınlar arasında girişimciliğin ve böylece kendini istihdamın teşvik edilmesinin çalışılması gerektiğini belirtmiştir (UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2015: 16). Engelli Kadınların Uluslararası Liderlik Forumu'nda da engelli kadınların mikro ölçekte girişimcilik yapabilmeleri için teşvik edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir (Duncan ve Berman-Bieler, 1998: 9). Genç ve Turan (2005: 207) ise engelli bireylerin kendi işlerini kurabilmeleri için rehberlik ve danışma hizmetlerinin önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Engelli bireylerin istihdamı artırmaya yönelik aktif politikalardan bir diğeri de **destekli istihdamdır**. Rimmerman (2013: 88, 89) engelli bireylerin rekabete dayalı iş gücü piyasasına mümkün olduğunca çok katılabilmesine yönelik bir diğer stratejinin “destekli istihdam” olduğunu belirtmiştir. Destekli istihdamın sürekli bir destek olmadan istihdam edilemeyecek bireylere yönelik olarak, hem işte (iş koçluğu, ödemeli iş ortakları, iş değişiklikleri ve uyumları gibi) hem de iş dışında (ulaşım, hareketlilik, zaman ve para yönetimi gibi) devam eden bir desteği sağlamaya yönelik olduğunu ifade etmiştir.

Engelli kadınların işgücü piyasalarına dâhil edilmelerinde; yani istihdamlarının artırılmasında yukarıda sayılan aktif istihdam politikalarının hepsinin bir arada kullanılması gereklidir. Avrupa Komisyonu'nun İstihdam, Sosyal İşler ve Eşit Fırsatlar Genel Müdürlüğü de engelli kadınların istihdamı ile ilgili olarak hem kota sistemlerinin hem de işyeri makul uyumlaştırmalarının birleştirilmesini önermiştir. Ayrıca esnek istihdam şekillerinin engelli kadınlar için çekici olmasına rağmen, aktif iş piyasası ölçümlerinin esnek ya da tam zamanlı istihdam veya eğitim ya da iş başında eğitim vb. farklı seçimleri sunması gerektiğini belirtmiştir (The DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities of the European Commission, 2009a: vi). Beleza (2003: 53) ise

engelli kadınların istihdamı ile ilgili olarak kamu otoritelerinin özel bir çaba harcaması gerektiğini ifade etmiştir. BM Engelli Bireylerin Hakları Komitesi ise engelli kadınlar arasındaki yüksek işsizlik oranlarının göz önünde bulundurularak pozitif önlemlerin alınması gerektiğine dikkat çekmiştir. “Fırsat eşitliği, eşit değerde işe eşit ücret, güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları, tacizden korunma, şikâyetlerin çözüme kavuşturulması, işe tam erişim” gibi konularda çalışmaların yapılması gerektiğini belirtmiştir (UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2015: 16). Görüldüğü gibi engelli kadınların çalışma hayatına dahil edilmesinde birçok politikanın bir arada kullanılması, kişilerin hem mesleki yeterlilikleri hem de kendilerini geliştirme istekleri doğrultusunda en uygun tercihi yapabilmeleri adına yönlendirilmeleri gereklidir.

2.3. Eğitimin İstihdama Hazırlayıcı Rolünün Engelli Kadınlar Açısından Değerlendirilmesi

Başarılı bir istihdam bağımsız yaşam için temel şartlardandır. Başarılı bir istihdam içinse aranan en temel özelliklerden biri nitelikli bir eğitimidir. Kadın veya erkek olsun tüm engelli bireylerin toplumsal yaşamda bağımsız, kendilerine güvenen bireyler olarak var olmaları için nitelikli bir eğitim almaları ve böyle bir eğitimden istihdama geçişlerinde desteklenmeleri ve de kariyer planlamalarına sahip olmaları önemlidir. Birçok uluslararası metinde engelli bireylerin istihdamının artırılması için eğitimin önemli olduğu belirtilmiştir. Örneğin; Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi (2006: 25) 2006-2015 Avrupa Konseyi Özürlüler Eylem Planı’nda engelli bireylerin istidam edilebilirliğinin artırılması ve var olan yeteneklerini tam olarak kullanabilmeleri için mesleki rehberliğin ve eğitimin önemine işaret etmiştir. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi Komitesi 9 No’lu Genel Yorum’unun (2006) 68. ve 69. paragraflarında yaşı ne olursa olsun bütün engelli bireylere kariyer geliştirme ve geçiş eğitimi verilmesi ve kariyer geliştirme ile mesleki becerilerin okul müfredatında yer alması gerektiği vurgulanmıştır.

Eğitimin istihdama hazırlayıcı rolü tartışmasız çok önemlidir. Özellikle kesişimsel ayrımcılığa maruz kalan engelli kadınların konumunda, onların eğitimden istihdama geçişlerinde bu durum daha çok belirginleşmektedir. Peki, engelli kadınların eğitimden istihdama geçişlerini ve de kariyer gelişimlerini engelleyen unsurlar nelerdir? Birinci unsur eğitimde kesişimsel ayrımcılığa maruz kalma ve düşük ya da niteliksiz akademik ve mesleki eğitime sahip olmadır. Birçok araştırmacı engelli kadınların düşük eğitim

seviyeleri ile istihdam edilmelerinin güçlüğüne değinmiştir. Örneğin; Abu-Habib (1997b: 16), yeterince eğitim almayan engelli kadınların ekonomik ve sosyal bağımsızlığa erişimlerinin de oldukça düşük olduğunu ifade etmiştir. Moodley ve Graham (2015: 31) çalışmalarında engelli kadınların en düşük eğitim seviyesine sahip olduklarını ve bunun da onların ekonomik olarak aktif olmalarını engellediğini ya da aktif olsalar bile en düşük geliri elde ettiklerini tespit etmişlerdir. Ayrıca ırksal etkinin durumun daha da kötüleşmesine neden olduğunu belirterek, engelli kadınların toplumsal cinsiyet açısından özellikle iş piyasasına katılmalarında ve gelir elde etmelerinde önemli zorluklarla yüzleştiklerine dikkat çekmişlerdir. Okuryazar olmamanın engelli kadınlar için en önemli problem olduğunu belirten Ramadan (1997: 60) bu durumun onları istihdam için daha az uygun hale getirdiğini ifade etmiştir. Yazarlar (Beleza, 2003: 33; Rouso, 2003: 23) çalışmalarında engelli kız çocuklarının ve kadınların mesleki eğitim düzeylerinin yetersiz olduğuna dikkat çekmişlerdir. Bu durumda engelli kadınların istihdama katılımını olumsuz etkilemektedir. Messel (1998: 80) engelli kadınların istihdamını teşvik etmek için tüm ekonomik sektörlerde mesleki, iş öncesi ve iş sırasında eğitimin eşitlikçi bir şekilde sağlanması gerektiğinin altını çizmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 159 No'lu Engelli Bireylerin Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Sözleşmesi'nin engelleri kaldırmak ve ekonomik bağımsızlığı kazanmak için bir araç olduğunu belirtmiştir.

Engelli kadınların eğitimden istihdama geçişlerini engelleyen ikinci unsur ise kariyer geliştirme, danışmanlık ya da rehberlik hizmetlerinin azlığı ya da yokluğudur. Rouso (2003: 30) engelli kadınlar için mesleki danışmanlığın olmamasının onları istihdama kötü hazırladığını belirtmiştir. Lindstrom ve diğerleri (2012: 4-7, 11) Ferri Connor (2010), Noonan ve diğerleri (2004) ve Simith'in (2007) görüşlerine katılarak, engelli kadınların kariyer gelişimini engelleyen dışsal bariyerleri şu şekilde sıralamışlardır: "cinsel taciz, sosyoekonomik dezavantaj, eğitimsel ayrımcılık, iş yeri ayrımcılığı ve kadın rol model azlığı. Aynı yazarlar çalışmalarında engelli genç kadınların liseden sonra istihdama geçişte ve kariyer geliştirmede hem toplumsal cinsiyet hem de engellilik dezavantajıyla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Bireysel ve sistematik bariyerlerin de engelli genç kadınların kariyer gelişimlerini ve lise sonrası eğitime veya istihdama devam etmelerindeki fırsatları sınırladığını tespit etmişlerdir.

Engelli kadınların eğitimde istihdama geçişlerini engelleyen üçüncü unsur ise fen ve teknoloji alanında yeterli eğitim almamalarıdır. Rouso (2003: 30) matematiksel ve fen

bilimleri ile teknolojiye erişimin sınırlı olmasının engelli kız çocuklarını iş dünyasına kötü hazırladığını belirtmiştir. Parker ve diğerleri (2007: 68, 69) engelli olsun ya da olmasın kadınların matematik bilimleri, mühendislik ve teknoloji eğitiminde erkeklere oranla daha fazla bariyerle karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Bu da onların işe girmelerini ve kariyer gelişimlerini olumsuz etkilemektedir.

Traustadottir (1990: 20, 21) yüksek eğitime dikkat çekerek, üniversite eğitiminin engelli kadınlar için zorluk olmaya devam ettiğini belirtmiştir. Engelli kız öğrencilerin erkek egemen alanlarda kariyerine devam etmede tıpkı engelli olmayan kadınlar gibi sorunlarla karşılaştığını, kadın alanlarına yöneldiklerinde ise engelli çalışmalarına yönlendirildiklerini belirtmiştir. Bu gerçekten önemli bir noktadır. Üniversite mezunu engelli kadınların diğer engelli kadınların yaşadıkları sosyal dışlanma deneyimini yaşamadıklarını belirten Parker ve diğerleri (2007: 182) ise yüksek eğitimin tek başına hem engellilik hem de toplumsal cinsiyetle ilgili eşitsizlikleri ortadan kaldırmada yeterli olmadığını vurgulamışlardır. Yapılan bazı çalışmalarda da bu görüşü doğrular bir şekilde, tek başına eğitimin genel olarak engelli bireylerin ama özellikle de engelli kadınların istihdamını artırmada yeterli olmadığı ortaya çıkmıştır. Örneğin; Can ve diğerleri (2012: 103) çalışmalarına katılan engelli bireylerden %49,1'inin mesleki eğitim almış olmasına rağmen, sadece bunların %23,3'ünün çalıştığını saptamışlardır. Yani; mesleki eğitim almış engelli bireylerin yarıdan fazlası çalışmamaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün altı Asya ve Pasifik ülkesinde yaptığı araştırmada orta öğrenimini tamamlamış, mesleki eğitim diploması ya da üniversite derecesi olan engelli kadınların istihdam edilmede problemlerle karşılaştıkları ortaya çıkmıştır (Messel, 1998: 78). Parker ve diğerleri (2007: iii) de çalışmalarında engelli üniversite mezunlarının engelli olmayan akranlarına oranla ücretli bir işte çalışmalarının daha az olası olduğunu ve aktif olarak iş arıyor olmalarının ise daha olası olduğunu belirtmişlerdir. Pearson (2012: 18) da ayrılaştırılmış özel eğitim ve normal eğitim ayrımına bakılmaksızın engelli öğrencilerin orta öğretim sonrasına devam etme oranlarının arttığına, ancak bu artışın eğitimden istihdama geçişe yansımada dikkat çekmiştir. O halde, genel olarak engelli bireylerin, özel olarak da engelli kadınların eğitim seviyelerinin ve mesleki becerilerinin artırılması, eğitimden istihdama geçişte tek başına yeterli değildir. Bu durumu etkileyen pek çok faktör bulunmaktadır: "Yaşadıkları şehirde eğitim aldıkları mesleğe uygun istihdamın mevcut olmaması, işverenlerin engelli bireylerin istihdamına ilişkin olumsuz tutum ve

yargılara sahip olması, işe devam edilemeyeceği yönünde şüphe ile işe başvurmama, alınan sosyal yardımı kaybetme korkusu ve de erişilebilirlik sorunu, vb.” Ayrıca engelli gençlerin konu alındığı temel bilgi notunda da gelişmiş ülkelerde orta öğretimdeki engelli gençleri okula yönelik olarak destekleyen hizmetlerin onların istihdama geçişlerinde olmamasının ciddi zorluklara yol açtığı belirtilmiştir (Fact Sheet: Youth with Disabilities, 2010: 4). Bu konu çalışılmaya değer niteliktedir. Eğitim alanında engelli bireylerin toplumsal cinsiyetinden ziyade engelli olmaları dezavantajı öne çıkarken, istihdam alanında engelli olmaya ek olarak kadın olmanın da dezavantajlı konumu ortaya çıkmaktadır. Eğitim istihdama katılmayı yeterince artıramadığı gibi, istihdama katılınsa bile gelir farklılıklarını azaltmamaktadır.

BÖLÜM 3: ABD VE TÜRKİYE’DE ENGELLİLİĞİN SOSYO-KÜLTÜREL ARKA PLANININ VE ENGELLİ KADINLARIN EĞİTİM VE İSTİHDAM DURUMLARININ TARİHSEL KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada yöntem olarak tarihsel karşılaştırmalı araştırma türlerinden “karşılaştırmalı örnek olay inceleme araştırması” kullanılmıştır. Neuman (2010: 632) “Karşılaştırmalı örnek olay inceleme araştırması yürütürken, belirli toplumlar ya da kültürel birimleri karşılaştırır ve büyük genellemeler yapamazsınız.” demiştir. Tarihsel karşılaştırmalı yöntemle öncelikle ABD ve Türkiye’deki engelli kadınların durumlarını anlayabilmek için her iki ülkedeki engellilik olgusunun ve politikasının gelişiminde rol oynayan sosyo-kültürel arka plana ve yasal çerçeveye değinilmiştir. Daha sonra her iki ülkedeki kesişimsellik çalışmalarına yer verilmiştir. Buraya kadar olan karşılaştırmalarda önce ABD sonra Türkiye gerçeği sırasıyla ele alınmıştır. Daha sonra her iki ülkeye ait resmi istatistiki verilerden hareketle toplumsal cinsiyet farklılıklarına yer vererek genel, engelli ve engelsiz nüfusun dağılımlarına yer verilmiştir ve sonrasında engelli kadın çalışmaları karşılaştırılmıştır. Bir sonraki aşamada ise ABD ve Türkiye’deki genel olarak engelli bireylerin özel olaraksa engelli kadınların eğitimsel kazanımları ve istihdama katılma durumları karşılaştırılarak, veriler yapıcı ve kalıcı bir analizle bütünleştirilmiştir.

Araştırmada her iki ülkede engelliliği şekillendiren sosyo-kültürel değerlerin tespit edilmesinde, engellilik politikalarının gelişimlerinin belirlenmesinde ve kesişimsellik çalışmalarının ortaya çıkarılarak karşılaştırılmasında yorumlayıcı nitel bir yaklaşım benimsenmiştir. Daha sonra engelli kadınlar hakkında düzenlenmiş olan istatistiki verilerin analiz edilmesinde nicel veriler ele alınmıştır. Ayrıca karşılaştırmalı yöntemde istatistiksel nicel verilerin yanında konuyla ilgili temel araştırma metinlerinden derlenen nitel verilere de yer verilmiştir. Bu nedenlerle tarihsel karşılaştırmalı araştırma ile yürütülen bu çalışmada karma bir yaklaşım benimsenmiştir.

Karşılaştırmalı araştırma ile ilgili olarak bilim adamlarının üzerinde anlaştığı bir tanım olmadığını belirten Sasaki (2007: 152), böyle bir araştırmada iki ya da daha fazla toplumun, kültürün veya ulusun sistematik olarak karşılaştırıldığını ifade etmiştir. Ayrıca

ona göre (2007: 152) “Karşılaştırmalı araştırmanın ana amacı sosyal birimler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirlemektir”. Neuman (2010: 619, 629) ise karşılaştırmalı araştırmanın teknikten ziyade bir perspektif ya da yönelim olduğunu belirtmiştir. Karşılaştırmalı çözümlemenin başlıca görevinin kanıtları düzenlemek ve onlara yeni anlamlar vermek olduğuna işaret etmiştir. Bununla birlikte Barton ve Armstrong’un (2011: 305) da belirttiği gibi karşılaştırmalı araştırma “niteliği ve araştırmacı için sorumlulukları bakımından bir mayın tarlası” gibidir. Çalışma boyunca her süreç belli zamansal, mekânsal ve kültürel ortamlar bağlamında ele alınmalıdır.

“Kesişimsel Yaklaşımla Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet (ABD ve Türkiye Karşılaştırması)” konulu bu çalışmada tarihsel karşılaştırmalı analiz yönteminin benimsenmesinin nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz: Ekonomiklik ve hızlı veri toplayabilme ve en önemlisi de istatistiki bilgilerle farklı iki ülkedeki engelli kadınların mevcut durumlarının benzerliklerini ve farklılıklarını en iyi şekilde anlayabilme pratiğini yakalayabilme imkânı bizi tarihsel karşılaştırmalı analiz yöntemini benimsemeye itmiştir.

Neuman (2010: 478) zaman içinde veya uluslararası inceleme yaparken de var olan istatistiklerin kullanımının değerli olduğunu aktarmıştır. Demirci ve Köseli (2011: 309) ise, tıpkı bu çalışmada olduğu gibi, zaman serilerini içeren bir araştırma yönteminin zorunlu olduğu çalışmalarda, geçmişe yönelik verilerin kullanılmasının bir zorunluluk olduğunu belirtmişlerdir. Rimmerman (2013: 49) engelli bireylerle ilgili yapılan araştırmaların bir nevi sosyal içirme/sosyal dışlanma ölçümü olduğuna işaret ederek, bu konudaki yaygın metodun ikincil veri kaynaklarından alınan göstergelerin karşılaştırılması olduğunu belirtmiştir. Tüm bu gerekçelerle bu çalışmada var olan istatistiki veriler kullanılmıştır.

Çalışmaya temel oluşturacak araştırma problemi belirlendikten sonra, problemi araştırmaya yönelik ilgili ve de yeterli sürekli kayıtlar³¹ ve ikincil veriler tespit edilerek bu verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmada değerlendirmeye alınan verilerden bir kısmı ABD’deki ilgili devlet daireleri tarafından engelli bireyler hakkında düzenli olarak yapılan araştırmalardan elde edilen verilerdir. Bu araştırmalardan ilki Gelir ve Program

³¹ Bu çalışmada Neuman’ın sürekli kayıt ile ikincil veri ayrımı benimsenmiştir. Ona göre (2010: 623) “Sürekli kayıtlar, kurumlar tarafından tutulan dosyalar ya da var olan istatistiksel belgelerden oluşur.” ve “Uzun bir süre boyunca göreceli tutarlı bir biçimde tutulan dosyalar, kayıtlar veya belgelere dayalı var olan istatistik araştırmasıdır.”

Katılımı Araştırması (the Survey of Income and Program Participatin [SIPP]), ikincisi ise Amerikan Toplum Taraması'dır (American Community Survey [ACS]). ACS verileri American Fact Finder sistemi üzerinden, belirlenen değişkenler (engellilik, toplumsal cinsiyet, eğitim, istihdam) kullanılarak çağırılmıştır. Ayrıca ABD Eğitim İstatistikleri Ulusal Merkezi'nin (National Center for Education Statistics [NCES]) engelli öğrencilerle ilgili verilerinden de yararlanılmıştır. Türkiye'de genel olarak engelli bireyler hakkında ulusal ölçekte düzenli olarak veri toplanmamaktadır. Bu çalışmada temel olarak TÜİK'in engelliliğe dair istatistiki verileri kullanılmıştır. Bu da araştırmamızda belirli zaman kesitlerine daha fazla odaklanılmasına neden olmuştur (örneğin 2002 ve 2011 yılları)³². Ayrıca MEB'in engelli öğrencilere dair istatistiki verilerinde de faydalanılmıştır. Çalışma boyunca her iki ülke için seçilen verilerde son derece titiz davranılmıştır. Çalışmada kullanılan ABD'ye ait sürekli kayıtların özellikleri EK 1'de anlatılmıştır.

Ülkeler arası karşılaştırmalı birçok çalışmada veri kaynakları olarak resmî kurumlar tarafından düzenli olarak yapılan, gelir dağılımı ve ailelerin sosyo ekonomik durumlarını araştıran kapsamlı ulusal araştırma sonuçları kullanılmıştır.³³ Ayrıca özel olarak engelli kız çocukları ve kadınlar hakkında yapılan araştırmalarda da ülkelerin resmi istatistiki verileri kullanılmıştır. Örneğin; Jans ve Stoddard (1999) tarafından hazırlanan ve ABD Ulusal Engellilik ve Rehabilitasyon Araştırma Enstitüsü tarafından yayınlanan "ABD'de Engelli Kadınlar Hakkındaki Göstergeler" konulu çalışmada engelli kız çocuklarının ve kadınların durumları federal kurumların ve organizasyonların yayınladığı ulusal tarama verileri ve federal kurumların analiz raporları yoluyla tespit edilmiştir. BM Kalkınma Programı Pasifik Merkezi tarafından yetkilendirilen bir çalışmada Pasifikteki 22 ülke ve alanda yer alan engelli kadınların ve kız çocuklarının yaşadıkları kesişimsel ayrımcılık durumu onların karşılaştıkları meydan okumaların tanımlanması ve de temel sosyal ve ekonomik faktörlerin analiz edilmesi ile gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada ülkelerin resmi nüfus istatistiki verileri kullanılmıştır (Stubbs ve Tawake, 2009: 9, 68, 69). Engelli kadınlar tarafından deneyimlenen çoklu ayrımcılığı tanımlanmaya çalışan Avrupa Komisyonu'nun İstihdam, Sosyal İşler ve Eşit Fırsatlar Genel Müdürlüğü, ülkelerin

³² Bu durum araştırmamızın "Giriş" bölümünde "Çalışmanın Sınırlılıkları" alt başlığı altında da ele alınmıştır. Bkz. sy: 8.

³³ Bkz. Ballas ve diğerleri, 2013; Gangl, 2004; Korkmaz ve diğerleri, 2013.

ulusal istatistiklerinden derlenen verileri kullanarak Avrupa'daki engelli kadınların gerçekçi bir resmini çizmeye çalışmıştır (The DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities of the European Commission, 2009a: iii). Bununla birlikte, araştırmalarda sadece resmî kurumlar tarafından yayınlanan istatistiki verilerin kullanımı konusuna çeşitli eleştiriler de getirilmektedir. Örneğin; Silverstein, Julnes ve Nolan (2005: 403, 404) araştırmacıların sadece resmi ulusal istatistiksel verilere odaklanmalarının sosyal, siyasal ve ekonomik bağlamda politika uygulamalarındaki eleştirel durumları görememelerine neden olabileceğini belirtmişlerdir. Neuman (2010: 490) da resmi istatistiklerin toplumsal ve politik ürünler olmasından kaynaklanan bir etik sorunun var olduğunu aktarmıştır. Çünkü “Ulaşılabilen bilgiler, politik tartışmanın sonucunu ve hangi istatistiklerin toplanacağına karar veren yetkililerin değerini yansıtır” (Neuman, 2010: 491). Bu nedenle böyle bir etik kaygının önüne geçmek için karşılaştırma tablolarının yorumlarında uluslararası organizasyonlar, güvenilir araştırma kuruluşları ve araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalara da yer verilmiştir.

İkincil verilerin kullanılmasında bir diğer önemli husus da kullanılan verilerin kaynağının açık olarak belirtilmesidir (McCaston, 2005: 8). Bu nedenle bu çalışmada kullanılan verilerin tamamında, verilerin nasıl toplandığı bilgisinin yer alıp almadığına dikkat edilmiştir. Araştırma metot bilgisinin verilmediği veriler bu çalışmada kullanılmamıştır.

Yapılan çalışma ile mikro ve makro düzeyleri tanımlamak yerine, gerçekliğin düzeyi tanımlanarak, birbirleriyle bağlantılandırılmaya çalışılmıştır (Neuman, 2010: 614). Bu nedenle araştırmada ülkeler ölçüm birimi olarak ele alınmış ve her iki ülkede engelliliği şekillendiren sosyo-kültürel değerler ışığında engelli kadınların eğitime ve istihdama katılım düzeyleri ölçülmüştür.

Çalışma, Neuman'ın (2010: 616-620) belirlediği karşılaştırmalı araştırma basamakları doğrultusunda planlanmıştır. Bu nedenle sırasıyla şu aşamalar kaydedilmiştir:

1. Aşama: Araştırma nesnesinin kavramlaştırılması. Karşılaştırmalı araştırmada bir anlam sisteminin belirlenen ölçütler doğrultusunda bir nevi çevirisi yapılmaktadır. Bu nedenle karşılaştırmalı araştırmanın en önemli basamağı hangi ölçütler doğrultusunda karşılaştırmanın yapılacağına belirlenmesidir, yani araştırma nesnesinin kavramsallaştırılmasıdır. Neuman'da bu noktadan hareketle karşılaştırmalı araştırmanın temel niteliğini şu şekilde tanımlamıştır: “Araştırmacı, geniş bir olaylar,

eylemler, semboller ve kelimeler dizisinden toplumsal yaşamın belirli yönlerini araştırır, seçer ve onlara odaklanır (2010: 611).” Araştırmanın en temel nesneleri “engellilik” ve “engelli kadınlar”dır. Ancak engelli kadınların konumu en iyi şekilde engelli erkekler ve engelli olmayan kadınlarla karşılaştırıldığında netleştirildiğinden “engelli erkekler ve engelli olmayan kadınlar” da araştırma nesnesi olarak ele alınmıştır. Ayrıca tüm bunların yanında avantajlı bir grup olarak engelli olmayan erkeklerin durumlarına da yer verilerek, engelli kadının sosyal statüsü net bir şekilde ortaya konmuştur. Engellilik olgusu ve politikaları temel sosyo-kültürel değerler ışığında nitel olarak analiz edilmiştir. Çalışmada engelli kadınların toplumsal yaşama katılmalarında temel araştırma ölçütü olarak ise “eğitim ve istihdam” ele alınmıştır. Bu iki kavram nicel karşılaştırmanın yapılacağı temel nesnelerdir. Bu nesneler de karşılaştırmada en doğru sonuçlara ulaşmak için daha alt nesnelerle temsil edilmişlerdir. Bu alt nesnelerin bir kısmı teorik açıdan çalışmamızın ilgili bölümlerinde ele alınmışlardır:

- a) Eğitim: Ayrıştırmış özel eğitim, kaynaştırma/bütünleştirme eğitimi, en az kısıtlayıcı ortam, bireysel eğitim programı, ailelerin eğitime katılması, eğitimde fırsat eşitliği, eğitimin dahil edici olması, eğitimden istihdama geçiş (Bu temalar çalışmamızın teorik bölümlerinde değerlendirilmiştir.)
- b) Eğitimsel kazanım: İlkokul, ilköğretim, ortaokul, lise, ön lisans, lisans mezunu olma durumları. (Bu temalar çalışmamızın karşılaştırma kısmında değerlendirilmiştir.)
- c) İstihdam: İstihdamı etkileyen faktörler (engellilik/yeti yitimi, toplumsal cinsiyet, mesleki yeterlilik, sosyal yardımlar, negatif tutumlar, işyeri özellikleri, genel işsizlik, işgücü yapısındaki değişiklikler, teknolojik yenilikler, destek hizmetleri, dahil edici istihdam uygulamaları, aktif istihdam politikaları (kota sistemi, ayrımcılık esasına dayalı kanun, destekli istihdam, korumalı işyeri gibi) (Bu temalar teorik bölümlerinde değerlendirilmiştir.)
- d) İstihdam edilme: İstihdam durumları, istihdam alanları, kamu istihdamı, özel işyerinde istihdam (Bu temalar çalışmamızın karşılaştırma kısmında değerlendirilmiştir.) Makul uyumlaştırma (Bu tema karşılaştırma bölümünde nitel bir yaklaşımla ele alınmıştır.)

2. Aşama: Kanıtların saptanması. Kapsamlı bibliyografya çalışması ile literatüre hâkim olunmaya çalışılmış ve bu aşamada kanıtlar saptanmıştır. Kanıtların saptanması

aşamasında ulaşılan kanıtlardan yeni kanıtlara ulaşılmıştır ve çalışma boyunca bu aşama devam etmiştir.

- 3. Aşama: Kanıtların niteliğinin değerlendirilmesi.** Neuman (2010: 617), araştırmacı kanıtları derlerken, onların araştırma soruları ve gelişen kavramlarla ne kadar ilgili olduğunu ve ne kadar doğru ve de güçlü olduğunu sorgular demiştir. Bu nedenle kanıtlar derlenirken araştırmanın sorularını yanıtlayacak kanıtlara yönelinmiştir. Çalışmada toplumsal cinsiyet ayrımının olduğu eğitim ve istihdama dair istatistiki verilere öncelik verilmekle birlikte, toplumsal cinsiyet ayrımı yapılmayan verilerde ele alınmıştır.
- 4. Aşama: Kanıtların düzenlenmesi.** Toplanan kanıtlar karşılaştırmalı analizi kolaylıkla anlaşılır kılabilecek şekilde tablolar halinde düzenlenmiştir. Kanıtlar iki temel grupta ele alınmıştır. 1. grupta tarihsel süreçte engellilik olgusunun ve politikasının gelişimi ile kesişimsellik çalışmaları önce ABD sonra Türkiye deneyimleriyle ele alınıp karşılaştırılmıştır. 2. grupta engelliliğe ve toplumsal cinsiyete dair nüfus bilgileri ve engelli kadın çalışmaları, engelli bireylerin (özel) eğitime alınması, eğitimsel kazanımları, engelli bireylerin istihdama dahil edilmesi ve istihdamdaki durumları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Kanıtların düzenlenmesi esnasında temel karşılaştırma yılları olan 2002 ve 2011 yıllarına ait toplumsal cinsiyet ayrımı olmayan veriler ele alınmakla birlikte, engelli kadının konumunun kesişimsel ayrımcılık durumunun netleştirilmesi için bu tarihlere en yakın toplumsal cinsiyet ayrımı olan verilerde ele alınmıştır (Örneğin 2005 yılı Amerikan Toplum Araştırması, eğitim verileri).
- 5. Aşama: Sentez oluşturulması.** Çalışmanın bu aşamasında toplanan tüm kanıtlar mantıksal tutarlılık oluşturacak, birbirleri ile bağlantılar kuracak şekilde açıklanmıştır. Tabloların oluşturulması sırasında konuyu açıklayıcı ve tablodaki verilerin nasıl oluşturulduğunu ifade edici kapsamlı dipnotlara yer verilmiştir.
- 6. Aşama: Rapor yazma.** Kanıtlar, kavramlar ve sentez tutarlı bir şekilde bir araya getirilmiştir. Bu aşamada ikincil araştırma verileri de kullanılarak tablodaki veriler yorumlanmıştır. Çalışmanın amacına ulaşip ulaşmadığı ve araştırma sorularının cevaplanıp cevaplanmadığı değerlendirilmiştir ve çalışma sonlandırılmıştır.

“Engelli kadınların toplumsal hayata katılımlarının ölçümünü hangi dinamiklere ya da hangi sosyal kurumlara dayanarak yapmalıyız?” sorusu tarihsel karşılaştırmalı araştırma

yönteminin benimsendiği bu çalışmada “**eğitim ve istihdam**” alt alanlarının seçilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Çalışma boyunca hangi alanların hangi gerekçelerle vurgulanacağı konusu ayrıntılarıyla araştırılmıştır. Engelli kadınların kesişimsel ayrımcılık durumlarının açıklanmasında seçilecek olan en temel toplumsal göstergesi ya da göstergeleri tespit etmek için doğrudan engelli kadınlar hakkında yapılan çalışmalarda hangi göstergelerin öne sürüldüğü tespit edilmiştir.

Engelli kadınlar hakkında yapılan çalışmalara baktığımızda, birçok farklı alanla birlikte, eğitim ve istihdamın çoğunlukla tüm çalışmalarda yer aldığı görülmüştür (Aybars, 2011: 79; Traustadottir, 1990: 6, 12; Engin ve diğerleri, 2005: 116; Jans ve Stoddard, 1999; Alwis, 2008: Roadmap: 1; Beleza, 2003; The DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities of the European Commission, 2009b: 1). Ayrıca, Sara-Serrano Mathiason (2003: 12) BM Dördüncü Dünya Kadın Konferansı’nda kabul edilen Eylem Platformu’nun kararlarının uygulanıp uygulanmadığını ölçmekte eğitimin iyi bir gösterge olduğuna dikkat çekmiştir. Eğitim istatistikleri yoluyla engelli kadınların ve kız çocuklarının eğitim seviyelerinin ve ilerleyişlerinin ölçülebileceğini belirtmiştir.

Çalışmada toplumsal hayata katılmada analiz birimleri olarak “eğitim ve istihdam” unsurlarının seçilmesinin nedenleri arasında her iki bileşenin toplumsal hayata katılmanın önemli birer göstergeleri olmalarının yanında, bu bileşenlerin birbirlerini direkt olarak etkilemeleri ve bir neden-sonuç durumu oluşturmaları da gelmektedir. Yılmaz, Yakut-Çakar ve Küçükaslan (2013: 237) “...engelli bireylerin Türkiye’de örgün ve yaygın eğitim olanaklarına eşit erişimlerinin sağlanması uzun vadede engelli bireylerin istihdamına olumlu etki yapacak en önemli unsurların başında gelmektedir.” diyerek eğitim ve istihdamın birbirini nasıl doğrudan etkilediğine dikkat çekmişlerdir.

Tüm bu gerekçelere ek olarak araştırmada ABD ve Türkiye arasında karşılaştırma alanı olarak eğitim ve istihdamın seçilmesinin bir diğer nedeni de her iki alana ait istatistiki verinin daha fazla ve daha güvenilir olmasıdır.

İkincil veriye esas teşkil eden arşivler ülkeden ülkeye farklılık gösterebilir (Demirci ve Köseli, 2011: 314). Bu nedenle çalışmada ABD’ye ve Türkiye’ye ait konuyla ilgili istatistiki veriler toplanırken farklılıkları en aza indirmek için gerekli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar şunlardır:

Tarihsel karşılaştırmalı örnek olay inceleme araştırması ile yürütülen bu çalışmada ilk olarak **sözlük eşdeğerliğine** önem verilmiştir. Neuman (2010: 650), sözlük eşdeğerliğini “Farklı dillerde ya da bir dilden ötekine çeviride aynı anlamı ifade edecek eşdeğer kelimeler ya da cümlecikler bulmak” olarak tanımlamıştır. Bu konuya önem verilmiş ve çalışma boyunca tüm çevirilerde aynı kavramlar kullanılmıştır. Örneğin; çalışma boyunca İngilizce “disability” kavramı Türkçe’ye “engellilik”; “impairment” kavramı “yeti yitimi” olarak çevrilmiştir. Özürlülük ve sakatlık kavramları ve türevlerinin kullanımı sadece birebir alıntılar yoluyla gerçekleşmiştir.

Çalışmada ikinci olarak **kavramsal eşdeğerliğe** yani aynı kavramın iki ayrı kültürde nasıl kullanıldığına da dikkat edilmiştir. Kavramsal eşdeğerliği Neuman (2010: 650) “Aynı fikirler ve kavramların birbirinden farklı kültürel veya tarihsel ortamlarda gerçekleşip gerçekleşmediği meselesi” olarak tanımlamıştır. Kültürlerarasında karşılaştırma yaparken kavramsal eşdeğerlik sorunu en önemli sorun alanını oluşturmaktadır. Barton ve Armstrong’a (2011: 304) göre ülkeler arasında engellilik konusunda karşılaştırmalı bir araştırma yapmak bir teknik sorunun çok daha ötesinde terminolojik bir sorundur. Bu nedenle onlar kültürlerarası araştırmaların yapılabilirliğine kuşku ile yaklaşmaktadırlar. Ancak böyle bir sorun alanının varlığı tarihsel karşılaştırma yönteminin kullanılarak ülkeler arasında karşılaştırma yapmayı imkânsız hale getirmemektedir.

ABD ve Türkiye gibi birbirinden farklı toplumsal yaşama sahip iki ülkenin engellilik hakkında farklı kavramsal içeriklere ve yönelimlere sahip olduğu bir gerçektir. Ayrıca farklılıkların var olması da tarihsel karşılaştırmaların bir diğer inceleme alanıdır. Bununla birlikte, tarihsel karşılaştırma yöntemini kullanırken engellilik gibi bir alanda önemli ortak özelliklerin olması kaçınılmazdır.

Türkiye’deki engellilik literatürü ve mevzuatı çoğunlukla yurt dışından çeviri yoluyla ithal edildiği için bu çalışmada çevrilen kavramların her iki toplumsal yapıda benzer içeriğe sahip olup olmadığına dikkat edilmiş ve çalışma içerisinde farklılıklar açıklanmıştır. Ayrıca karşılaştırmalarda her iki ülkede de yer alan engellilik türleri ele alınmıştır. Bununla birlikte genel engellilik verilerinde herhangi bir ayrıma gidilmemiştir. ABD’nin engellilikle ilgili ulusal istatistiklerinde yer alan, ancak Türkiye’de yer almayan

“çalışma engelliliği³⁴” ile ilgili her türlü veri bu çalışmanın dışında tutularak kavramsal eşdeğerliğe dikkat edilmiştir.

Çalışmada üçüncü olarak **birimlerin eşdeğerliğine** dikkat edilmiştir. Neuman (2010: 632), “Az sayıda örnek olayı derinlemesine incelerken, birimlerin eşdeğerliği konusunda kaygılanmaya pek gerek yoktur” demiştir. Bu nedenle birimlerin eş değerliğinde aynı ya da benzer engellilik türleri ele alınarak gerekli hesaplamalar yapılmıştır.

Çalışmada dördüncü olarak **güvenilirlik ve geçerlilik sorgulaması** yapılmıştır. Demirci ve Köseli (2011: 328) ikincil verilerin toplanması aşamasında geçerlilik ve güvenilirliği sağlama açısından; saygın düşünce kuruluşlarından ve devlet arşivlerinden elde edilen verilerin tercih edilebileceğini aktarmışlardır. Bu nedenle, çalışmadaki verilerin güvenilirliğini artırmak için karşılaştırma tablolarının yorumlanmasında her iki ülkenin resmi istatistiksel veri tabanını oluşturan kurum ve kuruluşlardan, düşünce ve araştırma kuruluşlarından elde edilen verilere de yer verilmiştir. Çalışmada kararlılık güvenilirliği sorunlarıyla karşılaşmıştır. ABD ve Türkiye’ye ait engelli kadınlara dair istatistiki bilgiler toplanırken “engelli birey” tanımının zaman içerisinde değiştiğini, başlarda çok genel ve tıbbi modele yakın olan engelli birey tanımının sosyal modelin de etkisiyle değişerek, giderek özellikle BM EHİS’teki tanıma benzer bir özellik taşıdığı tespit edilmiştir. Bu tanımsal çerçeve sorunu çalışmamızın kararlılık güvenilirliğini etkilemiştir. Ancak tarihsel karşılaştırmalı bir araştırmada böyle bir sorundan kaçmak olanaksızdır.

Çalışmamızda temsil güvenilirliği de bir sorun oluşturmıştır. İstatistiklerde genel bilgiler verilmekte, toplumsal cinsiyete dair ayrıntılı veriler işlenmemektedir. Bu ise engelli kadınların toplumsal hayata katılımlarında eğitimin ve istihdamın rolünü ölçmede sıkıntı oluşturmaktadır. Bu sorundan uzak durmak için toplumsal cinsiyete dair verilerin işlendiği istatistiki bilgilere öncelik verilmiştir.

³⁴ Jans ve Stoddard (1999: 22) “çalışma engelliliği”nin önemli bir engellilik ölçümü olduğunu belirterek, bireylerin sahip olduğu bir koşulun işin herhangi bir türünü ya da miktarını yapmaya engel olduğu durumun ifade edilmesinde kullanıldığını belirtmişlerdir. 1998 yılında Güncel Nüfus Taraması verilerine göre ABD’de 17,2 milyon (%9,9) çalışma çağındaki insanın çalışma engelli olduğunu aktarmışlardır. Çalışma engelli kadınların %28,5’inin, çalışma engelli erkeklerin %32,3’ünün istihdama katıldığını ifade etmişlerdir.

Araştırmanın içsel geçerliliği ile ilgili katma değer elde etmek, sonuçların tutarlı ve geçerli olmasını sağlamak için çalışma boyunca araştırma problemine, amaçlarına sadık kalınarak araştırma sorularına cevap aranmıştır. Çalışmada genelde engelli ve varsa özelde engelli kadın tanımının, bilgi toplanan kuruluşlardaki ve ikincil verilerdeki tanımına uyup uymadığına dikkat edilmiştir. Böylece çalışmada oluşabilecek herhangi bir geçerlilik sorununa ilişkin olarak önlem alınmıştır.

Eksik veriler sorunu da istatistiki verilerin analizini yapan araştırmalar için bir sorundur. Neuman (2010: 489) araştırmacı eğer uzun süreli araştırmalar yapıyorsa eksik verilerin sorun oluşturduğunu aktarmıştır. Çalışmamızda bu sorunda uzak durmak için büyük çaba sarf edilmiştir. Bu nedenle verilerin tam olduğu yıllar ayrıntılı olarak analiz edilmiştir. Bu yıllar 2002 ve 2011 yıllarıdır.

Karşılaştırmada dikkat edilen beşinci unsur ise **yersiz somutluk yanılmacasından uzak** durulmasıdır. Yersiz somutluk yanılmacası, araştırmacının "...istatistikleri gerekenden fazla ayrıntıyla alıntılanarak ve ayrıntıları aşırı yükleyerek sahte bir kesinlik izlenimi..." (Neuman, 2010: 484) vermesiyle oluşan bilimsel tehlikedir. Bu nedenle hem sayılarda hem de yüzdelik hesaplamalarda rakamlar yuvarlanarak alınmıştır. Örneğin: 25,5635 yaklaşık olarak "25,6"; 25,53691 yaklaşık olarak "25,5"tir. %35,567496 yaklaşık olarak %35,57'dir veya %36'dır. Ayrıca tablolarda veriler kısaltılarak verilmiştir. Örneğin: 12,036 milyon yaklaşık olarak "12 milyon 36 bin"dir. Yuvarlanan rakamlara dair yüzdelere hesaplanırken, rakamların gerçek değerleri ele alınmıştır.

3.2. Tarihsel Süreçte Engellilik Olgusunun ve Politikasının Gelişimi

3.2.1. ABD'de Engellilik Olgusunun Gelişimini Etkileyen Sosyo-Kültürel Değerler

ABD'de engellilik olgusu Amerikan toplumunun temel değerlerinden olan "bireysellik, bağımsız yaşam, ayrımcılığa karşı olma ve yurttaş hakları" kavramlarıyla şekillenmiştir. Tüm bu kavramsal değerler ABD'nin engelli hakları hareketinin gelişimini etkilemekle beraber, bu hareketin gelişiminden de etkilenmişlerdir. Engellilik hareketi ise Amerikan toplumunda engellilik olgusunun şekillenmesi ile birlikte hem teorik bir arka plan ile hem de bu teorisinin uygulanabilmesi için geliştirilen kanunlar ile büyümeye devam etmektedir. Geline son nokta ise bireysellik anlayışına dayanan, bireyin bağımsızlığını vurgulayan, yurttaş olma haklarını savunan ve ayrımcılığı (özellikle istihdamda) yasaklayan

Amerikan Engelliler Kanunu'dur (ADA)³⁵. ABD Kongresi 1990 yılında yürürlüğe giren ADA'nın "bulguları" bölümünde ABD'deki engelli bireylerin durumlarını özetlerken "ABD engelli bireylerle ilgili olarak fırsat eşitliğini, tam katılımı, bağımsız yaşamı ve ekonomik olarak kendine yeterliliği amaçlamaktadır." (Sec. 12101) diyerek engelliliği şekillendiren sosyo-kültürel değerlere işaret edilmiştir.

Değerlerin problemlerin tanımlanmasında, hükümetlerin müdahalelerin belirlenmesinde ve genel politikaların oluşturulmasında önemli olduğunu belirten Howards, Brehm ve Nagi (1980: 126) Amerikan değerlerinin oldukça bölünmüş olduğuna işaret etmişlerdir. Scotch (2000: 219) Amerikan sosyal refah politikasında engellilikle ilgili olarak tartışılan tarihsel temalardan birinin engellilik politikasının manevi temelleri olduğunu belirtmiştir. Ancak bu manevi temellerin neler olduğuna dair bir yorumda bulunmamıştır. Görüldüğü gibi ABD'nin engellik politikasını belirleyen değerlerle ilgili tartışmalar devam etmektedir. Bunun bir nedeni dışarıdan gelen göçle şekillenen bir ülkede temel sosyo-kültürel değerlerin belirlenmesindeki güçlülüdür. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, biz bu çalışma boyunca ABD'de engelliği, dolayısıyla engellilik hareketini ve engellilik politikasını şekillendiren dört temel değer tespit ettik. Tekrarlayacak olursak bunlar "bireysellik, bağımsız yaşam, ayrımcılığa karşı olma ve yurttaş haklarıdır." Burada özel olarak belirtmek istediğimiz konu, her bir değer ayrı ayrı olarak ABD'nin engellilik hareketinin itici gücünü temsil ettiği ve ADA'nın oluşumuna etki ettiğiidir.

ABD'de engellilik olgusunun gelişimini etkileyen en temel sosyo-kültürel değer **bireyselliktir**. Amerikan bireyciliği toplumun diğer sosyo-kültürel değerlerini de etkilemektedir. Howards, Brehm ve Nagi (1980: 50) ABD'nin değerler sisteminin bireysel haklar üzerine kurulu olduğunu ve bireysel hakların da federal hükümetin güçlerinin sınırlı olduğunda korunabileceğini belirtmişlerdir. Güçleri sınırlandırılmış hükümetin müdahale gerektiren sosyal problemlerle karşılaştığında nasıl hareket edeceği hususunun da bireysellikteki problemi oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Amerikan toplumunun bireyselci yapısı nedeniyle herhangi bir yeti yitime sahip insanların, başka türden yeti yitimlerine sahip olan insanlarla kendilerini bütünleştiremediklerini belirten Davis (2011: 502, 503) ise, önceleri bireylerin tıbbi müdahale ve bakım yoluyla

³⁵ Bu başlık altında ADA'nın ABD'de engellilik olgusuna ilişkin nasıl bir değeri temsil ettiği ele alınmıştır. Ancak ADA ile ilgili detaylı bilgi için bkz. sy.: 141.

“normalleşmeye ve/veya hastalığın üstesinden gelinmesine” odaklandıklarını ifade etmiştir. Ancak Vietnam Savaşı gazileriyle birlikte engelli bireylerin yurttaş hakları savunusuna geçtiklerini, bu savunuculuğun 1990 yılında ADA ile önemli bir dönüm noktasına geldiğini ve 2000’lerin başında engellilik eylemciliği, bilinci ve çalışmalarının düzene girdiğini, fakat kanunun birçok bölümünün mahkemelerde ve kanun yapımı aşamalarında ihlal edildiğini vurgulamıştır. Amerikan bireyciliğinin engelliliği derinden etkilediği ortadadır. Bireylerin tek başlarına yaşama eğilimlerinin yüksek olduğu bu toplumda engelli bireyler bu değeri elde etmek için bağımsız yaşam merkezleri kurmuşlardır.

Amerikan toplumunun engelliliği şekillendiren bir diğer temel değeri “**bağımsız yaşam**”dır. Todd’a (2014: 49) göre bağımsız yaşam engelli insanların engelli olmayan insanlar gibi aynı seçeneklere ve aynı seçim derecesine sahip olduğu anlamına gelmektedir. Bunun da engelli bireylerin kendi yerel toplumlarında yaşamak için yaşamları üzerinde kontrol sahibi olduğu ve destek aldığı manasına geldiğini belirtmiştir. “Bağımsız yaşam” kavramının 1970’lerdeki ABD’deki engellilik hareketi ile ortaya çıktığını belirten Barnes (2003: 3) aslında bu kavramın en iyi şekilde Amerikan Bağımsız Yaşam Hareketi ile ifade edilebileceğini ifade etmiştir. ABD toplumunda engelli bireyler için toplum temelli destek hizmetlerinin olmayışının şiddetli fiziksel yeti yitimine sahip öğrencileri çeşitli kendine yardım programları düzenlemeye ittiğini ve böylece “bağımsız yaşam” kavramının Amerikan üniversitelerinin kampüs yaşamı içinde ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu kavramın engellilik eylemcileri tarafından engellilikle ilgili yasaları etkilemek için kullanıldığına dikkat çekmiştir. Daha sonraları bu kavramın Bağımsız Yaşam Merkezi adıyla anılmaya devam ettiğini ifade etmiştir.

Bağımsız yaşamın önemi ABD’de bir tür engellilik hareketine dönüşmesi ve “bağımsız yaşam hareketi” adıyla anılmaya başlamasıyla daha da büyümüştür. Bu hareketin yayılmasında “bağımsız yaşam merkezleri”nin rolü büyük olmuştur. Bağımsız yaşam doğrudan engelli bireylerin kendi savunma grupları içerisinde oluşmuş bir harekettir. Engelli bireyler tarafından kontrol edilen bu merkezler onların tamamıyla bağımsız yaşamları ve bütünleştirilmiş bir topluma tam katılımları için gerekli bilgileri ve destekleri sağlayan merkezlerdir (Disability Awareness in Action, 1997, Independent Living bölümü, ¶ 1). Gale (2008, Disability Research and Social Policy bölümü, ¶ 6) bu türden merkezlerin artık birçok ülkede engelli bireylere ve ailelerine destek sağladığını

ifade etmiştir. Hareket önce tüm ABD'ye, sonrada dünya geneline yayılmıştır. Hatta 1990 (yılı) Viyana Engelli Kadınlar Semineri'ne katılan uzmanlar “bağımsız yaşam” kavramının dünya geneline yaygınlaştırılmasının teşvik edilmesi ve engelli kadınların bu fırsatlardan faydalanması gerektiğini belirtmişlerdir (UN Centre for Social Development and Humanitarian Affairs Division for the Advancement of Women, 1990: 2). Ancak bağımsız yaşam hareketi temelde Amerikan toplumunun değerini yansıtmaktadır. Bu nedenle de bağımsız yaşam merkezleri Amerikan toplumunun sosyo-kültürel yapısına özgü merkezlerdir. Amerikan toplumunda bağımsız yaşamın yüksek bir değeri olduğunu belirten Collins ve Valentine (2003: 35, 36) engelli bireylere yardım eden birçok organizasyonun, profesyonellerin ve aile üyelerinin engelli bireylerin bağımsızlığını en yüksek öncelik olarak ele aldıklarını ifade etmişlerdir. Onlara göre Amerikan bağımsızlık değerinin engelli bir bireyi yetersiz olarak tanımlamaktadır. Aynı yazarlar bağımsızlığa ve ataerkil güç yapısına ABD'de fazla değer verilmesinin engelli bireyleri güçsüzleştirdiğini ve baskı altına aldığını belirterek, bu durumun özellikle engelli kadının sosyal konumunda görünür olduğuna da dikkat çekmişlerdir. Bağımsız Yaşam Merkezlerinin tamamen engelli bireyler tarafından idare ve kontrol edildiğini ifade eden Barnes (2003: 3) bu merkezlerin engelli bireylerin kendi seçtikleri yaşam tarzlarını benimsemeleri için yeni ve yenilikçi hizmetleri tasarladığını belirtmiştir. Golden, Zeitzer ve Bruyère (2014: 90) ise kamu politikasının tasarlanmasında ve uygulanmasında engelli bireylerin seslerini duyurmasını sağlayan bağımsız yaşam hareketinin ABD'deki engellilikle ilgili değişimlerde önemli bir güce sahip olduğunu belirtmişlerdir. 1970 ve 1980'lerin engellilik hareketini tanımlayıcı bir ifadesi olan “Bizsiz bir şey bizim hakkımızda hiçbir şeydir” (Nothing about us without us) ifadesinin ulaşım bariyerlerin kaldırılmasında ve erişilebilir iletişim teknolojilerinin genişlemesinde önemli bir itici güç halini aldığını vurgulamışlardır.

ABD'de engellilik olgusunu şekillendiren diğer bir sosyo-kültürel değer ise **ayrımcılığa karşı olmadır**. Ayrımcılık karşıtı hareketlerin çıkış noktası ise ırksal ayrımcılığa karşı durmadır. Bireyin farklı görünmesi nedeniyle ayrımcılığa uğramayacağı Amerikan toplumunun temel tartışma konularındandır. Ayrımcılığın farklı şekilleriyle ilgili kamu bilincinin tarihsel süreç içinde sosyal hareketler ile geliştiğine dikkat çeken Degener (2011: 30, 31) ABD'nin böyle bir tarihsel ilerleme için iyi bir örnek olduğunu belirtmiştir. Sırasıyla önce ırksal ayrımcılıkla, sonrasında toplumsal cinsiyet ayrımcılığıyla ve son

olarak da engellilere yönelik ayrımcılıkla mücadele hareketlerinin başladığını aktarmıştır. Scotch (2000: 215) da ABD’de engelli bireylerin, tıpkı Afrika kökenli Amerikalılar ve diğer dışlanmış gruplar gibi, önyargılı tutum, ayrımcı davranış ve kurumsal ve yasal baskılara maruz kaldıklarına işaret etmiştir. Singleton ve diğerleri (2002: 4) de Afrika Kökenli Amerikalı yurttaş hakları hareketinin yani ırksal ayrımcılıkla mücadelenin ABD’de engelli bireyleri haklarını aramak için cesaretlendirdiğini ifade etmişlerdir. O halde ABD’deki ırksal ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığı hareketlerinin engellilik hareketinin gelişiminde ilham verici olduğunu söyleyebiliriz. Böylece engellilik hareketi ayrımcılığa karşı bir savunuyu içerisine girmiştir.

ABD’nin temel engellilik kanunu olan ADA ayrımcılık yasağı üzerine temellendirilmiş bir kanundur. Birçok yazar ADA’nın temel vurgusunun engelli bireyleri, özellikle istihdamda, ayrımcılıktan korumaya yönelik olduğunu belirtmiştir. ADA istihdamda, kamu taşımacılığında, kamu yerleştirmelerinde (örneğin oteller), eyalet ya da yerel hükümet hizmetlerinde ve telekomünikasyonda engelli bireylere karşı ayrımcılığın yasaklandığı kapsayıcı bir kanundur (Gamst, Liang ve Der-Karabetian, 2011: 474, 475; Asch, 2004: 16; Scotch, 2000: 213; Parker-Harris, Heller ve Schindler, 2012: 26; Miller, 1997-1998: 513, 514; Rimmerman, 2013: 104; Hardman, Drew ve Egan, 2006: 12, 13). Golden, Zeitzer ve Bruyère (2014: 92) de ADA’nın amacının “engellilik temelli ayrımcılığa karşı açık ve kapsamlı bir yasaklama kurmak” olduğunu vurgulamışlardır.

ABD’de engellilik olgusunu şekillendiren diğer bir sosyo-kültürel değer ise **yurttaş hakları**dır. ABD’nin 21. yüzyılın ikinci yarısında engelli bireylere ilişkin tutumlarda ve değerlerde önemli değişikliklere tanık olduğuna dikkat çeken Rimmerman (2013: 20) bu değişikliğin temelinde 1960’ların yurttaş hakları hareketinin yattığını, bu hareketin engelli bireyleri organize olmaları için teşvik ettiğini belirtmiştir. Fairchild (2002: 15) hak ve bağımsız yaşam temelli savunucuların, yaşamın tüm alanlarına herkesin katılımını mümkün kılabilmek için sosyal çevrenin değişme ve dikkatle gözden geçirilme ihtiyacına vurgu yaptıklarına işaret etmiştir. Bu hareketlerin çoğu insanın ya temelli ya da geçici olarak engelliliğe maruz kalacağına dikkat çektiklerini ve engellilik kaygılarının bizim çevremizde ve sosyal sistemlerde daha fazla normleştirilme ihtiyacına vurgu yaptıklarını aktarmıştır. Engellilik yurttaş hakları paradigmasının 21. yy.’ın daha karmaşık ve insan çeşitliliği olan işyerlerinin nasıl daha iyi yönetileceğine dair bir görüş sağladığını belirten Miller (1997-1998: 514, 516) ise bu paradigmanın yeniden

yapılandırılmaya ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Engellilik yurttaş hakları paradigmasının ADA'nın zorunlu kıldığı bireyselleştirilmiş ve kavramsal analiz yoluyla geleneksel yurttaş hakları yaklaşımından ayırt edilebildiğini ifade etmiştir. Görüldüğü gibi yurttaş hakları bir sosyo-kültürel değer olarak ABD'nin hem engellilik hareketini hem de politikasını şekillendirmektedir ve temelde bireyselliğe vurguda bulunmaktadır.

ABD'de engelliliği şekillendiren tüm sosyo-kültürel değerler aynı zamanda engellilik hareketini de şekillendirmiştir. Aynı şekilde engellilik hareketi de bu değerleri beslemiştir. Özellikle akademik çalışmalarla da engellilik hareketinin vurguladığı “bizzat bir şey, bizim hakkımızda hiçbir şeydir” sloganı ülke genelinde kabul görmüş durumdadır. ABD'nin engellilik hareketinin anlaşılabilmesi için bu sosyo-kültürel değerleri anlamak önemlidir. ABD'deki engellilik hareketi politika yapımcıların karşısında önemli bir baskı grubu oluşturmaktadır ve engellilik hakkında çalışan akademisyenlerce de şekillendirilmektedir. Tüm bu çalışmalar ABD'nin engellilik hakkında temel kanunu olan ADA'nın toplumda aktif olarak hayata geçirilmesini sağlamaktadır.

3.2.2. Türkiye’de Engellilik Olgusunun Gelişimini Etkileyen Sosyo-Kültürel Değerler

Türkiye’de engelliliğin tarihsel olarak şekillenmesine etki eden temel sosyo-kültürel değerler öncelikle “muhtaç olana yardım, güçlü aile bağları” ve de sonrasında AB’ye uyum süreci ve BM EHİS’in iç hukuka dahil edilmesiyle “insan hakları ve ayrımcılığı önleme” olarak tespit edilmiştir. Bu sosyo-kültürel değerler Türkiye’de engelli hakları hareketinin gelişimini de derinden etkilemiştir. Özellikle “muhtaç olana yardım” ve “güçlü aile bağları” ile şekillenen engellilik anlayışının güçlü ve hak arayışı içinde olan bir engellilik hareketi oluşturması mümkün değildir. Bu nedenle başlangıçta engelli hakları hareketi bir hak hareketi olmaktan ziyade bir tür yardımlaşma hareketidir. Ancak AB’ye uyum süreci ve BM EHİS ile birlikte engelli bireylerin insan hakları kavramının daha çok öne alınması, daha doğrusu “yardım eksenli anlayıştan insan hakkı eksenli anlayışına” geçişin ısrarla vurgulanması ve “merhamet ve acıma” kavramlarının acımasızca eleştirilmesi, muhtaç olana yardım anlayışında “muhtaç olma” kısmının insan hakkı bakış açısı ile çelişmesini gündeme taşımıştır. Bu durum engelli bireylerin toplumsal yaşama katılmalarında “ayrımcılığa uğradıkları” anlayışının, üst yapıdan gelen bir sosyo-kültürel değer olarak, Türkiye toplumunda zamanla kabul edilmesini

sağlamıştır. İşte bu anlayış; yani engelli bireylerin “yardımın bir nesnesi olmadığı” tam tersine “insan haklarının bir öznesi” olduğuna evirilen bu yaklaşım ile Türkiye’de engelliliğe dair sosyo-kültürel temel değerlerde farklı bir dönüşüm yaşanmıştır. Engelli bireylerin toplumsal yaşamın her alanına katılmada ayrımcılığa uğradığının kabul edilmesi önemli olmakla birlikte, bu anlayışta kültürel öğelere yer vermenin gerekliliği ortadadır.

Türkiye’de engelliliği şekillendiren sosyo-kültürel değerleri daha iyi anlamak için Osmanlı Devleti’nin engelli politikasının neye dayandığını bilmek önemlidir. Osmanlı Devleti’nin engelli bireylerle ilgili politikasının hem onları eğiterek iş sahibi yapmak hem de ihtiyaç sahibi olanlara maddi (hem para hem de yiyecek) yardım sağlamak olduğunu görmekteyiz. Balcı (2013) Osmanlı’daki Sağır Dilsiz ve Körler Mektebini o dönemdeki engellilere yönelik hizmetleri anlattığı çalışmasında engelli bireyler hem sosyal bir hak olarak eğitim hizmetlerinin hem de sonrasında istihdam hizmetlerinin verildiğini anlatmıştır. Ancak İslam anlayışındaki muhtaçların korunması kültürü Osmanlı Devleti’nde de engellilere yönelik hizmetlerde temeldir. Balcı (2013: 83, 85, 86) ihtiyaç sahiplerinin padişaha yazdıkları arzuhale göre bu bireylere yardım yapıldığını ve bu yardımların “muhtacın” adı altında verildiğini belirtmiştir. 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra belediye yapılanmasının ve yerel yönetimlerin geliştiğini ve engelli bireyler de dâhil olmak üzere ihtiyaç sahiplerinin korunmasının belediyelere bırakıldığını belirtmiştir. İşte buradan da anlaşıldığı gibi geçmişten günümüze Türkiye’de engellilik olgusunu ve politikasını şekillendiren temel değerlerden biri “**muhtaç olana yardım**”dır. Muhtaç olan yardımda temel odak noktası “yoksulluk”tur. Özellikle kentte yaşayan engelli bireyler için yoksulluk durumu onlara dair yapılacak sosyal politikaların temel eksenini oluşturmaktadır. Yoksul kişiler muhtaç durumdadırlar ve İslam kültüründe bu durumdaki bireylere yardım edilmesi gerektiği sıklıkla vurgulanmaktadır. Özellikle maddi olarak iyi durumda olanların mallarından belirli ölçülerde ihtiyacı olanlara zekât olarak vermesi dini bir zorunluluktur. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta; muhtaç olana yardım da önceliğin **muhtaç olmaya** verilmesi ile toplumun değişen bakış açısında muhtaçlığın olumsuz bir anlayış olarak öne çıktığıdır.

Türkiye’de engelliği şekillendiren sosyo-kültürel değerlere odaklanan herhangi bir çalışma olmamasına rağmen engelli bireylere dair negatif imajlara değinen çalışmalar vardır. Ancak Burcu’nun (2011: 41) da belirttiği gibi “Engelliliğe ilişkin temel sorunların

içeriği sosyo-kültürel temelle belirlenir.” Türkiye’de engelliliğin sosyo-kültürel temel değerlerinden ziyade negatif imajlarla ele alınması ya da engelli bireylerin negatif imajlarla etiketlenmesi durumu söz konusudur. Çünkü “muhtaç olana yardım” gibi temel bir değer sadece “muhtaç olma” kısmına odaklanması ile engelli bireylere dair negatif imajların öne çıktığını görmekteyiz. Örneğin; Engelliliğin “kültürel bir tanımlama” olduğunu belirten Burcu (2011: 37) Türkiye’de yaşayan engelli bireylerin kültürel resmini Ankara örneğinde gösterdiği çalışmada, cinsiyet ayrımı olmaksızın engelli olmayan bireylerin engelli bireyleri “acınan, dışlanan, işe yaramaz-yetersiz ve mücadeleci” olarak tanımlandığını tespit etmiştir. Bu tanımlamalarda bireylerin sosyo-ekonomik durumlarına göre farklılık yaşandığını, örneğin; “yaşamının büyük kısmını kentte geçiren, idari ve ticari meslek grubunda yer alan, orta yaşlarda bulunan, yüksek okul-üniversite mezunu, evli kişiler”in engelli bireyleri “dışlanan” olarak tanımladığına dikkat çekmiştir. Burada dikkat çeken bir husus eğitim seviyesi arttıkça engelli bireylerin durumunun ayrımcılık kavramı odaklı olarak yani “dışlanan” olarak ele alınmasıdır. İşte buradan yola çıkan Burcu (2011: 37, 39) Türkiye’nin toplumsal yapısında engelli bireylere dair olumsuz bir kültürel resmin olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu durum engellilik hakkındaki toplumsal başarısızlığı güçlendirmektedir. Ancak burada ifade edilmesi gereken önemli bir konu da engelli bireylerin başkalarının kendilerine olumsuz baktıklarını düşündükleri, fakat bizzat kendilerinin bakışlarının olumlu olduklarını belirtmeleridir. Örneğin; İstanbul Büyükşehir Belediyesi APK Daire Başkanlığı Araştırma Müdürlüğü’nün (2004: 76, 77) araştırmasında engelli bireyler toplumun kendilerine acıdığını (%76,5), destek olmadığını (%62,3), onları görmezden geldiğini (%65), yeterince hoşgörülü olmadığını (%52,2), onları yardıma muhtaç gördüğünü (%76,7) belirtmişlerdir. Ancak engelli bireylerin kendi kendilerine bakış açıları son derece olumludur. Örneğin %87’si kendi kendilerine yettiklerini ve başkasından yardım beklemediklerini belirtmişlerdir. Burcu (2015a: 168, 169) da Türkiye’de engelli birey algısına yönelik gelenekselleşmiş olan “acıacak kişi, dışlanan, istenilmeyen kişi” etiketlemelerinin başkalarının engelli bireyler hakkındaki görüşlerini yansıttığına, ancak engelli bireylerin kendi kendilerini tanımlamalarında bu durumun değiştiğine dikkat çekmiştir. Daha önceki çalışmada (Burcu, 2007a: 238) ise engelli bireylerin kendilerini

öncelikli olarak “Engelini³⁶ kabullenip bu anlamda engeli ile birlikte yaşamaya pozitif bakan kendisiyle barışık bireyler” şeklinde tanımladığını belirtmiştir.

Türkiye’de engelliliği ve engellilik politikasını şekillendiren diğer bir temel değer ise **“güçlü aile bağları”**dır. Güçlü aile yapısı Türkiye toplumun temel ögesidir. Zamanın şartlarına bağlı olarak giderek değişen ve yalnızlaşan aile yapısına rağmen aile bağlarının ve ilişkilerinin önemi ve güçlü olması hala belirgindir. Engelli bireye sahip ailelerde başta “bakım hizmeti verme ve koruyucu olma” rolleri ile güçlü aile bağları önemli bir sosyo-kültürel değerdir. Bu değer son zamanlarda özellikle “aşırı koruyucu olma” ve bu nedenle özellikle engelli kız çocuklarının toplumsal hayata katılım fırsatlarını elde etmesini sınırlama nedenleriyle oldukça eleştirilmektedir. Ancak yapılan araştırmalar Türkiye’de engelli bireylerle ailelerinin güçlü bir ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin; İstanbul Büyükşehir Belediyesi APK Daire Başkanlığı Araştırma Müdürlüğü (2004: 76) tarafından yürütülen özürllülerle ilgili araştırmada %90,4 oranında ailelerin engelli bireylerine sahip çıktıkları görülmüştür. Burcu’nun (2007b: 252) çalışmasında da engelli bireylerin %65,6’sının anne-babalarıyla, %84’ünün kardeşleriyle, evli olanların %88’inin eşleriyle aralarında herhangi bir sorun bulunmadığı tespit edilmiştir. 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun’un genel esaslarının belirtildiği 3. Maddenin (e) bendinde “Engellilere yönelik hizmetlerin sunumunda aile bütünlüğünün korunması esastır.” denilerek güçlü aile bağlarının korunması esas alınmıştır.

Türkiye’de güçlü aile bağlarının esas alınarak ortaya çıkan en önemli hizmet modeli **“evde bakım hizmeti”**dir. Evde bakım hizmeti Türkiye’de hem Sağlık Bakanlığı hem de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB) bünyesindeki çalışmalarla yürütülmektedir. Sağlık Bakanlığı bakımın nasıl yapılacağına yani işin sağlık boyutuna dair destek olurken, ASPB’ye bağlı EYHGM ise il müdürlükleri aracılığı ile aile bireyi olan bakıcılara sosyal yardım sağlayarak destek olmaktadır. Böylece engelli bireyine kendi evinde bakmak isteyen aileye maddi destek sağlanmaktadır. Bu hizmetin en önemli belirleyici unsuru engelli bireyin “bakıma muhtaç olması”dır. Bu muhtaçlık durumu da doktorlar tarafından düzenlenen özürllü sağlık kurulu raporu ile belirlenmektedir. Karataş’ın (2016: 50) da

³⁶ Not: Burcu (2007a) çalışmasında engelli kavramı yerine “özürllü” kavramını kullanmıştır. Ancak yazar (2015a: 168, 169) çalışmasında aynı konuya dikkat çekerken “engelli” kavramını kullanmıştır. Bu nedenle doğrudan alıntı yaptığımız bu bilgide, çalışmamızın bütünüyle tutarlı olması açısından, biz de “engelli” kavramını kullanmayı tercih ettik.

belirttiği gibi önceleri “yardım” şeklinde algılanan bu hizmet, sonraları “hak temelli sosyal hizmet” olarak algılanmaya başlanmıştır. Ancak buradaki asıl önem Türkiye’nin temel toplumsal değeri olan güçlü aile bağlarının esas alınarak bir sosyal hak üretilmiş olmasıdır ve bu nedenle bu hizmet Türkiye toplumunun değerleriyle barışık bir hizmettir.

Türkiye’de engelliliği ve engelliliğe dair sosyal politikayı etkileyen diğer temel değerler ise “**insan hakları ve ayrımcılığı önleme**”dir. Bu iki değerın ortaya çıkmasında Türkiye’de engellilik hakkında yaşanan yasal dönüşümün önemli etkisi olmuştur. Burcu (2006: 74; 2015b: 330) Cenevre Sözleşmesi’nin 1923 yılında imzalanmasından itibaren Türkiye’de engellilik politikasının uluslararası nitelikte gelişmeye başladığına dikkat çekmiştir. Ayrıca 2000’li yıllar ile birlikte insan hakları ve ayrımcılık temaları vurgulanmaya başlanmıştır. Bunun en önemli nedeni AB’ye uyum süreci çalışmaları ve sonrasında ise BM EHİS’in iç hukuka dahil edilmesidir. Aybars (2011: 82), Türkiye’de ayrımcılık karşıtı ve eşitlikçi yasal çerçevenin gelişmesinde Türkiye ile AB arasındaki katılım müzakerelerinin temel bir güç olduğunu belirtmiştir. Burcu (2006: 75, 76) da 2000’li yıllarla birlikte AB’ye girme sürecinde engellilik politikalarının daha kurumsal ve ciddi olarak ele alındığını ifade etmiştir. Böylece engelli bireylerin sosyal haklarının insan hakları ekseninde değerlendirildiğini, bunun da en çok sosyal hizmet çalışmalarında ortaya çıktığını belirtmiştir. Oral ve diğerleri (2016: 85) ise Türkiye’de engellilikle ilgili kapsamlı programların ve düzenlemelerin BM EHİS’te yer alan yükümlülükleri yerine getirme doğrultusunda yapıldığını belirtmişlerdir. O halde AB’ye uyum süreci ile başlayan engellilere yönelik sosyal politikalardaki değişiklikler BM EHİS’le birlikte zirveye ulaşmıştır. Artık engelli bireylere bakış açısında “muhtaç olana yardım”dan ziyade “insan haklarını teslim etme” ve onların sosyal hayata katılımının her alanında “ayrımcılıkla” yüzleştiklerini kabullenme anlayışlarının öne çıktığını görmekteyiz. İşte böyle bir anlayış öncelikli olarak engelli bireylere hizmet veren üst düzey kurumların politikalarında belirginleşmiştir. Artık verilen sosyal yardımlarda “muhtaç olma” değil “insan hakkını teslim etme ve uğradıkları ayrımcılıkları bu şekilde telafi etme” anlayışı hâkimdir. İnsan hakları ve ayrımcılığı önleme sosyo-kültürel değerler olarak üst yapıdan gelen değerlerdir. Bu nedenle bu değerlerin toplumda kabul görmesi; yani toplumsal bir bilince dönüşmesi çok zaman alacaktır. Ancak eğitilmiş bireylerin bakış açısı çabuk değişecektir.

Türkiye’de engelliliği şekillendiren sosyo-kültürel değerlerdeki bu dönüşüm en iyi şekilde engelliliğe dair kavramsal karmaşada kendisini göstermektedir. Bahsettiğimiz gibi, başlangıçta Türkiye’de engelliliği şekillendiren temel değerlerden olan “muhtaç olana yardım ve güçlü aile bağları” AB’ye uyum süreci ve BM EHİS’in yükümlülüklerinin yerine getirilmeye başlanması ile birlikte eleştiriye uğramıştır ve Türkiye’de engellilik anlayışında bir kırılma yaşanmıştır. İşte bu kırılmayı en net olarak Türkçe literatürdeki “**engellilik hakkında kavramsal karmaşa**”da görmekteyiz. Türkiye’de önceleri “özürlü” kavramının ve türevlerinin kullanımı hâkimken, günümüzde daha genel olarak “engelli” kavramının ve türevlerinin kullanımı hâkimdir³⁷. Engellilik hakkında çalışma yapan çoğu yazar da söz konusu kavram karmaşasına değinmişlerdir (Burcu, 2007a: 7; Seyyar, 2015: 31; Bezmez, Yardımcı ve Şentürk, 2011). Engellilikle ilgili kavramsal karmaşanın ana nedeni olarak İngilizce kavramların içeriklerindeki temel kültürel değerlere ve ifadelere önem verilmeden, farklı kavramsal ifadelerle Türkçe’ye çevrilmesi ve buna bağlı olarak da farklı kavramların birbirlerinin yerini tutacak şekilde kullanılıyor olması gelmektedir. Burcu’ya (2007a: 7) göre önemli olan hangi kavramın kullanılması değil, kullanılan kavramın “sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik, sosyo-politik zeminde” tanımlanmasıdır. İngilizce’de kullanılan “disability” kavramı günümüz Türkiye’sinde genellikle “engellilik” olarak Türkçeleştirilmektedir.

Türkiye’de engelliliğin tarihsel olarak şekillenişindeki kavramsal karmaşa durumu en iyi şekilde yasal mevzuatta gözlemlenmektedir. Türkiye’de yasal mevzuattaki kavram değişikliğinin arka planında engellilik politikasının tıbbi modelden sosyal modele doğru giderek değişim geçirmesi yatmaktadır. Örneğin; Türkiye’de engellilikle ilgili önemli anlamsal değişiklikleri göstermesi açısından 1983 yılında yayınlanan 2828 sayılı SHÇEK Kanunu önemli bir kanundur. Kanunda yer alan özürlü kavramı, zamanın koşullarında, Türkiye’de engelli bireylere yönelik nasıl bir bakış açısının olduğunu da göstermektedir. Özürlü birey, başkasının yardımı olmadan yaşamını devam ettiremeyecek olan düşkün ve muhtaç bir bireydir. Aslında “özürlü” kavramının, kanundaki 1997 ve 2005 yıllarında

³⁷ 3 Mayıs 2013 tarihli ve 28636 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren 6462 sayılı “Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile yasal mevzuatta çeşitli derecelerde ve sayıda yeti yitimi yaşayan ve topluma eşit katılımı tutumsal ve çevresel sorunlardan etkilenen bireyleri tanımlamak için “engelli” ibaresi ve türevleri kullanılmaya başlanmıştır. Bu Kanunla birlikte Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün adı “Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü” olmuştur (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2013a).

tanımlamalara baktığımızda, engelliliği bireyde konumlaştıran bir içeriğe sahip olduğunu görmekteyiz. 2005 yılında yapılan değişiklikte kanunda “bakıma muhtaç özürlü” kavramı yer almıştır. Her iki tanımda da özürlü birey bakıma ve yardıma muhtaçtır. Ancak maddi destek elde edebilmesi için bakıma muhtaç olduğunun tıp doktorları tarafından onaylanması istenmektedir. Bu durum günümüzde de sosyal yardımlar, özellikle nakdi yardımı esas alan sosyal yardımlar, söz konusunda olduğunda da devam etmektedir. 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun’un ilk halinde de engelli” kavramı yerine “özürlü” kavramı geçmekte ve kişiyi bireysel yeti yitiminden dolayı, toplumsal yaşama uyum sağlamada ve kendi başına yaşamını sürdürmede zorlukları olan ve bu nedenlerle dışardan korunma, bakım, rehabilitasyon vb. destek hizmetlerine **muhtaç olan kişi** olarak tanımlanmaktaydı. Ancak 6 Şubat 2014’te 5378 sayılı Kanun’da önemli değişiklikler yapılmıştır. Bunlardan biri de Kanun’da özürlü kavramı yerine engelli kavramının kullanılması ve kavramın tanımının neredeyse tamamıyla değiştirilmesidir. Artık Türkiye’de engellilik konusunda sosyal çevrenin ve tutumların etkisi kabul edilmektedir. Ayrıca “**dolaylı, doğudan ve engelliliğe dayalı ayrımcılık**” kavramları bu kanunda tanımlanmıştır.

Türkiye’de engellilikle ilgili bu sosyo-kültürel değişim yaşanırken (başlangıçta daha halktan beslenen “muhtaç olana yardım” ve “güçlü aile bağları” değerlerinin yerine üst kurumsal yaklaşımlar olarak “insan hakları eksenli bakış” ve “ayrımcılığa uğramayı önleme ya da telafi etme” yaklaşımları) **engelli hareketinde** de giderek dönüşüm yaşanmıştır. Burcu (2006: 73; 2015a: 5) Türkiye’de engellilik olgusunun 1990’ların sonunda canlanmaya başladığını, ancak engellilik hareketinin 2000’li yıllarda organize olduğunu, bunun hala pek bir ses getirmediğini belirtmiştir. Ona (2015a: 8, 167) göre Türkiye’deki engelli birey hareketi Batı’daki gibi etkin değildir. Türkiye’nin sosyo-kültürel değerleri farklı bir engellilik hareketi oluşturmuştur. Bu nedenle ABD’de olduğu gibi bir engellilik anlayışı ve hareketi Türkiye’de yoktur.

Burcu (2006: 75; 2015b: 331) Altı Nokta Körler Derneği’nin kurulmasının Türkiye’deki engellilik hareketi açısından önemli olduğunu belirtmiştir. Daha sonra Sakatlar Derneği’nin kurulması ve engellilik derneklerinin yerel ve ulusal bağlam çalışmalarını sürdürmesi ile engellilik çalışmaları Türkiye’de devam etmektedir. Bunun birlikte güncel bir oluşum olan ve konumuzun da odağı olan engelli kadınları temsil eden Engelli Kadın Derneği’nin 2011 yılından bu yana çalışmalarına devam ettiğini belirtmeliyiz. Kahraman-

Güloğlu (2015) bu derneğin çalışmaları ile engelli kadınların engelli erkeklerden ve engelli olmayan kadınlardan farklılaşan konumlarını netleştirilmeye çalışıldığına dikkat çekmiştir.

Türkiye’de engellilik hareketinin ses getirmemiş olması nedeniyle, engelliliğe yönelik sosyo-kültürel değerlerde engelli olmayan bireylerin bakış açısının hâkimiyeti vardır. Bu nedenle de engelliliği şekillendiren sosyo-kültürel değerlerdeki olumlu bakış açısı görülmemiş ve engelli bireyleri etiketleyici tarzda gelişim göstermiştir. Burcu’nun (2007a: 203) belirttiği gibi engelli bireyler engelli olmayanların kendilerini öncelikle “acınan, dışlanan ve alay edilen/küçümsenen” şeklinde tanımlamaktadırlar. Ancak ABD’de bunun tersi bir durum söz konusudur, yani engelliliği şekillendiren sosyo-kültürel değerler engelli bireylerin savundukları, toplumun temel değerleri olan ve onların sahip olmak istedikleri değerlerdir. Bunun nedeni de ABD’de engelli hakları hareketinin böyle bir savunuculuğu gerçekleştirmesidir.

Burcu (2015b: 322) ABD’deki engellilik hareketinin hak savunuculuğu şeklinde politikleştiğini ve akademik duyarlılıkla kuvvetlendiğini belirtmiştir. Türkiye’de Batı’daki anlamda bir engellilik hareketinin gerçekleşmemiş olması nedeniyle engelliliğe sosyolojik bakış açısının gelişime başlaması çok geç olmuştur. Türkiye’de engelliliğe dair sosyolojik bir bakış açısının gelişimi, özellikle de sosyo-kültürel değerlerin tespiti ve engellilik hareketlerinin incelenmesi açısından yeterli değildir. Türkiye’de engellilik hakkındaki sosyolojik bilgi birikiminin gelişmesine katkısı çok önemli olan Burcu (2006: 76; 2015b: 335) böyle bir birikim yetersiz olduğunu ve geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi APK Daire Başkanlığı Araştırma Müdürlüğü’nün (2004: 213, 214) araştırmasında Prof. Dr. Ümit Meriç’in yöneticiliği yaptığı nitel kısımda Türkiye’de ne engelli bireyin kendisinde ne ailesinde ne de toplumda engelli kültürünün olmadığı vurgulanmıştır. Ayrıca engelli bireylerin bir baskı grubu oluşturması ve siyasilerden talepkar olması gerektiği belirtilmiştir. Türkiye’de bir engelli kültürünün oluşmamış olması öncelikle engelliliği şekillendiren sosyo-kültürel değerler üzerinde günümüze kadar yeterince çalışılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye’de engelliliğin sosyal anlamda gelişmesi ve bir engellilik sosyolojisinin hem lisans hem de yüksek lisans ve doktora düzeyinde akademik olarak ele alınmasının çoğaltması için

öncelikle engellilik deyince akla ilk olarak neyin geldiği ve engelliliğin toplumda şekillenmesine sebep olan değerlerin tespit edilmesi çok önemlidir.

3.2.3. ABD’de Ulusal Engellilik Politikasının Gelişimi

ABD’de engellilik olgusunu temellendiren sosyo-kültürel değerler (bireysellik, bağımsız yaşam, ayrımcılığa karşı olma ve yurttaş hakları) ve bu değerlerin engellilik hareketi ile birlikte gelişerek vurgulanmasıyla toplumun engellik anlayışını yansıtan ve engelliliği bir tür sosyal inşaya dönüştüren ADA ortaya çıkmıştır. ABD’nin engellilik politikası ADA’nın imzalandığı tarih olan 1990 yılından bu yana ADA ile birlikte şekillenmektedir. ABD’nin 2009 yılında BM EHİS’i imzaladığına dikkat çeken Ortoleva (2012: 408) Bush yönetiminde engellilerle ilgili ulusal kanuna odaklanıldığını, Obama yönetiminde ise BM EHİS’in desteklendiğini belirtmiştir. Ancak ABD Federal yapısı gereği Sözleşmeyi onaylamamıştır. Bu nedenle Sözleşmenin yükümlülüklerini yerine getirmek zorunluluğu bulunmamaktadır. Ancak ABD’nin Sözleşmenin fıkırsel arka planından etkilendiğini söyleyebiliriz. O halde ABD’nin engellilik politikasını belirleyen ve yönlendiren temel kanun ADA’dır. Yazarlar (Silverstein, Julnes ve Nolan, 2005: 414) Silversitein’in (2000: 1712, 1713) görüşlerine katılarak; ABD’nin ulusal engellilik politikasının dört amacının ADA’da ilan edildiğini ifade etmişlerdir. Bunlar:

- Birinci amaç; fırsat eşitliğidir. Bunun için; gerçekler, kanıtlar ve bilim temelinde engelli bireylere muamele edilmelidir. Makul uyumlaştırma gibi anlamlı ve etkili fırsatlar sağlanmalıdır. Yönetici programlar bütünleştirici bir şekilde ayarlanmalıdır.
- İkinci amaç; karar alma süreçlerine bireysel ve sistemsel seviyelerde tam katılımın sağlanmasıdır. Bu özerkliği, yetkilendirilmişliği, gerçekçi seçimi ve kendini temsili içerir.
- Üçüncü amaç; bağımsız yaşamdır ki bu da bağımsız yaşam becerilerini; kişisel yardım hizmetleri, yardımcı teknolojiler ve hizmetleri gibi uzun dönemli hizmetleri ve destekleri kapsayan sağlık bakımını ve de para yardımı programlarını içerir.
- Dördüncü amaç; ekonomik olarak kendi kendine yetmedir. Bu da uygun istihdamla ilgili hizmetleri, destekleri ve iş girişimleri ile ilgili gelir koruma programlarını içerir.

Yukarıda sıralanan dört amaç ABD'nin engellilik olgusunu şekillendiren sosyo-kültürel değerlerle de örtüşmektedir.

ABD'deki engellilik hareketinin ADA'nın yürürlüğe girmesiyle son bulmadığını, tersine büyüyerek devam ettiğini belirten Golden, Zeitzer ve Bruyère (2014: 92) engelli bireylerin tam istihdamını teşvik etmek için politika, prosedür ve uygulamaların artan bir ivme ile devam ettiğini ifade etmişlerdir. Federal bir yapıya sahip olan ABD'nin engelliğe dair federal kanunları olmakla birlikte, her eyaletin farklı uygulamaları ve/veya mahkemelerde kanunları farklı şekillerde yorumlama hakkı da bulunmaktadır. Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında da değineceğimiz gibi, bu farklı yorumlamalar nedeniyle ADA'nın engellilik tanımı genişletilerek, birçok bireyi kapsayacak duruma getirilmiştir.

ABD'de ulusal engellilik politikasını şekillendiren bir diğer önemli husus engellilik hakkında yapılan araştırmalardır. ABD Kongresi 1990 yılında yürürlüğe giren ADA'nın “bulguları” bölümünde ABD'deki engelli bireylerin durumlarını özetlerken “Nüfus sayımı verileri ve kamuoyu araştırmaları engelli bireylerin toplumda değersiz bir yer işgal ettiğini ve şiddetli bir şekilde sosyal, mesleki, ekonomik ve eğitimsel olarak dezavantajlı olduğunu ortaya çıkarmıştır” (Sec. 12101) diyerek politika oluşumunda engellilikle ilgili verilerin önemine doğrudan ADA içinde yer vermiştir. Ayrıca ADA'nın toplumsal hayata geçirilmesine çalışan ve bu nedenle onunla ilgili başlıkların en az bir tanesine odaklanan **araştırma merkezlerinin** yürüttüğü çalışmalarda engellilikle ilgili politikalara yön vermektedir.

ABD'nin ulusal engellilik politikasının anlaşılmasına yardımcı olabilecek bir diğer husus ise var olan politikaların hangi **kuramsal engellilik modeli** temel alınarak şekillendiğinin bilinmesidir. Scotch (2000: 214) ABD'de 1960'ların sonlarında tıbbi model³⁸ yaklaşımından vazgeçilerek, onun yerine “sosyo-politik model ya da azınlık grubu modeli”nin kabul edildiğini belirtmiştir. Bu modelde “engelli bireyler adaletsiz bir ayrımcılığa maruz kalan bir azınlık grubu” olarak görülmektedir ve “hükümetin görevi ayrımcılığı ortadan kaldırarak engelli bireylerin siyasi, ekonomik ve sosyal katılıma dair medeni haklarını korumak”tır. Bu model temel olarak İngiltere'de gelişen ve daha sonra

³⁸ Engelliliğin tıbbi modeli engelli bireylerin yeti yitimlerine odaklanarak onları tedaviye çalışan ve bu anlamda engelliliği bireyde konumlandıran bir modeldir.

tüm dünyaya yayılan sosyal modelin bir tür Amerikan versiyonudur; yani engelliliğin sosyal modeli Amerika'nın sosyo-kültürel değerleri ve toplumsal yapısı ile yorumlanmış ve engelliliğin azınlık grubu modeli ortaya çıkmıştır³⁹. Bu modelin bu şekilde gelişiminde bağımsız yaşam merkezlerinin ülke geneline yayılması da çok etkili olmuştur. ABD'de 1950'lere kadar olan engellilik politikalarının yardım etme temelinde gerçekleştiğini özellikle gaziler için bu türden bir anlayış seçildiğini belirten O'Brien (2005: 9) ADA'nın ne yardımseverlik ne de tıbbi model çerçevesinde şekillendiğini onun bir tür yurttaş hakları modeli⁴⁰ çerçevesini yansıttığını ifade etmiştir. Golden, Zeitzer ve Bruyère (2014: 90) ABD'nin engellilik politikasının 2000'den 2010'a kadar ağırlıklı olarak toplumsal inşacı engellilik yaklaşımı⁴¹ çerçevesinde oluştuğunu belirtmişlerdir. Burcu (2015a: 5) da aynı şekilde, modern ABD toplumunda engellilik hareketlerinin hak perspektifinde politikleşen bir yapısı olduğunu belirterek, "engelliliğin kişisel yeniden tanımlanması" ve buradan "engelliliğin hemen herkes tarafından kabul edilen sosyal tanımına" yönelen bir "sosyal inşalaştırılmaya" doğru gidildiğini belirtmiştir.

Schriner ve Scotch (2001, Disability and Human Rights bölümü, ¶ 8) engellilik politikasının ABD'deki engelli bireylerin yaşam kalitesi üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını belirtmişlerdir. Aynı yazarlara (2001, Disability and Institutional Change: A Human Variation Perspective on Overcoming Oppression bölümü, ¶ 2) göre eğer Amerikalı engelli bireylerin güncel durumlarını ifade etmede kullanılan stratejiler, onların karşılaştıkları problemlerin doğasının tanımlanmasına dayanıyorsa etkili olacaktır. Engelli bireylerin genel Amerikan toplumuna katılmaları için çok sayıda

³⁹ Engelliliğin azınlık grubu modeli, sosyal modelin bir çeşit ABD versiyonu olarak Harlan Hahn ve diğerleri tarafından 1988 yılında türetilmiştir. Sosyal baskı ve engellere odaklanan bu modelde "engelli insanlar baskıyı deneyimleyen bir azınlık grubu olarak şekillenmektedirler" (Shakespeare ve diğerleri, 2006: 1105). Bu model engelli bireylerin toplumsal hayata katılmalarında genel olarak sosyal bariyerlere odaklanır ve bu konuda bir politik baskı oluşturmaya hedefler. Bu nedenle aynı zamanda "sosyo-politik model" adıyla da anılmaktadır.

⁴⁰ Davis (2011: 503) ise hayırseverlik ve tıbbi modele göre daha iyi olarak değerlendirilen yurttaş hakları modelinde engelli bireylerin "...Tanrı'nın gazabına uğramış veya hastalık mağduru olarak değil de egemen sağlamcı çoğunluk tarafından haklarından mahrum bırakılmış azınlıktaki yurttaşlar olarak..." görüldüklerini ifade etmiştir. O halde engelliliğin insan hakları veya yurttaş hakları modeli, temelde engelli bireylerin insan haklarını savunmak üzere şekillenmiştir ve en önemli vurgusunu da engelli bireylere yönelik baskı üzerine yapmıştır.

⁴¹ Toplumsal inşacı engellilik yaklaşımında "engelliliğin" ve "engelli birey olmanın" nasıl inşa edildiğinin önemli olduğunu belirten Burcu (2015a: 58, 59, 61), böyle bir tanımda çevresel faktörlerin ve kültürün rolünün büyük olduğuna dikkat çekmiştir. Engelli bireylerin haklarına ve hareketlerine destek veren bu yaklaşımın engellilik hakkındaki sosyo-politik modeli; yani engelliliğin azınlık grubu modelini içine aldığı vurgulanmıştır.

teşebbüsün gerçekleştiğine işaret eden Fairchild (2002: 14) ise engelli insanların hala sosyal tutumsal bariyerler, fiziksel çevre koşulları, kurumsal pratikler, izole etme, yoksulluk, hareket sınırlamaları, kronik koşullar ve hastalıklar gibi birçok bariyerle karşılaştıklarını belirtmiştir. Bu teşebbüslerin en önde geleni hiç şüphe yok ki 1990 yılında imzalanan ve 1992 yılında yürürlüğe giren Amerikan Engelliler Kanunu'dur (ADA). Söz konusu Kanun 2008 yılında değişikliğe uğramıştır. ABD'de engelliliği tam olarak anlamak için ADA'nın tam olarak anlaşılması gereklidir. Bununla birlikte, ABD'de engelliliği şekillendiren tek kanun ADA değildir. Bizim çalışmamız açısından üç kanun önemlidir. Bunlar: 1973 (yılı) Rehabilitasyon Kanunu, Engelli Bireylerin Eğitimi Kanunu (IDEA) ve Amerikan Engelliler Kanunu'dur (ADA).

3.2.4. Türkiye'de Ulusal Engellilik Politikasının Gelişimi

Türkiye'de engellilik politikalarının şekillenmesinde birçok farklı etken söz konusudur. Bunları genel olarak şu şekilde sıralayabiliriz:

- Teoride insan haklarına dayalı, ancak uygulamada daha ziyade yardım eksenli anlayış; yani Türkiye'nin temel toplumsal değerlerinden bir olan “muhtaç olana yardım”dan ziyade politikada üst temel değerlerden olan “insan hakları ve ayrımcılığı önleme”nin hâkim olması
- AB'ye uyum sürecinin ve BM EHİS'in ulusal mevzuata eklenmesinin engellilik politikalarını şekillendirmesi
- Gerek engellilikle ilgili şemsiye kuruluşun ve akademisyenlerin gerekse de sivil toplumun engellilik hakkında giderek artan çalışmalarının etkisi
- Engellilikle ilgili politikaların hükümetler tarafından doğrudan yapılmaya özen gösterilmesi, dışarıdan yapılan müdahalelerin hoş karşılanmaması.

Türkiye'de engellilik politikasının şekillenişinde teoride insan haklarına dayalı bir anlayış varken, uygulamada yardım eksenli bir anlayış hakimdir. Aslında bu durum, topluma üstten indirilen insan hakları ve ayrımcılığı önleme değerleri ile toplumun temelinde yer alan muhtaç olana yardım değerinin birbirleri ile çarpışmasıdır. Bu çarpışma Türkiye'deki ulusal engellilik politikasının gelişimini derinden etkilemektedir. Üst toplumsal değerlerle üretilen kanunların topluma yerleşmesinde, yani yaşama geçirilmesinde sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu nedenle de Türkiye'de engellilik hakkında istenilen toplumsal bilinç oluşturulamamaktadır. Politikanın insan haklarını tesis etme ve

ayrımcılığı önleme bakış açısının toplumda üst temel değerler olarak yerleşmesi biraz zaman alacaktır.

Bezmez, Yardımcı ve Şentürk (2011: 18) Türkiye’de engellilik politikalarının şekillenmesinde kısmen hak temelli kısmen de yardımseverlik eksenli olarak ulusal-yerel düzeyde oluşturulan politikaların etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Türkiye’de engelli bireyler hakkında yapılan sosyal politika çalışmalarının yardım eksenli bir anlayışla yürütüldüğü, hak temelli bir anlayıştan uzak olduğu konusundaki eleştirilerde bulunmaktadır. Örneğin; Yelçe, Ensari ve Burat (2013: 20) ülkemizde engelliliğe karşı yaklaşımın eşitlikçi hak temelli olmaktan ziyade yardımseverlik temelinde olduğunu belirterek bu durumun aşılması gerektiğine işaret etmiştir. Engelli bireylere yönelik olarak yapılan hizmetlerin yardım amaçlı değil, hak ve eşitlik ilkesi temelli olarak yapılması gerektiğini belirtmişlerdir. Aynı yazarlar (2013: 28, 29) toplumda engelli haklarının sosyal yardım ve hizmet alımı ve indirimleri olarak düşünüldüğüne dikkat çekmişlerdir. Ülkemizde hak ve eşitlik temelinde yaklaşımlar olsa da bunlar yetersiz kalmaktadır. Bunun sebebi Türkiye’nin engellilik hareketinin Batı’daki gibi hak temelli bir anlayışla şekillenmemiş olmasıdır. Sungur-Erenoğlu ve Yıldız (2013: 152) ise yerel yönetimlerin çoğunun erişilebilirliği hak temelli bir anlayışla değerlendirmeyip, onunla ilgili çalışmaları sosyal yardım gibi algıladıklarını ifade etmişlerdir. Genç ve Turan (2005: 204) da Türkiye’de engellilere yönelik düzenlemelerin çoğunlukla “yardım” eksenli olduğunu ve istihdamla ilgili düzenlemelerin kota ile ilgili yükümlülüğün yerine getirilmesi tarzında şekillendiğini ve bu nedenle ikinci planda kaldığına işaret etmişlerdir. Ancak ASPB eski bakanlarından Fatma Şahin, Türkiye’nin engellilik politikasının “insan haklarına dayalı ve ayrımcılıkla mücadele eksenli olduğunu” belirterek, engelli bireylerin toplumsal hayata tam katılımlarını sağlamanın ve fırsat eşitliği ilkesi ile var olan haklarını tam kullanmalarının en temel hedef olduğunu vurgulamıştır (ÖYHGM, 2011:1). Aslında engelliliği şekillendiren toplumsal değerlerin kırılmaya uğramış olması ve birbirine zıt olarak algılanmaları engellilik politikasının uygulanmasını güçleştirmektedir.

Burada önemli olan bir konuda engelli bireylere yapılan para transferleridir. Burcu (2015a: 7) Türkiye’de engelli bireylerin toplumsal konumlarının 1960’lı yıllardan itibaren dikkat çekmeye başladığını, 1970’li yıllarda engelli bireylerin istihdam edilmelerine ilişkin politikaların üretilmeye başlandığını, 1976 yılında çıkartılan 2022 sayılı kanunla gelir sahibi olmayan engelli bireylerin belirli bir gelire kavuştuğunu

belirtmiştir. Günümüzde yaşlılık ve engelli aylığı olarak da bilinen 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun çalışamayacak durumda olan veya henüz bir geliri olmayan engelli bireylere gelir sağlamaya devam etmektedir.

Bezmez, Yardımcı ve Şentürk (2011: 18) de AB ve BM gibi uluslar üstü kurumların mevzuatlarına uyum gereği yapılan iyileştirmelerin Türkiye'nin engellilik politikasını etkilediğini belirtmişlerdir. Burcu (2015a: 8) da Türkiye'nin AB'ye üye olmaya yönelik adımları ile birlikte engelli bireylerle ilgili politikaların daha ciddi olarak ele alındığını, engelli dostu sosyal politikalara önem verildiğini belirterek, engelli bireylere yönelik sosyal hizmetlerde ve akademik çalışmalarda gelişmeler yaşandığına işaret etmiştir. Hatta bu süreçle birlikte Türkiye'de engellilik hakkında sosyal modelin benimsenmeye başladığını ifade etmiştir. AB'nin engellilikle ilgili mevzuatına uyum sürecinin ve BM EHİS'in etkisiyle Türkiye'deki politikalarda ayrımcılık kavramının, özellikle güncel çalışmalarda, sıklıkla vurgulanması önemlidir. 6 Şubat 2014 tarihli son değişiklik ile Engelliler Hakkında Kanun'a **ayrımcılıkla ilgili hükümler** getirilmiştir.

Bezmez, Yardımcı ve Şentürk (2011: 18) Türkiye'de **akademik olarak** engellilik çalışmalarının çoğunlukla ya tıp fakültelerinde ya da mimarlık, şehir ve bölge planlama bölümlerinde görüldüğünü belirtmişlerdir. Ancak günümüzde, Türkiye'de engelliliğin ne anlama gelebileceği, bu kavramın hangi dini, yasal ve sosyo-ekonomik ve/ya biyopolitik belirleyicilerin etkisi altında şekillendiği, ayrımcılık türleri ve bunlara dair gelişen toplumsal hareketler vb. konularda çalışmaların yapılmaya başlandığını da ifade etmişlerdir. Özellikle Türkiye'de engellilik gerçeğini sosyolojik olarak analiz eden Esra Burcu'nun (2007a) "Türkiye'de Özürlü Birey Olma Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma" adlı çalışması çok değerlidir. Bu çalışma ile ilk defa Türkiye'de engelli birey olmanın sosyolojik analizi yapılmıştır. Ayrıca Burcu (2015a) "Engellilik Sosyolojisi" isimli eseriyle de engelliliğe dair sosyolojik bakış açısının teorik ve kuramsal çerçevesini de çizmeye çalışmıştır. Bununla birlikte yazar (2015a: 8, 167) Türkiye'de engelliliğin sosyal boyutunun tartışılmasında sosyolojik veri tabanı oluşturacak yeterli kuramsal ve de alan araştırması olmamasını eleştirmiştir.

Türkiye'de engelli bireylerin durumlarını en genel şekilde betimleyici ilk ve tek araştırma 2002 yılında gerçekleştirilen Türkiye Özürlüler Araştırması'dır (The DG Employment,

Socail Affairs and Equal Opportunities of the European Commission, “Country fiche: Turkey”, 2009b: 3). Bu araştırma ile birlikte Türkiye’de engelli bireylerin durumlarına dair resmi veriler ortaya çıkmıştır ve bu araştırma Türkiye’nin engellilik kanununun yapımında önemli bir dayanak olmuştur.

Sabancı Üniversitesi 2013 yılında yayınladığı “Engelsiz Türkiye İçin Yolun Neresindeyiz? Mevcut Durum ve Öneriler” engellilik ve toplumsal cinsiyet kesişiminde raporu da Türkiye’de engelli bireylerin durumunu betimleyen önemli çalışmalarındandır. Rapora çok sayıda akademisyen katkıda bulunmuştur ve rapor Türkiye’nin engellilikle ilgili önemli sorun alanlarına değinerek, konu hakkında önerilerde bulunmuştur. Bu raporun kamuoyuna duyurulmasında sonra Türkiye’de engellilik politikasında önemli değişikliklerin olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle Engelliler Hakkında Kanun’da yapılan 6 Şubat 2014 tarihli değişikliklerin raporda belirtilen alanlarla da ilgili olması önemlidir.

Bezmez, Yardımcı ve Şentürk (2011: 18, 19) Türkiye Sakatlar Derneği ve Altı Nokta Körler Derneği gibi eski ve geleneksel yapıda örgütlenmiş olan derneklerden ve de Engelliler.Biz Platformu, Engelli Hakları Atölyesi ve Engelsiz Erişim Grubu gibi genelde internet üzerinden örgütlenen aktif olarak karşılıklı bilgi paylaşımlarına imkân sunan gruplardan gelen taleplerin engellilik politikasını etkilediğini belirtmişlerdir. Türkiye tarihsel olarak Batı’daki anlamda bir engellilik hareketine sahip değildir. Bunu Türkiye’nin engelliliği oluşturan sosyo-kültürel değerlerine ve yapısına bağlamak mümkündür⁴².

Günümüzde “Sakatlık Çalışmaları” adlı serbest erişimli bir internet bloğu bulunmaktadır. Bu blogda engellilik alanında sosyal bilimsel çalışmalar, görüşler, şiirler, güncel olaylara dair kişisel yorumlar ve bloğa üye kişilerin kendi çalışmaları yayınlanmaktadır. Bu blog ile sakatlık kavramı akademik ve sivil toplum camiasında daha sık kullanılır hale gelmiştir⁴³.

Türkiye’de engellilikle ilgili politikaların hükümetler tarafından doğrudan yapılmaya özen gösterildiğini söyleyebiliriz. Bu konuda güzel bir örnek Engelli Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu’nun oluşturulması sürecidir:

⁴² Türkiye’de engelliliği şekillendiren sosyo-kültürel değerler için bkz. sy.: 117.

⁴³ Bloğun internet adresi: sakatlikcalismalari.net

21.12.2012 tarihinde TBMM'ye Engelli Hakları İzleme Komisyonu Kanun Teklifi sunularak, engelli hakları konusunda ulusal ve uluslararası gelişmeleri izleyecek, alınacak önlemler ve tedbirler hakkında gerekli çalışmaları yapacak, engelli hak ihlallerine dair başvuruları inceleyecek bir Engelli Hakları İzleme Komisyonu'nun kurulması önerilmiştir ("Engelli Hakları İzleme Komisyonu Kanun Teklifi", 2012). Yelçe, Ensari ve Burat (2013: 24) bu kanun teklifinin kabul edilerek yürürlüğe girmesiyle B.M. EHİS'te geçen izleme ve tedbir alma yükümlülüğünün rahat bir şekilde yerine getirilebileceğini aktarmışlardır. Engelli Hakları İnceleme Komisyonu TBMM çatısı altında henüz kurulmamış olsa da 19 Temmuz 2013 tarihli resmî gazetede yayınlanan Başbakanlık Genelgesi ile "Engelli Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu" oluşturulmasına karar verilmiştir. Kurul, engelli haklarının korunması, kullandırılması ve geliştirilmesine dair çalışmalarda bulunmak, öneriler geliştirmek, gelişmeler hakkında kamuoyunu bilgilendirmek, konuya dair eylem planları hazırlatıp onaylatmak engelli haklarına ilişkin olarak kurumlar arasında iş birliğini temin etmek üzere oluşturulmuştur (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2013b). Türkiye'de engelli haklarını izleme ve değerlendirme konusunda yapılan önemli bir çalışma bir sivil toplum örgütünün ve üniversitenin önderliğinde gerçekleştirilmiştir. 19 Temmuz 2013 tarihli ve Engelli Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu konulu Başbakanlık Genelgesi'nin yayınlanmasından dört gün önce sivil toplum örgütleri ve üniversiteler de konu hakkında harekete geçmiştir. Toplumsal Haklar ve Araştırma Derneği ve Bilgi Üniversitesi ortaklaşa olarak 15 Temmuz 2013 tarihinde Engelli Hakları İzleme Grubu Projesi'ni başlatmışlardır. Proje Sabancı Vakfı Toplumsal Hibe Geliştirme Programı tarafından desteklenmiştir. Bu proje Türkiye'de alanında bir ilktir ve ülkemizdeki engelli bireylerin hak ihlalleri konusunda ilgili kurum ve kuruluşlara önemli veriler sağlamaktadır. Proje ile ülkemizdeki engellilerin eğitim, erişim, istihdam ve sağlık alanındaki sosyal haklardan faydalanıp faydalanamadığı, var olan problemlerin sebepleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Projeye Türkiye'nin çeşitli bölgelerindeki sivil toplum kuruluşları aktif olarak katılmıştır. Proje sürecince "Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2013 Erişilebilirlik, eğitim, çalışma hayatı ve sağlık verileri-analizler" ve "Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2014 Erişilebilirlik, eğitim, çalışma hayatı ve sağlık verileri-analizler" başlıklı birbirinin devamı olan iki ayrı rapor hazırlanmıştır. Bu raporlarla hükümetin engelli politikalarına yön vermek, yapıcı öneriler sunmak

amaçlanmaktadır (Engelli Hakları İzleme Grubu, 2015). “Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2013 Erişilebilirlik, Eğitim, Çalışma Hayatı Ve Sağlık Verileri-Analizler” raporunda Türkiye’de engellilik alanında yasal mevzuatların kabulü ve gerekli düzenlemelerle ilgili son 10 yılda önemli ilerleme adımlarının atıldığına dikkat çekilmiştir (Akbulut, 2014: 8).

Türkiye’nin engellilik politikasının anlaşılmasına yardım edebilecek bir diğer husus ise var olan engellilik politikalarının hangi **kuramsal engellilik modeline** göre şekillendiğidir. Burcu (2006: 76; 2015b: 323, 332) Türkiye’de engellilik olgusunun ve çalışmalarının güçlenmesiyle birlikte engelliliğin sadece tıbbi model çerçevesinde değerlendirmeden artık vazgeçildiğini belirtmiştir. AB süreci ile Türkiye’de engellilik hakkında sosyal bir söylemin daha çok belirginleştiğini ifade etmiştir. 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun’da 6 Şubat 2014 tarihli son değişikliklerde Türkiye’de engellilik olgusunun şekillenmesinde sosyal modelin ve insan hakları modelinin ağırlığının arttığını söylemeliyiz. Ancak eğitim ve istihdamın her alanındaki hizmetlerden faydalanmada özürlü sağlık kurulu raporunun öncelikli olarak istenmesi ve özellikle eğitimde belirli aralıklarla güncellenmesinin gerekliliği nedeniyle Türkiye’de engelliliğin şekillenmesinde tıbbi modelin öncelikli model olmaya devam ettiğini görmekteyiz. Bununla birlikte, **özürlü sağlık kurulu raporunun** hazırlanma şekli ve standardı da son derece tartışmalıdır⁴⁴. Sadece tıp doktorları tarafından verilen sağlık kurulu raporları engellilere yönelik sosyal haklar ve yardım hizmetlerinin temel belirleyicisidir. İşte bu nedenle Türkiye’de teoride engelliliğin sosyal modelinin ağırlığı olsa da uygulamada tıbbi model önceliklidir. Eğitim ve istihdamda engellilere yönelik hizmetlerden faydalanmada özürlü sağlık kurulunun engellilik ölçümünün aranmaması gereklidir. Ancak sosyal yardımlara başvururken böyle bir rapor istenmelidir. Burada yapılması gereken Türkiye’nin sosyo-kültürel değerlerinden beslenen ve sosyal söylemin ağırlıkta olduğu bir modelin Türkiye’de keşfedilmesi ve uygulanmaya konulmasıdır.

⁴⁴ Özürlü sağlık kurulu raporunun esasları “Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik” ile düzenlenmektedir. Yönetmelik hala “özürlü” kavramını ve türevlerini kullanmaktadır; yani engelliliği bireyselleştirmektedir. Bu tıbbi modelin temel özelliğidir.

3.2.4.1. Sosyo-Kültürel Arka Planın Engellilikle İlgili Politikaları Şekillendirmesine Bir Örnek: Makul Uyumlaştırmanın Her İki Ülkedeki İşlevsellik Durumu

Aynı kavram üzerinden iki ülkenin engellilik deneyimin anlatılması, engelliliği şekillendiren sosyo-kültürel değerlerin engellilik politikalarını nasıl etkilediğini anlamak açısından güzel bir örnektir. Bu nedenle her iki ülkenin engellilik politikasında yer alan “makul uyumlaştırma kavramı bu başlık altında karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Makul uyumlaştırma engelli bireylerin yaşamın herhangi bir alanına katılmaları için gerekli olan düzenlemeleri içeren bir kavramdır. Burada esas olan makul uyumlaştırmadan sorumlu kişilere veya kurumlara; yani makul uyumlaştırmanın talep edildiği bireylere veya kurumlara fazla mali bir yük getirilmemesidir. Bu anlamda kavram hem esnek ve geniş hem de külfetsiz ve kişiye özel yani bireyseldir. Makul uyumlaştırma kavramının literatürdeki tanımları incelendiğinde onun herhangi bir alanla sınırlandırılmadığı, ancak uygulamada çoğunlukla istihdam alanında daha az olarak da eğitim alanında kullanıldığı görülmüştür. Aslında engelli bireylerin istihdamını artırmak için yapılan “işyeri yerleştirmelerinin ve düzenlemelerinin” bir diğer adı artık günümüzde makul uyumlaştırmadır. Degener (2011: 32) de bazı ülkelerin makul uyumlaştırmayı sadece istihdam alanı ile sınırlarken, diğerlerinin sosyal koruma, eğitim ve diğer hizmet alanlarına yaygınlaştırdığına dikkat çekmiştir.

Köken olarak Amerikalı bir kavram olan makul uyumlaştırma, 1990 (yılı) ADA ile tanınmış ve BM EHİS’le birlikte dünya genelinde engellilik politikalarına girmiştir; yani artık bizden biri olma yolundadır. BM EHİS’in 2. maddesinde makul uyumlaştırma⁴⁵ şu şekilde tanımlanmıştır:

“Engellileri insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve düzenlemeleri ifade eder.”

BM EHİS makul uyumlaştırma kavramını “kişi özgürlüğü ve güvenliği, eğitim, çalışma ve istihdam” başlıklarında konuya uygun olarak geniş bir yelpazede ele alarak, onu engellilik konusunda zirveye taşımıştır.

⁴⁵ BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’de makul uyumlaştırma kavramı (reasonable accommodation) “makul düzenleme” olarak çevrilmiştir. Ancak bu çalışmada “makul uyumlaştırma” kavramının kullanımı tercih edilmiştir.

Makul uyumlaştırma iş başvurularının, işe girdikten sonra da işyerlerinin, çalışma şartlarının veya diğer mekânların ihtiyaç doğrultusunda bir bireye uyumlu hale getirilmesidir. Bu görme engelli bireyler için iş ilanının sesle okunması, duyma engelliler için iş görüşmesine işaret dili tercümanı getirilmesi; iş yerlerinde ise bir uyarı etiketinin renginin değiştirilmesi, ya da etikete uyarıcı yazılar yazılması olabileceği gibi, küçük yazıların okunması için bir büyüteç yerleştirilmesi, sesli uyarı sisteminin olması veya basit bir düzenek kurulması da olabilir. Ayrıca mesai saatlerinin ayarlanması da bir makul uyumlaştırmadır.

Makul uyumlaştırma yükümlülüğünün değerlendirmesinde belirli unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlar doğrultusunda makul uyumlaştırmanın reddi veya yapılmaması ayrımcılık olarak değerlendirilir. Bu unsurlar şunlardır (Gül ve Karan, 2011: 12; Karan, 2015: 19):

Makul uyumlaştırma ihtiyacının;

- İşverene veya yetkili kişiye bildirilmesi,
- İşverene aşırı bir yük getirmemesi veya imkânsız olmaması,
- İşle ilgili olması,
- Yerine getirilmesi durumunda ona ihtiyaç duymayan üçüncü kişilerin faaliyetlerini ciddi şekilde zorlaştırmaması gerekir.

Makul uyumlaştırma ihtiyacının karşılanması için onun yasal mevzuatta bir gereklilik olarak tanımlanması ve reddinin bir ayrımcılık olarak tanınması gerekli ve önemlidir. Avrupa Vakıflar Merkezi Engellilerin İnsan Hakları Konsorsiyumu (2010: 5, 6, 11) tarafından yapılan BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin Uygulanmasında Zorluklar ve İyi Örnekler Çalışması'nda makul uyumlaştırmanın reddinin ayrımcılık olarak tanınmamasının BM EHİS'in uygulanmasında önemli zorluklar ortaya çıkardığı belirlenmiştir. Makul uyumlaştırmanın sadece istihdam alanı ile sınırlı olmaması gerektiği vurgulanmıştır. Degener (2011: 33) makul uyumlaştırmanın reddinin ayrımcılık olarak tanımlanmazsa kesişimsel ayrımcılığın kanunda tanınmayabileceğine dikkat çekmiştir:

“Eğer makul uyumlaştırmanın reddi ayrımcılık olarak tanımlanmazsa, erişim ve engel sorunlarını içeren kesişimsel ayrımcılık hukuksuz bir davranış olarak tanınmayacaktır. Eğer hukuk makul uyumlaştırma görevlerini sadece istihdam için

sağlıyorsa, eğitimde ve diğer alanlarda engellilik ve diğer temellerle ilgili kesişimsel ayrımcılık kanun tarafından yasaklanmayabilir” (Degener, 2011: 33).

ABD’de makul uyumlaştırma kavramı toplumda tanınır bir kavramdır. Kavram anlamsal olarak Amerikan toplumunun engelliliği şekillendiren, başta bireysellik ve ayrımcılığa karşı olmak üzere, bağımsız yaşam ve yurttaş hakları, temel değerlerini içinde barındırmaktadır. Golden, Zeitzer ve Bruyère (2014: 93) makul uyumlaştırmanın ABD’de engelli bireylere karşı ayrımcılık yapılmamasında merkezi bir önemi olduğunu vurgulamışlardır. Tek sorun kapitalist mantık ile çelişmesidir. Ancak ABD, geniş engellilik çalışmaları ve ayrımcılık iddialarının takibi ile bu sorunu aşmaya çalışmaktadır. **Türkiye**’ye ithal bir kavram olarak giren makul uyumlaştırma ile ilgili çalışmalar henüz çok yenidir. Türkiye’de engelliliği şekillendiren alt temel kavramlardan olan “muhtaç olana yardım ve güçlü aile bağları” ile herhangi bir ilgisi yoktur. Ancak engelliliği şekillendiren üst temel değerler olan “insan hakları ve ayrımcılığı önleme”yi yansıtan bir kavramdır. Bu nedenle kavram hem kullanım hem de içerik olarak engelli bireylerin özelinde henüz toplumsal anlayışta yer bulamamıştır. Makul uyumlaştırma, ancak, engelliliği şekillendiren üst temel değerlere dair toplumsal bilincin gelişmesi ile Türkiye’de yerleşebilir ve yaşayabilir.

Makul uyumlaştırmanın **ABD**’de yaklaşık 45 yıllık bir geçmişi vardır. Golden, Zeitzer ve Bruyère (2014: 93) makul uyumlaştırmanın tamamıyla yeni bir kavram olmadığını, onun 1973 (yılı) Rehabilitasyon Kanunu’nun engelli bireylerin istihdamını ve katılımını içeren düzenlemelerinin altında ve Yurttaş Hakları Kanunu’nun Başlık 7’inde işçilerin dini riayetlerle ilgili konu hakkında geçtiğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte makul uyumlaştırma kavramının ABD’de engellilikle ilgili tüm çalışmaların ama özellikle de istihdamın temeline yerleşmesine neden olan kanun 1990 yılında yayınlanan ADA’dır. Wooten ve James (2005: 123) ADA’nın iş yerinde engelli bireylere karşı ayrımcılığı yasaklayan ve organizasyonların makul uyumlaştırmalar yapmasını zorunlu kılan ilk kapsamlı medeni haklar kanunu olduğunu belirtmişlerdir. O’Brien (2005: 1, 11, 21, 22, 24, 135) ADA’nın ABD’de onaylanmış en önemli kanun olduğunu ve onun bu öneminin “makul uyumlaştırma” koşullarından geldiğini belirtmiştir. Ona göre ADA’nın işyeri uyumlaştırması “devrimci istihdam koşulları” içermektedir. İş yeri uyumlaştırmalarının bireylerin ihtiyaçlarına uygun olarak her türden olabileceğini belirtmiştir. Böylece benzer yeti yitimlerine sahip bireyler farklı makul uyumlaştırmalar talep edebilir. “Her ‘beden’

eşsizdir”. Örneğin; okuma ya da yazma zorluğu çeken birey için uygun bir alet, iş koşullarının değiştirilmesi, vardiya değişikliği gibi çeşitli uyumlaştırmalar söz konusu olabilir. Kanunun istihdam koşulları ile ilgili olarak belirli bir sınıflandırma kullanmadığı, sadece her bir bireyin bireysel değerlendirilmesinin esas alındığını vurgulamıştır. Önemli olanın işveren ile çalışanın karşılıklı etkileşim içerisinde hangi makul uyumlaştırmaların gerekli olduğuna karar vermesi olduğunu belirtmiştir. O’Brien ADA’nın makul uyumlaştırmadaki en önemli özelliğinin karşılıklı etkileşim süreci ile çalışana işyerinde güç vermesi olduğunu belirtmiştir. Çünkü bu durum işverenin imtiyazlı gücünü sarsmaktadır. ABD’de “makul uyumlaştırma”nın iş yerinde uygulanması gereken bir hak olduğuna dikkat çeken Rimmerman (2013: 90) ise onun ADA Değişiklikleri Kanunu’nun bir parçası olduğunu ve engelli insanların istihdamındaki bariyerleri kaldırmak için düzenlendiğini belirtmiştir.

Türkiye’de ise makul uyumlaştırma kavramının yaklaşık yedi yıllık bir geçmişi vardır. Kavram Türkiye’nin yasal literatürüne ilk olarak 2009 yılında BM EHİS ile birlikte girmiştir. Ayrıca Engelliler Hakkında Kanun’da 6 Şubat 2014 tarihinde yapılan değişiklikle “Tanımlar”ın yer aldığı 3. Maddesinin (j) bendinde makul uyumlaştırma kavramı “makul düzenleme” adı ile tanımlanmıştır:

“Engellilerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve tedbirleri ifade eder.”

Böyle bir tanımlama ile ilk kez Türkiye’nin kendi milli hukukunda makul uyumlaştırma kavramına yer verilerek farklı bir ayrımcılık durumu ifade edilmiştir. Kanun’un ayrımcılığı konu alan Madde 4/A’sında “Eşitliği sağlamak ve ayrımcılığı ortadan kaldırmak üzere engellilere yönelik makul düzenlemelerin yapılması için gerekli tedbirler alınır.” denilerek makul uyumlaştırmaların yapılmasının engelli bireylere yönelik ayrımcılığı ortadan kaldıracağı belirtilmiştir. Kanunun istihdamla ilgili 14. maddesinde ise sorumlu olan kurum, kuruluş ve işverenlerin çalışan veya iş başvurusunda bulunan bireyler için makul uyumlaştırma yapmasının zorunlu olduğu belirtilmiştir. Ancak bu ifadelerde makul uyumlaştırma yapılmaması bir ayrımcılık olarak tanınmamıştır. 2016 tarihli 6701 No’lu İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu’nun 2. maddesinin “i” bendinde engelli bireyler üzerinden “makul düzenleme” kavramı da tanımlanmıştır. Kanunu’nun 4. Maddesinde ise “makul düzenleme yapmama”nın bir ayrımcılık türü

olduğu belirtilmiştir. Böylece Türkiye'nin insan haklarına ve eşitliğe dair ilk temel ve genel kanunun da makul uyumlaştırmanın reddi bir ayrımcılık olarak tanımlanmıştır. Bu durum konu hakkında büyük bir gelişmedir. Konunun takibi ve kavramın anlaşılması için çalışmaların yapılması gereklidir.

Makul uyumlaştırma kavramı **Amerikan bireyciliğinin** istihdamda nasıl bir belirdiğini ve nasıl sağlanmaya çalışıldığını göstermektedir. Çünkü kavram tamamıyla “bireysel ihtiyaca” odaklanmaktadır. Çok sayıda makul uyumlaştırmanın yapılabileceğini belirten Hardman, Drew ve Egan (2006: 15) da bu durumun engelli bireyin ihtiyacına ve işine bağlı olduğuna dikkat çekmişlerdir. Engelli bireyin herhangi bir zamanda (işe başladığında, işe başladıktan sonra) makul uyumlaştırma isteyebileceğini ve de makul uyumlaştırma hakkında işvereni ile görüşebileceğini ifade etmişlerdir. Böylesine güçlü bir bireycilik vurgusu olan kavramın **Türkiye’de** hayata geçirilmesinde birçok kültürel ve tutumsal sorunlarla karşılaşılacaktır. Türkiye’de makul uyumlaştırmanın içerdiği anlamı kısmen içinde barındıran “iş yeri düzenlemeleri” kavramının kullanıldığını görmekteyiz. Bu düzenlemelerin mantığında yapılan çalışmaların bir kişiyi değil, genel durumu dikkate alması vardır.

ABD’de ise engelliliğe dair çalışmalar makul uyumlaştırmaya değinmeden ele alınamamaktadır. Türkiye’de ise engelliliği ele alan çalışmalarda makul uyumlaştırma kavramı görülmemektedir. Üstelik böyle bir toplumsal bilincin yerleşebilmesi için Türkiye’de engellilikle ilgili üst temel değerlerden olan “ayrımcılığa karşı olmanın” ya da böyle bir fikrin tabana yayılması gereklidir. Asıl olan sosyo-kültürel değerlerle uyumlu bir politika hazırlanmasıdır.

3.2.5. ABD’de Engellilikle İlgili Temel Yasal Düzenlemeler ve Uygulamaları

ABD’de engellilikle ilgili temel yasal düzenlemeler arasında “1973 (yılı) Rehabilitasyon Kanunu’nun 504. Bölümü, 1975 (yılı) Engelli Bireylerin Eğitim Kanunu⁴⁶, 1988 (yılı)

⁴⁶İlk defa 1975 yılında yayınlanan kanunun ilk adı “Tüm Özürlü Çocuklar İçin Eğitim Kanunu”dur, ancak kanun 1990 yılında isim değişikliğine uğramış ve “Engelli Bireylerin Eğitimi Kanunu (The Individuals with Disabilities Education Act [IDEA])” adını almıştır. Bu kanunun içeriğinde 1997 yılında (IDEA’97) ve 2004 yılında (IDEA’04) değişikliğe gidilmiştir.

Adil Konut Değişikliği Kanunu, 1990 (yılı) Amerikan Engelliler Kanunu⁴⁷” yer almaktadır.

ABD’nin engellilik hukuku içerisinde BM EHİS yer almamaktadır. Rimmerman (2013: 131, 132) ABD’nin engellilik hukukunun BM EHİS’in amaçlarındaki genel terimler ile tutarlı olduğunu, ancak ABD kanununun ve politikasının “mesleki eğitim, pozitif ayrımcılık, kotalar ve iş retleri gibi eşitlik ölçümlerinden yoksun olduğunu” belirtmiştir. ABD 30 Temmuz 2009’da BM EHİS’i sadece imzalamıştır, onaylamamıştır (UN Enable, t.y.).

ABD’de engelli bireylerin sivil haklarını koruyan ilk federal kanun **1973 yılı Rehabilitasyon Kanunu’nun 504. Bölümü**’dür (Hardman, Drew ve Egan, 2006: 11; Parker-Harris, Heller ve Schindler, 2012: 25; Women’s Bureau, US Department of Labor, 2015: 1). 504. Bölüm federal kurumlar tarafından yönetilen programlarda, federal mali destek alan programlarda, federal istihdamlarda ve federal yüklenicilerin istihdam uygulamalarında engellilik temelli ayrımcılığı yasaklamaktadır (Women’s Bureau, US Department of Labor, 2015: 1; Froschl, Rubin ve Sprung, 1999: 1). Ayrıca, engelli birey olarak kabul edilenlerin hiçbirisi federal mali yardım alan herhangi bir program altında dışlanamaz, yardım alması reddedilemez ya da ayrımcılığa maruz kalmaz (Parker-Harris, Heller ve Schindler, 2012: 25). Bu kanun ABD’de istihdamda engellilik temelli ayrımcılığı yasaklayan ilk kanundur. Kanun engelli kadınların yaşadığı çoklu/kesişimsel dezavantajlı duruma ilişkin herhangi bir göndermede bulunmamakla birlikte, engelli bireylerin haklarının ilerletilmesinde ve toplumsal farkındalık oluşmasında önemli bir katkı sağlamıştır.

ABD’nin engellilikle ilgili diğer ulusal kanunu ise **1975 (yılı) Engelli Bireylerin Eğitimi Kanunu’dur (IDEA)**. IDEA ile ABD’de engelli bireylerin eğitiminde farklı bir boyut açılmıştır. Özellikle IDEA’nın engelli öğrenciler için bireyselleştirilmiş eğitim programını zorunlu tutması zamanının en önemli gelişmesidir. Bu kanun 1997 (IDEA’97) ve 2004 (IDEA’04) yıllarında temel hususlarında değişikliğe uğramıştır. Brault (2011: 1)

⁴⁷ 1990 (yılı) Amerikan Engelliler Kanunu 2008 yılında değişikliğe uğramıştır: 2008 (yılı) Amerikan Engelliler Kanunu Değişiklikleri Kanunu’nu (ADA Değişiklikleri Kanunu) (American with Disabilities Act Amendments Act of 2008).

IDEA'nın federal fon kabul eden tüm kamu okullarının fiziksel ve ruhsal engelli çocukların okullara eşit erişimlerinin sağlanmasını zorunlu kıldığını belirtmiştir.

IDEA'97'de dikkat çeken husus engelli tanımının geniş olması ve onun kesin olarak biyolojik terimlerle tanımlanmamasıdır. Bu genişlik içerisinde sadece yaygın olarak düşünülen engellilik türleri değil, aynı zamanda kronik hastalıklar ve sağlık problemleri de ele alınmıştır (Asch, Rouso ve Jefferies, 2001: 20). 1997'deki değişiklik ile ana araç olarak çocuğun genel müfredata katılımını ve oradaki ilerlemesini artırmak için odak nokta öğrenme ve öğretmenin ilerlemesinden bireyselleştirilmiş Eğitim Programı'na (Individualized Education Program) doğru çevrilmiştir (Women's Educational Equity Act Resource Center, 1999: 5).

Brault (2011: 1) uygun kamu eğitiminin 3-21 yaş arası engelli çocuklar da dâhil tüm çocuklara sağlanmasının daha da netleştirilmesi için 2004 yılında kanunda değişikliğe gidildiğini belirtmiştir. Böylece yapılan değişiklikle **IDEA'04**⁴⁸'te uygun olan tüm öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanması için kamu okullarının özel eğitimi sağlaması ve eğitim deneyimlerinin yararı için almaları gereken herhangi bir ilgili hizmeti⁴⁹ vermesi şart koşulmuştur (Hardman, Drew ve Egan, 2006: 30). Ancak bir çocuğun IDEA'nın altında özel eğitime ihtiyaç duyan kişi olarak belirlenebilmesi için sadece engellilik durumunun değil, eğitimsel ihtiyaçlarının da değerlendirilmesi gerekir (Brault, 2011: 1).

IDEA'04 (2004) birkaç önemli değere sahiptir. Bunlar; “bedava ve uygun kamu eğitimi; ayrımcı olmayan ve çok disiplinli değerlendirme, anne babanın kararlara katılımı; bireyselleştirilmiş eğitim programı; en az sınırlandırılmış çevrede eğitim”dir. İşte tüm bu değerler ABD'de özel eğitim ihtiyacı öğrencinin belirlenmesinden, onun bu ihtiyacının karşılanmasına kadar her süreçte aktiftirler ve öğrencinin en üstün yararına odaklanmaktadır. Tüm bu değerlerin geniş açılımlı açıklamaları mevcuttur; ancak çalışmamızın konusu açısından bu derece geniş açıklamalara bu başlık altında ihtiyaç yoktur. Burada önemli olan IDEA'nın son değişiklikleri ile birlikte engelli öğrencilerin

⁴⁸ IDEA'04'ün tam adı “2004 yılı Engelli Bireylerin Eğitimi İlerletme Kanunu”dur. (The Individuals with Disabilities Education Improvement Act of 2004 [IDEIA veya IDEA'04]).

⁴⁹ Yücesoy-Özkan ve Kaya (2013: 124) IDEA'04'deki özel eğitimle ilgili hizmetlerin okullarda ücretsiz bir şekilde sağlandığını belirterek, ilgili hizmetleri şu şekilde sıralamışlardır: “(a) ulaşım, (b) dil ve konuşma terapisi, (c) odyoloji hizmetleri, (d) tercümanlık hizmetleri, (e) psikolojik hizmetler, (f) fizyoterapi ve iş- uğraşı terapisi, (g) rekreasyon, (h) sosyal hizmetler, (i) hemşirelik hizmetleri, (j) danışmanlık hizmetleri, (k) oryantasyon ve hareket hizmetleri ve (l) tıbbi hizmetler”

toplumsal cinsiyet ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulmasını şart koşup koşmadığıdır. IDEA'04 incelendiğinde buna dair bir göstergeye rastlanmamıştır. Bu kanunun her bir engelli çocuk için en az kısıtlanmış ve en çok bütünleştirilmiş bir çevrede, bedava ve bireye uygun kamu eğitimi için çağrıda bulunduğunu aktaran Rimmerman (2013: 21) hem rehabilitasyon hem de eğitim konularındaki önemli yasal ilerlemelere rağmen, ABD'de engelli bireylerin geniş sivil haklar elde etmek için 1990 yılını beklediklerini ifade etmiştir.

1988 (yılı) Adil Konut Değişikliği Kanunu engelli bireylere kiraladıkları evde makul değişiklikler (banyoda tutunma yerleri gibi) yapma, konut kurallarında değişiklik (evcil hayvanların eve alınma yasağı olan yerde rehber köpeği eve alma gibi) yapma hakkı tanımaktadır. Ayrıca bu kanun çoklu aile yapılarında ortak kullanım alanlarının ve evlerin girişlerinin engelli bireylerin erişimine uygun hale getirilmesini zorunlu tutmaktadır (Parker-Harris, Heller ve Schindler, 2012: 25). Böylece engelli bireylerin oturdukları konutların erişilebilir hale getirilmesinde yasal yaptırım uygulanabilmektedir. Özellikle apartmanlara erişimlerin sağlanmasında, diğer sakinlerin onayına gerek olmamaktadır.

ABD'nin engellilikle ilgili en tanınmış kanunu **1990 (yılı) Amerikan Engelliler Kanunu**'dur (**the Americans with Disabilities Act of 1990 [ADA]**). Başkan George H. W. Bush tarafında imzalanan ADA, ABD'deki en kapsamlı engelli hakları kanunudur. Hem iki partinin üyelerinin çoğunluğu (377-28) hem de ABD Temsilciler Meclisi'nin ve ABD Senatosu'nun çoğunluğu (91-6) tarafından 1990 yılında onaylanmıştır (Scotch, 2000: 213). ADA'nın ileri sürdüğü şartlar 1994'ün Temmuz ayında tüm ABD'de geçerli olmuştur (Collins ve Valentine, 2003: 32).

Araştırmacılar (Gamst, Liang ve Der-Karabetian, 2011: 474, 475; Rimmerman, 2013: 21, 103) ADA'nın engelli hakları tarihinde engelli bireyler için bir “dönüm noktası” olduğunda hem fikirdirler. ADA'nın yurt dışında da önemli etkileri vardır. Örneğin; yazarlar (Yelçe, Ensari ve Burat, 2013: 21; Singleton ve diğerleri, 2002: 5) ADA'nın diğer ülkelerdeki ayrımcılık karşıtı kanunlara öncülük ettiğini, engellilik ayrımcılığına dair yasaların hem pratikte hem de sosyal olarak yararlı olduğuna dair mesaj gönderdiğini belirtmişlerdir. Rimmerman (2013:107) ise ADA'nın BM EHİS'E ilham veren çalışmalardan bir olarak görüldüğünü ifade etmiştir.

Bir kanun olarak ADA'nın hem hukuksal hem de teorik zemini vardır. ADA'nın hukuki zemini 1973 (yılı) Rehabilitasyon Kanunu'nun 504. Bölümü'ne dayanmaktadır (Hardman, Drew ve Egan, 2006: 11; Hanley-Maxwell ve Collet-Klingenberg, 2011: 22, 23; Singleton ve diğerleri, 2002: 4). Onun teorik zemini, engelli bireylerin sosyal ve ekonomik durumlarını ve dezavantajlılıklarını sosyo-politik bir yaklaşımla değerlendirdiği için, engelliliğin azınlık grubu modeline⁵⁰ dayanmaktadır (Schriner ve Scotch, 2001, Disability and Institutional Change: A Human Variation Perspective on Overcoming Oppression bölümü, ¶ 4, Disability and Institutional Change bölümü, ¶ 1).

ADA ABD'nin “ayrımcılığa karşı olma” sosyo-kültürel değeri üzerine temellendirilmiştir. ABD Kongresi ADA'nın “bulgular” bölümünde ABD'deki engelli bireylerin durumlarını anlatırken onların topluma katılmasının önündeki temel bariyerin “ayrımcılık” olduğuna vurguda bulunmuştur: “Bir engeli olanlar ya da bir engele sahip olarak kabul edilenler ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. ... engelli bireylere karşı ayrımcılık ciddi ve yaygın bir sosyal problem olarak devam etmektedir. ... engellilik nedeniyle ayrımcılık yaşayanların böyle bir ayrımcılığın tazminatı için hiçbir yasal müracaat kaynağı yoktur” (Sec. 12101).

ADA'ya ait tüm bu olumlu özelliklere rağmen, onun eleştirilen yanları da olmuştur. Aslında ADA'ya yönelik eleştirilerin temelinde onun “geniş ve kapsamlı engellilik tanımı” yer almaktadır. ABD'nin toplumsal yapısı gereği bir ayrımcılık kanunu yürürlüğe girdikten sonra onun uygulanması çeşitli davalar aracılığıyla takip edilmektedir. Bu davalarda ADA'nın geniş engellilik tanımının mahkemelerce daraltılmaya çalışıldığı görülmüştür. İşte ADA üzerindeki bu daraltmalar onun 2008 yılında değişikliğe uğramasına neden olmuştur.

25 Eylül 2008 tarihinde Başkan George W. Bush **2008 (yılı) Amerikan Engelliler Kanunu Değişiklikleri Kanunu**'nu (**ADA Değişiklikleri Kanunu**) (**American with Disabilities Act Amendments Act of 2008**) imzalamıştır. ADA Değişiklikleri Kanunu'nun “bulgular ve amaçlar” bölümlerinde bu davalardan bazılarının yorumlarına

⁵⁰ Sosyal modelin bir çeşit ABD versiyonu olan engelliliğin azınlık grubu modelinin temelleri Hahn (1895) tarafından atılmıştır. Bu model ABD'deki engellilik çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Bu modelin temel varsayımını Scotch (2000: 214, 215) şu şekilde özetlemiştir: Engelli bireylerin fırsatlara erişimini engelleyen sahip oldukları yeti yitimleri değil, ayrımcı pratiklere sahip olan çevredir. Engelli bireyler yapısal sosyal çevrenin baskılarıyla ötekileştirilmektedirler.

açık bir şekilde göndermede bulunulmuştur ve bu durum gerekçe gösterilmiştir (Pub. L. 110-325, § 2, Sec. 12101). Kanun, çok sayıda Yüksek Mahkeme kararlarındaki bulguları reddederek, engellilik tanımındaki kısıtlamalarda önemli değişiklikler yapmıştır. 2008 (yılı) ADA Değişiklikleri Kanunu'nda engellilik kavramı şu şekilde tanımlanmış ve açıklanmıştır (Sec. 12102):

1) Bir bireye istinaden engellilik⁵¹:

(A) bir bireyin temel yaşam aktivitelerinden bir veya daha fazlasını ciddi anlamda sınırlayan bir fiziksel ya da zihinsel yeti yitimi;

(B) böyle bir yeti yitimi kaydı olan; ya da

(C) böyle bir yeti yitimine sahip olarak kabul edilendir.

Bu tanımdaki en dikkat çeken husus “yeti yitimine sahip olarak kabul edilmek” ifadesidir. İşte bir birey herhangi bir yeti yitimin onun temel bir yaşam aktivitesini sınırlayıp sınırlamadığına bakmaksızın ADA'da yasaklanan bir eyleme maruz kalıyorsa bir yeti yitimine sahip olarak kabul edilir (Sec. 12102).

Yukarıda verilen engellilik tanımına bakıldığında tanımın çok geniş bir yelpazeyi ele aldığı görülmektedir. Birçok yazar ADA'nın engelli tanımının geniş olduğunu, sadece yaygın olarak düşünülen engellilikleri değil, aynı zamanda kronik hastalıkları (diyabet, kronik yorgunluk sendromu, sırt ağrısı, sinir başı sendromu) ve sağlık problemlerini (ciddi yüz yaraları, cilt hastalıkları, obezite) de içerdiğini belirtmişlerdir (Asch, Rousso ve Jefferies, 2001: 20; Gamst, Liang ve Der-Karabetian, 2011: 474; Davis, 2011: 512; O'Brien, 2005: 5). Hardman, Drew ve Egan'ın (2006: 48) bildirdiğine göre ADA engellilik tanımı içerisine HIV enfeksiyonu, kalp rahatsızlığı, ilaç bağımlısı ve alkolik olanlar da girmektedir. Engelliliğin böylesine geniş olarak tanımlanmasını olumlu bulanlar olduğu gibi, bu durumu olumsuz olarak değerlendirenler de olmuştur. O'Brien

⁵¹ Golden, Zeitzer ve Bruyère (2014: 93) ADA'nın engellilik tanımının temelini 1973 yılı Rehabilitasyon Kanunu'nun 504. Bölümünden aldığını belirtmişlerdir. Asch ve Fine (1988: 6) ise çalışmalarında 1973 (yılı) Rehabilitasyon Kanunu'nun değiştirilmiş (Kamu Hukuku 93-112) halinin 7. Bölüm'ünde “özürlü bireyin” (handicapped individual) şu şekilde tanımlandığını aktarmışlardır: (1) Fiziksel ve zihinsel yeti yitimlerinin bireyin temel yaşam aktivitelerinden birini ya da daha fazlasının ciddi anlamda sınırladığı herhangi bir kimse; (2) böyle bir yeti yitimine dair kaydı olan; (3) böyle bir yeti yitimine sahipmiş olarak kabul edilen kişidir. Görüldüğü gibi 2008 (yılı) ADA Kanunu Değişiklikleri Kanunu'ndaki engellilik tanımı ile 1973 (yılı) Rehabilitasyon Kanunu'ndaki özürlü birey tanımı bire bir aynı şeyi ifade etmektedir. Ayrıca Asch ve Fine (1988: 6) bu tanımın geniş ve kapsamlı olduğuna dikkat çekmişlerdir.

(2005: 5) çalışmasında ADA'nın geniş engellilik tanımını olumlu bularak, böyle bir tanımın engelli bireylerin karşılaştığı damgalamanın ve önyargının azaltılmasına yardım edebileceğini belirtmiştir. ADA'nın geniş engellilik tanımının olumsuz olarak nitelendirilmesindeki en önemli vurgu ise; ABD'deki çeşitli mahkeme kararlarında engelliliğin dar bir şekilde yorumlanmaya çalışılmasında yatmaktadır. Scotch (2000: 213) ADA esas alınarak oluşturulmuş şikâyet dosyalarının takibinin ADA'nın uygulanmasından sorumlu kurumlar⁵² ve mahkemeler tarafından gerçekleştirildiğini belirtmiştir.

ADA Değişiklikleri Kanunu ile ADA'nın altında koruma arayan bireylerin ADA'nın manası içinde bir engelliliğe sahip olduğunu göstermesi kolaylaşmıştır (Rimmerman, 2013: 112). Zaten ADA Değişiklikleri Kanunu'nun amacının daha önce ADA'nın koruması altına girmeyen bireylerin de korunmasını sağlamaktır (Golden, Zeitzer ve Bruyère, 2014: 90). 2008 (yılı) ADA Değişiklikleri Kanunu 1 Ocak 2009 yılında yürürlüğe girmiştir. 1990 yılında kamu hukuku formatında yasalaşan ADA yeniden düzenlenerek Birleşik Devletler Kanunnamesi olarak yayınlanmıştır. Bu nedenle ADA başlıklara ve bölümlere ayrılarak sınıflandırılmıştır⁵³.

ADA ayrımcılık konusunda öncelikle engelli bireyleri korumanın yanında diğer dezavantajlı gruplara da içine almaktadır. Örneğin; Rimmerman (2013: 104) kanunun diğer grupların ırk, cinsiyet, milli köken ve din temelinde sahip olduğu benzer sivil hakları engelli insanlar için genişlettiğini ifade etmiştir. Aslında bu genişliğin diğer grupları da içine aldığını yani “ADA'nın kadınları, ırksal, etnik ve dini azınlıkları korumak için federal hükümet tarafından teklif edilen bir yurttaşlık hakları kanunu olduğunu” (2013: 106) belirtmiştir. Golden, Zeitzer ve Bruyère (2014: 92) de ADA'nın engelliliği içermek için “ırk, cinsiyet, din, milli köken” temelindeki ayrımcılıklara karşı yasakları genişlettiğine dikkat çekmişlerdir. O'Brien (2005: 5) ise “ADA'nın hem engelli bireylere hem de kadınlara işyerini insancılaştırmanın yeni bir manasını teklif ettiğini” belirtmiştir. Armstrong ve diğerleri (2011: 19) ADA'nın başarılı olması için toplumsal cinsiyeti temel

⁵² Bu kurumlardan biri de ADA'nın “İstihdamı” konu alan Başlık 1'i altında yapılan şikâyet dosyalarının ele alındığı Eşit İstihdam Fırsatı Komisyonu'dur (EEOC). Detaylı bilgi için bkz. sy.: 153.

⁵³ ADA'nın temel şartları 5 başlık altında ele alınmaktadır: Başlık 1: İstihdam; Başlık 2: Kamu Hizmetleri; Başlık 3: Kamu Uyumlaştırmaları ve Ticari Tesisler; Başlık 4: Telekomünikasyon; Başlık 5: Diğer Muhtelif Alanlarla İlgili Düzenlemeler (Miscellaneous). Çalışmamız açısından sadece istihdamla ilgili olan “Başlık 1”e değinilmiştir. Bkz. sy.: 201.

alan bir bakış açısının önemli olduğunu vurgulamışlardır. Ancak böyle bir bakış açısıyla, rehabilitasyon çalışanlarının kariyer planlamada, iş yeri desteklerinde ve erkek ve kadın hizmet alıcıların istihdam ayrımcılığı deneyimini farklılaştıran özel faktörlerde değişiklik yaparak uygun hale getirebileceklerini belirtmişlerdir. Buradan ADA'nın direkt olarak engelli kadınlara ve dolayısıyla kesişimselliğe dair bir vurgusu olmamasına rağmen, diğer dezavantajlı grupları içermesi açısından çok yönlü bir bakış açısına sahip olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.6. Türkiye’de Engellilikle İlgili Temel Yasal Düzenlemeler ve Uygulamaları

Türkiye’de engellilikle ilgili yasal kanuni düzenlemeler arasında “06.06.1997 tarihli 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 01.07.2005 tarihli 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun, 18.12.2008 tarihli 5825 sayılı BM Engelli Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun” yer almaktadır.

Türkiye’de engelli bireylerin eğitimi, yani özel eğitimi esas alan ilk temel düzenlemeler 06.06.1997 tarihli 573 sayılı **Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname** ile karara bağlanmıştır. Burada özel eğitim alabilmek için tanılamaya, erken çocukluk dönemi eğitime, bireyselleştirilmiş eğitim planına, ailelerin aktif rol alması gerektiğine, kaynaştırma eğitime, mesleki eğitime, değerlendirmeye değinilmiştir. İllerde özel eğitim rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri biriminin ve destek olarak rehberlik ve araştırma merkezlerinin kurulmasına karar verilmiştir. Bu merkezler engelli öğrencileri tanılama, inceleme ve yerleştirmeden ve takipten sorumludur. Doğrudan engelli bireylerle ilgili bir kanun olmasa da 14.06.1973 tarihli 1789 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nda da engellilikle ilgili maddelere yer verilmiştir. Kanunun 4. Maddesinde eğitim kurumlarının engelli bireylere açık olduğu kabul edilmiştir. 8. Maddesinde ise “Özel eğitime ve korunmaya muhtaç çocukları yetiştirmek için özel tedbir alınır” denmiştir.

Türkiye’nin engellilikle ilgili ilk ulusal kanunu 01.07.2005 tarihli 5378 sayılı **Engelliler Hakkında Kanun**⁵⁴’dur. Kanunda başlangıçta “engelli” kavramı yerine “özürlü” kavramı geçmekte ve kişiyi bireysel yeti yitiminden dolayı, toplumsal yaşama uyum

⁵⁴ Kanun, ilk yürürlüğe girdiğinde “Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” olarak adlandırılmıştır. 6 Şubat 2014 tarihli değişiklikle kanunun adı “Engelliler Hakkında Kanun” olarak değiştirilmiştir.

mevzuattır. Sözleşmenin “Giriş” kısmında engelli bireylerin çeşitliliğinin kabul edildiği; onların farklı temellerde (ırk, cinsiyet, dil, din gibi) ayrımcılığa maruz kalabildiği; engelli kadınların ve kızların şiddete karşı büyük bir risk altında oldukları; engelliliğe cinsiyet perspektifinin eklenmesi gerektiği belirtilmiştir. Sözleşme eğitimden istihdama adaletten sağlığa heme hemen bütün toplumsal alanlarda engelli bireylere yönelik her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına yönelik düzenlemeler içermektedir. Sözleşmenin genel yükümlülüklerinin yer aldığı 4. maddesinin (e) bendinde “Kişiler, örgütler veya özel teşebbüsler engelliliğe dayalı ayrımcı uygulamalarını engellemek için gerekli tüm tedbirleri almayı taahhüt eder” denilmektedir. Ayrımcılık yapılmaması ve eşitliğin konu alındığı 5. maddede ise şu hüküm yer almaktadır: “2. Taraf Devletler engelliliğe dayalı her tür ayrımcılığı yasaklar ve engellilerin herhangi bir nedene dayalı ayrımcılığa karşı eşit ve etkin bir şekilde korunmasını güvence altına alır.” Sözleşmenin 6. maddesinde ise engelli kadınların çok yönlü ayrımcılığa maruz kaldığı kabul edilmiştir. Böylece ilk kez engelli kadınların çoklu ayrımcılığa uğradığı resmi bir belgede yer almıştır.

Türkiye’de engellilere ilişkin temel yasal mevzuatta toplumsal cinsiyet bakış açısının olup olmadığını araştırdıkları çalışmalarında Abay ve Kahraman-Güloğlu (2015: 435) BM EHİS’te sadece 6. Maddede engelli kadınların durumuna değinilmediğini, Sözleşmenin genelinde toplumsal cinsiyet vurgusunun diğer yasal düzenlemelere oranla çok daha fazla olduğunu belirtmişlerdir. Bu açıdan BM EHİS’in anlamı büyüktür. Engelliliğe dair uluslararası bir çalışmada engelli kadınların görünür hale gelmesini sağlamıştır ve engelliğin yanında toplumsal cinsiyetin de engelli kadınlar açısından önemli bir dezavantaj olduğuna vurguda bulunmuştur.

BM EHİS’in Türkiye tarafından onaylanıp, iç hukukun bir parçası haline getirilmesinden sonra Türkiye’de engelliliğe dair yapılan çalışmalarda BM EHİS’te geçen yükümlülüklerin yerine getirilme çabası görülmektedir. Bu bir çaba ile birlikte Türkiye’de BM EHİS’in tüm alanların yaşama geçirilebilmesi için bir üst kuruma ihtiyaç vardır. Böyle bir kurumda kamu, yerel ve sivil toplum kuruluşlarının ortak çalışması istenilen şey olmalıdır. Türkiye’de engelliliği şekillendiren “ayrımcılığı önleme” üst toplumsal değeri ile “muhtaç olana yardım” alt toplumsal değeri arasındaki çelişkinin çözülebilmesi içinde böyle bir kurumun çalışması gereklidir.

Menda, Balkan ve Berktaş (2013: 11) yasal düzenlemelere rağmen Türkiye’de engellilik alanında uygulamada aksaklıklar yaşandığına işaret etmişlerdir. Kanunların yaşama geçirilmesi konusunda Türkiye’de ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu yaşanan sıkıntıların başında kanunların güncel olarak engelliliği şekillendiren üst sosyo-kültürel değerler olan insan hakları ve ayrımcılığı önleme ekseninde şekillenmesi ve bunlar hakkında toplumsal yaşamda yeterli bilinç düzeyine erişilememesi yatmaktadır. Diğer bir sıkıntı ise kanunlar hazırlanırken, onların uygulanması sırasındaki gereken iş birliği üzerinde yeterince çalışılmaması ve hem engelli bireylerin hem de engelsiz bireylerin konu hakkındaki bilgi eksiklikleridir. Türkiye’de engelli kadınlarla ilgili kısıtlı çalışmalar önemli bir çoğunlukla engelliler mevzuatı üzerinden yürümektedir. Ancak Şişman’ın (2011: 171) da belirttiği gibi Türkiye’de engellilerle ilgili mevzuatta bir dağınıklık söz konusudur.

3.2.7. ABD’nin Engellilikle İlgili Şemsiye Kurumu

ABD’de engellilikle ilgili ulusal düzeyde çalışmalar yürüten temel iki kurum bulunmaktadır: Ulusal Engellilik Konseyi (National Council on Disability) ve Ulusal Engellilik, Bağımsız Yaşam ve Rehabilitasyon Araştırma Enstitüsü (The National Institute on Disability, Independent Living and Rehabilitation Research).

1978’de engellilik politikası hakkında liderlik yapmak üzere kurulmuş olan **Ulusal Engellilik Konseyi** bağımsız bir federal kurumdur. Hukuki temeli, engelli bireylerin sivil haklarını ayrımcılığa karşı durarak koruyan ilk ABD kanunu olan, 1973 (yılı) Rehabilitasyon Kanunu’na dayanmaktadır (National Council on Disability, t.y., About Us - History of NCD bölümü). Konsey engelli bireylerin toplumsal yaşamın her alanına tam katılımını hedefleyen çalışmalar yürütmektedir. Konseyin çalışma alanları arasında ise şunlar yer almaktadır: “BM EHİS; yurttaş hakları; kültürel çeşitlilik; eğitim; acil durum yönetimi; istihdam; mali yardım ve girişimler; sağlık bakımı; konutlaşma; uluslararası çalışmalar; uzun dönemli hizmetler ve destek; teknoloji; ulaşım; gençlik bakış açısı” (National Council on Disability, t.y., About Us bölümü). Konseyin çalışma alanları arasında BM EHİS’in olması dikkat çekicidir. ABD’nin federal yönetim yapısı gereği BM EHİS’i 2009 yılında sadece imzalanmış, ancak onaylanmamıştır. Buna rağmen Konsey BM EHİS’le ilgili çok yoğun çalışmalar yapmaktadır. ABD Senatosu 113. ABD Meclisi’nde BM EHİS’in onaylanmasını beklediğini belirtmektedir (National Council on Disability, t.y., CRPD Bölümü, ¶ 1).

ABD’de engelli bireylerin toplumsal hayata tam katılımlarında ve fırsat eşitliğine sahip olmalarında Ulusal Engellilik Konseyi’nin uluslararası seviyede eşsiz bir rolü vardır. Konsey, çalışma alanı içerisine insan hakları ile ilgili konuları da dâhil ederek, çalışma alanını genişletmiştir (Bristo, 1998: 30, 31). ABD Ulusal Engellilik Konseyi her yıl düzenli olarak ABD Başkanı’na ve ilgili Kongre’nin uygun olan komitesine sunulmak üzere “Ulusal Engellilik Politikası: İlerleme Raporu” başlıklı bir yayın hazırlamaktadır. Bu yayın ile engelli bireylerin politikalarda, programlarda ve uygulamalarda garanti edilen eşit fırsatları; ekonomik olarak kendine yeterliliği ve bağımsız yaşamı ve de yaşamın bütün alanlarında dâhil olmayı ve bütünleşmeyi kazanıp kazanamadıkları değerlendirilmektedir. Engelli bireylerin durumlarını ortaya koymak için Ulusal Engellilik Konseyi, kamudan, engelli bireylerle ilgili olarak çalışan sivil toplum kuruluşlarından ve diğer kurumlardan çeşitli bilgiler toplamaktadır (National Council on Disability, t.y., Progress Reports bölümü, ¶ 1, 2). Konsey düzenli olarak yayınladığı yıllık “Ulusal Engellilik Politikası: İlerleme Raporu”nda engellilikle ilgili güncel olaylara da değinmektedir. Böylece engellilik hakkında hem kamu yönetimini hem sivil toplum kuruluşlarını hem de akademisyenleri yönlendirici etkisi vardır. Örneğin; Ulusal Engellilik Konseyi 2015 yılında yayınladığı İlerleme Raporu’nda ABD’nin temel engellilik kanunu olan ADA’nın 25. Yılı kutlaması nedeniyle beş tane spesifik eyalete (Nebraska, Minnesota, Massachusetts, New York ve Texas) ve yerel yönetimlerine odaklanarak ADA’nın eyaletlerde nasıl hayata geçirildiğini ele almıştır. Ayrıca gelecek 25 yıl içinde Konsey’in nasıl bir vizyonu olacağını açıklamıştır (National Council on Disability, 2015, ¶ 1, 2).

ABD’de engellilikle ilgili çalışmaları planlayan bir diğer ulusal kurum ise “**Ulusal Engellilik, Bağımsız Yaşam ve Rehabilitasyon Araştırma Enstitüsü**”dür (The National Institute on Disability, Independent Living and Rehabilitation Research [NIDILRR]). Bu Enstitü engellilik ve rehabilitasyon ile ilgili bilgi üretmek ve üretilen bilginin alanda kullanılmasını sağlamak üzere hibe başvurusunda bulunanlara federal hükümet fonunu sağlamaktadır. NIDILRR engelli bireylerin toplumda seçmiş oldukları eylemlerini yerine getirebilmeleri için yeteneklerini artırmak ve engelli bireylerin yurttaş haklarını elde etmeleri için düzenlemelerin ve tüm fırsatların toplum tarafından sağlanması için çalışmalar yapmaktadır (U.S. Department of Health and Human Services, Administration for Community Living, 2017, ¶ 1, 2, 3).

2018-2023 uzun dönemli çalışma planının taslağını hazırlayan NIDILRR çalışmalarını “toplumsal yaşam ve katılım; istihdam; sağlık ve işlevsellik; erişim ve işlevsellik için teknoloji; engellilik demografisi; bilgi aktarımı; ADA Ulusal Ağ Merkezleri; rehabilitasyon araştırma ve uygulamalı eğitimi için kapasite geliştirme” alanlarında yürütmektedir (U.S. Department of Health and Human Services, Administration for Community Living, 2017, NIDILRR Items of Interest bölümü, ¶ 8). Böylece engellilik ve rehabilitasyon konularında araştırmalar planlayan merkezleri ve projeleri maddi olarak desteklemektedir. Bu araştırma enstitüsünün sağladığı fonlar nedeniyle ABD’de birçok araştırma merkezi engellilik hakkında bilgi üretimi için çalışmalar yürütmektedir. Yürütülen çalışmaların sonuçlarını da bu araştırma enstitüsü aracılığıyla toplumsal yaşamda kullanılmaktadır. Böylece engellilikle ilgili toplumsal bilinç bilimsel bilgi ile geliştirilmektedir.

ABD’de Ulusal Engellilik Konseyi ve Ulusal Engellilik, Bağımsız Yaşam ve Rehabilitasyon Araştırma Enstitüsü’nün dışında engellilik hakkında çalışmalar yapan çok sayıda kurum ve kuruluş bulunmaktadır. Golden, Zeitzer ve Bruyère (2014: 102, 103) ABD’deki sayısız engellilik programını koordine edecek bir federal sistemin olmadığını ve de engelli bireylerin ihtiyaçlarını temsil eden kapsamlı bir resmin olmadığını belirtmişlerdir. Var olan engellilik programlarına liderlik edici bir sisteme ihtiyaç olduğunu, bunun özellikle özel sektör işverenlerini engelli bireyleri istihdam etmeleri için teşvik etmede gerekli olduğunu ifade etmişlerdir.

3.2.8. Türkiye’nin Engellilikle İlgili Şemsiye Kurumu

Türkiye’de engellilikle ilgili çalışmaları planlı olarak yürüten ilk kurum 1997 yılında kurulan **T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı**’dır (**ÖZİDA**). ÖZİDA işlevsel olduğu dönemler içerisinde engelli bireylere yönelik politikaları şekillendiren şemsiye bir kuruluş olmuştur. ÖZİDA’nın alana önemli katkılarından biri hiç şüphesiz bünyesindeki Özürlüler Yüksek Kurulu tarafından düzenlenen özürlüler şuralarıdır. 1999 yılından 2011 yılına kadar toplamda beş şura gerçekleştirilmiştir. Şuralar genel olarak engelli bireylerin temel sorun alanları (eğitim, istihdam, bakım gibi) etrafında düzenlenmiştir. Seçilen konu hakkında önemli tespitler yapılmıştır. ÖZİDA’nın bir diğer önemli katkısı 2002 yılında Devlet İstatistik Enstitüsü ile birlikte gerçekleştirdiği 2002 Türkiye Özürlüler Araştırması’dır. Araştırma hala Türkiye’de engellilik hakkında güvenilir veriler sunmaya

devam etmektedir. ÖZİDA'nın engellilik alanına en önemli katkısı ise 5378 sayılı (şimdiki adıyla) Engelliler Hakkında Kanun'un oluşturulmasına öncülük etmesidir.

Engellilik alanında hızlı değişimler geçiren Türkiye'de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın kurulması ile birlikte engelli ve yaşlı hizmetleri aynı çatı altında toplanmıştır. Araştırma yapan, politika üreten ve ülkenin engelliler hakkında şemsiye kuruluşu olan ÖZİDA 2011 yılında mülga edilerek onun yerine **Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (EYHGM)** kurulmuştur. Yapılan düzenleme gereği mülga edilen diğer bir kurum olan Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu'nun (SHÇEK) bakımdan sorumlu engelli ve yaşlı hizmetleri daire başkanlıklarının çalışmaları da yeni kurulan EYHGM'ye aktarılmıştır. Böylece engelli bireylere hizmet sunan tüm kurum ve kuruluşlar aynı çatı altında birleştirilmiştir (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2014). Yapılan bu düzenleme engellilik alanında yapılan çalışmalara hem yeni bir bakış açısı hem de yeni bir soluk getirmiştir. Engellilik alanında yapılan kamu kurumlarına ait çalışmaların tek bir genel müdürlüğün hizmet alanında toplanması ile hizmetlerde bütünlük ve tamamlayıcılık sağlamaya ve tekrarlardan kaçınmaya çalışıldığını söyleyebiliriz. Buradaki önemli bir noktada engelli bireylere dair sosyal politika üreten ÖZİDA ile ağırlıklı olarak bakım hizmeti veren SHÇEK'in engelli bireylere dair yürüttükleri hizmetlerin tek elde toplanmış olmasıdır.

EYHGM bakım hizmetlerini özel ve kamuya ait bakım ve rehabilitasyon merkezleri aracılığıyla yürütmektedir. Ayrıca engelli bireylerin toplumsal yaşama dâhil olmasını artırmak ve kendi kendilerine yetebilirliklerini desteklemek amacıyla kuruma bağlı olarak yeni bir bakım şekli olarak Umut Evleri de açılmaktadır. EYHGM'de evinde engelli bireyine bakan aileleri destekleyen **evde bakım hizmetlerini** de yürütmektedir. EYHGM bünyesindeki Araştırma Geliştirme ve Proje Dairesi Başkanlığı aracılığı ile engelliliğe yönelik çalışmalar düzenlemektedir. EYHGM, BM EHİS'in hayata geçirilmesine yönelik çalışmalar planlamaktadır, ancak bu konuya dair ayrı bir birim ya da başkanlık geliştirmemiştir.

3.3. ABD'de Kesişimsellik Çalışmaları ve Ulusal Eşit İstihdam Fırsatı Komisyonu

Farklı ayrımcılık durumlarının bir arada ve aynı zamanda işlevsel olabildiğini anlatmada, böylece dezavantajlı grupların içerisinde daha dezavantajlı bireylerin olduğunu ifade etmede oldukça kullanışlı olan kesişimsellik (intersectionality) çalışmaları hem

kavramının icadı hem de uygulamadaki örnekleri açısından ilk olarak ABD’de başlamıştır⁵⁶. ABD’nin toplumsal yapısı gereği bir kavramın uygulamada yer bulabilmesi için onun bir kanunda yer alması ve özellikle konu hakkında bir koruma sağlaması önemlidir. Bu nedenle toplumsal yaşamda kesişimselliğin görünürlüğünün ele alınabilmesi için onun yer aldığı kanuni düzenlemelere bakmak gereklidir.

ABD Anayasası’nda, federal hukukta ya da eyalet içindeki yasalarda ayrımcılığa dair kesişimsel bir yaklaşım doğrudan çıkartılamaz. Federal seviyede ayrımcılığa karşı korumada ABD Anayasası’nın 1870’den beri Eşit Koruma Maddesi’nin On Dördüncü Değişikliği işlevseldir. Bu madde uyarınca eyalet hükümetleri ayrımcılığı “ırk, renk ya da milli köken” temellerinde ele almaktadır. İç hukuk anayasal hükümlerin ve çeşitli kanunların yürürlüğe konması aracılığıyla koruma sağlamaktadır. Yani eyalet kanunlarının çoğunluğu ABD Anayasası’ndan ve federal hukuktan çıkarılmaktadır. Mahkeme içtihatları kesişimsel yaklaşımın gelişmediğini göstermektedir. Mahkemeler genellikle iki ya da daha fazla temelli ayrımcılığın kesişimini tanımamaktadır, ancak mağdur hangi temelde ayrımcılığı dava edeceğinin kararını kendisi vermektedir. Yani şikayetçi farklı temeldeki ayrımcılıklardan hangisini seçeceğine karar verip, iki ya da daha fazla dava açmaktadır (European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2007: 26). Amerikan toplumunda kesişimsel ayrımcılığa dair doğrudan kanuni bir karşı duruş sağlanamayacağı ortada olmakla birlikte konu hakkında bazı çıkarımlar yapılabilmektedir.

ABD’de kesişimsellik çalışmaları ilk olarak ırk ve toplumsal cinsiyet kesişiminin ortaya çıkardığı farklı bir ayrımcılığa maruz kalma durumunun tek başına ne ırk ne de toplumsal cinsiyet ayrımcılığı yaklaşımlarıyla açıklanamayacağı tartışmasıyla ortaya çıkmıştır. Ancak kesişimselliğin Kimberlé Crenshaw tarafından 1989 yılında kullanılmasından önce de ABD’de ırk kökeni nedeniyle ayrımcılık yaşayan bireylerin alt gruplarının 1964 (yılı) Yurttaş Hakları Kanunu’nun VII. Başlığı tarafından korunduğuna dair imalar bulunmaktadır. Örneğin; okul öncesi çocuğa sahip siyahi bir kadını istihdamda reddetmek, okul öncesi çocuğa sahip diğer bir kadını reddetmekle aynı şey değildir (European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2007: 26). Bununla birlikte 1964 (yılı) Yurttaş Hakları Kanunu temelde

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. “Kesişimselliğin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Özellikleri” sy.: 23.

bireyleri ırk kökenli ayrımcılığa, yani tek temelli ayrımcılığa, karşı korumaktadır. Arms, Bickett ve Graf (2008: 356) toplumsal cinsiyet ve engellilik ve aynı zamanda çoklu kesişimsellik üzerine dikkat azlığının ABD literatürünün en temel zayıflığı olduğunu belirtmişlerdir.

Bireyselliğe ve buna bağlı olarak bağımsız yaşama önem veren Amerikan kültüründe farklı dezavantajlı gruplara üye olan bireylerin ayrımcılık durumlarını ifade etmede güçlük yaşamaları kesişimselliğin herhangi bir yasal zeminde ifade edilmesini gerekli kılmıştır. Ancak tek temelli ayrımcılık üzerine şekillenen kültürün böyle bir kesimi ifade etmesi kolay olmamıştır. İşte bu nedenlerle ABD’de, farklı ayrımcılık temellerinin kesişiminin teoride ele alınmasından yaklaşık 17 yıl sonra, 2006’da **Ulusal Eşit İstihdam Fırsatı Komisyonu’nun (National Equal Employment Opportunity Commission [EEOC])** çalışmaları ile kesişimsel ayrımcılık yasal bir zeminde kabul edilmiştir. Ancak, şunu tekrarlamak gerekir ki kesişimselliğin EEOC’nin çalışmaları ile birlikte yasal bir zeminde kabul edilmesi kesişimsel ayrımcılığa uğrayan bireylere kanuni bir koruma sağlamamaktadır.

EEOC, ABD’deki işyeri ayrımcılığını önleyen kanunların uygulanmasını sağlamak üzere kurulmuş olan bağımsız bir federal kurumdur. Bu nedenle EEOC’nin tek misyonu işyerindeki yasa dışı ayrımcılığı ortadan kaldırmaktır. EEOC 1972 yılında ABD Kongresi tarafından dava etme gücü ile yetkilendirilmiştir (EEOC 35th Anniversary, t.y., ¶ 1, 2). O tarihten sonra da ABD’de işyerindeki ayrımcılığını yok etmek için kendi bünyesinde açılan şikâyet davalarını inceleyip, sonuçlandırmaktadır. Bu çalışma açısından EEOC üç nedenle önemlidir. Birinci neden; EEOC’nin ABD’de engelli bireylere yönelik istihdam ayrımcılığını yasaklayan ADA’nın Başlık 1’inin uygulanmasından sorumlu kuruluş olmasıdır. İkinci neden; ayrımcılığa karşı kesişimsel bir yaklaşımı benimsemesidir. Üçüncü neden; EEOC’nin özel olarak engelli kadınlara ve kesişimsel ayrımcılığa dair çalışmalarının olup olmadığının tespit edilmesi ve böyle bir komisyonun yapılandırılma şeklinin Türkiye için bir model olup olmayacağını incelenmesidir.

EEOC iş ayrımcılığını yasaklayan kanunlara ve kanunların ilgili maddelerine dayanmaktadır⁵⁷ ve bu kanunların iş ayrımcılığı hakkındaki yasaklamalarını işlevsel

⁵⁷ Bu kanunlar şu şekilde sıralanabilir: 1964 (yılı) Yurttaş Hakları Kanunu’nun (the Civil Rights Act of 1964) “ırk, renk, din, cinsiyet ya da milli köken” temelinde gerçekleşen istihdam ayrımcılığını yasaklayan

kılmak için çalışmaktadır. Golden, Zeitzer ve Bruyère (2014: 94, 95) ADA şikâyet dosyalarının incelenmesi sonucunda işverenlerin istihdam sürecinde ayrımcılıktan kaçınmaları için yardıma ihtiyaçları olduğunu ve bu nedenle EEOC'nin istihdam koşullarının uygulanması için düzenli olarak politika rehberi yayınladığını belirtmişlerdir.

Armstrong ve diğerleri (2011: 21, 22) EEOC'nin federal yasalar yoluyla iş yerindeki ayrımcılığa dair olarak dosyalanmış tüm iddiaların soruşturma ve sonuçlarını takip etmek için Entegre Misyon Sistemi'ni (Integrated Mission System) kullandığını ifade etmişlerdir. Böylece ADA'nın Başlık 1'i altında açılan davaların da takibi mümkündür. Golden, Zeitzer ve Bruyère (2014: 95) EEOC'nin Entegre Misyon Sistem istatistiklerine göre ABD'de 1997-2012 yılları arasında 298,364 adet ADA şikâyet dosyası oluşturulduğuna dikkat çekmişlerdir. Cornell Üniversitesi İstihdam ve Engellilik Enstitüsü'nün hesaplamalarına göre yılda ortalama 18,648 şikâyet dosyası oluşturulduğu ifade ederek, işverenlere yönelik istihdam ayrımcılığı ile ilgili iddiaların tüm istihdam sürecini kapsadığını belirtmişlerdir. Aynı yazarlar (2014: 95) 2011 yılındaki en yüksek iddianın 21.988 ile işten çıkarma, ikinci olarak da 12.426 ile makul uyumlaştırma olduğunu ifade etmişlerdir. Wooten ve James (2005: 124) EEOC'nin ADA'nın altında açılan davaları incelerken ilk olarak davayı destekleyen kanıtları incelediğini ve bu süreçte %60,6 şikâyet dosyasının EEOC'nin memurlarınca (EEOC, 2004a) elendiğini belirtmişlerdir. Eğer inceleme sonucunda kanıtlar ayrımcılığın olduğunu ortaya çıkarıyorsa EEOC'nin arabuluculuk yapmayı ya da şikâyeti dava etmeyi araştırabildiğini ifade etmişlerdir.

Miller (1997-1998: 524, 525) EEOC'nin 1995 yılında kurumun Alternatif Uyuşmazlıklar Çözümü başlığı altında bir program başlattığını ve böylece mahkemeye gitmeden

VII. Başlığı; aynı kurumda büyük oranda aynı işi yapan erkekleri ve kadınları cinsiyet temelli maaş ayrımcılığından koruyan 1963 (yılı) Eşit Ücret Kanunu (the Equal Pay Act of 1963); 40 yaş ve üzeri bireyleri koruyan 1967 (yılı) İstihdamda Yaş Ayrımcılığı Kanunu (the Age Discrimination in Employment Act of 1967 [ADEA]); Federal hükümette çalışan engelli olarak nitelendirilen bireyleri ayrımcılığa karşı koruyan 1973 (yılı) Rehabilitasyon Kanunu'nun (the Rehabilitation Act of 1973) 501. ve 505. Paragrafları; kasıtlı istihdam ayrımcılığı durumlarında maddi tazminat sağlayan 1991 (yılı) Yurttaş Hakları Kanunu (the Civil Rights Act of 1991); engelli olarak nitelendirilen bireyleri özel sektörde, devlette ve eyalet hükümetlerinde istihdam ayrımcılığına karşı koruyan 1990 (yılı) Amerikan Engelliler Kanunu'nun (the Americans with Disabilities Act of 1990 [ADA]) I. ve V. Başlıkları (McMahon ve diğerleri, 2005: 2). ADA'nın Başlık 1'i İstihdam, Başlık 5'i ise Diğer Muhtelif Alanlarla İlgili Düzenlemeler (Miscellaneous) hakkındadır (Pub. L. 110-325).

ayrımcılık hususunda şikâyetle bulunan bireyi muhatabıyla anlaşmaya vadmrmaya çalıştığını belirtmiştir. Kurumun eksik bütçesine ve personel azlığına rağmen, başlattığı bu çalışmanın bireyselleştirilmiş yurttaş haklar yaklaşımı olarak geniş bir kabul gördüğünü belirtmiştir. İşçiler ve işverenler açısından istihdamla ilgili yurttaş hakları anlaşmazlıklarının çözümünde “kazan-kazan” durumunun olmasının uygun bir süreç olduğunu ifade etmiştir. Alternatif uyuşmazlık çözümüyle şikâyetin istihdam ilişkisini koruyarak ifade edildiğini belirtmiştir. EEOC’nin eşit istihdam fırsatları hukuku hakkında kolay erişilebilir veri formları, teknik destek ve bilgi vererek daha fazla rehberlik sağladığını ve bu türden desteklerin 21. yy.’ın işyeri için işverenler, işçiler, işçi sendikaları ve diğer ilgili birimler için hayati önemi olduğunu belirtmiştir.

Avrupa Komisyonu İstihdam, Sosyal İşler ve Eşit Fırsatlar Genel Müdürlüğü EEOC’nin ABD’de “...ayrımcılığa karşı kesişimsel yaklaşımın sunulmasında, tartışılmasında ve uygulanmasında lider bir rol oynadığını” belirtmiştir. Ayrıca EEOC’nin kendi toplantılarında “kesişimsel konulara karşı daha hassas olmaları için işverenlerle diyalog başlatması ve kesişimsel ayrımcılıkla mücadelede pozitif adımlar atılması için işverenleri teşvik etmesi gerektiği” konularını da vurguladığına dikkat çekmiştir. EEOC’nin yayınladığı ırksal ayrımcılık üzerine Uygunluk Kitapçığı (Compliance Manual) ırk ve renk ayrımcılığı ile ilgili bölümüne⁵⁸ kesişimsellik sorusunu da ekleyerek; ırk, toplumsal cinsiyet ve engellilik nedeniyle savunmasız olan bireylere özel bir şekilde odaklanılması gerektiğine dikkat çektiğini ifade etmiştir. Ayrıca EEOC’nin kesişimsel davalarla uğraşan müfettişlere, işçilere ve işverenlere rehber olacak bir doküman hazırladığını, bu rehber doküman sayesinde kesişimsel ayrımcılığa dair farkındalık oluşturulduğunu vurgulamıştır. Avrupa Komisyonu İstihdam, Sosyal İşler ve Eşit Fırsatlar Genel Müdürlüğü, EEOC’nin kesişimsellik ile ilgili bu çalışmasının hukuktaki davalara zamanla etki edebileceğini, ancak genel olarak mahkemelere bu etkinin ulaşmadığını belirtmiştir (European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2007: 26, 27). Gerçekten de EEOC birden fazla temelde gerçekleşen ayrımcılığın anlaşılmasında ve kabul edilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir.

⁵⁸ Bu bölümde 1964 (yılı) Yurttaş Hakları Kanunu’nun VII. Başlığı’nın altında ırk ve renk ayrımcılığına yükümlülükler üzerine rehberlik sağlamaktadır ve (örneğin) ırk ve cinsiyet temelli kesişimsel durumlar açıklanmaktadır. Örneğin Başlık VII Afrika kökenli Amerikalı kadınlara ve Asya kökenli Amerikalı kadınlara karşı basmakalıp düşüncelere ve varsayımlara dayalı ayrımcılığı yasaklamaktadır (European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2007: 27).

EEOC engelli bireylerin herhangi bir konuda işyerinde ayrımcılığa uğramalarına karşı olarak ADA'nın Başlık 1'inin altında açtıkları davalarla ilgilenmektedir. Bu durum aynı zamanda engeli bireylerin ayrımcılık hakkındaki şikâyetleriyle ilgili araştırma yapanlar için de güvenilir veri kaynağıdır. Çok sayıdaki engel türü, toplumsal cinsiyet farklılığı, ırk ya da etnik köken gibi birçok ayrımcılık temelinde şikâyetlerin sınıflandırıldığı Entegre Misyon Sistemi'ne sahip olan EEOC kesişimsel ayrımcılık hakkında çalışma yapmak ve bu çalışmayı daha detaylı hale getirmek isteyenler için de önemli bir veri kaynağıdır. Bizatihi engelli kadınların ayrımcılık durumlarına odaklamasa da bu kesişimsel yaklaşımı sayesinde engelli kadınların istihdamda yaşadıkları ayrımcılıklara dair önemli verilerin elde edilmesini sağlamaktadır. Ayrıca çıkış noktası olarak ırk ve toplumsal cinsiyet kesişimine odaklanan EEOC kesişimsel ayrımcılığı kabul etmiş bir kurumdur ve bu konuda dünyada önemli bir duruşu temsil etmektedir. EEOC'nin bu yaklaşımının engellilik ve toplumsal cinsiyet kesişimindeki engelli kadınların istihdamdaki ayrımcılık durumlarının daha net bir şekilde ifade edilmesindeki önemi büyüktür.

3.4. Türkiye’de Kesişimsellik Çalışmaları ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu

Türkiye’de farklı dezavantajların kesişimini ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Ayrıca bir ayrımcılık türü olarak ırk kökenini ele alan çalışmalar olmadığından kesişimsellik kavramı Türkiye’ye geç girmiştir. Bu nedenle Türkiye’de kesişimsellik çalışmalarının uygulamadaki yeri engelli kadın çalışmaları üzerinden değerlendirilmiştir. Engelli kadınlar hakkında var olan çalışmalarda da kesişimsellik kavramını kullanmak yerine çifte ya da çoklu ayrımcılık kavramının kullanıldığı görülmüştür.

Türkiye’de engellilik ve toplumsal cinsiyet kesişimi çok az çalışılmış bir alandır ve konuya genel engellilik ve toplumsal cinsiyet çalışmalarında da yeterli önemin verilmediği görülmüştür. Engellilik ve toplumsal cinsiyet kesişimi basit bir alansal çakışma değildir. Kendi içinde farklı kavramlar ve süreçler üreten kesişimsel bir dezavantajlı alandır. Türkiye’de Engelli Kadınlar Derneği’nin 2011 yılında kurulmasıyla birlikte bu alanla ilgili farkındalık giderek artmaktadır.

Türkiye’de engelli bireylere ve kadınlara yönelik (özellikle ayrımcılığı önleme, koruma, geliştirme, fırsat eşitliği, gerekli sosyal hizmet ve yardımları sağlama ve ulusal politika

ve eylemleri oluşturma gibi) çalışmalar ASPB'nin görevleri arasında yer almaktadır⁵⁹. ASPB bu görevleri, bünyesi altında bulunan Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü aracılığıyla yürütmektedir. Ancak, ASPB'nin görevleri arasında çoklu ya da kesişimsel ayrımcılığa uğrayan ya da uğrama ihtimali bulunan bireylere ve gruplara dair herhangi bir görev ibaresi bulunmamaktadır. Alışlageldiği gibi ayrımcılık temelleri olan engellilik ve toplumsal cinsiyet vurguları ASPB'nin görevleri arasında ayrı ayrı ele alınmıştır. Aslında bu durum engelli kadınların kesişimsel dezavantajlı konumlarının görünmemesine yol açmaktadır.

Dünya Ekonomi Forumu'nun 2014 Küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Endeksi'ne göre Türkiye 142 ülke içerisinde 125. sıradadır (Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Forumu, 2015: 6). O halde Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliği alanındaki çalışmalara daha da yoğunlaşılmalıdır. Peki, Türkiye toplumsal cinsiyet eşitliği alanındaki çalışmalarda kesişimsellik yaklaşımına sahip midir? Yani kadınların çeşitliliği kabul edilip, bu çeşitlilikleri yansıtır bir biçimde çalışmalar yapılmakta mıdır? Bu sorular Türkiye'deki kesişimsellik çalışmalarının tespit edilmesi açısından önemlidir.

Türkiye'de kadına dair yapılan çalışmalar genel olarak sadece toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ve dezavantajı üzerinden şekillenmektedir. Kesişimsel ayrımcılık durumlarına yer verilmemektedir. Örneğin; TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu'nun⁶⁰ 2012 yılına ait "Toplumsal Cinsiyet Açısından Anayasa Komisyon Raporu", 2013 yılına ait "Her Alandaki Kadın İstihdamının Artırılması ve Çözüm Önerileri Komisyon Raporu" ve 2014 yılına ait "Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Komisyon Raporu" engelli kadına olan vurgu açısından incelendiğinde sadece 2013 yılına ait raporun bir yerinde (TESK AB ve Dış İlişkiler Müdür Vekili Elif Güliz Bayram tarafından sunulan "Yerelden Genele Dezavantajlı Gruplar İçin Mesleki Eğitim Protokolü" konulu çalışmada) engelli kadından bahsedildiği tespit edilmiştir:

"... özellikle şiddet mağduru kadınlar başta olmak üzere dezavantajlı gurup olarak bilinen hükümlü, engelli kadınlar, suça bulaşmış çocuklar, göçten etkilenen, mali

⁵⁹ Bkz. 08.06.2011 tarihli ve 633 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin 2. Maddesinin alt (ç) ve (d) bentleri.

⁶⁰ TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu 24 Mart 2009 tarihinde kurulmuştur. Böylece Türkiye'de kadın haklarının ulusal savunucu mekanizması parlamento içerisinde yer almıştır. Komisyon kadına yönelik her türlü ayrımcılık başvurularını incelemekte ve kadın erkek eşitliğine dair uluslararası gelişmeleri izlemektedir (TBMM, 2009, ¶ 2, 8).

durumu uygun olmayan hasta, çocuk ve kadınların mesleki eğitim yolu ile meslek sahibi olmalarının sağlanmakta olduğu belirtilmiştir.” (TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu, 2013: 127).

Bu ifade dışında her üç raporda engelli (özürlü) ve kadın ifadelerinin genel olarak ele alındığı ve engelli bakımının kadın emeğindeki yeri açısından değinildiği tespit edilmiştir. 2014 yılına ait raporda ise “engelli bakımı”nı üstlenen kadının ev dışı faaliyetlere katılımlarının sınırlılığına vurguda bulunarak engellilik ve toplumsal cinsiyet kesişiminin başka bir boyutuna işaret edildiği tespit edilmiştir⁶¹ (TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu, 2014: 3, 7, 160, 167). TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu’nun raporlarında ayrımcılık temelleri tek tek yer almıştır, kesişimsel bir yaklaşım sergilenmemiştir.

İpekyolu Kalkınma Ajansı’nın (t.y.: 73) GAP TRC1 Bölgesi’nde (Gaziantep, Adıyaman ve Kilis) kadının işgücü piyasasındaki yerini belirlemek amacıyla yaptığı çalışmada özel olarak engelli kadınların durumuna da değinilmiştir: “Çalışmaya uzun süre ara vermiş, engelli, göçle gelen kadınların istihdamı için yerel kurumların kota uygulaması yapması” ve yerel meclislerde toplumsal cinsiyet eşitliği komitesi kurulması gibi tavsiyelerde bulunulmuştur (İpekyolu Kalkınma Ajansı, t.y.: 92). Aslında bu çalışmada kesişimsel dezavantajlı durumlara (engelli kadın olma, göç eden kadın gibi) doğrudan değinilmiştir. Bu durum “dezavantajlı kadınlar” başlığı altında yer alsa da “çoklu dezavantajlı” kadınların durumunun çalışmada belirtildiği ve onların istihdama katılmalarında özel önlem alınması gerektiğinin ifade edildiği rahatlıkla söylenebilir.

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı 2008-2013’te “özürlü” kavramı genel olarak “özürlü bireylere bakma”nın kadının sorumluluğu olarak görülmesi ve bu durumun kadının işgücüne katılmasına engel olan nedenlerden biri olarak ele alınmıştır. Ancak Planda engelli kadınlardan da bahsedilmiştir ve engelli kadınları sağlık durumları nedeniyle ayrıca değerlendirilmesi gereken bir alan olarak görmüştür. Fiziksel sınırlıkların, eğitim yetersizliğinin ve psikolojik etkenlerin engelli kadınların toplumsal hayata katılmalarını engellediği belirtilmiştir (T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2008: 35, 36, 39, 56).

⁶¹ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. “Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet Kesişiminin Farklı Bir Boyutu: Engelli Çocuğa Sahip Anneler” sy: 42.

Türkiye’de kesişimsel ayrımcılığı ele alan herhangi bir resmi düzenleme olmamakla birlikte ayrımcılık konusunun yasal alanda düzenlenmesine ilişkin önemli bir adımlar atılmıştır. Konumuz açısından bunların en önemlileri BM EHİS’in iç hukuka dahil edilmesi ve 6 Şubat 2014 tarihli değişiklikler ile Engelliler Hakkında Kanun’dur. Böylece, Türkiye’nin iç hukukunda engelli kadınların çok yönlü ayrımcılığa uğradığı iki kanunda da belirtilmiştir. Bununla birlikte Türkiye’de ayrımcılık ve insan hakları alanında en önemli adım 6701 No’lu 6.4.2016 tarihli “Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu” ile atılmıştır. Kanunun ilk taslak hali “Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik Kanunu” adı ile hazırlanmışsa da sonradan adı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu olarak düzenlenmiştir. Bu kanun ile birlikte **“Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu” (TİHEK)** kurulmuştur (T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, 2016: 18). Kurum yeni adıyla kurulmadan önce Türkiye İnsan Hakları Kurumu⁶² olarak görev yapmaktaydı. Kurum faaliyetlerinde cezaevlerindeki, çeşitli vakalardaki ve toplumsal olaylardaki insan hakları ihlalleri iddialarını araştırıp raporlaştırmıştır. İnsan hakları ihlal iddialarına dair sayısal veriler yayınlamıştır. Konumuz açısından kurumun 2015 yılına ait sayısal verilerine baktığımızda engelli hakları ihlaline dair 30 başvurunun yapıldığı görülmüştür. Bu başvuruların özellikle iş talebi hakkında, bir kısmının da engellilik oranı hakkında ihtilaflar nedeniyle olduğu tespit edilmiştir (Türkiye İnsan Hakları Kurumu, 2016: 7, 9).

Türkiye’de “çoklu ayrımcılık” kavramı yasal zeminde ilk olarak TİHEK Kanunu’nun 2. maddesinin (ç) bendinde tanımlanmıştır: “Ayrımcı uygulamanın birden fazla ayrımcılık temeli ile ilişkili olması durumunu ifade eder.” Ayrıca kanunun eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağının konu alındığı 3. Maddesinde alt 2. bendinde “Bu Kanun kapsamında cinsiyet, ırk, renk, dil, din, inanç, mezhep, felsefi ve siyasi görüş, etnik köken, servet, doğum, medeni hal, sağlık durumu, engellilik ve yaş temellerine dayalı ayrımcılık yasaktır.” denilerek birçok temeldeki ayrımcılık alanları sıralanmıştır. Bu ayrımcılıkların kesişimi vurgulanmasa da Kanun’da “çoklu ayrımcılık” kavramının tanımlanması ile bu ayrımcılıkların birden fazlasıyla herhangi bir grup ya da kişinin karşılaşabileceğine göndermede bulunulmuştur. Ancak Türkiye’de alt sosyo-kültürel değerlerden

⁶² Bu kurum önce 21.06.2012 tarihli ve 6332 sayılı Türkiye İnsan Hakları Kurumu Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle kurulmuştur. Ancak yeni kanun ile bu kurum ilga edilmiş ve yerine 6701 No’lu 6.4.2016 tarihli Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu ile Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu kurulmuştur.

beslenmeyen yasal düzenlemelerin uygulamada yer bulmasında ve buna bağlı olarak konu hakkında toplumsal bilinç gelişmesinde sorunlar yaşanmaktadır. “İnsan hakları” Türkiye’de engelliliği şekillendiren üst bir sosyo-kültürel değerdir⁶³. Bu nedenle TİHEK çalışmalarının engellilik alanında, özellikle çoklu ayrımcılığı ele alması bakımında engelli kadınlar alanında, işlevsel hale gelebilmesi için yoğun çalışmalara ihtiyaç olduğu ortadadır. Engelli kadınların hem engelli hem de kadın olmak nedenleriyle çoklu ayrımcılığa maruz kaldıklarını ve bu nedenle insan haklarının ihlal edildiği konusunda TİHEK’e başvuruda bulunabilmeleri için öncelikle insan hakları alanında bilinçlendirilmeleri gereklidir.

TİHEK Türkiye’de ayrımcılık konularını detaylı olarak ele alacak olan önemli bir kurumdur. 16 Mart 2017 tarihinde TİHEK’in 11 kişiden oluşan yeni üyeleri belirlenmiştir (TİHEK, 2017). Yeni üyelerin belirlenmesi ile TİHEK’in çalışmalarının başlayacağı düşünülmektedir.

3.5. Tarihsel Süreçte ABD’de ve Türkiye’de Engelli Kadınların Genel, Eğitim ve İstihdam Durumları

ABD’de ve Türkiye’de engelli kadınların genel, eğitim ve istihdam durumlarını tarihsel olarak karşılaştırdığımız bu başlık altında öncelikle her iki ülkede engelliliğe ve toplumsal cinsiyete göre istatistiki nüfus dağılımlarına yer verilmiştir. Veriler her iki ülkede engellilik verilerinin tam olduğu yıllar olan 2002 ve 2011 yıllarına göre düzenlenmiştir. Daha sonra her iki ülkedeki engelli kadın çalışmaları karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Bir sonraki aşamada ABD’de ve Türkiye’de engelli bireylerin eğitiminin nasıl işlediğine yer verilerek, her iki ülkedeki istatistiki veriler karşılaştırılmıştır. Son aşamada ise her iki ülkede engelli bireylerin istihdama dahil edilmesine yönelik düzenlemeler verilerek, genel olarak engelli bireylerin özel olarak da engelli kadınların istihdama dahil olma durumları karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma tablolarında önce ABD’ye sonra Türkiye’ye ait verilere yer verilmiştir. Her tablonun altında tablo yorumları yapılmıştır. Daha sonra iki ülkeye ait veriler karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

⁶³ Türkiye’de engelliliği şekillendiren sosyo-kültürel değerler hakkında bilgi için bkz. sy.: 117.

3.5.1. Engelliliğe ve Toplumsal Cinsiyete Göre Nüfus Dağılımları

Tablo 3: ABD’de Genel Nüfusa Göre Toplumsal Cinsiyet ve Engellilik Dağılımı (2002 Yılı) ⁶⁴

ABD	Toplam		Kadın		Erkek	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Genel Nüfus	282,83 milyon	100	144,62 milyon	51,13	138,20 milyon	48,86
Engelli Nüfus	51,23 milyon	18,11	28,19 milyon	9,96	23,05 milyon	8,14
İleri Derecede Engelli Nüfus	32,53 milyon	11,5	18,44 milyon	6,52	14,09 milyon	4,98
Engelli Olmayan Nüfus	231,6 milyon	81,88	116,43 milyon	41,16	115,15 milyon	40,71

Kaynak: Steinmetz, 2006, s. 13

Araştırma: SIPP, 2002.

2002 yılında ABD’deki genel nüfusun (282,83 milyon) %18,11’i (yaklaşık 51,23 milyon) engellidir. Genel nüfus içerisinde engelli kadın nüfusu %9,96 (yaklaşık 28,19 milyon), engelli erkek nüfusu %8,14 (yaklaşık 23,05 milyon) engelli olmayan kadın nüfusu %41,16’dır (yaklaşık 116,43 milyon). İleri derecede engelli olmada kadın oranı (%6,52), erkek oranından (%4,98) yüksektir (**Tablo 3**).

⁶⁴ Tablodaki veriler 2002 (yılı) SIPP’ten derlenerek ve yeniden hesaplanarak elde edilmiştir. ABD’de SIPP içerisinde engelli nüfus altında bir ayırım yapılarak “Yardıma İhtiyacı Olan Nüfus” kategorisi ele alınmaktadır. Bu kategori içerisinde GYA’da (Günlük Yaşam Aktiviteleri) ve GFYA’da (Günlük Fonksiyonel Yaşam Aktiviteleri) kişisel yardıma ihtiyacı olan birey sayısı esas alınmaktadır. Ancak Türkiye’de bu kategoride bir engellilik ölçümü yapılmadığından, bu çalışmada bu tür bir veriye ayrıca yer verilmemiştir, ancak engelli nüfus verisinden de herhangi bir çıkarım yapılmamıştır.

Tablo 4: Türkiye’de Genel Nüfusa Göre Toplumsal Cinsiyet ve Engellilik Dağılımı (2002 Yılı)⁶⁵

Türkiye	Toplam		Kadın		Erkek	
	Sayı	%	Sayı	Sayı	%	Sayı
Genel Nüfus	68,62 milyon	100	34,55 milyon	50,3	34,06 milyon	49,6
Engelli Nüfus ⁶⁶	8,43 milyon	12,29	4,65 milyon	6,76	3,78 milyon	5,5
Süreğen Hastalığı Olan Nüfus	6,66 milyon	9,70	3,91 milyon	5,7	2,74 milyon	4
Engelli Olmayan Nüfus	60,19 milyon	87,71	29,91 milyon	43,59	30,28 milyon	12,13

Kaynak: DİE ve ÖZİDA, 2009, s. 6, 37, 51, 137.

2002 yılında Türkiye’deki genel nüfusun %12,29’u (yaklaşık 8,43 milyon) engellidir. Genel nüfus içerisinde engelli kadın nüfusu %6,76 (yaklaşık 4,65 milyon), engelli erkek nüfusu %5,5 (yaklaşık 3,78 milyon), engelli olmayan kadın nüfusu %43,59’dur (yaklaşık 29,91 milyon) (**Tablo 4**).

ABD gibi hem coğrafya hem de nüfus olarak Türkiye’den büyük bir ülkede genel engellilik oranı %18,11 iken, Türkiye’de %12,29’dur. Engelli kadın oranlarına bakıldığında ABD’nin genel nüfusunun %9,96’sını, Türkiye’nin genel nüfusunun ise %6,76’sını engelli kadınların oluşturduğu görülmektedir. Her iki ülkede de genel engelli kadın oranı (yaklaşık %1’lik bir farkla) genel engelli erkek oranından yüksektir.

⁶⁵ Tablodaki veriler 2002 (yılı) Türkiye Özürlüler Araştırması’ndan derlenerek ve yeniden hesaplanarak elde edilmiştir.

⁶⁶ Türkiye’deki engelli nüfusu ABD ile karşılaştırmada verilerin birbirleri ile tutarlı olması açısından engelli nüfus içerisinde “ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma, zihinsel engelli bireyler ile süreğen hastalığı olan bireyler” bir arada hesaplanarak ele alınmıştır. Süreğen hastalığı olan nüfusa tablo içerisinde ayrıca da yer verilmiştir.

Tablo 5: ABD’de Toplumsal Cinsiyete, Yaşlara ve Engelliliğe Göre Nüfus Dağılımı (2002 Yılı) ⁶⁷

Yıl: 2002	Toplam Nüfus		Engelli Nüfus ⁶⁸	
	Sayı	%	Sayı	%
Bütün cinsiyetler ve bütün yaşlar	282,83 milyon	100	51,23 milyon	18,11
0-5 yaş arası ⁶⁹	23,41 milyon	100	652 bin	2,8
6-14 yaş arası	37,16 milyon	100	4,03 milyon	10,9
15-24 yaş arası	39,45 milyon	100	4,13 milyon	10,5
25-44 yaş arası	82,91 milyon	100	9,23 milyon	11,1
45-54 yaş arası	39,74 milyon	100	7,7 milyon	19,4
55-64 yaş arası	26,38 milyon	100	7,41 milyon	28,1
65 yaş ve üzeri	33,74 milyon	100	17,65 milyon	52,3
Kadınlar ve bütün yaşlar	144,63 milyon	100	28,19 milyon	19,5
0-5 yaş arası	11,44 milyon	100	239 bin	2,1
6-14 yaş arası	18,16 milyon	100	1,50 milyon	8,2
15-24 yaş arası	19,54 milyon	100	1,86 milyon	9,5
25-44 yaş arası	41,88 milyon	100	4,94 milyon	11,8
45-54 yaş arası	20,30 milyon	100	4,45 milyon	21,9
55-64 yaş arası	13,74 milyon	100	4,16 milyon	30,3
65 yaş ve üzeri	19,55 milyon	100	10,93 milyon	55,9
Erkekler ve bütün yaşlar	138,20 milyon	100	23,05 milyon	16,7
0-5 yaş arası	12 milyon	100	413 bin	3,4
6-14 yaş arası	19 milyon	100	2,53 milyon	13,3
15-24 yaş arası	19,91 milyon	100	2,27 milyon	11,4
25-44 yaş arası	41,03 milyon	100	4,3 milyon	10,5
45-54 yaş arası	19,44 milyon	100	3,25 milyon	16,7
55-64 yaş arası	12,63 milyon	100	3,25 milyon	25,7

Kaynak: Steinmetz, 2006, s. 13, 31

Araştırma: SIPP, 2002

Toplam genel kadın nüfusunun (144,63 milyon) %19,5’i (yaklaşık 28,19 milyon) herhangi bir engele sahiptir. Genel olarak ABD’de engelli olmayan ve olan kadın nüfusu, engelli olmayan ve olan erkek nüfusundan fazladır. İleri derecede engelli nüfus içerisinde de kadın nüfusu (%6,5) erkek nüfusundan (%4,5) fazladır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir konu ABD’de 0-24 yaş arası engelli erkek nüfusunun (5,526 milyon)

⁶⁷ Tablodaki veriler 2002 (yılı) SIPP’ten derlenerek ve yeniden hesaplanarak elde edilmiştir.

⁶⁸ ABD’deki engelli nüfusu Türkiye ile karşılaştırmada verilerin birbirleri ile tutarlı olması açısından engelli nüfus içerisinde “ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma, zihinsel engelli bireyler ile süregelen hastalığı olan bireyler” bir arada hesaplanarak ele alınmıştır. İleri derecede engelli nüfusla ilgili bilgilere bu tabloda ayrıca yer verilmemiştir. Ayrıca Türkiye’de karşılaştırılabilecek veri olmadığından GYA’da (Günlük Yaşam Aktiviteleri) ve GFYA’da (Günlük Fonksiyonel Yaşam Aktiviteleri) kişisel yardıma ihtiyacı olan bireylere bu tabloda yer verilmemiştir.

⁶⁹ Yaş grupları açıdan engelli olmayan ve olan nüfus dağılımı Türkiye ile karşılaştırılabilmesi için tabloda belirtilen yaş grupları aralığında yeniden hesaplanarak ele alınmıştır.

engelli kadın nüfusundan (3,713 milyon) fazla olmasıdır. O halde ABD’deki engelli kadın nüfusu 25 yaş sonrasında ama özellikle de yaşlı kadın nüfusunda yoğunlaşmaktadır. 65 yaş ve üzeri engelli kadın nüfusu genel kadın nüfusunun %55,9’u (yaklaşık 10,927 milyon) iken, aynı yaş grubundaki engelli erkek nüfusu genel erkek nüfusunun %47,4’ü (yaklaşık 6,719 milyon) kadardır (Tablo 5).

Tablo 6: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyete, Yaşlara ve Engelliliğe Göre Nüfus Dağılımı (2002 Yılı)

Yıl: 2002	Toplam Nüfus		Engelli Nüfus ⁷⁰	
	Sayı	%	Sayı	%
Bütün cinsiyetler ve bütün yaşlar	68,27 ⁷¹ milyon	100	8,43 milyon	12,29
0-4 yaş arası ⁷²	7,15 milyon	100	263 bin	3,7
5-14 yaş arası	13,20 milyon	100	598 bin	4,5
15-24 yaş arası	12,16 milyon	100	677 bin	5,6
25-44 yaş arası	21,25 milyon	100	2,42 milyon	11,4
45-54 yaş arası	6,55 milyon	100	1,48 milyon	22,6
55-64 yaş arası	4,13 milyon	100	1,36 milyon	32,8
65 yaş ve üzeri	3,81 milyon	100	1,59 milyon	41,7
Kadınlar ve bütün yaşlar	34,55 milyon	100	4,65 milyon	13,4
0-4 yaş arası	3,43 milyon	100	106 bin	3,1
5-14 yaş arası	6,42 milyon	100	256 bin	4
15-24 yaş arası	6,33 milyon	100	326 bin	5,1
25-44 yaş arası	10,77 milyon	100	1,34 milyon	12,4
45-54 yaş arası	3,25 milyon	100	866 bin	26,7
55-64 yaş arası	2,11 milyon	100	803 bin	38,1
65 yaş ve üzeri	1,98 milyon	100	915 bin	46,1
Erkekler ve bütün yaşlar	34,07 milyon	100	3,78 milyon	11,1
0-4 yaş arası	3,72 milyon	100	157 bin	4,2
5-14 yaş arası	6,78 milyon	100	341 bin	5
15-24 yaş arası	5,83 milyon	100	351 bin	6
25-44 yaş arası	10,47 milyon	100	1,08 milyon	10,3
45-54 yaş arası	3,30 milyon	100	612 bin	18,5
55-64 yaş arası	2,02 milyon	100	554 bin	27,3
65 yaş ve üzeri	1,82 milyon	100	676 bin	37

Kaynak: DİE ve ÖZİDA, 2009, s. 37, 51, 137

⁷⁰ Türkiye’deki engelli nüfusu ABD ile karşılaştırmada verilerin birbirleri ile tutarlı olması açısından engelli nüfus içerisinde “ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma, zihinsel engelli bireyler ile süregelen hastalığı olan bireyler” bir arada hesaplanarak ele alınmıştır.

⁷¹ Türkiye’nin 2002 yılındaki genel nüfusunu yaş grupları açısından ele alan bu tabloda yaş grubu bilinmeyen nüfus dışarıda bırakılarak genel nüfus hesaplanmıştır (68,27 milyon).

⁷² Yaş grupları açısından engelli olmayan ve olan nüfus dağılımı ABD ile karşılaştırılabilmesi için tabloda belirtilen yaş grupları halinde yeniden hesaplanarak ele alınmıştır.

2002 yılında Türkiye’de toplam genel kadın nüfusunun (34,55 milyon) %11,1’i (yaklaşık 4,65 milyon) herhangi bir engele sahiptir. Genel olarak Türkiye’de 2002 yılında engelli olan ve olmayan kadın nüfusu, engelli olan ve olmayan erkek nüfusundan az bir farkla fazladır. Ancak yüzdeler oranlara baktığımızda kadınlar arasındaki engelli nüfus oranı (%13,4), erkekler arasındaki engelli nüfus oranından (%11,1) fazladır. Tıpkı ABD’de olduğu gibi 0-24 yaş arası nüfusta engelli erkek nüfusu (849 bin) engelli kadın nüfusundan (688 bin) fazladır. Ancak 25 yaş ve üzerinde özellikle de 45 yaş sonrasında engelli kadın nüfus oranı engelli erkeklere oranla dikkati çeker bir şekilde artmaktadır (Tablo 6).

2002 yılında hem ABD’de hem Türkiye’de genel nüfusa oranla engelli kadın nüfusunun engelli erkek nüfusundan daha fazla olması engelli kadın nüfusuna özel bir önemin verilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Her iki ülkede 24 yaş altında engelli erkek nüfusunun engelli kadın nüfusundan fazla olduğu, ancak 25-44 yaş arasından başlayarak engelli kadın nüfusunun engelli erkek nüfusuna oranla hızlı bir şekilde arttığı tespit edilmiştir. Ortalama olarak 35 yaşı ele aldığımızda, 35 yaşından sonra kadınların engelli olma olasılıklarının erkeklere oranla daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. O halde erkeklerin doğuştan ve küçük yaşlarda engelli olma oranı yüksekken, kadınların ortalama ömrün yarısından sonra engellilik oranları hızlı bir şekilde artmaktadır. Özellikle geç yetişkinlik ve yaşlılık döneminde engelli kadınların oranı ABD’de yaklaşık %7, Türkiye’de yaklaşık %10’luk oranla engelli erkeklerden daha fazladır. Hem ABD’de hem de Türkiye’de 35 yaş sonrasında kadınların sonradan engelli olmasını önlemeye yönelik sağlık ve sosyal politika çalışmalarına ihtiyaç vardır.

Ayrıca her iki ülkede yaş ilerledikçe engelli kadın oranının engelli erkeklere oranla daha hızlı bir şekilde artması başka bir kesişimsellik alanı olan yaşlı engelli kadın nüfusuna dair özel olarak çalışılması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Ancak ne ABD’de ne de Türkiye’de ilerleyen yaşla birlikte kadınların engelli olma oranının yüksekliği arasındaki bağlantının nedeni ve de bu durumun sonuçlarına dair herhangi bir çalışma yoktur. Bu nedenle de yaşlı engelli kadınların durumları hakkında net bir bilgiye sahip değiliz. Bununla birlikte bu kesişimsel alana dair gerekli politikaların hazırlanması ve de uygulamada bu politikaların sonuçlarının takip edilmesi gereklidir.

Tablo 7: ABD’de Genel Nüfusa ve Toplumsal Cinsiyete Göre Engelli ve Engelsiz Nüfus Dağılımı (2011 Yılı) ⁷³

Yıl: 2011		Genel Nüfus ⁷⁴		Engelli Nüfus		Engelsiz Nüfus	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
ABD	Toplam	306,56 milyon	100	37,19 milyon	12,1	269,37 milyon	87,9
	Kadın	156,93 milyon	100	19,42 milyon	12,4	137,51 milyon	87,62
	Erkek	149,63 milyon	100	17,77 milyon	11,9	131,86 milyon	88,12

Kaynak: U.S. Census Bureau, American Fact Finder, 2011b, 2011 ACS 1 Year Estimates, Disability Characteristics, S1810.

2011 yılında ABD’nin genel nüfusunun (306,56 milyon) %12,1’inin (yaklaşık 37,19 milyon) herhangi bir engeli vardır. Toplumsal cinsiyet ayrımına göre engelli nüfusu değerlendirdiğimizde ise 156,93 milyon kadın nüfusunun %12,4’ünün (yaklaşık 19,42 milyon) engelli olduğunu görmekteyiz. 149,63 milyon erkek nüfusun ise %11,9’u (yaklaşık 17,77 milyon) engellidir. Verilere baktığımızda ABD’de engelli kadın nüfusunun engelli erkek nüfusundan fazla olduğunu görmekteyiz. (Tablo 7).

Tablo 8: Türkiye’de Genel Nüfusa ve Toplumsal Cinsiyete Göre Engelli ve Engelsiz Nüfus Dağılımı (2011 Yılı) ⁷⁵

Yıl: 2011		Genel Nüfus		Engelli Nüfus ⁷⁶	
		Sayı	%	Sayı	%
Türkiye	Toplam	74,53 milyon	100	4,88 milyon	6,9
	Kadın	37,09 milyon	100	2,79 milyon	7,9
	Erkek	37,43 milyon	100	2,08 milyon	5,9

Kaynak: TÜİK, 2011, s. 12, 90.

2011 yılında Türkiye’nin genel nüfusunun (74,53 milyon) %6,9’unun (yaklaşık olarak 4,88 milyon) herhangi bir engeli vardır. 37,09 milyon kadın nüfusun ise %7,9’u (yaklaşık

⁷³ Tablodaki veriler 2011 (yılı) ACS’den derlenerek ve yeniden hesaplanarak elde edilmiştir.

⁷⁴ Tablodaki nüfus verileri ABD’de kurum dışında yaşayan bireyleri içermektedir.

⁷⁵ Tablodaki veriler 2011 (yılı) Nüfus ve Konut Araştırması’ndan derlenerek ve yeniden hesaplanarak elde edilmiştir.

⁷⁶ 3 ve üzeri yaştaki en az bir engelli olan bireyleri içermektedir. Oransal dağılımların % hesaplaması 3 yaş sonrasında hesap edilerek yapıldığından, karşılaştırmada herhangi bir güçlüğü neden olmamaktadır. 2011 (yılı) Nüfus ve Konut Araştırması’nda “en az bir engeli olan nüfus” hesaplaması 3 yaşından başlatıldığı, ancak genel nüfus 0 (sıfır) yaş ve üzerini içerdiği için engelsiz nüfus hesaplamasının yapılması mümkün olmamıştır.

2,79 milyon), 37,43 milyon erkek nüfusun %5,9'u (yaklaşık 2,08 milyon) engellidir (Tablo 8).

Türkiye’de, ABD’de olduğu gibi, engelli kadın nüfusu engelli erkek nüfusundan fazladır. Ancak Türkiye’de engelli kadın ve erkek arasındaki fark (%2) ABD’den (%0,6) daha fazladır.

Tablo 9: ABD’de Toplumsal Cinsiyete, Yaşlara ve Engelliliğe Göre Nüfus Dağılımı (2011 Yılı) ⁷⁷

Yıl: 2011	ABD					
	Toplam Nüfus		Engelli Nüfus		Engelsiz Nüfus	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Bütün cinsiyetler ve bütün yaşlar⁷⁸	306,56 milyon	100	37,19 milyon	12,1	269,37 milyon	87,9
0-4 yaş arası	20,06 milyon	100	166,5 bin	0,8	19,90 milyon	99,17
5-17 yaş arası	53,71 milyon	100	2,78 milyon	5,2	50,93 milyon	94,82
18-34 yaş arası	70,78 milyon	100	3,98 milyon	5,62	66,80 milyon	94,38
35-64 yaş arası	121,91 milyon	100	15,61 milyon	12,80	106,30 milyon	87,20
65 yaş ve üzeri	40,08 milyon	100	14,66 milyon	36,57	25,43 milyon	63,43
Kadınlar ve bütün yaşlar	156,93 milyon	100	19,42 milyon	12,4	137,51 milyon	87,62
0-4 yaş arası	9,81 milyon	100	73,9 bin	0,75	9,73 milyon	99,25
5-17 yaş arası	26,24 milyon	100	1,02 milyon	3,9	25,22 milyon	96,1
18-34 yaş arası	35,64 milyon	100	1,81 milyon	5,1	33,82 milyon	94,9
35-64 yaş arası	62,66 milyon	100	7,99 milyon	12,75	54,66 milyon	87,24
65 yaş ve üzeri	22,58 milyon	100	8,51 milyon	37,7	14,06 milyon	62,3

⁷⁷ Tablodaki veriler ABD Nüfus Sayım İdaresi’ne bağlı olarak çalışan “American Fact Finder” aracılığı ile 2011 yılı ACS’sine ait ABD’ye dair bulunan engellilik verileri çalışmanın yazarı tarafından yeniden düzenlenerek ele alınmıştır.

⁷⁸ 2011 yılında ACS verilerine dayanarak kurum dışında yaşayan bireyleri kapsamaktadır.

Tablo 9'un Devamı

Yıl: 2011	ABD					
	Toplam Nüfus		Engelli Nüfus		Engelsiz Nüfus	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Erkekler ve bütün yaşlar	149,63 milyon	100	17,77 milyon	11,9	131,86 milyon	88,12
0-4 yaş arası	10,25 milyon	100	92,6 bin	0,9	10,16 milyon	99,1
5-17 yaş arası	27,46 milyon	100	1,75 milyon	6,39	25,71 milyon	93,61
18-34 yaş arası	35,14 milyon	100	2,16 milyon	6,16	32,98 milyon	93,84
35-64 yaş arası	59,25 milyon	100	7,61 milyon	12,84	51,64 milyon	87,16
65 yaş ve üzeri	17,51 milyon	100	6,15 milyon	35,11	11,36 milyon	64,88

Kaynak: U.S. Census Bureau, American Fact Finder, 2011a, 2011 ACS 1 Year Estimates, Sex by Age Disability Status, B18101; U.S. Census Bureau, American Fact Finder, 2011b, 2011 ACS 1 Year Estimates, Disability Characteristics, S1810.

Yaş gruplarına göre engelli nüfus dağılımına baktığımızda 2011 yılında ABD’de 35 yaş ve üzeri nüfusta engellilik oranının arttığını görmekteyiz. 35-64 yaş arasındaki 121,91 milyon nüfusun %12,8’i (yaklaşık 15,61 milyon), 65 yaş ve üzeri 40,08 milyon nüfusun %36,57’si (yaklaşık 14,66 milyon) engellidir. Toplumsal cinsiyete ve yaş gruplarına göre engelli nüfus dağılımına baktığımızda 5-17 yaş arasındaki erkek nüfusundaki engellilik oranının (%6,39) aynı yaş grubundaki kız çocuklarının engellilik oranından (%3,9) fazla olduğunu görmekteyiz. Ancak ilerleyen yaşlarda engelli kadın oranın giderek engelli erkek oranını geçtiği ve yaşlı nüfus içerisinde engelli kadın oranının engelli erkeklerden daha fazla olduğunu görmekteyiz. 65yaş ve üzeri engelli kadın sayısı 8,51 milyonen, engelli erkek sayısı 6,15 milyondur (**Tablo 9**).

Tablo 10: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyete, Yaşlara ve Engelliliğe Göre Nüfus Dağılımı (2011 Yılı)

Yıl: 2011	Türkiye					
	Toplam Nüfus		Engelli Nüfus		Engelsiz Nüfus ⁷⁹	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Bütün cinsiyetler ve bütün yaşlar⁸⁰	74,53 milyon	100	4,88 milyon (3 yaş ve üzeri)	6,9 (3 yaş ve üzeri)	-	-
3-14 yaş arası	12,70 milyon ⁸¹ (5-14 yaş)	100	335 bin	2,3 ⁸² (3-9 yaş) 2,1 (10-14 yaş)	-	-
15-34 yaş arası	25,34 milyon	100	688 bin	2,7	24,65 milyon	97,3
35-64 yaş arası	24,85 milyon	100	1,97 milyon	7,9	22,88 milyon	92,1
65 yaş ve üzeri	5,44 milyon	100	1,89 milyon	34,7	3,56 milyon	65,3
Kadınlar ve bütün yaşlar	37,09 milyon	100	2,79 milyon (3 yaş ve üzeri)	7,9 (3 yaş ve üzeri)	-	-
3-14 yaş arası	6,18 milyon (5-14 yaş)	100	144 bin	2,1 (3-9 yaş) 1,8 (10-14 yaş)	-	-
15-34 yaş arası	12,44 milyon	100	287 bin	2,3	12,15 milyon	97,7
35-64 yaş arası	12,40 milyon	100	1,15 milyon	9,3	11,24 milyon	90,7
65 yaş ve üzeri	3,07 milyon	100	1,20 milyon	39,3	1,86 milyon	60,7

⁷⁹ 2011 (yılı) Nüfus ve Konut Araştırması’nda genel engelli birey nüfusu (yani en az bir engeli olan nüfus) 3 yaştan sonrası şeklinde ele alındığından hem genel engelsiz nüfusun sayısı ve oranı hesaplanamamaktadır.

⁸⁰ 2011 (yılı) Nüfus ve Konut Araştırması’nda verilerin ABD ile karşılaştırılabilir olması için yaş aralıkları bu araştırmanın yazarı tarafından yeniden düzenlenerek ve hesaplanarak ele alınmıştır.

⁸¹ Genel nüfus verilerinde yaş aralıkları “0-4, 5-9, 10-14, 15-19 ...” şeklinde devam etmektedir. Bu nedenle 3-14 yaş arası bireyler esas olarak “5-14” yaş aralığına dayanmaktadır. Konu ayırt edici olması için tablo içinde de belirtilmiştir.

⁸² 3-14 yaş arasındaki engelli nüfus oranında “3-14” yaş arası genel nüfus esas alınmıştır. Bu nedenle veriler ABD ile karşılaştırılmaya uygundur.

Tablo 10'un Devamı

Yıl: 2011	Türkiye					
	Toplam Nüfus		Engelli Nüfus		Engelsiz Nüfus ⁸³	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Erkekler ve bütün yaşlar	37,43 milyon	100	2,08 milyon (3 yaş ve üzeri)	5,9 (3 yaş ve üzeri)	-	-
3-14 yaş arası	6,52 milyon (5-14 yaş)	100	191 bin	2,5 (3-9 yaş) 2,4 (10-14 yaş)	-	-
15-34 yaş arası	12,90 milyon	100	402 bin	3,1	12,50 milyon	96,9
35-64 yaş arası	12,45 milyon	100	809 bin	6,5	11,64 milyon	93,5
65 yaş ve üzeri	2,38 milyon	100	683 bin	28,7	1,69 milyon	71,3

Kaynak: TÜİK, 2011, s. 12, 90.

2011 yılında yaş gruplarına ve toplumsal cinsiyete göre engelli nüfus dağılımına bakıldığında tıpkı ABD gibi 35-64 yaş arasında (%7,9) ve 65 yaş üzerinde (%34,7) engelli nüfus oranının arttığı görülmektedir. 10-14 yaş arasında engelli erkek çocuğu oranı (%2,4), engelli kız çocuğu oranından (%1,8) fazladır. 15-34 yaş arasında da engelli erkek nüfusu (402 bin - %3,1), engelli kadın nüfusundan (287 bin - %2,3) fazladır. Ancak 65 yaş ve üzerinde engelli kadın nüfusu (1,20 milyon - %39,3), engelli erkek nüfusundan (683 bin - %28,7) fazladır (**Tablo 10**).

Hem ABD'de ve hem de Türkiye'de 2011 yılında (tıpkı 2002 yılında olduğu gibi) yaş ilerledikçe kadınların sonradan engelli olma oranları artmaktadır. Buradaki kritik yaş döneminin de 35 yaş ile başladığı tespit edilmiştir.

Genel olarak bakıldığında genç nüfus içerisinde hem ABD'de hem de Türkiye'de engelli erkek nüfusu fazla iken, 35 yaş ve ileriki yaşlarda engelli kadın nüfusunun engelli erkek nüfusundan daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durum 2002 yılındaki verilerle de uyushmaktadır. O halde yaş ilerledikçe kadınların sonradan engelli olma olasılıkları artmaktadır. Bunun nedenleri arasında kadınların ilerleyen yaşlarda süregelen hastalıklara yakalanma riskinin fazla olması, çocuk doğurma gibi nedenlerle vücudunun yıpranması, geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri gereğince kimyasal temizlik maddelerine daha çok maruz kalması ve nihayetinde erkeklerden daha uzun yaşamaları vb. birçok farklı neden

⁸³ 2011 (yılı) Nüfus ve Konut Araştırması'nda genel engelli birey nüfusu (yani en az bir engeli olan nüfus) 3 yaştan sonrası şeklinde ele alındığından hem genel engelsiz nüfusun sayısı ve oranı hem de 3-14 yaş arası engelsiz nüfusun sayısı ve oranı hesaplanamamaktadır.

sayılabilir. Bu konu ileri araştırmalar için araştırılmaya değer niteliktedir. Ayrıca yaşlı engelli kadın nüfusu içinde özel çalışmalara ihtiyaç olduğu ortadadır.

3.5.2. Engelli Kadın alışmaları

ABD’de engelli kadınların genel durumlarını değerlendirdiğimizde engelli kadın nüfusunun engelli erkek nüfusundan fazla olmasına rağmen, engellilik çalışmalarında toplumsal cinsiyet farklılıklarına ve engelli kadınların yaşadıkları kesişimsel ayrımcılık durumlarına yeterli önemin ve dikkatin verilmediği görölmüştür. Araştırmacılar (Armstrong ve diğerleri, 2011: 20; Asch, Rouso ve Jefferies, 2001: 14) tahmini olarak ABD’deki her beş kadından birinin günlük yaşamlarını herhangi bir şekilde etkileyen bir engellilik deneyimi yaşadıklarını aktarmışlardır. Böyle yüksek bir engelli kadın oranına sahip bir ölkede toplumsal cinsiyet çalışmalarında da engelli kadınların durumlarına yeterince yer verilmemektedir. Collins ve Valentine’in (2003: 29), ABD Nüfus Sayım İdaresi’nin (1990) verilerine dayanarak belirttiği gibi, 26 milyondan fazla engelli kadın Amerikan toplumunda görünmez durumdadır.

Türkiye’de engelli kadınların genel durumlarını değerlendirdiğimizde ise, tıpkı ABD gibi engelli kadın nüfusunun engelli erkek nüfusundan fazla olmasına rağmen, engellilik çalışmalarında toplumsal cinsiyet farklılıklarına ve engelli kadınların yaşadıkları özel (kesişimsel) ayrımcılık durumlarına yer verilmediği tespit edilmiştir. Toplumsal cinsiyet çalışmalarında ise engelli kadının neredeyse adı bile geçmemektedir. Engellilik ve kadın olma hali genel olarak bakım hizmeti vermede yan yana gelmektedir⁸⁴.Türkiye toplumunda da tıpkı ABD gibi, engelli kadınlar toplumsal yaşamda görünmez durumdadırlar. Bunun temel nedeni ise engellilik çalışmalarında toplumsal cinsiyet bakış açısının, toplumsal cinsiyet çalışmalarında engellilik bakış açısının ve tüm bu çalışmalarda aynı zamanda kesişimsel yaklaşımın kullanılmamasıdır.

Göröldüğü gibi ABD ve Türkiye’deki engelli kadınların genel durumlarında temel benzerlikler vardır. Ancak ABD’den farklı olarak Türkiye’de engelli kadınların genel durumlarının belirlenmesinde önemli bazı güçlükler de yaşanmaktadır. Örneğin; Türkiye’de engelliliğe dair düzenli istatistiki veri toplanmaması engelli kadınların toplumsal göstergelerde nasıl bir durum ortaya koyduğunun tespitini güçleştirmektedir.

⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Türkiye’de kesişimsellik çalışmaları sy: 156.

Bununla birlikte var olan verilerde toplumsal cinsiyet ayrımının yapıldığı görülmüştür. ABD’de ise engellilik hakkında çok sayıda istatistiki veri yayınlanmasına rağmen, var olan verilerde toplumsal cinsiyet ayrımına yeterince dikkat edilmediği görülmüştür. Bu durumda var olan veriler içerisinde engelli bireylerin toplumsal cinsiyet durumlarına göre farklılıkları belirlenememektedir. Her iki durumda da toplumsal yaşamda engelli kadınlar görünmez olmaya devam etmektedir.

ABD gibi yüksek engellilik oranına sahip bir ülkede toplumsal cinsiyet ayrımına yeterince dikkat edilmemesi engelli kadınların konumunun netleştirilmesine mâni olmaktadır. Garland-Thomson (2011: 525) Young’un (1990b: 153) “cinsiyetçi bir toplumda kadınlar fiziki olarak özürdür” iddiasına katılarak, Amerikan kamuoyunun kadınlık ile engelliliği bir tuttuğunu ileri sürmüştür. Asch, Rouso ve Jefferies (2001: 15-17) ABD’de engelli kadınlar ve kız çocukları hakkında göreceli olarak az bir bilginin bulunduğunu belirtmişlerdir. Yıllar boyunca Amerikan hükümetinin yaptığı politikalarda ve rehabilitasyon çalışmalarında “savaş yaralıları ya da iş yeri kazası sonrasında engelli olanların” yani erkeklerin yer aldığına dikkat çekmişlerdir. Engelli kadınlardan ilk olarak 1977 yılında Texas Eyaleti’nin Houston kentinde düzenlenen Ulusal Kadın Konferansı’nda⁸⁵ (The National Women’s Conference in Houston, 1977) bahsedildiğini ifade etmişlerdir. Engelli erkekler ve kadınlar hakkında yapılan araştırmaların hemen hemen hepsinin toplumsal cinsiyet, ırk, etniklik, cinsel uyum ya da sosyal sınıf gibi konuları dışarıda bıraktıklarına işaret etmişlerdir. Gerçekten de bu çalışmadaki karşılaştırma tablolarının hazırlanması sırasında ABD’nin engelliliğe dair önemli araştırmalarından olan SIPP’te toplumsal cinsiyet ayrımına dair verilerin çok sınırlı olduğu görülmüştür. Diğer bir temel araştırma olan ACS’de de toplumsal cinsiyet ayrımı genel olarak sınırlıdır.

Türkiye’deki engelli kadınların genel durumlarını, kendisi de bir engelli kadın olan Kelleci’nin (2005: 106) ifadeleri ile ortaya koyabiliriz: “Ülkemizde kadınları ‘evdeki Türkiye’ olarak tanımlarsak, engelli kadınlar ‘evdeki öteki Türkiye’dir.” Ersoy-Özcan (2005: 177) da “Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere kadın engelli olmak, hemen

⁸⁵ ABD’nin Texas Eyaleti’nin Houston kentinde 18-21 Kasım 1977 tarihinde Uluslararası Kadın Yılı’nı kutlamak ve kadınlar için gelecek on yılın hedeflerini saptamak için Ulusal Kadın Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferans ABD’de federal hükümet tarafından desteklenen edilen ilk milli kadın konferansıdır (The National Women’s Conference in Houston, 1977, t.y., ¶ 1).

hemen hiçbir statüye sahip olmamak anlamına gelmektedir.” diyerek engelli kadınların toplumsal yaşamdaki görünmezliğinin vahametine işaret etmiştir. “BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme Işığında Engelli Kadınların Durumu Üzerine Çalışma” konulu raporda Türkiye’de engelli kadınlarla ilgili kamu harcamalarıyla ilgili bir bilgi olmadığı belirtilmiştir (The DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities of the European Commission, “Country fiche: Turkey”, 2009b: 3). Gerçekten de bu durum önemlidir ve engelli kadınların Türkiye’de görünmez olduğunu ispatlamaktadır.

Froschl, Rubin ve Sprung (1999: 10) ABD’de engelli kadınların karşılaştığı sorunlara yönelik olarak düzenlenen programların, konferansların ve çalışmaların 1990 yılların sonlarına doğru giderek artmakta olduğuna dikkat çekmişlerdir. ABD Hareketlilik Enteryasyoneli (Mobility International USA) Eugene, Oregon temelli bir örgüttür ve bu örgüt tüm dünyadan katılımcıların olduğu engelli kadınlar liderlik programlarını yürütmektedir. Ekim 1998’de Güney Connecticut Üniversitesi (the University of Southern Connecticut) 8. Yıllık konferansını engelli kadınlar üzerine toplamıştır. 1999’da Washington DC’de Toplumda Engellilik Çalışmaları Konferansı’nın (At the Society for Disability Studies) kadın forumu ilk gün toplanmıştır. Eylül 1999’da Wayne State Üniversitesi sponsorluğundaki Michigan Konferansı engelli kadınlar hakkında gerçekleştirilmiştir (Women and Disabilities: Celebrate, Motivate, Organize, Activate). Gerçekten de Pekin’de düzenlenen 1995 yılı Dördüncü Kadın Konferansı’ndan sonra ABD’de 2000’li yıllara kadar yoğun bir şekilde engelli kadınları konu alan gerek akademik gerekse de uygulamalı boyutta pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Özellikle 1997 yılında Washington’da gerçekleştirilen Engelli Kadınlar İçin Liderlik Forumu sonrasında engellilik alanında lider sivil toplum örgütleri kendi içlerinde engelli kadınlar için özel olarak çalışmak üzere kadın birimleri oluşturmuştur. ABD’de engelli kadınların içinde bulundukları bu durum, onları haklarını kazanabilmek ve kendi durumlarına karşı gerek ulusal gerekse uluslararası farkındalığı artırmak için dayanışma içerisinde birlikte çalışmaya itmiştir. Ancak 2000’li yıllardan sonra engelli kadınlar hakkındaki çalışmaların (özellikle uluslararası olanların) giderek azaldığı gözlemlenmiştir. Güncel olarak en dikkat çekici çalışma ABD Hareketlilik Enternasyonalı’nın Liderlik ve Engellilik Kadın Enstitüsü tarafından Afrika, Asya, Avrasya, Latin Amerika ve Orta Doğu’da engelli kadınların liderliğini destekleyen dâhil edici uluslararası kalkınma programları

geliştirilmesidir (USAID, 2015, Advancing Women and Girls with Disabilities bölümü, ¶ 11).

Türkiye’de engelli kadınların nasıl bir ayrımcılıkla karşılaştığını belirten ve onların yaşamlarında toplumsal cinsiyet faktörünün de önemli olduğunu ifade eden çalışmaların sayısı ise oldukça sınırlıdır. Pekin’de gerçekleştirilen 1995 (yılı) Dördüncü Dünya Kadın Konferansı’ndaki engelli kadınların üstün çabalarının bir yansımasına Türkiye’de rastlanılmamaktadır. Türkiye’de engelli kadınların sorunlarını tartışmak için yapılmış ilk toplu çalışma 29-30 Nisan 2005 tarihinde Kocaeli’nde gerçekleştirilen “Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu”dur. Bu Sempozyum ile Türkiye’de engelli kadınların sesleri sivil toplum, devlet ve yerel yönetimin desteği ile eğitimden istihdama, medyadan sağlığa, evlilikten rehabilitasyona kadar geniş bir yelpazede duyurulmaya çalışılmıştır. Engelli kadınlar hakkında diğer önemli bir çalışma 28-29 Haziran 2007 yılında Ankara’da düzenlenen “Görme Engelli Kadınlar Kurultayı”dır. Burada engelli kadınların en az çifte dezavantajı bir arada yaşadığı, zaman zaman yoksulluk ve yaşlılık gibi diğer ayrımcılık alanlarının da birleşerek durumu ağırlaştırdığından bahsedilmiştir⁸⁶. Ulusal ve uluslararası yasal düzenlemelere karşın engelli kadınların dezavantajlı konumlarının önemli bir toplumsal sorun olduğu dile getirilmiştir. Kurultay süresinde böyle bir çalışmanın bir ilk olduğundan, engelli kadınların özelinde görme engelli kadınların durumlarının diğer engelli kadınlara benzetmekle birlikte pek çok alanda da ayrıldığı vurgulanmıştır. Ailelerin aşırı koruyucu ya da ihmalkâr tutumları, eğitim sistemindeki ve özel eğitim müfredatındaki yetersizlikler ve aksaklıklar, eğitilmiş olunsu bile işsizlik problemleri, toplumsal önyargılar ve tutumlar gibi problemler bu kurultayda ele alınmıştır (T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2007). Engelli kadınlar hakkındaki diğer bir çalışma da 14-16 Ekim 2011 tarihlerinde Ankara’da gerçekleştirilen “Uluslararası Kör ve Az Gören Kadınların Mesleki Eğitimi, Mesleki Rehabilitasyonu, İstihdamı ve Sosyal Hayata Uyumu Sempozyumu”dur. Sempozyumda sunulan bildirilerin tamamı görme engelli kadınlarla ilgili değildir. Genel olarak engelli bireylere dair çalışmalar çoğunluktadır. Ancak yine

⁸⁶ Aslında bu çalışma ile “kesişimsellik” kavramından bahsedilmese de farklı ayrımcılık alanlarının engelli kadınların durumunda bir arada olabileceği ve böyle bir durumda ortaya çıkan tablonun daha da ağır olduğundan bahsedilmiştir. Bu açıdan bu çalışmanın Türkiye’de engelli kadın alanında yapılmış az sayıda çalışma içerisinde ayırt edici bir tarafı vardır.

de Sempozyumun Türkiye’de görme engelli kadınlara dair önemli bir farkındalık oluşturduğunu söyleyebiliriz⁸⁷.

ABD’de engelli kadınların durumları özetleyen çalışmalara baktığımızda durumun hiç de iç açıcı olmadığı ortaya çıkmaktadır. ABD’de engelli kadınlara yönelik tutumsal bariyerlerin baskın olduğuna işaret eden Fairchild (2002: 21) “Onlar genellikle önemli ve değerli insanlar olarak değil de engelli tanısı ile algılanırlar.” diyerek konunun önemine işaret etmiştir. Aynı yazar (2002: 23) engelli kadınların Amerikan toplumunda yıllardır “çifte tehlikeli” ayrımcılık ile yüzleştiğini belirtmiştir. Birçok engelli kadının hem fiziksel hem de sosyal açıdan tecrit edilmeye devam edildiğini vurgulayan Schur (2004: 259) engelli kadınların dörtte birinin yalnız yaşadığını, bu oranın engelli erkeklerde beşte bir olduğunu, diğer gruplarla kıyaslandığında daha az evlendiklerini ve araba kullandıklarını belirtmiştir. Tüm bunların ABD’de engelli kadınların tecrit edilmesine katkı sağladığına işaret etmiştir. Asch, Rouso ve Jefferies (2001: 13, 14) Amerikan toplumunda engelli kadınların diğer kadınların karşılaştıkları ayrımcılıktan daha fazlası ile karşılaştığını belirterek, toplumda engelliliğin yaygınlığına rağmen engelli insanların görünmez olduğunu ifade etmişlerdir. Fine ve Asch’a (1988) katılan Quinn (1994: 51) ise ABD’de engelli kadın olmanın “gereksiz” olarak görüldüğünü belirtmiştir. Collins ve Valentine (2003: 36) ise ABD toplumunda cinsellikle ilgili sorunlar ve muhtemel kurbanlaştırma nedeniyle birçok kız çocuğunun ve genç kadının aşırı korunduğunu, bu durumun engelli kız çocukları ve kadınları daha da yoğun bir koruma içine soktuğunu belirtmişlerdir. Jans ve Stoddard (1999: 1) ABD’de engelli kadınların tüm yaşamları boyunca çeşitli bariyerlerle karşılaştıklarına dikkat çekmişlerdir. Ferri ve Gregg (1998: 429) ABD’de engelli kadınların statüsünün eğitim fırsatı, rehabilitasyon ve mesleki programa erişim, mesleki kazanım, ekonomik statü açısından ezilen bir grup olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak Froschl, Rubin ve Sprung (1999: 9) tüm engellere rağmen ABD’de engelli kadınların politik ve sosyal bir güç oluşturabildiğine dikkat çekmişlerdir.

⁸⁷ Türkiye’de genel olarak engelli kadınlar hakkında araştırmaların sayısının oldukça az olmasına rağmen, şaşırtıcı bir şekilde görme engelli kadınlar hakkında görece daha çok çalışmaya rastlanmıştır. Bunun nedenini araştırmak bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte, görme engelli bireylerin sivil toplum hareketi olan Altınokta Körler Derneği’nin Türkiye’nin en eski engellilik hareketlerinden biri olmasına ve bu nedenle görme engelli kadınların daha organize bir şekilde hareket edebilmesine bağlayabiliriz. Böylece Türkiye’de görme engelli kadınlar seslerini diğer engelli kadınlara oranla görece olarak daha çok duyurabilmektedirler.

Türkiye’de engelli kadınlar hakkında yapılan sınırlı çalışmalarda engelli kadınların yasal hakları doğrultusunda değerlendirildiğini belirten Burcu (2015a: 90, 91) özellikle toplumsal izolasyon üzerinde durulduğuna işaret etmiştir. Türkiye’de doğrudan engelli kadınların eğitimlerini ve istihdamlarını araştıran çalışmalar oldukça sınırlıdır. İçli (2009, Kadının Adı Yok, Engelli Kadının Hiç Yok bölümü, ¶ 12, 13) ise Türkiye’de engellilik ve kadın hakkında çalışan devlet kurumlarında engelli kadına dair tek bir birim olmamasını eleştirmiştir. Kahraman-Güloğlu (2011: 223) ise çifte dezavantajlı engelli kadınların Türkiye’de toplumsal yaşama aktif olarak katılma mücadelesi verdiklerini vurgulamıştır. Engelli kadınların deneyimlerini toplumsal cinsiyet çerçevesinde inceleyen Buz ve Karabulut (2015) Çorum ilinde ortopedik engelli altı engelli kadınla yaptıkları çalışmada kadınların hem sahip olduğu engel hem de toplumsal cinsiyet önyargısı nedeniyle toplum tarafından ötekileştirildiğini ifade etmişlerdir. Onların anne olmasalar da bakım verme ve hane içi işlerden sorumlu tutulmaya devam ettiklerini, ancak evlilik, eş seçimi, eğitim ve istihdam konularında ortopedik engelli erkeklere oranla daha fazla ayrımcılık yaşadıklarını tespit etmişlerdir. Kelleci (2005: 103, 105-107) Türkiye’de engelli kadınların toplumsal yaşama katılım oranlarının düşük olduğunu belirterek, onların toplumun dışında kaldıklarına dikkat çekmiştir. Bunun sonucunda da onların güçlü sosyal bir statü oluşturmadığını, onlara engelli topluluklarında bile rastlamanın zor olduğunu ve onların bu acizliği kabullendiklerini belirtmiştir. Ailelerin engelli kadınları aşırı koruduklarını ve toplumda bir acıma duygusunun hâkim olduğunu ifade etmiştir. İşte yukarıda sıralanan tüm bu sorun alanları engelli kadınların ev içinde kalmalarına neden olmaktadır. Bu durumda onların görünmezliğine katkı sağlamaktadır. Engin ve diğerleri (2005: 117) çalışmalarında İstanbul özelinde toplum temelli rehabilitasyon programına katılan engelli kadınların yaşadıkları problemleri çok genel olarak “eğitim, ekonomik, sosyal, psikolojik ve şiddet ve yasal problemler” başlıkları ile özetlemişlerdir. Yazarlar özellikle eğitim (çalışmaya katılan engelli kadınların okuryazar olmayanlarının oranı %21, ilkokul mezunu olanlarının oranı ise %51’dir) ve istihdamın (çalışmaya katılan engelli kadınların %88’i çalışmıyor ve bunların sadece %26,7’si iş arıyor) engelli kadın alanında en önemli sorunlar olarak durduğuna işaret etmişlerdir. Ayrıca engelli kadınların kendileri hakkında bir farkındalık eksikliği de olduğunu belirtmişlerdir.

ABD’de engelli kadınların yaşadığı kesişimsel ayrımcılık durumunu ortaya koyan çalışmalara baktığımızda ise önemli bir çalışma olarak Shaw, Chan ve McMahon’un (2012) çalışması göze çarpmaktadır. Yazarlar Ulusal Eşit İstihdam Fırsatı Komisyonu’nun (EEOC)⁸⁸ ADA Araştırma Projesi’nin verilerini kullanarak engellilikle ilgili resmi taciz suçlamalarını araştırmışlardır. Çalışmada Kızılderili ve İspanyol kökene sahip 35 yaş ve üstü Amerikalı davranış bozukluğu olan engelli kadınlar yaklaşık olarak %27’lik oranla en yüksek taciz suçlaması yapan bireyler olarak tespit edilmiştir. En düşük taciz suçlaması ise %7,96’lık oranla 16 ile 34 yaşlar arasındaki fiziksel engelli Avrupa kökenli Amerikalılar tarafından yapılmıştır. Çalışmada engellilik, ırk, toplumsal cinsiyet, yaşlılık ve çalışılan endüstri türü ile iş yerinin büyüklüğü arasında karşılıklı bir ilişki tespit edilmiştir. Çeşitli dezavantajlı konumların kesişiminin (kadın olmak, yaşlı olmak, davranış bozukluğuna sahip olmak, ırksal olarak azınlık olmak) engellilik taciz suçlamalarında bulunma oranlarını artırdığı tespit edilmiştir. O halde ABD’de engelli kadın olma ile diğer ayrımcılık temellerinin (ırk ve etnik köken, yaş gibi) kesişiminin daha da dezavantajlı olduğu bu çalışma ile ispatlanmıştır.

Türkiye’de de engelli kadınların durumları giderek ayrımcılık esasına dayalı olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması⁸⁹ sonuçlarına göre; en çok %75’lik oranla engellilere yönelik ayrımcılık olduğu kanısı belirlenmiştir. İkinci sırada ise %55,4’lük oranla cinsiyete dayalı ayrımcılık gelmektedir (ÖZİDA, 2010: 64, 65). Sorulara cevap verenlerin %73’ünün engelli erkek bireyler olduğu dikkate alındığında, cinsiyete dayalı ayrımcılığın ikinci sırada gelmesi önemli bir sonuçtur. Ayrıca Türkiye’de ABD’deki gibi bir ırk kökenli ayrımcılık da yoktur. O halde hem engellilik hem de cinsiyet açısından daha dezavantajlı olan engelli kadınların durumu ayrımcılık açısından daha farklıdır. Ancak bu farklılığa dair Türkiye’de yeterli bir farkındalık gelişmemiştir. Bununla birlikte 6 Şubat 2014 tarihinde Engelliler Hakkında Kanun’unda yapılan değişiklikle engelli kadınların ve kız çocuklarının çok yönlü ayrımcılığa maruz kaldığı yasal zeminde kabul edilmiştir (Madde 4/ (h) bendi). İşte bu hüküm ile Türkiye’de engelli kadın vurgusu BM EHİS’ten sonra ilk kez bu şekilde vurgulanmıştır. Bu çok önemli bir adımdır. ABD’nin temel engellilik kanunu olan

⁸⁸ EEOC hakkında detaylı bilgi için bkz. sy: 153.

⁸⁹ Araştırma Türkiye’de engelli derneklerine üye olan 18 yaşından büyük zihinsel, işitme, görme, ortopedik, dil ve konuşma engelli 1463 engelli bireyle gerçekleştirilmiştir (ÖZİDA, 2010).

ADA’da engelli kadınların engelli erkeklerden farklı bir ayrımcılıkla karşılaştığına dair bir ifade bulunmamaktadır. Biz bu çalışmada engelli kadınların çoklu ayrımcılığın bir türü olan kesişimsel ayrımcılığa uğradığını kabul etmekteyiz. Çalışmamızın çoklu ve kesişimsel ayrımcılığı ele alan bölümünde de belirttiğimiz gibi engelli kadınların durumunda engelli ve kadın olmak ayrıştırılamaz, her iki alan birbiri ile ayrıştırılamayacak şekilde kesişmektedir. Bu nedenle engelli kadınların ayrımcılık durumları en iyi şekilde kesişimsel ayrımcılık kavramı ile açıklanabilir. Yapılması gereken Türkiye’de hem Engelliler Hakkında Kanun’da hem de Nisan 2016 tarihli İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu’nda kesişimsel ayrımcılık kavramının yer almasıdır. Böylece hem kesişimsel ayrımcılığa hem de engelli kadınların konumlarına dair bilinç düzeyi artırılabilir.

Her iki ülkedeki engelli kadın hareketinin gelişimini izlediğinde ise birbirinden oldukça farklı olduğu tespit edilmiştir. ABD’de engelli kadın hareketi Türkiye’ye göre daha etkin bir çalışma yürütmektedir. İlk olarak ayrı bir engelli kadın hareketinden daha çok genel engelli hareketi içinde kadın grupları kurarak çalışmaya başlamışlardır. 1995 (yılı) Dördüncü Kadın Konferansı’ndan sonra özellikle 2000’li yılların başına kadar ABD’de etkin çalışmalar yürüten engelli kadın hareketinin 2000-2010 yılları arasında daha durağan olduğu, ancak genel engellilik hareketinin çalışmalarına hız kesmeden devam ettiği tespit edilmiştir. Özellikle ABD’de engelliliği şekillendiren temel sosyo-kültürel değerlerin bir sivil toplum hareketi yansıması olan ve bu nedenle en çok ses getiren engellilik hareketi olan Bağımsız Yaşam Merkezi’nin ve Bağımsız Yaşam Enstitüsü’nün ABD genelindeki çalışmaları çok önemlidir. Bunlar kendi içlerinde engelli kadın çalışmaları da yapmaktadırlar. Ancak bizim çalışmamız açısından ABD’deki en önemli engelli kadın hareketi Etkin Kadınlar Enternasyoneli’dir (Women Enabled International [WEI]). WEI engelli kadınlar ve kız çocukları başta olmak üzere tüm kadınların ve kız çocuklarının insan haklarını savunan ve onları bu alanda eğiten ve de uluslararası alanda çalışmalar yapan bir sivil toplum kuruluşudur. WEI çalışmalarında kadın hakları ve engelli hakları hareketinden de destek görmektedir. Engelli kadınların ve kız çocuklarının kadın haklarını ve gelişimini savunarak, onları uluslararası politikalara ve programlara katmak için çalışmaktadır. Bu nedenlerle her yıl düzenli olarak “Küresel Engelli Kadın Hakları Savunuculuğu Raporları” yayınlamaktadır (Women Enabled International, 2017, ¶ 1, 2). WEI’in internet sitesinin ilk olarak 2010 yılında düzenlendiği görülmüştür.

WEI'in kurucu ismi, kendisi de bir engelli kadın olan, insan hakları avukatı Stephaine Ortoleva'dır ve halen WEI'in başkanı olarak çalışmaya devam etmektedir (Women Enabled International, 2017, Read About Women Enabled International's Founder and President bölümü, ¶ 1). WEI'in çalışmaları hem engellilik hem de kadın çalışmalarını kapsayan (uluslararası sözleşmeler ve mekanizmalar, engelli ve kadın hakları, feminist engellilik analizleri, kadına yönelik şiddet, medyada kadın, adalete erişim gibi) oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır (Women Enabled International, 2017, Our Work bölümü). 14 Ocak 2017'de güncellenen WEI'a aktif olarak destek veren engelli kadınları ve dernekleri içerisinde Türkiye yer almamaktadır (Women Enabled International, 2017, WEI Surbey and Mapping Project bölümü, ¶ 5).

Türkiye'deki engelli kadın hareketine baktığımızda, başlangıçta ABD'dekine benzer bir şekilde genel engellilik dernekleri çatısı altında kadın kolları içerisinde yapılan çalışmalara rastlamaktayız. Özellikle Altı Nokta Körler Derneği'nin çalışmaları bu noktada önemlidir. Ancak yeni atılımlara kalkan engelli kadınlar BM EHİS'in engelli kadın konulu 6. maddesinden hareketle 2011 yılının Eylül ayında Ankara'da Engelli Kadın Derneği'ni (ENG-KAD) kurmuşlardır. Derneğin faaliyetlerinin tanıtıldığı bir web sitesi de bulunmaktadır⁹⁰. ENG-KAD üyeleri başta engellilik zeminiyle buluştuklarını, ancak herkesin kadın olmada ortak sorun yaşadığının ortaya çıktıklarını belirtmişlerdir. Artık daha örgütlü hareket eden Türkiyeli engelli kadınlar “biz de varız” diyerek, toplumsal yaşama katılmada daha aktif bir mücadele vermektedirler (ENG-KAD, 2016). Bu dernek sayesinde engelli kadınların Türkiye toplumu içerisindeki görünürlüğü artmaktadır. ENG-KAD, BM Engelli Hakları Komisyonunun BM EHİS'in engelli kadın konulu 6. Maddesine istinaden engelli kadınlar hakkında hazırladığı yorumuna Türkiye ile ilgili bilgi notunu göndermiştir. Söz konusu notta Türkiye'de önemli bir nüfusa sahip engelli kadınların hem kadın hem de engelli olmaktan ötürü çifte dezavantaja sahip olduğu ve bu durumun ülkede son yıllara kadar görmezden gelindiğine işaret etmiştir. Bunun nedeni olarak da Türkiye'de engelli kadın alanında çalışan sivil toplum örgütünün daha önceleri olmamasını göstermişlerdir. Ancak günümüzde ENG-KAD “engelli kadınlar tarafından engelli kadınlar için yönetilen” bir sivil toplum örgütüdür (Engelli Kadın Derneği, 2015, ¶ 2). Bu anlamda ENG-KAD'ın artık Türkiye'deki engelli kadınları

⁹⁰ ENG-KAD'ın web sitesinin adresi <http://www.engellikadin.com/> dur. Bu web sitesinde engelli kadınlara dair farkındalık oluşturuvcu videolar da yayınlamaktadır.

temsil ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. ENG-KAD üstün çabası ile öncelikle engelli kadınlara ulaşmaya ve onları bilinçlendirmeye çalışmaktadır. Böylece farklı illerde engelli kadınlar yeni engelli kadın dernekleri kurmaya başlamışlardır.

Görüldüğü gibi sosyo-kültürel yapıları birbirinden farklı olan ABD ve Türkiye'nin engelli kadın hareketinin gelişimi genel itibarıyla farklıdır. Başlangıçta her iki ülkede de genel engelli hareketi içinde örgütlenen engelli kadınlar, sonradan kendi özel hareketlerini kurmuşlardır. Ancak ABD'deki hareketin gelişimi öncelikle kadın olmayı vurgularken, Türkiye'deki engelli kadın hareketi hem engelli hem de kadın olmaya yoğunlaşmaktadır.

Son olarak ABD'nin temel engellilik modeli olan azınlık grubu modeli içerisinde engelli kadınların durumu ele alındığında, engelli kadınların en fazla ötekileştirilen ve en çok görünmeyen bir azınlık grubu olduğunu söyleyebiliriz. ABD'nin toplumsal yapısı içerisinde engelli kadın olmaya bir de ırk kökeni eklendiğinde (Afrika kökenli ya da Hispanik kökenli Amerikalı bir engelli kadın olma) durumun vahametinin daha da arttığını görmekteyiz. Türkiye'nin temel belirgin bir engellilik modeli olmamakla birlikte teoride sosyal modelin ve giderek insan hakları modelinin baskın olduğunu, ancak uygulamada tıbbi modelin öncelikli durumunu göz önüne aldığımızda engelli kadının toplumda görünürlüğü en düşük olan bireyler olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü hem tıbbi hem de sosyal model temelde toplumsal cinsiyet farklılığını göz ardı etmektedir. Ancak Türkiye'de BM EHİS'le beraber giderek gelişmekte olan engelliliğin insan hakları modeli ile engelli kadın çalışmaları giderek artacaktır.

3.5.3. Engelli Bireylerin (Özel) Eğitime Alınması ve Eğitimde Eşitliklerinin Sağlanması

ABD'de engelli bireylerin eğitime esas teşkil eden kanunlar şunlardır: IDEA, ADA, (Mesleki) Rehabilitasyon Kanunu'nun 504. paragrafı⁹¹. Bu kanunlarla birlikte ABD'deki okullar iki tür engelli öğrenci için hizmet ve destek sağlanmaktadır. Birinci öğrenci grubu; yeti yitimleri uygun eğitime erişmelerini engellediği için IDEA altında özel eğitim hizmeti alanlardır. Bunlar IDEA'nın B Bölümü'nde belirtilen nitelikteki öğrencilerdir ve BEP aracılığıyla “ücretsiz ve uygun kamu eğitimi” alabilmektedirler. İkinci öğrenci grubu ise; eğitimsel olarak bir engelle sahip olmayan ve özel eğitim için uygun olmayan

⁹¹ Detaylı bilgi için bkz. “ABD’de Engellilikle İlgili Temel Yasal Düzenlemeler ve Uygulamaları” sy.: 138.

ve de (Mesleki) Rehabilitasyon Kanunu'nun 504. paragrafı ile ADA altında ayrımcılığa karşı korunanlardır. Burada önemli olan engelli öğrencilerin engellilik durumunun diğer öğrencilerle birlikte öğrenmeye mâni olmamasıdır ve basit düzenlemelerle okul yaşamlarını devam ettirebilmeleridir. IDEA altında eğitim alan öğrenciler için BEP hazırlanırken, (Mesleki) Rehabilitasyon Kanunu'nun 504. paragrafının ve ADA'nın altında korunan engelli öğrenciler için “yazılı bir plan” hazırlanmaktadır. Bu yazılı plan hem boyut hem de niyet açısından bireyselleştirilmiş eğitim planından (BEP) farklıdır. BEP engelli öğrencilerin bedava ve uygun kamu eğitimine erişimini tasarlarken, 504. paragraf ve ADA “adil ve eşit şartlar altında” bir eğitim için makul uyumlaştırma ve değişiklik sağlamaktadır. Bu iki kanun engelli öğrenciler için ayrımcılık karşıtı konuları ve fırsat eşitliğini ifade etmektedir (Hardman, Drew ve Egan, 2006: 48; Dünya Sağlık Örgütü, 2011: 32).

ABD’de engelli kız çocuklarının eğitim fırsatlarına erişimde IDEA’nın yanında Kadınların Eğitimsel Eşitliği Kanunu Programı’nın (the Women’s Educational Equity Act Program) kayda değer bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Rousso (2003: 26) ABD’de 1970’de federal bir program olarak kurulan Kadınların Eğitimsel Eşitliği Kanunu Programı’nın hem kadınlar ve kız çocukları hem de engelli kadınlar ve engelli kız çocukları için eğitimde adaleti gözettiğini belirtmiştir. Waxman Fiduccia ve Wolfe (1999: 20) de 1970’lerin sonu ile 1980’lerin bu program ile engelli kadınların ve kız çocuklarının eğitimsel eşitliğini teşvik etmek için model programlara ilk fon ayrımının yapıldığını ifade etmişlerdir.

Türkiye’de ise engelli bireylerin eğitimine esas teşkil eden kanunlar unlardır: 1961 tarihli 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu, 1973 tarihli ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu (7. ve 8. maddeler), 1983 tarihli Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu, 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun, 1997 yılı 573 sayılı Özel Eğitim Hakkına Kanun Hükmünde Kararname. Türkiye’deki engelli öğrencilerin eğitim hakkı bu kanunlarla korunmaktadır. ABD’de olduğu gibi öğrenme engeli olanlar ile diğer engeli olanlar arasında kanuni koruma açısından bir ayırım yapılmamaktadır. Şunu belirtmek gerekir ki 1997 yılı 573 sayılı Özel Eğitim Hakkına Kanun Hükmünde Kararname ile Türkiye’de ilk defa kaynaştırma eğitiminin esasları düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler ise 2000 yılında yürürlüğe giren ve en son 21 Temmuz 2012’de değişikliğe uğrayan Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği ile uygulanmaktadır. Bu yönetmelik halen yürürlükte olmasına

rağmen Millî Eğitim Bakanlığı'nca 23.01.2014 tarihinde "Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği" adında yeni bir yönetmelik taslağı hazırlanmıştır (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2014) Taslak hala değerlendirilmektedir. Yürürlükte olan yönetmeliğe ve henüz taslak halinde olan özel eğitim ilkelerinin ve rehberlik hizmetlerinin birleştirildiği yönetmeliğe bakıldığında genelde engelli öğrencilerin özelde ise engelli kız öğrencilerin yaşayabilecekleri muhtemel ayrımcılıklara karşın herhangi bir tedbir alınmadığı ya da konu hakkında hassas takipte bulunulmasıyla ilgili herhangi bir madde olmadığı gözlemlenmiştir.

ABD'de özel eğitim hizmetleri iki farklı ancak birbiriyle bağlantılı yapı içerisinde düzenlenmektedir. Birincisi; ABD'nin federal yönetim yapısı gereğince her eyaletin uymak zorunda olduğu federal kanunlarca düzenlenen hizmetleri yürüten ABD Eğitim Bakanlığı'na bağlı Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Hizmetleri Ofisi'dir (Office of Special Education and Rehabilitative Services). Bu Ofis ile ABD genelindeki tüm özel eğitim hizmetlerinin genel işleyişi düzenlenmektedir. Bu ofisin içinde "İletişim ve Müşteri Hizmet Timi; Yönetim ve Destek Elemanları; Politika ve Planlama Elemanları; Burs ve Kontrat Hizmetleri Timi; Ulusal Engellilik ve Rehabilitasyon Araştırma Enstitüsü (NIDRR)⁹²; Rehabilitasyon Hizmetleri Yönetimi; Uygulamalı Eğitim ve Hizmetler Bölümü; Özel Eğitim Programları Ofisi" alt birimleri yer almaktadır (U.S. Department of Education, 2015, US Department of Education Principal Office Functional Statements Organization Chart – Office of Special Education and Rehabilitative Services bölümü). İkinci yapı ise her eyaletin kendi iç işleyişine göre değişmektedir. Çünkü ABD'de her eyalet kendi içinde federal kanunlarla uyumlu yeni kanuni düzenlemeler çıkarabilmektedir. Görüldüğü gibi ABD'de özel eğitim ve rehberlik hizmetleri birçok alt birimin işleyişi ile düzenlenmektedir. Önemli olan kamu okullarının engelli öğrencilere bedava eğitim vermesidir. Engelli çocuklar hem örgün eğitim veren kamu kurumlarında hem de federal olarak fonlanan özel eğitim okullarında eğitim almaktadır. Destek özel eğitim hizmetleri ise kamu okulları içerisinde sağlanmaktadır. Jans ve Stoddard (1999: 14) ABD'de 1977 ile 1996 yılları arasında engelli çocukların örgün eğitim veren kamu okullarından (%1) daha çok federal olarak fonlanan özel eğitim okullarına (%52) kayıt

⁹² NIDRR'nin güncellenmiş adı "The National Institute on Disability, Independent Living and Rehabilitation Research (NIDILRR)"dir. Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. "ABD'nin Engellilikle İlgili Şemsiye Kurumu" sy: 149.

olduklarını belirtmişlerdir. Okul kayıt durumlarındaki bu %51'lik fark gerçekten çok dikkat çekicidir.

Türkiye’de özel eğitim ve rehberlik hizmetleri MEB Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından verilmektedir. Destek özel eğitim hizmetleri ise MEB Özel Öğretim Kurumları Genel Müdürlüğü tarafından verilmektedir (EYHGM, 2013: 185). MEB Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün içerisinde “Eğitim Politikaları; Programlar ve Öğretim Materyalleri; Özel Eğitim ve Kaynaştırma; Özel Yeteneklilerin Geliştirilmesi; Rehberlik Hizmetleri; İzleme ve Değerlendirme; Araştırma ve Geliştirme ve Projeler” daire başkanlıkları ile “Özel Büro” yer almaktadır (MEB Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, t.y.).

Türkiye’deki özel eğitim hizmetleri eğitim ortamı açısından “özel eğitim okulları, özel eğitim sınıfları ve kaynaştırma eğitimi uygulamaları” olarak üçe; destek eğitim açısından da “destek odaları, bilim ve sanat merkezleri, rehabilitasyon merkezleri” olarak yine üçe ayrılmaktadır (T.C. EARGED, 2010: 29). Türkiye’de destek özel eğitimin büyük bir çoğunluğu özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri (ÖZER) tarafından verilmektedir. ÖZER merkezlerinde %93,6’lık oranla en çok bireysel eğitim, %65,1’lik oranla grup eğitimi, %17’1’lik oranla sosyal etkinliklerin, %1,5’lik oranla duyu terapisinin verildiği tespit edilmiştir (EYHGM, 2013: 223, 224). Çalışmamız açısından buradaki en önemli nokta ÖZER merkezlerinin eğitim modüllerinin ve hizmet verdiği engelli bireylerin toplumsal cinsiyetlerine yönelik herhangi bir çalışmanın yapılıp yapılmadığıdır. Bu çalışmada engelli çocukların toplumsal cinsiyetlerine dair herhangi bir veriye rastlanmamıştır.

ABD’de IDEA altında korunan engelli öğrencilerin özel eğitimi için başvuru, planlama ve yerleştirme süreçlerini ise şu şekilde özetleyebiliriz (Hardman, Drew ve Egan, 2006: 35-39):

1. Başvuruyu başlatma. Okulun ön başvuru timine (özel hizmet komitesi) öğrencinin özel eğitime ihtiyacı olup olmadığını belirlenmesi için bir değerlendirme için başvuru yapılır.
2. Öğrencinin uygunluğunu ve eğitim ihtiyacını değerlendirme. Ailelerden ve uzmanlardan oluşan ekip bu değerlendirmeyi yapar.

3. BEP geliştirme. Öğrencinin özel eğitime uygun olduğu belirlendikten sonra ailenin özel eğitim uzmanının genel eğitimcinin ve ilgili kişilerin katılımı ile bir BEP timi kurulur ve BEP hazırlanır.
4. En az kısıtlanmış çevreyi belirleme. Ailenin ve eğitimcilerin anlaşması ile yıllık hedefler belirlendikten sonra öğrencinin yerleştirmesi yapılır. Öğrencinin engelli olmayan öğrencilerle bir arada eğitim alması önceliklidir.

ABD’de 0-2 yaş arasındaki çocukların özel eğitim alabilmeleri içinse gelişimsel bozukluk göstermeleri yeterlidir, engellilik durumunun tanılanmış olması gerekmemektedir. Bu hizmetlerden ailede yararlanma hakkına sahiptir. 3-21 yaş arası öğrencilerin özel eğitim alabilmesi için ayrı bir değerlendirmeden geçmeleri gereklidir. Bu gruptaki özel eğitim kapsamındaki her öğrenci için her yıl yenilenen BEP hazırlanmaktadır. Eğitim en az kısıtlayıcı ortamda sağlanmalıdır. Eğitsel kararlarda aileler bilgilendirilip, onayları alınır ve onlarla karşılıklı ilişki esastır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2015: 74-76).

Türkiye’de özel eğitime ihtiyaç duyan çocukların, böyle bir eğitimden faydalanabilmeleri için ilk önce tanılama yapılmaktadır. 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun’un 16. Maddesi eğitsel değerlendirme ile ilgilidir. Türkiye’de özel eğitim ihtiyaçlı bireyin tanılama sürecinde “tıbbi tanılama”nın yapılması zorunludur. Tıbbi tanılama “Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik”e dayalı olarak yapılmaktadır. Tıbbi tanılması yapılan engelli bireyin özel eğitimi il veya ilçedeki RAM’a (Rehberlik Araştırma Merkezi) başvurularak başlatılmaktadır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2015: 43). Türkiye’de merkezi hükümetten ve MEB’den gelen dâhil etme yanısı ifadeler ve çabalara karşın, aynı zamanda özel eğitim kurumlarının sayısı ve yapısı da güçlendirilmektedir. En önemlisi de tıbbi tanının (özürlü değerlendirme raporu) çocukların değerlendirilmesinde ve yaftalamasında oynadığı belirleyici roldür. Böylece çoğu engelli öğrenciler örgün eğitimden dışlanmaktadır. Tıbbi tanılama ile %20 engelli olduğu belirlenen öğrenciler için uygun özel eğitim hizmetleri her ilde bulunan RAM’daki Özel Eğitim Değerlendirme Kurulu tarafından planlanan hizmetlerle yürütülmektedir. Bu kurula okul öğretmenlerinin ve ailelerin katılımı sağlanmaya çalışılmaktadır. Özel Eğitim Değerlendirme Kurulu’nun hazırladığı raporla birlikte öğrenciler özel eğitime ve destek özel eğitime başlamaktadırlar. Destek özel eğitime devam edebilmek için Özel Eğitim Değerlendirme

Kurulu Raporu'nun ve tabi ki de özürlü sağlık kurulu raporunun her iki yıl sonunda tekrarlanması gerekmektedir.

Her iki ülkede özel eğitim alan öğrencilerin yeti yitimleri üzerinden özel eğitim almalarını değerlendirdiğimizde ise durum şöyledir:

Hardman, Drew ve Egan (2006: 30, 31) bir öğrencinin IDEIA'nın altında özel eğitim hizmetleri alması için iki koşulu sağlaması gerektiğini belirtmişlerdir. Birincisi; öğrenci federal hukukta ya da eyaletin özel eğitim kurallarında ve düzenlemelerinde tanımlanan koşullara uygun bir engellilik durumuna sahip olmalıdır. Bu koşullar arasında “zekâ geriliği, özel öğrenme engelliliği, davranışsal bozukluk, konuşma ya da dil yeti yitimi, körlük dâhil görme kaybı, sağırılık dâhil duyma kaybı, ortopedik yeti yitimi, diğer sağlık yeti yitimleri, çoklu engellilik, otizm ve travmatik beyin hasarı” vardır. İkincisi; uygun eğitimi almak için öğrencinin gösterdiği özelleştirilmiş eğitim ve ilgili hizmetler ihtiyacıdır. Bu ihtiyaç profesyonellerden ve anne babalardan oluşan bir ekip tarafından belirlenmektedir. Bir öğrencinin özel eğitim alması için her iki kriterin de olması gerektiğini vurgulayan yazarlar (2006: 31) eğer bu koşullar sağlanmıyorsa, öğrenci engelli olarak tanımlanacağını ancak özel eğitim alamayacağını ifade etmişlerdir. Ancak bu öğrenciler eğitim programlarında uyumlaştırma ya da değişiklik isteyebilirler.

Türkiye’de özel eğitim hizmetlerinden yaralanan engelli bireyler Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği’nde (2006, en son değişiklik 2012) şu şekilde sıralamıştır: “Hafif düzeyde zihinsel engelli birey, orta düzeyde zihinsel engelli birey, ağır düzeyde zihinsel engelli birey, çok ağır düzeyde zihinsel yetersizliği olan birey, zihinsel yetersizliği olan birey, birden fazla yetersizliği olan birey, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olan birey, dil ve konuşma güçlüğü olan birey, duygusal ve davranış bozukluğu olan birey, görme yetersizliği olan birey, işitme yetersizliği olan birey, ortopedik yetersizliği olan birey, otistik birey, özel öğrenme güçlüğü olan birey, serebral palsili birey, süregen hastalığı olan birey, üstün yetenekli birey.”

Konuya her iki ülkede engelliliği şekillendiren temel sosyo-kültürel değerler açısından baktığımızda ise durum şöyledir:

ABD’nin engellilik olgusunu şekillendiren temel sosyo-kültürel değerleri olan “bireysellik, bağımsız yaşam” başta olmak üzere “yurttaş hakları ve ayrımcılığa karşı

olma” Amerikan özel eğitiminin teorik arka planını ve uygulamasını şekillendirmektedir. Burada farklı olanın ABD’nin özel eğitimle ilgili sosyal hareketliliğin “aile” etrafında şekillenmiş olmasıdır. Ailelerin ve onların destekçilerinin bir arada hareket edip, engelli öğrencilerin eğitim haklarını savunması ve bu tür aile gruplarının⁹³ IDEA ile ilgili tüm gerekli bilgiyi bu hizmeti arayanlara sunması önemlidir. Nal ve Tüzün’de (2011: 19) ABD’de ailelerin gerekli gördüğü durumlarda mahkemelere başvurup, çocuklarının eğitim haklarını aradığını, mahkeme kararları ile insan hakları hareketinin engelli çocukların eğitimi ile ilgili ilerlemelerde önemli bir etkisinin olduğuna dikkat çekmişlerdir.

Türkiye’de engellilik olgusunu şekillendiren temel alt sosyo-kültürel değerlerden biri olan “muhtaç olana yardım”ın özel eğitim hizmetlerinin şekillenmesinde rolü olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca diğer temel alt sosyo-kültürel değer olan “güçlü aile bağları”nın da yeterince işlevsel olmadığı görülmüştür. Ailelerin özel eğitimin her aşamasına katılması özel eğitimin temel ilkelerinden biri olmasına rağmen, bu katılımın özel eğitim hizmetleri ile ilgili karar almada yeterince sağlanamadığı ortadadır. Bunda ailelerin sahip olduğu eğitim düzeyinin rolü büyük olmakla birlikte, RAM’ların ailelere gerekli rehberliği sağlayamaması da etkili olmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye’deki özel eğitim hizmetleri genel olarak engelliliği şekillendiren temel üst sosyo-kültürel değerlerden biri olan “insan hakları” bağlamında şekillenmektedir. Diğer üst sosyo-kültürel değer olan “ayrımcılığa karşı olma” ise kısmen etkilidir. Ancak bunun etkisinin giderek artacağı düşünülmektedir. Her iki ülkenin özel eğitim hizmetlerinde “erken yaşta eğitime başlama, en az kısıtlayıcı çevrede eğitim alma, yaşlıları ile bir arada eğitim alma, BEP’in geliştirilip uygulaması, ailelerin her aşamaya aktif katılımlarının sağlanması, bedava eğitim” gibi temel ilkelerin ortak olduğu tespit edilmiştir.

⁹³ Örneğin; Aile Bilgi ve Kaynak Merkezi (Center for Parent Information and Resources) <http://www.parentcenterhub.org/repository/idea/>

3.5.4. Eğitimsel Kazanımlar

Tablo 11: ABD’de Çalışma Çağındaki Bireylerin Eğitim Durumları (2002 Yılı)
(%)

Bütün cinsiyetler ⁹⁴	25-64 Yaş Arası					
	Engelli olmayan nüfus		Hafif derecede engelli nüfus		İleri derecede engelli nüfus	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Toplam Nüfus	124,7 milyon	100	8,2 milyon	100	16,1 milyon	100
Lise mezunu olmayan	-	10,4	-	14,6	-	26,6
Lise mezunu olan	-	28,5	-	32,7	-	34,2
Üniversiteyi terk eden	-	18	-	20,2	-	17,3
Üniversite mezunu	-	43,1	-	32,5	-	21,9

Kaynak: Steinmetz, 2006, s. 23

Araştırma: SIPP, 2002

ABD’de 2002 yılında SIPP verilerine göre çalışma çağındaki olan 25-64 yaş arasındaki herhangi bir engeli olmayan yaklaşık 124,7 milyon nüfusun yaklaşık %10,4’ü liseyi bitirememiştir. Aynı yaş grubundaki 8,2 milyon hafif derecede engelli nüfusun %14,6’sı, 16,1 milyon ileri derecede engelli nüfusun %26,6’sı lise mezunu değildir. Görüldüğü gibi engelli olma durumu arttıkça liseyi bitirememe durumu da artmaktadır. Engelli olmayan nüfusun %28,5’i, hafif derecede engelli nüfusun %32,7’si, ileri derecede engelli olan nüfusun %34,2’si lise mezunudur. ABD’de 2002 yılında engelli nüfusun eğitim durumunun genel olarak lise mezuniyetine sahip olmada yoğunlaştığını görmekteyiz. Aynı yaş grubunda engelli olmayan nüfusta üniversiteyi terk etme oranı %18’ken, hafif derecede engelli nüfusun %20,2’si, ileri derecede engelli nüfusun %17,3’ü üniversiteyi terk etmektedir. Burada ilginç olan husus hafif derecede engelli nüfusun ileri derecede engelli nüfusa göre üniversiteyi terk etme oranının daha yüksek olmasıdır. 25-64 yaş arası çalışma çağındaki engelli olmayan nüfusun %43,1’i, hafif derecede engelli nüfusun %32,5’i, ileri derecede engelli nüfusun %21,9’u üniversite mezunudur. Çalışabilir yaşlardaki bireylerin engel durumuna bağlı olarak üniversite mezunu olma oranlarının düştüğünü görmekteyiz (Tablo 11).

⁹⁴ SIPP’te engelli bireylerin eğitim durumlarına dair verilerde herhangi bir toplumsal cinsiyet ayrımı yapılmamıştır. Bu nedenle 2002 yılında ABD’de engelli kadınların eğitim durumlarına dair ayırt edici bir veri bulunmamaktadır.

Tablo 12: Türkiye’de Çalışma Çağındaki Bireylerin Eğitim Durumları (2002 Yılı)
(%)

Bütün cinsiyetler	25 Yaş ve Üzeri			
	Ortopedik, görme, işitme, dil ve konuş ve zihinsel engelli nüfus		Süreğen hastalığı olan nüfus	
	Sayı	%	Sayı	%
Toplam Nüfus	1,16 milyon	100	5,69 milyon	100
Okuma yazma bilmeyen	-	36,37	-	26,64
Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	-	7,69	-	8,10
İlkokul mezunu	-	40,97	-	47,10
Ortaokul veya dengi meslek okulları mezunu	-	5,64	-	6,31
Lise veya dengi meslek okulları mezunu	-	6,90	-	7,61
Üniversite Mezunu	-	2,42	-	4,23

Kaynak: DİE ve ÖZİDA, 2009, s. 11, 37, 51

Türkiye’de 2002 (yılı) Türkiye Özürlüler Araştırması’nın verilerine göre 25 yaş ve üzerinde ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ile zihinsel engelli toplam 1,16 milyon birey olduğu tespit edilmiştir. Bu bireylerin %36,4’ünün okuma yazma bilmediği, %7,7’sinin okuma yazma bildiği ancak herhangi bir okul mezunu olmadığı, %41’inin ilkokul mezunu olduğu, %5,7’sinin ortaokul veya dengi meslek okulları mezunu olduğu, %6,9’unun lise veya dengi meslek okulları mezunu olduğu, %2,4’ünün lise mezunu olduğu belirlenmiştir. Aynı yılda toplam 5,69 milyon süreğen hastalığı olan birey bulunmaktadır. Bu bireylerin 26,6’sının okuma yazma bilmediği, %8,1’inin okuma yazma bildiği fakat bir okul bitirmediği, %47,1’inin ilkokul mezunu olduğu, %6,3’ünün ortaokul veya dengi meslek okulları mezunu olduğu, %7,6’sının lise veya dengi meslek okulları mezunu olduğu, %4,2’sinin üniversite mezunu olduğu tespit edilmiştir (**Tablo 12**). 2002 yılında Türkiye’de engelli birey nüfusu ilkokul mezunu olmada yoğunlaşmaktadır. Ancak önemli bir çoğunlukta okuma yazma bilmemektedir.

ABD’de 2002 yılında engelli nüfusun eğitim düzeyi lise mezunu olmada yoğunlaşırken, Türkiye’de ilk okul mezunu olmada yoğunlaşmıştır. Türkiye’de engelli nüfusun önemli bir kısmının da okuma-yazma bilmemesi ve bu oranın lise mezunu olmadan çok daha yüksek oranlara sahip olması dikkat çekici bulunmuştur.

Tablo 13: ABD’de Toplumsal Cinsiyete Göre Engelli Olan ve Olmayan 18-34 Yaş Arası Nüfusun Eğitim Durumları (2005 Yılı) ⁹⁵

Yıl: 2005		18-34 Yaş Arası							
		Engelli Nüfus				Engelli Olmayan Nüfus			
		Kadın		Erkek		Kadın		Erkek	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
ABD	Eğitim alan ve/veya eğitim mezuniyetine sahip toplam nüfus ⁹⁶	2,152 milyon	100	2,354 milyon	100	30,162 milyon	100	29,980 milyon	100
	Okula kayıtlı olan birey	459,3 bin	21,3	484 bin	20,6	8,447 milyon	28	7,238 milyon	24,1
	Üniversiteden daha aşağı seviyede eğitim almakta olan	131,4 bin	6,1	183,8 bin	7,8	1,209 milyon	4	1,384 milyon	4,6
	Üniversiteye ya da lisansüstü eğitime devam eden	327,9 bin	15,2	300,2 bin	12,7	7,238 milyon	24	5,854 milyon	19,5
	Okula kayıtlı olmayan birey	1,692 milyon	78,6	1,870 milyon	79,4	21,715 milyon	72	22,742 milyon	75,9
	Liseden daha düşük eğitim seviyesine sahip olan	458,3 bin	21,3	570 bin	24,2	3,176 milyon	10,5	4,194 milyon	14
	Lise veya eşdeğer okul mezunu olan	663,2 bin	30,8	809,9 bin	34,4	6,589 milyon	21,8	8,116 milyon	27,1
	Üniversiteyi terk eden ya da ön lisans mezunu olan	425,9 bin	19,8	371,9 bin	15,8	5,993 milyon	19,9	5,622 milyon	18,7
	Lisans veya daha yüksek derecesi olan	145 bin	6,7	118,1 bin	5	5,957 milyon	19,7	4,811 milyon	16

Kaynak: U.S. Census Bureau, American Fact Finder, 2005, Disability Status by Sex by School by Educational Attainment for the Civillian Noninstitutionalized Population 18 to 34 Years, B18010.

⁹⁵ Tablodaki veriler ABD’de hem toplumsal cinsiyet hem de coğrafi farklılıklara yer veren ACS’den derlenerek oluşturulmuştur. Verilerin Türkiye ile karşılaştırılabilmesi için yüzdelik oranlar bu çalışmanın yazarı tarafından hesaplanmıştır.

⁹⁶ 18-34 yaş arası üniversite yurtları da herhangi bir kurumda yaşamayan engelli olan ve olmayan ayrı ayrı kadın ve erkek nüfusunu göstermektedir.

ABD’de 2005 yılında ACS verilerine göre 18-34 yaş arasında toplam 2,152 milyon engelli kadın yaşamaktadır. Engelli kadınların %21,3’ü (yaklaşık 459,3 bin) okula kayıtlı olan, yani 2005 yılında okula devam etmekte olan kadınlardır. Aynı tarihte 28-34 yaş arasındaki engelli erkek nüfusu yaklaşık olarak 2,354 milyondur. Engelli erkeklerin %20,6’sı (yaklaşık 484 bin) eğitimlerine devam etmektedirler. 18-34 yaş arası engelli olmayan kadın nüfusu ise yaklaşık 30,162 milyondur. Bu kadınların %28’i (yaklaşık 8,447 milyon) eğitimlerine devam etmektedir. Eğitimlerine devam eden engelli kadınların %6,1’i (yaklaşık 131,4 bin), engelli erkeklerin %7,8’i (yaklaşık 183,8 bin), engelli olmayan kadınların %4’ü (yaklaşık 1,209 milyon) üniversiteden daha aşağı seviyede eğitim almaktadır. Okula devam etmekte olan engelli kadınların %15,2’si (yaklaşık 327,9 bin), engelli erkeklerin %12,7’si (yaklaşık 300,2 bin), engelli olmayan kadınların %24’ü üniversiteye ya da lisansüstü eğitime devam etmektedir. Yaş itibarı ile eğitime devam eden engelli kadınların ve erkeklerin ve de engelli olmayan kadınların çoğunluğunun lisans veya lisansüstü eğitime devam etmesi doğaldır. Ancak burada dikkati çeken husus eğitime devam eden 18-34 yaşa arası nüfusta belirleyici olanın engelli olma durumu olduğudur. O halde eğitimde engellilik ayrımcılığının daha ön planda olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca engelli kadınların engelli erkeklere göre 18-34 yaş aralığında daha yüksek oranda (%2,5’lik bir farkla) üniversiteye veya lisans üstü eğitime devam ettiği ortaya çıkmıştır. Bu durum ABD’de engelli kadınların engelli erkeklere oranla daha fazla oranda yüksek eğitime devam ettiğini kanıtlamaktadır (**Tablo 13**).

2005 yılında ABD’de 18-34 yaş aralığındaki engelli kadınların %78,6’sı (yaklaşık 1,692 milyon), engelli erkeklerin %79,4’ü (yaklaşık 1,870 milyon), engelli olmayan kadınların ise %72’si herhangi bir okula devam etmemekte olup, mezun durumdadırlar. Bu durumdaki engelli kadınların %21,3’ü (yaklaşık 458,3 bin), engelli erkeklerin %24,2’si (yaklaşık 570 bin), engelli olmayan kadınların %10,5’i (yaklaşık 3,176 milyon) liseden daha düşük düzeyde eğitim seviyesine sahiptir. Engelli kadınların %30,8’i (yaklaşık 663,2 bin), engelli erkeklerin %34,4’ü (yaklaşık 809,9 bin), engelli olmayan kadınların %21,8’i (yaklaşık 6,589 milyon) lise veya eşdeğer okul mezunudur. Engelli kadınların %19,8’i (yaklaşık 425,9 bin), engelli erkeklerin %15,8’i (yaklaşık 371,9 bin), engelli olmayan kadınların %19,9’u (yaklaşık 5,993 milyon) üniversiteyi terk etmiştir veya ön lisans mezunudur. Engelli kadınların %6,7’si (yaklaşık 145 bin), engelli erkeklerin %5’i (yaklaşık 118,1 bin), engelli olmayan kadınların %19,7’si (yaklaşık 5,957 milyon) ise

lisans veya daha yüksek dereceye sahiptir. Bu verilerden 2005 yılında ABD’de 18-34 yaş arasındaki engelli kadın (%30,8), engelli erkek (%34,4), engelli olmayan kadın (%21,8) nüfusunun daha çok lise mezunu olduğunu anlamaktayız (**Tablo 13**).

Tablo 14: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyete Göre Engelli Olan ve Olmayan Bireylerin Eğitim Durumları (2002 Yılı)

Yıl: 2002	6 Yaş ve Üzeri							
	Engelli Nüfus ⁹⁷				Engelli Olmayan Nüfus ⁹⁸			
	Kadın		Erkek		Kadın		Erkek	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Eğitim mezuniyetine sahip toplam nüfus ⁹⁹	2,328 milyon	100	2,586 milyon	100	16,379 milyon	100	18,883 milyon	100
İlkokul mezunu	1,752 milyon	75,3	1,654 milyon	64	9,613 milyon	58,7	8,719 milyon	46,2
İlköğretim mezunu	38,5 bin	1,7	47 bin	1,8	1,093 milyon	6,7	1,253 milyon	6,6
Ortaokul veya dengi meslek okulları mezunu	190,6 bin	8,2	306,7 bin	11,9	1,527 milyon	9,3	2,632 milyon	13,9
Lise veya dengi meslek okulları mezunu	249,5 bin	10,7	391,6 bin	15,1	3,040 milyon	18,5	4,532 milyon	24
Üniversite Mezunu	96,9 bin	4,2	186,6 bin	7,2	1,106 milyon	6,7	1,748 milyon	9,3

Kaynak: DİE ve ÖZİDA, 2009, s. 43, 57, 143

2002 yılında Türkiye’de 6 yaş ve üzerinde toplam 2,328 milyon engelli kadın, 2,586 milyon engelli erkek ve 16,379 milyon engelli olmayan kadın yaşadığı tespit edilmiştir. Engelli kadınların %75,3’ü (yaklaşık 1,752 milyon), engelli erkeklerin %64’ü (yaklaşık 1,654 milyon, engelli olmayan kadınların %58,7’si (yaklaşık 9,613 milyon) ilkokul mezunudur. Engelli kadınların %1,7’si (yaklaşık 38,5 bin), engelli erkeklerin %1,8’i (yaklaşık 47 bin), engelli olmayan kadınların %6,7’si (yaklaşık 1,093 milyon) ise ilk öğretim mezunudur. Engelli kadın nüfusun %8,2’si (190,6 bin), engelli erkek nüfusun %11,9’u (yaklaşık 306,7 bin), engelli olmayan kadın nüfusun %9,3’ü (1,527 milyon) ortaokul veya dengi meslek okulu mezunudur. Engelli kadın nüfusun %10,7’si (yaklaşık 249,5 bin), engelli erkek nüfusun %15,1’i (yaklaşık 391,6 bin), engelli olmayan kadın

⁹⁷ Engelli nüfus içerisinde “görme, işitme, ortopedik, dil ve konuşma, zihinsel engelli nüfus ile süreğen hastalığı olan nüfus” dâhildir.

⁹⁸ Engelli olmayan nüfusa dair veriler genel nüfus verilerinden engelli nüfus verilerinin çıkarılması ile elde edilmiştir.

⁹⁹ 6 Yaş ve üzerinde olan ve ilkokul, ilköğretim, ortaokul veya dengi meslek okulu, lise veya dengi meslek okulu ve üniversite mezunu engelli olmayan ve olan bireylerin toplamıdır.

nüfusun %18,5'i (yaklaşık 3,040 milyon) lise veya dengi meslek okulu mezunudur. Engelli kadınların %4,2'si (yaklaşık 96,9 bin), engelli erkeklerin %7,2'si, engelli olmayan kadınların %6,7'si (yaklaşık 1,106 milyon) üniversite mezunudur (**Tablo 14**).

Veriler yorumlandığında ABD'de 2005 yılında 18-34 yaş arasındaki engelli erkeklerin engelli kadınlara göre daha fazla oranla lise mezunu olduğunu, ancak lise sonrası eğitime devam etmede ve mezun olmada engelli kadınların engelli erkeklerden daha yüksek orana sahip olduğunu görmekteyiz. Engelli olmayan kadınların engelli kadınlara ve erkeklere oranla daha çok lise sonrası eğitime devam ettiği ortaya çıkmıştır. O halde ABD'de eğitimsel kazanımda engellilik toplumsal cinsiyete oranla daha önemli bir sosyal belirleyicidir. Hatta kadın olma durumunun, engellilik durumuna bakılmaksızın, daha pozitif bir sonuç ortaya çıkardığı görülmüştür. ABD'de kadınların eğitim seviyesi erkeklerden daha yüksektir.

2002 yılındaki verilere bakıldığında Türkiye'de eğitimsel kazanımda engellilik yanında toplumsal cinsiyetin de önemli bir ayrımcılık durumu olarak ortaya çıktığı görülmüştür. ABD'den, farklı olarak ilkokul mezunu olma oranının en yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle engelli kadınların %75,3'ünün sadede ilkokul mezunu olması engelli kadınların Türkiye'de gerçekten düşük bir eğitim seviyesine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Burada engelli kadınların hem engellilik hem de toplumsal cinsiyet kesişiminde bir ayrımcılığa maruz kaldığı açık olarak görülmektedir. Dikkati çeken bir diğer hususta engelli erkeklerin kendi içlerinde %7,2'lik oranla, engelli olmayan kadınlardan (%6,7) daha yüksek oranda üniversite mezunu olduğu tespit edilmiştir.

Güneş ve diğerleri (2013: 186, 198) de engelli kadınların eğitime erişimde daha dezavantajlı durumda olduklarını, neredeyse iki engelli kadından birinin okuma yazma bilmediğini vurgulamışlardır. Türkiye'de eğitim kademesinde ilerledikçe engelli öğrencilerin yükseköğretime geçiş olasılığının düşük olduğunu aktarmışlardır. Bununla birlikte, engelli öğrencilerin yükseköğretime geçişini artırmak için 2006 yılında Yükseköğretim Kurumları Özürlüler Danışma ve Koordinasyon Yönetmeliği yürürlüğe girmiştir. Yönetmelik doğrultusunda engelli öğrenci komisyonları yapılandırılmaya başlanmıştır.

Türkiye'deki engelli bireylerin temel sosyolojik özelliklerini ve sorunlarını belirlemek için bedensel ve görme engellilerle yaptığı araştırmasında Burcu (2007a: 104) engelli

erkeklerin eğitim düzeylerinin engelli kadınlardan daha yüksek olduğunu (engelli erkeklerin %76,5'i, engelli kadınların %23,5'i ilkokul mezunu iken, engelli erkeklerin %74,2'si, engelli kadınların ise %25,8'i lise mezunu; engelli erkeklerin %70,1'i, engelli kadınların ise %29,9'u üniversite mezunudur) belirtmiştir. Görüldüğü gibi bu araştırmada da engelli bireylerin toplumsal cinsiyet ayrımına dayalı eğitim farkı çok açıktır. Türkiye'de hem engelli hem de kadın olmak eğitimde kesşimsel bir ayrımcılığa maruz kalınmasına neden olmaktadır. Ancak bu ayrımcılık çeşidinin tanınmaması ve de buna uygun önlemlerin alınmaması nedeniyle sorun giderek büyümektedir.

Tablo 15: ABD'de Genel, Engelli ve Engelsiz Nüfusun Eğitim Düzeyleri (2011 Yılı)

Yıl: 2011		25 Yaş ve Üzeri					
Bütün cinsiyetler		Genel Nüfus		Engelli Nüfus		Engelsiz Nüfus	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
ABD	Toplam Nüfus	202,41 milyon	100	32,57 milyon	100	169,84 milyon	100
	Lise diplomasından daha düşük bir eğitim düzeyine sahip bireyler	-	13,8	-	25,8	-	11,5
	Lise veya alternatif eğitim seviyesine sahip bireyler	-	28,3	-	34,5	-	27,1
	Üniversiteyi terk eden ya da ön lisans eğitim seviyesine sahip olan bireyler	-	29,1	-	25,8	-	29,7
	Lisans veya daha yüksek eğitim seviyesine sahip olan bireyler	-	28,9	-	13,9	-	31,7

Kaynak: U.S. Census Bureau, American Fact Finder, 2011g, 2011 ACS 1 Year Estimates, Selected Economic Characteristics for the Civilian Noninstitutionalized Population by Disability Status, S1811.

ABD'de 2011 yılında ACS verilerine göre 25 yaş ve üzerinde kurum dışında yaşayan toplam 202,41 milyon birey olduğu tespit edilmiştir. Bu nüfusun 32,57 milyonunu herhangi bir engele sahip bireyler, 169,84 milyonunu engelsiz bireyler oluşturmaktadır. Engelli nüfusun %25,8'i, engelsiz bireylerin %11,5'i lise diplomasından daha düşük bir eğitim düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir. Engelli nüfusun %34,5'i, engelsiz nüfusun %27,1'i lise veya alternatif eğitim seviyesine sahiptir. ABD'de 2011 yılında üniversiteyi terk eden veya ön lisans eğitim seviyesine sahip olan engelli bireylerin oranı (%25,8) lise diplomasında daha düşük eğitim düzeyine sahip olanların oranıyla aynı olduğu tespit edilmiştir. Üniversiteyi terk eden ya da ön lisans mezunu olan engelsiz bireylerin oranı %29,7 olup, aynı düzeyde eğitim seviyesine sahip olan engelli bireylerin oranından

(%25,8) fazladır. Engelli nüfusun %13,9'u, engelsiz nüfusun %31,7'si lisans veya daha yüksek eğitim seviyesine sahiptir. Genel nüfus bazında değerlendirildiğinde ise lise veya alternatif eğitim seviyesine sahip olanlar (%28,3), üniversiteyi terk eden ya da ön lisans eğitim seviyesine sahi olanlar (%29,1) ile lisans veya daha yüksek eğitim seviyesine sahip olanların (%28,9) oranların birbirine çok yakın olduğu görülmüştür (**Tablo 15**). Burada dikkati çeken husus ABD'de 2011 tarihinde engelli nüfusun çoğunluğunun (%34,5) eğitim seviyesinin lise veya alternatif eğitim sahibi olması, engelsiz nüfusun ise çoğunluğunun (%31,7) lisans veya daha yüksek eğitim seviyesine sahip olmasıdır.

Tablo 16: Türkiye’de Genel, Engelli ve Engelsiz Nüfusun Eğitim Düzeyleri¹⁰⁰ (2011 Yılı)

Yıl: 2011		6 Yaş ve Üzeri					
Bütün cinsiyetler		Genel Nüfus		Engelli Nüfus		Engelsiz Nüfus ¹⁰¹	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Türkiye	Toplam Nüfus	67,10 milyon	100	4,77 milyon	100	63,32 milyon	100
	Okuma yazma bilmeyen bireyler	3,01 milyon	4,5	1,11 milyon	23,2	1,90 milyon	3
	Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen bireyler	12,94 milyon	19,3	907 bin	19	12,04 milyon	19
	İlkokul mezunu olan bireyler	16,55 milyon	24,7	1,72 milyon	36,1	14,82 milyon	23,4
	İlköğretim, ortaokul veya dengi okul mezunu bireyler	15,80 milyon	23,5	599 bin	12,5	15,20 milyon	24
	Lise veya dengi okul mezunu olanlar	11,87 milyon	17,7	312 bin	6,5	11,55 milyon	18,2
	Yükseköğretim mezunu olanlar	6,91 milyon ¹⁰²	10,3	122 bin	2,5	6,79 milyon	10,7

Kaynak: TÜİK, 2011, s. 12, 94.

Türkiye’de Nüfus ve Konut Araştırması’nın sonuçlarına göre 2011 tarihinde 6 yaş ve üzerinde toplam 67,10 milyon birey yaşadığı tespit edilmiştir. Bu bireylerin 4,77’sinin engelli olduğu, 63,32’sinin ise engelsiz olduğu belirlenmiştir. 2011 tarihinde Türkiye’deki engelli bireylerin %23,2’si, engelsiz bireylerin ise %3’ü okuma yazma bilmemektedir. Hem engelli bireylerin hem de engelsiz bireylerin %19’u okuma yazma bilen fakat bir okul mezunu olmayan bireylerdir. Engelli bireylerin %36,1’i, engelsiz

¹⁰⁰ Eğitim durumu “bilinmeyen” nüfus verisine burada yer verilmemiştir.

¹⁰¹ Engelsiz nüfusa dair veriler genel ve engelli nüfusun verileri göz önünde bulundurularak bu çalışmanın yazarı tarafından hesaplanmıştır.

¹⁰² Genel nüfusa ait yükseköğretim verisi “yüksekokul/fakülte ile yüksek lisans/doktora mezunu birey sayısının toplamı ile elde edilmiştir ve yüzdelik oranı bu sayı üzerinden yeniden hesaplanmıştır.

bireylerin ise %23,4'ü ilkokul mezunu olan bireylerdir. Engelli bireylerin %12,5'i, engelsiz bireylerin %24'ü ilköğretim, ortaokul veya dengi okul mezunudur. Engelli bireylerin %6,5'i, engelsiz bireylerin %18,2'si lise veya dengi okul mezunudur. Engelli bireylerin ancak %2,5'i, engelsiz bireylerin ise %10,7'si yükseköğretim mezunudur. Burada dikkati çeken hususlardan biri 2011 yılında engelli bireylerin çoğunluğunun eğitim seviyesinin ilkokul mezunu olmada (%36,1) yoğunlaşmasıdır. Engelli olmayan bireylerin ise ilkokul mezunu olma (%23,4) ile ilköğretim, ortaokul veya dengi okul mezunu olma (%24) oranı birbirine çok yakındır. Dikkati çeken bir diğer husus ise engelli bireylerin %23,2'si gibi yüksek bir oranının 2011 tarihinde okuma yazma bilmeyen bireylerden oluşmasıdır. Genel nüfusun durumu değerlendirildiğinde de 2011 tarihinde Türkiye'de ilkokul mezunu eğitim seviyesine sahip bireylerin oranı (%24,7) en yüksektir. Türkiye genelinin %10,3'ü yükseköğretim mezunudur (**Tablo 16**).

Toplumsal cinsiyet ayrımını esas almayan bu veriler doğrultusunda 2011 tarihinde genel engelli nüfusun eğitim seviyesinin ABD genelinde (%34,5) lise veya dengi eğitim seviyesine sahip olmada yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Türkiye'de ise engelli nüfusun eğitim seviyesinin ilkokul mezunu olmada (%36,1) yoğunlaştığı belirlenmiştir. Bu durum Türkiye'de engelli bireylerin eğitimde ayrımcılığa uğradığını kanıtlamaktadır. Burcu (2007a: 193) da bedensel ve görme engelliler yaptığı çalışmasında engelli bireylerin %54,9'unun eğitim olanaklarında diğer bireylerle eşit bir şekilde yararlanamadığını tespit etmiştir. Bunun nedenlerinden biri Türkiye'deki eğitim kurumlarının her öğrencinin ihtiyacını karşılayabilecek yapıda olmamasıdır. Güneş ve diğerleri (2013: 186) de engelli bireylerin eğitime erişimlerinin engelleyen en önemli etmenlerden biri olarak "...engellilerin gereksinimleri doğrultusunda tasarlanmış eğitim kurumlarının az sayıda olması"nı göstermişlerdir. Yeni yapılan birçok okulda da ulaşılabilirlik standartları göz ardı edilmektedir. Bu durum engelli çocukların örgün eğitime erişimini ve onların okulda yaşatları ile etkileşime girebilme ve sosyalleşebilme imkânlarını kısıtlamaktadır. Özelde engelli kız öğrencilerin ise eğitime ulaşabilme ve bu anlamda toplumsal hayatın içinde var olabilme imkânlarını neredeyse yok etmektedir. Tatal ve Çolak (2013: 67) Türkiye'de erişilebilirliğin artırılması için hem kamu kurum ve kuruluşlarının iş birliği içinde planlamalar yapabilmesi hem de halkta bilinçlilik oluşturulması için 2010 yılının "Herkes İçin Erişilebilirlik Eylem Yılı" olarak ilan edildiğine ve gerekli çalışmaların planlandığına dikkat çekmişlerdir.

Tablo 17: ABD’de Genel ve IDEA Altında Eğitim Alan Öğrencilerin Yıllara Göre Dağılımları ¹⁰³

ABD		Eğitim yılları							
		2010-11		2011-12		2012-13		2013-14	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	% ¹⁰⁴
	3-21 yaş (Genel öğrenci) ¹⁰⁵	46,119 milyon	100	46,400 milyon	100	46,568 milyon	100	50,045 milyon ¹⁰⁶	100
Bütün engelli bireyler ¹⁰⁷	3-21 yaş (IDEA)	6,435 milyon	13 ¹⁰⁸	6,401 milyon	12,9	6,429 milyon	12,9	6,464 milyon	12,9
	3-5 yaş (IDEA)	723,7 bin	-	730,6 bin	-	735,9 bin	-	729,7 bin	-
	6-21 yaş (IDEA)	5,71 milyon	-	5,67 milyon	-	5,69 milyon	-	5,73 milyon	-

Kaynak: NCES - U.S. Department of Education, 2016, s. 82, 103, 119, 120, 123.

ABD Eğitim İstatistikleri Ulusal Merkezi’nin (National Center for Education Statistics [NCES]) verilerine göre 3-21 yaş aralığındaki genel öğrenci sayısı 2010-11 eğitim yılında 46,119 milyondur. Bu bireylerin %13’ü (yaklaşık 6,435 milyon) ABD’de engelli bireylerin eğitim kanunu olan IDEA altında eğitim almıştır. 2011-12 eğitim yılında toplam 46,400 milyon olan 3-21 yaş arasındaki öğrencilerin %12,9’u (yaklaşık 6,429 milyon) IDEA altında eğitim almıştır. 2012-13 eğitim yılındaki 3-21 yaş arasındaki toplam 46,568 milyon öğrencinin %12,9’u (yaklaşık 6,429 milyon) IDEA altında eğitim almıştır. 2013-14 eğitim yılında toplam 50,045 milyon olan 3-21 yaşa aralığındaki öğrencilerin %12,9’u (yaklaşık 6,464 milyon) IDEA altında eğitim almıştır. Görüldüğü gibi her geçen yıl IDEA altında eğitim alan öğrencilerin sayısında az bir farklılık meydana gelmiştir ve bu nedenle yüzdelik oranlar %12,9 etrafında seyretmiştir (**Tablo 17**).

¹⁰³ Tabloda yer alan veriler ABD Eğitim Dairesi’nin 2015 İstatistik Yıllığı’ndan derlenmiştir ve yeniden hesaplamalar yapılmıştır.

¹⁰⁴ Yüzdelik oranlar engelli olan ve olmayan toplam kayıtlı öğrenciler (anaokulundan 12. Sınıfa kadar) üzerinden hesaplanmaktadır.

¹⁰⁵ 3-21 yaş arasındaki genel öğrenci nüfusu içerisinde kamu ilk ve orta öğretim okullarında okuyan öğrenci sayısı yer almaktadır. ABD’de ilk ve orta öğretim derecelendirmesi şu şekildedir. İlköğretim: Anaokulu öncesi, anaokulu, 1-2-3-4-5-6-7-8. Sınıflar. Orta öğretim: 9-10-11-12. Sınıflar (NCES - U.S. Department of Education, 2016: 103).

¹⁰⁶ 50,045 milyon öğrenci sayısı 2013 yılı güz dönemindeki öğrenci sayısıdır. Bu dönem 2013-14 eğitim yılına denk geldiği için burada ele alınmıştır.

¹⁰⁷ Bütün engelli bireylerin içerisinde IDEA altında eğitim almakta olan “otistik, sağır, kör, gelişim geriliği olan, duygusal rahatsızlığı olan, duyma yeti yitimli, zihinsel engelli, çoklu engeli olan, ortopedik yeti yitimli, diğer sağlık sorunu olan (kronik ya da akut kalp rahatsızlığı, tüberküloz, ateşli romatizma, böbrek iltihabı, astım, orak hücre anemisi, hemofili, epilepsi, kurşun zehirlenmesi, lösemi ya da diyabet olanlar), özgül öğrenme güçlüğü, konuşma ve dil engelliliği, travmatik beyin hasarı, görme yeti yitimi” olan bireyler dâhildir (U.S. Department of Education, 2016: 119).

¹⁰⁸ ABD’ye ait 3-21 yaş (IDEA) 2010-11, 2011-12, 2012-13 yüzdelik oran hesaplamaları var olan verilerden yola çıkılarak, bu çalışmanın yazarı tarafından yapılmıştır.

Tablo 18: Türkiye’de Özel Eğitim Kapsamında Eğitim Alan Öğrencilerin Yıllara Göre Dağılımları

Türkiye	Eğitim yılları							
	2010-11		2011-12		2012-13		2013-14	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Genel Öğrenci	16,846 milyon ¹⁰⁹	100	16,905 milyon	100	17,234 milyon ¹¹⁰	100	17,533 milyon	100
(Tüm) Engelli öğrenciler	173,507 bin ¹¹¹	1 ¹¹²	238,917 bin ¹¹³	1,4	252,025 bin ¹¹⁴	1,5	242,716 bin	1,5

Kaynak: T.C. MEB Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2015/’16, Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2015/’16, s. 11; T.C. MEB Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2010-2011, Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2010-2011, s. 34; T.C. MEB Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2011-2012, Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2011-2012, s. 34; T.C. MEB Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2012-13, Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2012-2013, s. 36; T.C. MEB Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2013/’14, Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2013/’14, s. 36.

ABD ile karşılaştırmak için Türkiye’de özel eğitim kapsamına giren öğrencilerin dağılımlarına baktığımızda MEB’in Milli Eğitim İstatistiklerine göre 2010-11 eğitim

¹⁰⁹ 2010-11 ve 2011-12 eğitim yıllarında eğitim almakta olan genel öğrenci sayısı içerisinde “okul öncesi eğitimdeki, ilköğretimdeki, genel ortaöğretimdeki, mesleki ve teknik ortaöğretimdeki” öğrenci sayıları dâhildir.

¹¹⁰ 2012-13 eğitim yılından itibaren 12 yıllık kademeli zorunlu eğitime geçildiğinden bu eğitim yılı ile 2013-14 eğitim yılı içerisinde eğitim almakta olan genel öğrenci sayısı içerisinde “okul öncesi eğitime, ilköğretime, ortaokula, genel ortaöğretime, mesleki ve teknik ortaöğretime, fakülte ve yüksek okula” devam eden öğrenci sayıları dâhildir.

¹¹¹ 2010-11 eğitim yılındaki toplam engelli öğrenci sayısı içerisinde özel eğitim örgün eğitime (özel eğitim okulu içerisindeki anasınıflarına, işitme engelliler ilköğretim okullarına, görme engelliler ilköğretim okullarına, ortopedik engelliler ilköğretim okullarına, ortopedik engelliler ilköğretim okullarına, eğitilebilir zihinsel engelliler ilköğretim okullarına, otistik çocuklar eğitim merkezlerine, uyum güçlüğü olanlar ilköğretim okuluna, öğretilen zihinsel engelliler ilköğretim okullarına, özel özel eğitim ilköğretim okullarına, ilköğretimdeki özel eğitim sınıflarına, ilköğretimdeki ve ortaöğretimdeki kaynaştırma eğitimine, ortopedik engelliler meslek liselerine, işitme engelliler meslek liselerine, eğitilebilir zihinsel engelliler meslek liselerine) devam eden ve özel eğitim yaygın eğitime (öğretilen zihinsel engelliler iş eğitim merkezlerine, yetenekli ve üstün zekalı çocuklar için olan bilim ve sanat merkezlerine, otistik çocuklar iş eğitim merkezlerine, özel özel eğitim okullarına) devam eden öğrenci sayıları dâhildir.

¹¹² Yüzdelik oranlar bu çalışmanın yazarı tarafından var olan veriler üzerinden hesaplanmıştır.

¹¹³ 2011-12 eğitim yılındaki toplam engelli öğrenci sayısı içerisinde 2010-11 yılındaki engelli öğrenci dağılımıyla genel olarak aynıdır. Ancak bu 2011-12 eğitim yılında ayrıca “hastane ilköğretim okulu” devam eden engelli öğrenciler de dâhildir.

¹¹⁴ 2012-13 eğitim yılından itibaren 12 yıllık kademeli zorunlu eğitime geçildiğinden bu yıla ait engelli öğrenci sayısı içerisinde özel eğitim örgün eğitime (özel eğitim okulu içerisindeki anasınıflarına, işitme engelliler ilköğretim okuluna ve ortaokuluna, görme engelliler ilköğretim okuluna ve ortaokuluna, ortopedik engelliler ilköğretim okuluna ve ortaokuluna, hafif düzeyde zihinsel engelliler ilköğretim okuluna ve ortaokuluna, I. ve II. kademe özel eğitim uygulama merkezlerine, uyum güçlüğü olanlar ilköğretim okuluna ve ortaokuluna, özel özel eğitim ilköğretim okuluna ve ortaokuluna, ilköğretimde ve ortaokulda ve de ortaöğretimde kaynaştırma eğitimine, ortopedik engelliler ve işitme engelliler özel eğitim meslek liselerine, III. kademe özel eğitim iş uygulama merkezlerine, zihinsel engelliler ve görme engelliler III. kademe özel eğitim mesleki eğitim merkezlerine) devam eden ve özel eğitim yaygın eğitime (üstün zekalı ve özel yetenekliler için bilim ve sanat merkezlerine, özel özel eğitim okullarına) devam eden öğrenci sayıları dâhildir.

yılındaki genel öğrenci sayısı 16,846 milyondur. Bu bireylerin %1'i (173,507) herhangi bir engele sahip öğrencilerdir. 2011-12 eğitim yılında toplam 16,905 milyon öğrencinin %1,4'ü (238,917) engellidir. 2012-13 eğitim yılında toplam 17,234 milyon öğrencinin %1,5'i (252,025) engellidir. 2013-14 eğitim yılında ise 17,533 milyon öğrencinin %1,5'i (242,716) engellidir. Türkiye'de her geçen eğitim yılında engelli öğrenci yüzdeliğinin, tıpkı ABD'de olduğu gibi, az bir farklılık geçirdiğini görmekteyiz (**Tablo 18**).

Tablo 19: ABD'de 2013-14 Eğitim Yılında Toplumsal Cinsiyete Göre Kayıtlı Engelli Öğrenci Dağılımları ¹¹⁵

Bütün engelli bireyler ¹¹⁶	2013-2014 Eğitim Yılı			
	Kadın		Erkek	
	Sayı	% ¹¹⁷	Sayı	%
3-5 yaş	218,74 bin	8,9	510,99 bin	18,9
6-21 yaş	1,880 milyon	8,6	3,771 milyon	16,4

Kaynak: NCES - U.S. Department of Education, 2016, s. 121

ABD'de engelli öğrencilerin toplumsal cinsiyet ayrımına yer veren tek NCES verisi 2013-14 eğitim yılına aittir. Bu eğitim yılında 3-5 yaş arasındaki kız öğrencilerin %8,9'u (yaklaşık 218,74 bin) engellidir. 3-5 yaş arasındaki erkek öğrencilerin ise %18,9'u (yaklaşık 510,99 bin) engellidir. Aynı eğitim yılında 6-21 yaş arasındaki kız öğrencilerin %8,6'sı (yaklaşık 1,880 milyon), erkek öğrencilerin ise %16,4'ü (yaklaşık 3,771 milyon) engellidir (**Tablo 19**). Burada dikkati çeken husus ABD'de IDEA altında planlanan özel eğitimde engelli erkek öğrencilerin kız öğrencilerden çok daha fazla temsil edilmesidir. Bunun bir nedeni ABD'de 35 yaş öncesinde erkekler arasında engelliliğin daha yaygın olması olabilir. Ancak bu durum sadece böyle bir ifade ile açıklanamaz.

Jans ve Stoddard (1999: 15) ve Rousso (2003: 19) ABD'de özel eğitim alan her üç öğrenciden ikisinin erkek olduğuna dikkat çekmişlerdir. Arms, Bickett ve Graf (2008: 349, 352, 356) ABD'deki güncel tartışmaların engelli erkek öğrenci sayısı kadar engelli

¹¹⁵ ABD'de 2016 yılında yayınlanan 2015 (yılı) Eğitim İstatistikleri Derlemesi'nden önceki 2012, 2013, 2014 yıllarına ait istatistiki derlemeler tek tek incelenmiştir, ancak engelli öğrencilerin toplumsal cinsiyetlerine dair ayrıma rastlanmamıştır. Bu nedenle burada sadece 2015 (yılı) Eğitim İstatistikleri Derlemesi'nden elde edilen 2013-2014 eğitim yılına ait veriye yer verilmiştir.

¹¹⁶ Bütün engelli bireylerin içerisine ABD'de IDEA altında eğitim almakta olan "otistik, sağır, kör, gelişim geriliği olan, duygusal rahatsızlığı olan, duyma yeti yitimli, zihinsel engelli, çoklu engeli olan, ortopedik yeti yitimli, diğer sağlık sorunu olan (kronik ya da akut kalp rahatsızlığı, tüberküloz, ateşli romatizma, böbrek iltihabı, astım, orak hücre anemisi, hemofili, epilepsi, kurşun zehirlenmesi, lösemi ya da diyabet olanlar), özgül öğrenme güçlüğü, konuşma ve dil engelliliği, travmatik beyin hasarı, görme yeti yitimi" olan bireyler dâhildir (U.S. Department of Education, 2016: 121).

¹¹⁷ Yüzdelik oranlar engelli olan ve olmayan toplam kayıtlı öğrenciler üzerinden hesaplanmaktadır.

kız öğrenci olduğuna, ancak bu öğrencilerin çeşitli nedenlerle özel eğitim ihtiyacı olarak tanımlanmadığına işaret ettiğine dikkat çekmişlerdir. Onlara göre kız çocuklarında yaygın olarak görülen engelliliğin bazı belirtilerinden olan depresyon ve sosyal geri çekilmenin rahatsız edici bulunmaması, kızların sıkı ders çalışma eğilimleri, sınıfla iletişime geçmeleri gibi nedenler de kız öğrencilerin özel eğitimde az temsiline neden olmaktadır. Özel eğitim almayan kız öğrencilerin ergenlik çağında anne olma ve kamu yardımı alma oranlarının fazla olduğunu, ancak istihdam edilme olasılıklarının az olduğunu ifade etmişlerdir. Özel eğitim ihtiyacı kız öğrencilerin çok ihtiyaç duyduğu bu hizmetleri almaksızın hayatlarına devam etmelerinin çok önemli bir politika sorunu olduğunu vurgulamışlardır.

Tablo 20: Türkiye’de 2013-14 Eğitim Yılında Toplumsal Cinsiyete Göre Kayıtlı Engelli Öğrenci Dağılımları

Türkiye	2013-2014 Eğitim Yılı			
	Kadın		Erkek	
	Sayı	% ¹¹⁸	Sayı	%
Genel öğrenci ¹¹⁹	11,066 milyon	100	11,887 milyon	100
Engelli öğrenciler ¹²⁰	100,733	0,9	260,993	2,2

Kaynak: T.C. MEB Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2013/’14, Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2013/’14, s. 16,17, 36, 38.

Türkiye’de 2013-14 eğitim yılında engelli öğrencilerin toplumsal cinsiyet dağılımlarına bakıldığında engelli kız öğrenci sayısının genel kız öğrencilerin (yaklaşık 11,066 milyon) %0,9’u (yaklaşık 100,733) kadar olduğunu tespit edilmiştir. Engelli erkek öğrenciler ise genel erkek öğrencilerin (yaklaşık 11,887 milyon) %2,2’si (260,933) kadardır. Türkiye’de de özel eğitimde engelli kız öğrencilerin engelli erkek öğrencilerden çok daha az temsil edildiği belirlenmiştir. Bu durum engelli kızların eğitimsel kazanımlarını negatif bir yönde etkilemektedir (**Tablo 20**).

¹¹⁸ Yüzdelik oranlar engelli olan ve olmayan toplam kayıtlı öğrenciler üzerinden hesaplanmaktadır.

¹¹⁹ Genel öğrenci içerisine “okul öncesi eğitime, ilkökula, ortaokula, ortaöğretime, genel ortaöğretime, mesleki ve teknik ortaöğretime” devam eden öğrenciler dâhildir.

¹²⁰ Engelli öğrenciler içerisine özel eğitim örgün eğitime (özel eğitim okulu içerisindeki anasınıflarına, işitme engelliler ilkökula ve ortaokuluna, görme engelliler ilkökula ve ortaokuluna, ortopedik engelliler ilkökula ve ortaokuluna, hafif düzeyde zihinsel engelliler ilkökullarına ve ortaokullarına, I. ve II. kademe özel eğitim uygulama merkezlerine, uyum güçlüğü olanlar ilkökullarına ve ortaokullarına, özel özel eğitim ilkökullarına ve ortaokullarına, ilkökulda ve ortaokulda ve de ortaöğretimde kaynaştırma eğitime, ortopedik engelliler ve işitme engelliler özel eğitim meslek liselerine, III. kademe özel eğitim iş uygulama merkezlerine, zihinsel engelliler ve görme engelliler III. kademe özel eğitim mesleki eğitim merkezlerine) devam eden ve özel eğitim yaygın eğitime (üstün zekalı ve özel yetenekliler için bilim ve sanat merkezlerine, özel özel eğitim okullarına) devam eden öğrenci sayıları dâhildir.

Türkiye’de eğitim süreçlerinde ilerledikçe engelli kız öğrenci sayısı giderek azalmaktadır. Bu da engelli kız öğrencilerin ilköğretimden sonra eğitime devam etmede engelli erkek öğrencilere göre daha dezavantajlı olduğunu ortaya koymaktadır. Buz ve Karabulut (2015: 40) “kız çocuğu okumaz kabulüne engellilik boyutu eklendiğinde engelli olmanın cinsel saldırı açısından bir risk taşıması düşüncesi” nedeniyle engelli kız çocuklarının eğitimden tekrar bir dışlanma yaşadığını ifade etmişlerdir. Kelleci’ye (2005: 105) göre ise “engelli kadının eğitim sorunu, ülkemizde yerleşik olan kadına genel bakışın bu alana ağır bir yansımasıdır.” Güneş ve diğerleri (2013: 219) toplumdaki diğer dezavantajlı konumların (yoksulluk, dil, yerleşim yeri, cinsiyet gibi) engellilik ile birleşmesi sonucunda dezavantaj durumunun derinleştiğini vurgulamışlardır.

Binyıl Kalkınma Hedefleri Türkiye 2010 raporunda Türkiye’nin toplumsal cinsiyet eşitliği (Amaç 3) konusunda zorluklarla karşılaşıldığı belirtilmiştir. Ancak ilköğretimde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması hedefine neredeyse ulaşıldığı ifade edilmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı ve BM Mukim Koordinatörlüğü, 2010: 13, 29). Bununla birlikte, ancak engelli kadınların eğitiminde toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşamadığı ortadadır.

Türkiye’de Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması sonuçlarına göre; engelli bireyler eğitim alanında %34,1 düzeyinde “çoğu zaman”, %25,3 düzeyinde ise “her zaman” ayrımcılık algısı yaşadıklarını belirtmişlerdir. Eğitim alanındaki ayrımcılık durumları daha çok sahip olunan yeti yitimi türüne, bu bağlamda engelli olma derecesine ve ekonomik duruma göre anlamlı olarak değişmektedir. Birden fazla yeti yitimine sahip olanlar, işitme engelliler ve %80’in üzerinde engele sahip olanlar diğer engelli gruplarına göre eğitim hayatında daha fazla ayrımcılık yaşadıklarını belirtmişlerdir. (ÖZİDA, 2010: 78, 81).

Özen ve Ergenekon (2013: 117) Türkiye’de engelli öğrencilerin eğitimi için öğretmen ve ilgili personel yetiştirmenin özel eğitimdeki en önemli sorunlardan biri olduğunu belirtmişlerdir. Bu sorunun çözümü için önemli bir adım atılmıştır. Vardar (2016, Az mezun var bölümü, ¶ 3) 8 Ocak 2016 tarihinde Yüksek Öğretim Kurumu Başkanlığı kararı ile özel eğitimde lisans düzeyinde öğretmen yetiştirmede branşlaşmanın kalktığını belirterek, ancak halen özel eğitim öğretmeni yetiştirmede nitelik sorununun devam ettiğine dikkat çekmiştir. Görme, işitme, zihinsel engelliler öğretmenliği ile üstün

zekâlılar öğretmenliği lisan eğitimleri tek çatı altında birleştirilerek, özel eğitim öğretmenliği adı altında yeniden düzenlenmiştir. Böylece kategorileştirmeye dayanan branşlaşma türü eğitim lisans düzeyinde kaldırılmış ve özel eğitimde öğretmen kalitesinin artırılması için önemli bir başlangıç yapılmıştır.

ABD’de ve Türkiye’de engelli kadınların eğitimsel kazanımlarını karşılaştırdığımız bu başlık altında çalışmamızın beşinci araştırma soru olan “ABD’de ve Türkiye’de engelli kadınların eğitime katılma oranları nasıldır?”, yedinci araştırma sorusu olan “Engelli kadınların durumları eğitimsel kazanım açısından ABD ve Türkiye gibi iki farklı ülkede birbirinden nasıl farklılaşmaktadır? soruları cevaplandırılmıştır. Ayrıca çalışmamızın onuncu araştırma sorusu olan “Engelli kadınların maruz kaldıkları kesşimsel ayrımcılık onların eğitime katılma düzeylerini nasıl etkilemektedir?” sorusu ise kısmen cevaplandırılmıştır. ABD’de ve Türkiye’de engelli kadınların eğitimde kesşimsel ayrımcılığa uğradığı, buna dair ön kabuller olsa da, yasal mevzuatta kabul görmüş değildir. ABD’de engelli kız çocuklarının IDEA altında özel eğitim almada toplumsal cinsiyet eşitsizliği söz konusuysen, genel olarak engelli kadınların eğitiminde engellilik ayrımcılığı bulunmaktadır. Türkiye’de ise kız çocuklarının eğitiminde hem toplumsal cinsiyet hem de engellilik ayrımcılığı bir arada belirgindir.

3.5.5. Engelli Bireyleri İstihdama Dâhil Etmeye Yönelik Düzenlemeler

ABD’de engelli bireylerin çalışma yaşamına katılmasını düzenleyen temel kanunlar; 1990 yılında yürürlüğe giren ve 2008 yılında değişikliğe uğrayan ADA’nın Başlık 1’i ve 1973 (yılı) Rehabilitasyon Kanunu’nun 504. paragrafıdır. ABD’de engelli bireylerin istihdamı bu kanunlarla ayrımcılık esası temel alınarak; yani engelli bireyler istihdamda ayrımcılıktan korunarak düzenlenmektedir.

Türkiye’de engelli bireylerin çalışma yaşamına katılmasını düzenleyen temel kanunlar ise; 22.05.2003 tarih ve 4857 sayılı İş Kanunu’nun 30. ve 101. maddeleri; 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun 53. ve 189. maddeleridir¹²¹. Türkiye’de engelli bireylerin istihdamı bu kanunlarla zorunlu kota uygulaması temel alınarak düzenlenmektedir.

¹²¹ Türkiye’de engelli bireylerin istihdama katılmalarına yönelik düzenlemeleri içeren bu kanunların uygulanması “Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik’in 12. maddesi; Kamu Kurum ve Kuruluşlarına İşçi Alınmasında Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik; Özürlülerin Devlet Memurluğuna Alınma Şartları ile Yapılacak Yarışma Sınavları Hakkında Yönetmelik” ile gerçekleştirilmektedir.

Bununla birlikte, BM EHİS'in "Çalışma ve İstihdam" konulu 27. maddesi, 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun'un 14. Maddesi istihdamla ilgili ayrımcılık karşıtı düzenlemeler içermektedir. Ancak BM EHİS ile Engelliler Hakkında Kanun istihdam yükümlülüğü sağlamada Türkiye'de henüz işlevsel değildirler. O halde ABD'de engelli bireylerin istihdamı ayrımcılık esası temel alınarak düzenlenirken, Türkiye'de ağırlıklı olarak kota uygulaması işlevseldir.

ABD'de ADA'nın Başlık 1'i engelli insanlara karşı olarak istihdamın öncesinde, sırasında ve sonrasında yapılan her türlü ayrımcılığı yasaklamaktadır. Rimmerman (2013: 104) bu başlığın "nitelikli engelli bireyleri" istihdamda "işe alma, kiralama, eğitim, terfi, ödeme, iş görevleri, izinler, faydalar ve sosyal programlarla ilgili olarak" ayrımcılıktan koruduğunu belirtmiştir. Nitelikli engelli birey ise "bir iş için gerekli ön koşulları karşılayan ve işin temel fonksiyonlarını makul uyumlaştırma ile ya da makul uyumlaştırma olmadan yerine getiren kişidir" (Golden, Zeitzer ve Bruyère, 2014: 93). Ancak Rimmerman'a (2013: 109) göre ADA'nın istihdam koşullarındaki engelli tanımı dardır ve istihdam sonuçlarının yorumlanmasında yanlış yönlendirici olabilir. Gerçekten de ADA'nın geniş ve kapsayıcı engellilik tanımına¹²² rağmen, istihdam koşullarında öne sürülen "nitelikli engelli birey" tanımı dardır.

ADA'nın Başlık 1'i altındaki istihdam ayrımcılığı yasağı sadece kamuya ait istihdam alanlarında değil, aynı zamanda özel sektörde de geçerlidir. Örneğin; Miller (1997-1998: 516) ADA'nın Başlık 1'inin özel sektör işçilerini engellilik temelli ayrımcılıktan koruduğunu belirtmiştir. ABD Çalışma Bakanlığı Kadın Ofisi de ADA'nın özel sektörde engelli bireyler için istihdam fırsatlarına eşit erişimi ve eşit muameleyi zorunlu kıldığına dikkat çekmiştir (Women's Bureau, US Department of Labor, 2015: 1). Kanunun istihdamla ilgili olarak öne sürdüğü zorunluluklar 25 ve daha fazla çalışanı olan işverenler için 26 Temmuz 1992'de etkili olurken, 15-24 arasında çalışanı olan işverenler için 26 Temmuz 1994'te etkili olmuştur (Rimmerman, 2013: 104).

Türkiye'de engelli bireylerin istihdamına ilişkin en temel yasal düzenleme "kota sistemi"dir. Ancak giderek yasal mevzuatta "ayrımcılık" karşıtı hükümlere daha çok vurgu yapıldığını söyleyebiliriz. Özellikle 6701 No'lu 6.4.2016 tarihli "Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu" ile artık "ayrımcılık" karşıtı düzenlemeler giderek

¹²² ADA'nın geniş engellilik tanımı hakkında detaylı bilgi için bkz. sy.: 142.

daha aktif hale gelecektir. Ancak var olan toplumsal şartlar altında, engelli bireylerin istihdamında kota sistemi önceliklidir. T.C. Kalkınma Bakanlığı (2015: 104, 107) da Türkiye’de engelli bireylerin istihdamına yönelik politikaların temelde kota ve kota/ceza sistemine dayandığını belirtmiştir. Kotaya dair düzenlemeler işçiler için 4857 sayılı İş Kanunu’nda, gemi adamları için 854 sayılı Deniz İş Kanunu’nda, memurlar için 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nda, emniyet mensupları için 3201 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanunu’nda yer almaktadır. İş Kanunu’nda ve Deniz İş Kanunu’nda kotaya doldurmayan işverenlere cezai yaptırım uygulanması gerektiği belirtmiştir. Özel sektör işyerlerinde %3, kamu işyerlerinde %4 engelli birey çalıştırılması yükümlülüğü bulunmaktadır. Emniyet Hizmet Sınıfı dışındaki kadrolarda %5 engelli birey istihdam edilmelidir. Engelli bireylerin kamuda veya özel sektörde işçi olarak istihdamı İŞKUR tarafından düzenlenmektedir.

Her iki ülkede engelli bireylerin istihdamını artırmaya yönelik çalışmalara baktığımızda ise ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarına göre birtakım farklılıkların olduğu gözlemlenmiştir:

Silverstein, Julnes ve Nolan (2005: 399) engelli bireylerin istihdamının Amerikan toplumunda önemli bir tartışma konusu olduğunu gerek federal olarak gerekse de eyalet olarak politika yapıcıların engelli bireylerin istihdamını artırmak için gerekli çalışmaları ve girişimleri başlattıklarını belirtmişlerdir. Örneğin; Jans ve Stoddard (1999: 27) federal-eyalet Mesleki Rehabilitasyon (Vocational Rehabilitation [VR]) programının engelli bireylerin istihdam edilmesine yardımcı olduğunu belirterek, 1996 yılında bu programı başarılı ile bitiren ve işe giren bireylerin %45,1’inin kadın, %54,9’unun erkek olduğunu belirtmişlerdir. Başka bir örnek olarak, ABD engelli çalışanlara destek için Hedefli İşler Vergi İndirimi Programı’nı (Targeted Jobs Tax Credit) teklif etmiştir ve bu programın altında yeni işe alınmış çalışanların birinci yıl ücretlerine karşı işverenlere yardım sağlamaktadır (Rimmerman, 2013: 86). Yine engelli bireylerin istihdamını teşvik etmek için ABD Çalışma Bakanlığı’ndaki Engellilik İstihdam Politika Ofisi Engellilik İstihdam Girişimi’ni (Disability Employment Initiative) başlatmıştır. Bu girişimin amacı işsiz ya da yeterli derecede çalıştırılmayan ve/veya Sosyal Güvenlik engellilik yardımı alan genç ve yetişkin engelli bireylere daha iyi eğitim, iş hakkında eğitim ve istihdam fırsatları sağlamaktır. Eyalet mesleki rehabilitasyon kuruluşları, bağımsız yaşam merkezleri, diğer toplum temelli kuruluşlar ve STK’lar vb. kuruluşların iş birliği aracılığıyla Engellilik

İstihdam Girişimi engelli bireylerin en yüksek istihdam potansiyellerini elde etmek için çalışmalar yapmaktadır. Girişimin başlangıcından itibaren ABD Çalışma Bakanlığı 24 eyalet boyunca 61 milyon dolardan fazla ödüllendirme yapmıştır. Engellilik İstihdam Girişimi programlarında bütünleştirilmiş kaynak timleri, isteğe uyarlanmış istihdam, serbest meslek, iş birliği vb. çok sayıda strateji kullanılmaktadır. Engellilik İstihdam Girişimi projelerinin tamamı genç ve yetişkin engelli bireyleri istihdama teşvik etmektedir. Bu girişim, Sosyal Güvenlik Kurumu’nun İş İçin Bilet Programı’nın (Ticket to Work Program) katılımcılarına da istihdam ağı oluşturarak işgücü yatırım sistemlerinin kapasitesini ilerletmeye çabalamaktadır (Golden, Zeitzer ve Bruyère, 2014: 85). Engelli bireyleri işe alan şirketlerin bazı özel vergi indirimlerinden de faydalanabileceğine dikkat çeken ABD Çalışma Bakanlığı Kadın Dairesi “Engelli Erişim Kredisi” (The Disabled Access Credit) ile küçük şirketlere engelli bireylerin erişimi sağlayacak harcamalar için geri ödemesiz krediler verildiğine dikkat çekmiştir. “Mimari Engellerin Ortadan Kaldırılması Vergi İndirimi”nin de (The Architectural Barrier Removal Tax Deduction) herhangi bir büyüklükteki şirketi engelli ve yaşlı bireyler için ulaşımı kolaylaştırmaya sarf ettiğini ifade etmiştir. Yine “İş Fırsatı Vergi Kredi”nin de engelli bireylere istihdam sağlayan işverenlere ilk maaş yılının ilk \$6000’lık kısmına %40’a kadar vergi indirimi sağladığına işaret etmiştir (Women’s Bureau, US Department of Labor, 2015: 2).

Türkiye’de ise engelli bireylerin istihdamını, kotanın dışında, artırmak için işveren teşvikleri verilmektedir. 5763 sayılı “İş Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişik Yapılması Hakkında Kanun” ile 4857 sayılı İş Kanunu’nun engelli istihdamı ile ilgili 30. maddesindeki engelli istihdamı ile ilgili teşvikler yeniden düzenlenmiştir. Buna göre; kontenjan kapsamında çalıştırılan engelliler ile korumalı işyerlerinde çalıştırılan engellilerin prime esas kazanç alt sınırından hesaplanan sigorta primine ait işveren hisselerinin tamamı Hazine’den karşılanmaktadır. Ayrıca kontenjan fazlası engelli çalıştıran ve yükümlü olmadığı halde engelli çalıştıran işverenlerin bu şekildeki her bir engelli için prime esas kazanç alt sınırı üzerinden hesaplanan sigorta primine ait işveren hisselerinin %50’si yine Hazine’den karşılanmaktadır. Böylece kota/ceza yöntemi ile beraber engelli bireylerin istihdamının sübvansede edilmesinin de gerçekleştiğine dikkat çekmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2015: 112). Ancak Türkiye’de engelli bireylerin istihdamında temel etken yasal yükümlülüğü yerine getirmedir. ÖYHGM’nin (2011: 21, 22) “İşgücü Piyasasının Özürlüler Açısından Analizi” konulu araştırmasında da engelli

istihdamının en temel gerekçesinin “yasal zorunluluk” (%66) olduğu tespit edilmiştir. Diğer iki gerekçe ise “sosyal sorumluluk” (%24) ile “özürlü çalışanın işe uygunluğu”dur (%10). Engelli bireylerin istihdamına dair yeni bir uygulama ise Engelli Kamu Personeli Seçme Sınavı’dır (EKPSS). Engellilik oranı %40 olan engelli bireyler EKPSS’ye girebilmektedirler. Bu merkezin sınavın yanında sınava katılamayan engelli bireyler için de kura ile memur olma yöntemi devam etmektedir. Buradaki sıkıntı ise EKPSS’nin nitelikli engelli bireyi sadece kota kapsamındaki memur kadrolarına yönlendirmesidir. Oysa engelli bireylerin diğer bireyler gibi kendi mesleki donanımları doğrultusunda çalışabilecekleri kadrolara da başvurmalarını teşvik için çalışmalar yapılması daha uygundur.

İŞKUR hem kendi kaynakları ile hem de kota uygulamasının yapılmamasından dolayı verilen ceza kaynakları ile engelli bireylere yönelik mesleki kurslar düzenlemektedir. Bu kurslar hem kendi işini kurmaya yönelik hem de uygun mesleklerde istihdam edilmeleri için mesleki eğitim ve rehabilitasyona yönelik kurslardır. Kurslara katılanlara günlük zaruri gider ücreti verilmekte ve onların iş kazası, meslek hastalığı ve genel sağlık sigorta primleri yatırılmaktadır. Bu kurslar sonunda istihdam garantisi bulunmamaktadır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2015: 99-101). Bu kursların etkinliği ve işlevselliği hakkında tartışmalar mevcuttur. Ancak bu konu bizim çalışma amacımızın dışındadır. Bununla birlikte ileriki bir çalışma konusu olarak önemli bir alandır.

Türkiye’de engelli, bireylerin istihdamının artırılması için yukarıda anlatılan yasal düzenlemeler ve uygulamalar dışında başka önlemler de alınmaktadır. Örneğin; 2005-2010 Özürlülerin İstihdamı Eylem Planı hazırlanmış ve 2005 yılı Özürlülerin İstihdam Yılı olarak belirlenmiştir. 2004/28 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile engelli bireylerin işyerlerin yaşadıkları problemler ve çözüm önerilerine dair bakanlıklar arasında bilgi alışverişinde bulunulmuştur (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2015: 106).

Her iki ülkede geniş ve detaylı bir mevzuatın varlığına, birçok teşvik ve girişimlerin uygulanmasına rağmen, engelli bireylerin istihdamına dair önemli sorun alanları da bulunmaktadır. Armstrong ve diğerleri (2011: 19) ADA’nın Başlık 1’ine rağmen, ABD’de engelli kadınların ve erkeklerin işyerlerinde ayrımcılıkla karşı karşıya kaldıklarını belirtmişlerdir. ADA’nın iş piyasası uygulamaları açısından hayal kırıklığı yaşattığı gerekçesi ile eleştirildiğini belirten Rimmerman (2013: 107-110) ise engelli

insanlar arasındaki istihdam seviyelerinin 1990'lar boyunca düzenli olarak azaldığını ifade etmiştir. Ayrıca ADA'nın Başlık 1'inin mahkemelerde sadece ılımlı bir başarı elde ettiğini belirterek, kişinin var olan engellilik durumunun onun genel aktivitelerinde nasıl bir önemli sınırlamaya neden olduğunu; fakat bu sınırlamamanın onun istihdam edilmesine engel olmadığını mahkemede ispatlaması gerektiğini ifade etmiştir. O'Brien (2005: ix) de ADA'nın çalışan ya da iş arayan engelli bireylere hiç de yeterli olmayan bir rahatlama sunduğunu, istihdam koşullarını sağlayan Başlık 1'in federal mahkeme hâkimleri tarafından çok dar bir şekilde yorumlandığını ifade etmiştir. Schriner (2011: 273) ise ABD'de yardımcı teknolojilerdeki ve rehabilitasyon pratiklerindeki gelişmelere, ADA'nın ayrımcılık karşıtı maddelerine rağmen çalışma yaşındaki engelliler arasında işsizlik oranlarının çok yüksek olduğuna değinmiştir. Deal (2013, *Workers with a Disability...*, ¶ 12) da ABD'deki yüksek işsizlik oranına değinerek, Amerikan erkek sivil işgücünün %6,3'ünün, kadın işgücünün %5,7'sinin engelli bireylerden oluştuğuna dikkat çekmiştir. Davis (2011: 516) ise ABD'de engelli bireylerin yalnızca üçte birinin iş sahibi olduğunu belirtmiştir. 2015 (yılı) Kessler Vakfı Ulusal İstihdam ve Engellilik Araştırması'nın temel bulgusu ise Amerikalı engelli bireylerin %68,4'ünün iş için çabaladığı; yani çalıştığı veya iş aradığıdır (Kessler Foundation, 2015: 1).

Türkiye'de engelli bireylerin istihdamındaki en önemli sorun alanı engelli bireylerin (mesleki) eğitimlerinin ve rehabilitasyonlarının yetersiz olmasıdır (ÖZİDA, 2009: 58; Yılmaz, Yakut-Çakar ve Küçükaslan, 2013: 249; ÖYHGM, 2011: 24, 36; ÖZİDA, 2010: 30, 31; T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2015: 132; Güloğlu, Akman ve Kahraman-Güloğlu, 2014: 162; Morkoç, Vatan ve Akalın, 2014: 203; Sakınc ve diğerleri, 2014: 244). Diğer bir sorun alanı ise erişilebilirliğin yetersizliğidir (Yılmaz, Yakut-Çakar ve Küçükaslan, 2013: 248, 249; Akbulut, 2012/2015: 28; ÖYHGM, 2011: 26; Güloğlu, Akman ve Kahraman-Güloğlu, 2014: 162). Ayrıca iş yeri koşullarının uygunsuzluğu, makul uyumlaştırmanın ve destekleyici teknolojilerin eksikliği (Yılmaz, Yakut-Çakar ve Küçükaslan, 2013: 249; Güloğlu, Akman ve Kahraman-Güloğlu, 2014: 162; Başer ve Acar, 2014: 186); İŞKUR'un engelli istihdamı veri tabanının güncel olmaması, istihdam sonrasında işyeri ayrımcılığına karşı desteğin olmaması, engellilere yönelik kamu harcamaları içinde istihdama ayrılan payın düşük olması (Yılmaz, Yakut-Çakar ve Küçükaslan, 2013: 250-252) diğer sorun alanlardır.

Türkiye’de engelli bireylerin istihdamını artırmak için kullanılan kota uygulamasında da önemli sorunlar yaşanmaktadır. Kayhan-Kuzgun (2008: 61) Türkiye’de kota uygulamasının engelli bireylerin istihdamında istenilen sonucu vermediğini belirtmiştir. Öncelikli olarak işverenler kotaların düşürülmesini talep etmektedirler (Güloğlu, Akman ve Kahraman-Güloğlu, 2014: 163, 164). Ayrıca kota uygulaması nitelikli engelli bireyin kota dışında istihdamına engel olarak, engelli bireylerin istihdamında önemli bir ayrımcılık sorunu da teşkil etmektedir. Kota uygulaması ile ilgili diğer bir ayrımcılık alanı da kotalardan faydalanmak için bireylerin en az %40 engelli olduğunu özürlü sağlık kurulu raporu ile ispatlamak zorunda olmasıdır. Bu durum İŞKUR’un engelli istihdamı hakkındaki verilerin diğer ülkelerde veriler ile kıyaslanmasında sağlıklı bir durum oluşturmaktadır. Böylece engelli istihdamına dair güvenilir verilerin elde edilmesi de güçleşmektedir. İşe girmede engelliliğin ölçülmesi ise başlı başına bir ayrımcılık alanı oluşturmaktadır. İşverenler ölçümler doğrultusunda ortaya çıkan sonuca göre bireylerin niteliklerinden çok, engellilik derecelerinin daha az oluşuna göre karar vermektedirler.

Çalışmamızın odağı açısından her iki ülkede engelli kadın istihdamındaki sorunlara baktığımızda ise; ABD’de temel engellilik kanunu olan ADA’nın Başlık 1’inin toplumsal cinsiyet ve engellilik temelindeki ayrımcılığı azaltmada başarılı olmadığını görmekteyiz. ABD Çalışma Bakanlığı Kadın Dairesi 1970’lerden bu yana engellilik algısında, erişilebilirlikte, fırsatlarda ve içermeye önemli ilerlemeler olmasına rağmen iş piyasasındaki müdahalelerde ve girişimlerde engelli kadınların ihmal edildiğine işaret etmiştir (Women’s Bureau, US Department of Labor, 2015: 1). Jans ve Stoddard (1999: 17, 18) ise engelli kadınların engelli olmayanlara oranla “iş azlığı, erişilemeyen çalışma çevresi ve çok daha düşük maaşla” yüzleştiğini belirtmişlerdir. SIPP’ten (1994-95) elde ettikleri verilere dayanarak ABD’de engelli olsun veya olmasın kadınların erkeklere oranla işe ya da mesleki bir oluşuma sahip olma olasılıklarının daha az olduğunu vurgulamışlardır. Toplumsal cinsiyet ve şiddetli engellilik göz önünde bulundurulduğunda (21-64 yaş arası bireylerde) istihdam üzerinde şiddetli engelliliğin en geniş etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin; hafif derecede engelli kadınların %68,4’ünün, erkeklerinse %85,1’inin bir işte ya da mesleki oluşumda çalışıyor olduğuna ifade etmişlerdir. Fairchild (2002: 22) da ABD’de engelli erkeklerin ciddi istihdam sorunları ile yüzleştiğini, ancak engelli kadınların işyerine tam katılımda hem toplumsal

cinsiyet hem de engellilik statüleri yüzünden sayısız engellerle mücadele ettiğini belirtmiştir.

Türkiye’de toplumsal cinsiyet açısından engelli birey istihdamı değerlendirildiğinde ise durumun genel nüfusun istihdam eğilimine yakın bir eğilim taşıdığı görülmektedir, yani kadınlar erkeklere göre daha az istihdam edilmektedir. ÖYHGM (2011: 12, 13) Dünya Engellilik Raporu’na (Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası, 2011) dayanarak genel olarak engelli erkek istihdamının %50’lerde (%52,8) olduğunu, ancak engelli kadın istihdamının ise %20’nin (%19,6) altında olduğunu belirtmiştir. Türkiye’de engelli kadın istihdamının %6,2 ile dünya ortalamasının üç kat gerisinde olduğunu vurgulamıştır. Kayhan-Kuzgun’nun (2008: 59) da belirttiği gibi Türkiye’de ayrı ayrı engelli ve kadınlara yönelik istihdam politikaları olmakla birlikte engelli kadının istihdamına yönelik belirgin bir politikanın olmayışı da önemli bir sorundur. Bununla birlikte, Türkiye’de engelli kadınların engelli erkeklere oranla kendileri ile ilgili faaliyet gösteren derneklere katılma azlığı nedeniyle engelli kadınların istihdamı hakkında veri toplamak da güçleşmektedir. T.C. Kalkınma Bakanlığı (2015: 137) yayınladığı Özürlülere Yönelik Hizmetlerin Etkinleştirilmesi Çalışma Grubu Raporu’nda engelli kadınların işgücüne katılım düzeylerinin çok düşük olduğuna dikkat çekmiştir. Bunda toplumsal cinsiyet ayrımcılığının belirgin olmasının yanında Türkiye’de engelli kadınların hem genel hem de mesleki eğitim açısından engelli erkeğe ve engelli olmayan kadınlara çok gerilerde olmasının etkisi büyüktür. Diğer nedenler arasında ise şunlar sayılabilir: “Türkiye’nin engelli bireylerin çeşitliliğini gözetken ve onların ihtiyaçlarına uyum sağlayabilecek olan bir istihdam politikasının olmaması; engellilere yönelik istihdam politikalarında toplumsal cinsiyet bakış açısının ve de kesişimsel bir yaklaşımın olmaması; kadınlara yönelik istihdam politikalarında kadın çeşitliliğinin ve dolayısıyla engelliliğin göz ardı edilmesi; kotalardan daha çok erkeklerin yararlanması; engelli kadınlara yönelik çocuk bakımı gibi destek hizmetlerinin azlığı; kadın istihdamındaki sorun alanlarının engelli kadınlar açısından değerlendirilmemesi.”

3.5.6. İstihdama Dâhil Olma Durumları

Tablo 21: ABD’de 21-64 Yaş Arasındaki Bireylerin Engellilik Statülerine Göre İstihdam Edilme Durumları (2002 Yılı)

Bütün cinsiyetler	21-64 Yaş Arası		
	Toplam	İstihdam Edilmiş Nüfus	
		Sayı	%
Genel nüfus	164,4 milyon	136,7 milyon	83,2
Engelli olmayan bireyler	138,8 milyon	122,4	88,2
Engelli bireyler	25,6 milyon	14,3 milyon	55,9
İleri derecede engelli bireyler	16,9 milyon	7,2 milyon	42,5
Hafif derecede engelli bireyler	8,7 milyon	7,1 milyon	82
Ortopedik, görme, işitme, konuşma ve zihinsel engelli bireyler ¹²³	100 milyon	45,1 milyon	45,1
Görme, işitme ve konuşma engelli birey ¹²⁴	8,9 milyon	5,2 milyon	58,6
Ortopedik engelli bireyler ¹²⁵	82,2 milyon	35,7 milyon	43,4
Zihinsel engelli bireyler ¹²⁶	8,9 milyon	4,2 milyon	47,2
Süreğen hastalığı olan bireyler ¹²⁷	18,1 milyon	9,2 milyon	51

Kaynak: Steinmetz, 2006, s. 25-29

Araştırma: SIPP, 2002

ABD’de 2002 yılında 21-64 yaş arasında genel olarak yaklaşık 164,4 milyon birey yaşamaktadır. Çalışma çağındaki bu bireylerin %83,2’si (yaklaşık 136,7 milyon) istihdama katılmaktadır. Bu yaş grubu içerisindeki genel nüfus içerisinde herhangi bir engeli olmayan 138,8 milyon bireyin yaklaşık %88,2’si (122,4 milyon) istihdam

¹²³ Verilerin Türkiye ile karşılaştırılabilmesi için “şiddetli olan ve olmayan görme, işitme ve konuşma engelli bireyler” ve “şiddetli olan ve olmayan yürüme, merdiven çıkma, eşya kaldırma ve taşıma, nesneleri kavrama, sandalyeyi yerinden oynatmada zorluk yaşayan”; “bir saat ayakta durma ve oturmada güçlük yaşayan, çömelmede ve uzanmada zorlanan” ve “tekerlekli sandalye, baston, koltuk değneği ve yürüteç kullanan ortopedik engelli bireyler” ve “öğrenme engelli olan; Alzheimer, bunaklık ya da demans hastalığı olan; zihinsel engelli olan; diğer gelişimsel engeli sahip olan, duygusal zorluk yaşayan; depresyonlu ya da kaygılı; diğerleriyle geçinmede, konsantre olmada ve stresle başa çıkmada güçlük yaşayan zihinsel engelli bireyler” çalışmanın yazarı tarafından bir arada toplanarak ve yüzdeleri bu işleme göre hesaplanarak tespit edilmiştir.

¹²⁴ “Şiddetli olan ve olmayan görme, işitme ve konuşma engelli bireyler” toplam olarak hesaplanarak ele alınmıştır.

¹²⁵ “Şiddetli olan ve olmayan yürüme, merdiven çıkma, eşya kaldırma ve taşıma, nesneleri kavrama, büyük sandalyeyi yerinden oynatma engeli olan”; “uzun süre ayakta bekleme, uzun süre oturma, çömelmede zorlanma ve uzanmada zorlama engeli olan” ve “tekerlekli sandalye, baston, koltuk değneği ve yürüteç kullanan” toplam olarak hesaplanarak ele alınmıştır.

¹²⁶ “Öğrenme engelli olan; Alzheimer, bunaklık ya da demans hastalığı olan; zihinsel engelli olan; diğer gelişimsel engeli sahip olan, duygusal zorluk yaşayan; depresyonlu ya da kaygılı; diğerleriyle geçinmede, konsantre olmada ve stresle başa çıkmada güçlük yaşayan zihinsel engelli bireyler” toplam olarak hesaplanarak ele alınmıştır.

¹²⁷ Verilerin Türkiye ile karşılaştırılabilmesi için ABD’de “süreğen hastalığı olan bireyler” arasında “HIV, kireçlenme ya da romatizma, kanser; diyabet, epilepsi, kalp rahatsızlığı, yüksek tansiyon, böbrek problemleri, akciğer ya da solunum problemleri; ruhsal davranış bozuklukları, mide ya da sindirim problemleri, tiroit problemleri, tümör ya da kist” hastalıklarına sahip olan bireyler bir arada hesaplanarak ele alınmıştır.

edilmiştir. Aynı yaş grubu içerisindeki nüfusun 25,6 milyonunun herhangi bir engeli olduğu tespit edilmiştir. Engelli bireylerin genel olarak %55,9'u (yaklaşık 14,3 milyon) 2002 yılında istihdama katılmaktadır. İleri derecede engelli olan 16,9 milyon bireyin %42,5'i (yaklaşık 7,2 milyon), hafif derecede engelli olan 8,7 milyon bireyin %82'si (yaklaşık 7,1 milyon) istihdama katılmaktadır. Burada dikkat çekici nokta ABD'de 2002 yılında çalışma çağındaki engelli bireyler arasında ileri derecede engelliliğin yaygın olduğudur. İleri derecede engellilikte %42,5'lik bir oranla istihdam edilme, zamanına göre iyi bir göstergedir. Hafif derecede engelli bireylerin istihdam oranı (%82) aynı yaş grubundaki genel nüfusun oranına (%83,2) çok yakındır. Engelli bireylerin kendi işlerindeki gruplarına baktığımızda görme, işitme ve konuşma engelli olan 8,9 milyon bireyin %58,6'sının (yaklaşık 5,2 milyon); ortopedik engelli olan 8,2 milyon bireyin %43,4'ünün (yaklaşık 3,5 milyon); zihinsel engelli olan 8,9 milyon bireyin %47,2'sinin (yaklaşık 4,2 milyon) istihdam edildiği tespit edilmiştir. Engellilik türleri arasında en düşük istihdama sahip olan bireyler ortopedik engelli bireylerdir. ABD'de süregelen hastalığa sahip olan bireyler “aktivite sınırlamasına ya da zayıf sağlık durumlarına sahip olan bireyler” başlığı altında çok geniş bir yelpazede ele alınmaktadır¹²⁸. Ancak Türkiye ile karşılaştırılabilir olması açısından 2002 (yılı) Özürlüler Araştırması'ndaki süregelen hastalığı olan bireylerin tanımında yer alan hastalık türleri ele alınmıştır¹²⁹. Buna göre ABD'de 2002 yılında süregelen hastalığı olan 16,3 milyon engelli bireyin %58,8'si (yaklaşık 9,4 milyon) istihdam edilmiştir (**Tablo 21**). Eldeki veriler doğrultusunda toplumsal cinsiyet ayrımının yapılamadığı bu tabloda en dikkat çekici husus hafif derecede engelli bireylerin çok önemli bir oranı (%82) istihdam edilmişken, ileri derecede engelli bireylerin istihdam oranının görece düşük (%42,5) olmasıdır. Ayrıca “ortopedik, görme, işitme, konuşma ve zihinsel engelli bireylerin istihdamı (%45,1) da hafif derece engelli bireylere göre düşüktür.

¹²⁸ Tablo 21'in dipnotlarında ABD'deki hangi süregelen hastalık türlerinin ele alındığına yer verilmiştir.

¹²⁹ “Süregelen hastalık: Kişinin çalışma kapasitesi ve fonksiyonlarının engellenmesine neden olan, sürekli bakım ve tedav, gerektiren hastalıklardır (Kan hastalıkları, kalp-damar hastalıkları, solunum sistemi hastalıkları, sindirim sistemi hastalıkları, idrar yolları ve üreme organı hastalıkları, cilt ve deri hastalıkları, kanserler, endokrin ve metabolik hastalıklar, ruhsal davranış bozuklukları, sinir sistemi hastalıkları, HIV).” (DİE ve ÖZİDA, 2009: XI).

Tablo 22: Türkiye’de 15 Yaş ve Üzerindeki Bireylerin Engellilik Statülerine Göre İstihdam Edilme Durumları (2002 Yılı)

Bütün cinsiyetler	15 Yaş ve Üzeri		
	Toplam	İstihdam Edilmiş Nüfus ¹³⁰	
		Sayı	%
Genel nüfus	48,27 milyon	15,72 milyon	32,57
Engelli olmayan nüfus	40,70 milyon	14,20 milyon	34,90
Engelli birey ¹³¹	7,57 milyon	1,51 milyon	20,01
Ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ve zihinsel engelli birey	1,44 milyon	263,8 bin (237,7 bin erkek, 31,2 bin kadın)	18,36
Süreğen hastalığı olan bireyler	6,13 milyon	1,25 milyon (1,02 milyon erkek, 232 bin kadın)	20,40

Kaynak: DİE ve ÖZİDA, 2009, s. 45, 60, 148

Türkiye’de 2002 yılında Türkiye Özürlüler Araştırması’nın sonuçlarına göre 15 yaş ve üzerinde yaklaşık 48,27 milyon genel nüfus yaşadığı tespit edilmiştir. Bu nüfusun yaklaşık 7,57 milyonu herhangi bir engeli olan bireylerden oluşmaktadır. 15 yaş ve üzeri engelli bu nüfusun %20,01’inin (yaklaşık 1,51 milyon) istihdam edildiği tespit edilmiştir. Engelli bireyler arasında engellilik türleri doğrultusunda bir ayrıma gidildiğinde ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ve zihinsel engelli bireylerin istihdam oranlarının %18,36’ya düştüğü görülmektedir. Ancak süreğen hastalığı olan engelli nüfusun istihdam oranı %20,4’tür. Aynı tarihte 40,70 milyon engelsiz nüfusun %34,9’u istihdam edildiği belirlenmiştir (**Tablo 22**). 2002 yılında Türkiye’de hem genel olarak hem de özelde engelli bireylerin istihdam oranları düşük düzeydedir. ABD’de 2002 yılına ait SIPP verilerinde engelli bireylere dair toplumsal cinsiyet ayrımı olmadığından Tablo 27’de Türkiye’deki toplumsal cinsiyet ayrımına dair verilere yer verilmemiştir. Ancak yorumlama açısından bu verilere bakacak olursak 2002 yılında 15 yaş ve üzerindeki yaklaşık 4,286 milyon engelli (ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ve zihinsel engelli ve süreğen hastalığa sahip) kadının sadece %6,1’i (yaklaşık 263 bin) istihdam edilirken, toplam 3,285 milyon engelli erkeğin %38,1’i (yaklaşık 1,252 milyon) istihdam edilmiştir. 15 yaş ve üzeri engelli olmayan kadınların istihdam durumunu değerlendirdiğimizde ise yaklaşık 20,409 milyonun %12,6’sının (yaklaşık 2,585 milyon) istihdam edilmiş olduğunu görmekteyiz (DİE ve ÖZİDA, 2009: 45, 60, 148). Görüldüğü

¹³⁰ Türkiye’deki verilerin ABD ile karşılaştırılabilmesi için tabloda sadece istihdam edilen nüfus ve oranları hesaplanarak yer verilmiştir. İşsizlik ve istihdam oranını bir arada içeren işgücüne katılma oranına yer verilmemiştir.

¹³¹ Engelli bireyler içerisinde “ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ve zihinsel engelli bireyler ile süreğen hastalığı olan bireyler bir arada hesaplanarak ele alınmıştır. Ayrıca tabloda her iki gruba dair veriler de gösterilmiştir.

gibi Türkiye’de engelli kadınlar (%6,1) ile engelli erkekler (%38,1) arasında önemli bir istihdam farkı mevcuttur. Ancak en ilgi çekici olan engelli olmayan kadınların kendi içlerindeki istihdam oranlarının (%12,6) engelli erkeklerden (%38,1) düşük olmasıdır. Türkiye’de toplumsal cinsiyetin belirleyici etkisi istihdamda da devam etmektedir.

ÖYHGM (2011: 12) 2011 yılında Dünya Sağlık Örgütü ile Dünya Bankası’nın ortak yayınladığı Dünya Engellilik Raporu göstergelerine 2002 (yılı) Türkiye Özürlüler Araştırması’nın verilerini ekleyerek oluşturduğu tablodan edinilen bilgiye göre de Türkiye’de 2002 yılına ait engelli birey istihdamı %21,7 ve engellilerin genel istihdama oranları 0.44 iken ABD’de 2005 yılına ait engelli birey istihdamı %38,1 ve engellilerin genel istihdama oranları 0.52’dir.

Genel olarak engelli bireylerin özel olarak da engelli kadınların bir meslek sahibi olmamaları istihdamlarını olumsuz etkilemektedir. Bedensel ve görme engelli bireylerle yaptığı alan çalışmasında Burcu (2007a: 139, 146) engelli kadınların %53,2’sinin, engelli erkeklerin ise %80,3’ünün meslek sahibi olduğunu tespit etmiştir. Buradan engel türlerine göre düşünüldüğünde bedensel ve görme engelli kadınların meslek sahibi olma olasılıklarının yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı çalışmada engelli kadınların gelir getiren bir işte çalışma oranının %39,1, engelli erkeklerin ise %47,1 olduğu belirlenmiştir.

2002 yılında her iki ülkede engelli bireylerin istihdam durumlarını karşılaştırdığımızda; ABD’de 21-64 yaş arasındaki engelli bireylerin %55,9’u istihdam edilmişken, Türkiye’de 15 yaş ve üzeri engelli bireylerin %20,01’i istihdam edildiği tespit edilmiştir. Durumu engellilik türleri açısından değerlendirdiğimizde ise ABD’de 21-64 yaş arasındaki ortopedik, görme, işitme, konuşma ve zihinsel engelli bireylerin %45,1’i istihdam edilmişken, Türkiye’de 15 yaş ve üzerindeki aynı engelliliğe sahip bireylerin istihdam oranları %18,36’dır. ABD’de 21-64 yaş arasındaki süreğen hastalığa sahip bireylerin istihdam oranı %51 iken, Türkiye’de 15 yaş ve üzerinde süreğen hastalığa sahip bireylerin %20,0’ı istihdam edilmiştir. Görüldüğü gibi ABD ve Türkiye’de 2002 yılında engelli bireylerin istihdam oranları arasındaki farklılık büyüktür.

Tablo 23: ABD’de Genel, Engelli ve Engelsiz Nüfusun İstihdamı (2011 yılı)

Yıl: 2011		16 Yaş ve Üzeri					
		Genel Nüfus		Engelli Nüfus		Engelsiz Nüfus	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
ABD	Toplam	241,23 milyon	100	34,70 milyon	100	206,52 milyon	100
	İstihdam edilen bireyler	140,39 milyon	58,2	7,48 milyon	21,5	132,91 milyon	64,4
	İş gücüne dâhil olmayan bireyler	-	35,1	-	73,4	-	28,7

Kaynak: U.S. Census Bureau, American Fact Finder, 2011g, 2011 ACS 1 Year Estimates, Selected Economic Characteristics for the Civilian Noninstitutionalized Population by Disability Status, S1811.

2011 yılında ACS verilerine göre ABD’de 16 yaş ve üzeri yaklaşık 241,23 milyon genel nüfus olduğu tespit edilmiştir. Bu nüfusun 34,70 milyonunu engelli bireyleri, 206,52 milyonunu ise engelsiz bireyler oluşturmaktadır. ACS verilerine göre 2011 yılında genel nüfusta istihdam oranı %58,2 (yaklaşık 140,39 milyon) iken, engelli nüfusun %21,5’i (yaklaşık 7,48 milyon), engelli olmayan nüfusun ise %64,4’ü (yaklaşık 132,91 milyon) istihdam edilmiştir. Engelli nüfusun iş gücü dışında kalma oranı %73,4 iken, engelsiz nüfusta bu oran %28,7’dir (**Tablo 23**). Tablodaki verilerden ortaya çıkan sonuç 2011 yılında ABD’de her on engelli bireyin yaklaşık ikisinin, her on engelsiz bireyin ise yaklaşık altısının istihdam edilmiş durumda olmasıdır. Diğer bir deyişle de her on engelli bireyin yaklaşık yedisinin, her on engelsiz bireyin ise yaklaşık üçünün iş gücüne dahil olmadığını görmekteyiz.

Cornell Üniversitesi İstihdam ve Engellilik Enstitüsü Engellilik İstatistikleri son 20 yıldır ABD’de engelli bireylerin istihdam edilme oranının %30’lar civarında olduğunu kabul etmekle beraber, bunun istihdam edilmeyen engelli oranının %70 olduğu anlamına gelmediğini de belirtmiştir. Geleneksel işsizlik oranı tanımının engelli bireylerin ekonomik yaşama katılmalarını iyi bir şekilde tarif edemediğini ifade ederek, karışıklığın ana kaynağının bütün ekonomide tarihsel olarak düşük istihdam oranları ile engelli bireylerin istihdam oranlarının karşılaştırılmasında yattığını vurgulamıştır (Cornell University Disability Statistics, 2013, Unemployment rate IS NOT equal to 70% bölümü, ¶ 10, 12).

Deal (2013, Workers with a Disability..., ¶ 1) 2008-2010 (3 yıllık) ACS verilerinden derlenen Engellilik İstihdam Tablolaması’na göre engelli bireylerin engelli olmayanlara

göre üç kat daha düşük istihdam edilme oranına sahip olduğuna dikkat çekmiştir. ABD'deki 155,9 milyon iş gücü içerisinde engelli bireylerin sayısının 9,4 milyon (%6) olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 24: Türkiye’de Genel, Engelli ve Engelsiz Nüfusun İstihdamı (2011 yılı)

Yıl: 2011		15 Yaş ve Üzeri					
		Genel Nüfus		Engelli Nüfus ¹³²		Engelsiz Nüfus	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Türkiye	Toplam	55,64 milyon	100	4,54 milyon	100	51,1 milyon	100
	İstihdam edilen bireyler	24,32 milyon	43,7	914 bin	20,1	23,41 milyon	45,8
	İş gücüne dâhil olmayan bireyler	29,22 milyon	52,5	3,54 milyon	77,9	25,68 milyon	50,2

Kaynak: TÜİK, 2011, s. 99, 137.

2011 yılında Türkiye’de genel, engelli ve engelsiz nüfusun istihdam durumlarına baktığımızda ise TÜİK verilerine göre 15 yaş ve üzerinde 55,64 milyon genel nüfus olduğu tespit edilmiştir. Bu nüfusun 4,54 milyonunu engeli bireyler, 51,1 milyonunu ise engelsiz bireyler oluşturmaktadır. 2011 yılında Türkiye’de genel nüfusun %43,7’si (yaklaşık 24,32 milyon), engelli nüfusun %20,1’i (yaklaşık 914 bin), engelsiz nüfusun ise %45,8’i (yaklaşık 23,41 milyon) istihdam edilmiştir. Engelli bireylerin %77,9’u (yaklaşık 3,54 milyon), engelsiz bireylerin ise %50,2’si (yaklaşık 25,68 milyon) iş gücüne dâhil olmamıştır (**Tablo 24**). Buna göre toplumsal cinsiyet ayrımı dikkate alınmadığında 2011 yılında Türkiye’de her on engelli bireyin yaklaşık ikisi istihdam edilmişken, sekizi iş gücüne dâhil olmadığını söyleyebiliriz. Yine her on engelsiz bireyin yaklaşık beşi istihdam edilmişken, beşi iş gücüne dâhil değildir. Bu sonuçları ABD ile karşılaştırdığımızda 2011 yılı ACS verilerine göre genel olarak engelli bireylerin istihdam oranları ABD ile benzerdir.

¹³² 15 ve üzeri yaşlardaki en az bir engeli olan nüfusu göstermektedir.

Tablo 25: ABD’de Son 12 Ayda Çalışan Genel, Engelli ve Engelsiz Nüfusun Toplumsal Cinsiyete Göre Dağılımı (2011 yılı) ¹³³

Yıl: 2011		16-64 Yaş Arası					
		Genel Nüfus		Engelli Nüfus		Engelsiz Nüfus	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
ABD	Bütün cinsiyetler	204,81 milyon	100	20,92 milyon	100	183,89 milyon	100
	Son 12 ayda çalışan bireyler ¹³⁴	151,46 milyon	73,9	8,18 milyon	39,1	143,28 milyon	77,9
	Kadınlar	102,89 milyon	100	10,19 milyon	100	92,70 milyon	100
	Son 12 ayda çalışan kadınlar	72,18 milyon	70,1	3,77 milyon	37	68,41 milyon	73,8
	Erkekler	101,92 milyon	100	10,73 milyon	100	91,18 milyon	100
	Son 12 ayda çalışan erkekler	79,28 milyon	77,8	4,41 milyon	41,1	74,87 milyon	82,1

Kaynak: U.S. Census Bureau, American Fact Finder, 2011h, 2011 ACS 1 Year Estimates, Sex by Disability Status by Full-Time Work Status in the Past 12 Months for the Population 16 to 64 Years, C23023.

2011 yılında ABD’de 16-64 yaş arası genel, engelli ve engelsiz nüfusun son 12 ayda çalışma durumları toplumsal cinsiyet ayrımı dikkate alınarak ACS verileri doğrultusunda incelendiğinde şu sonuçlarla karşılaşılmıştır. 2011 yılında ABD’de çalışma çağında olan (16-64 yaş arası) 204,82 milyon olan genel nüfusun %73,9’u (yaklaşık 151,46 milyon), 20,92 milyon engelli nüfusun %39,1’i (yaklaşık 8,18 milyon), engelsiz nüfusun %77,9’u (yaklaşık 143,28 milyon) son 12 ayda herhangi bir işte çalışmıştır. 10,19 milyon engelli kadının % 37’sinin (yaklaşık 3,77 milyon), 10,73 milyon olan engelli erkeklerin % 41,1’inin (yaklaşık 4,41 milyon), 92,70 milyon nüfusu temsil eden engelsiz kadınların ise %73,8’inin (yaklaşık 68,41 milyon) 2011 yılında son 12 ayda çalıştığı tespit edilmiştir. Genel nüfusun son 12 ayda çalışma oranı ise %77,8’dir (yaklaşık 79,28 milyon) (**Tablo**

¹³³ ACS verilerinde ABD’nin engelli ve engelsiz nüfusunun genel istihdam dağılımlarında toplumsal cinsiyet farkı gözetilmemektedir. Engelli kadınların istihdam edilme durumlarını tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada “genel, engelli ve engelsiz nüfusun” genel istihdamının yanında toplumsal cinsiyet farklılıklarını belirten verilere de ihtiyaç vardır. ACS’nin sadece “son 12 ayda çalışan” bireylere dair verilerinde toplumsal cinsiyet farklılığı ele alınmıştır. Zaten 2011 yılı istihdam durumu tespit etmek için son 12 aylık veriler bu çalışma için yeterlidir. Ancak yine de tablo içerisinde “son 12 ayda” çalışma durumunun esas alındığı belirtilmiştir.

Tabloda gösterilen verilerin yüzdelik oranları Türkiye ile karşılaştırılabilmesi için “16-64 yaş arası engelli olan ve olmayan bütün cinsiyetlerin, kadınların ve erkeklerin” genel nüfuslarından hareketle bu çalışmanın yazarı tarafından hesaplanmıştır.

¹³⁴ “Son 12 ayda çalışan bireyler” içerisinde tam zamanlı ve yarı zamanlı çalışan bireyleri içermektedir. Aynı durum “son 12 ayda çalışan kadınlar ve erkekler” için de geçerlidir.

25). O halde 2011 yılında son 12 ayda ABD’de engelli kadınların %37’si, engelli erkeklerin %41,1’i, engelli olmayan kadınların %73,8’i, engelli olmayan erkeklerin ise %82,1’i herhangi bir işte çalışmıştır. Burada dikkati çeken husus, bir önceki karşılaştırma başlığımız olan eğitimden de hatırlanacağı üzere, ABD’de engelli kadınların eğitim oranı (yüksek eğitimde) engelli erkeklerden yüksek iken, istihdam oranının düşük olmasıdır. Yine aynı durum engelli olmayan kadınlar ve erkekler açısından da söz konusudur. O halde ABD’de istihdamda toplumsal cinsiyet dezavantajı engellilik dezavantajından daha önce gelmektedir. Ancak engelli kadınların istihdam durumlarının diğer gruplara düşük olması sadece toplumsal cinsiyet olgusu ile açıklanamaz. Çünkü engelli erkeklerin istihdam oranları (%41,1) engelli olmayan kadınlardan (%73,8) daha düşüktür. Bu durumda ABD’de istihdam edilmede engelli kadınların kesişimsel bir ayrımcılığa maruz kaldığını söyleyebiliriz.

Tablo 26: Türkiye Çalışan Genel, Engelli ve Engelsiz Nüfusun Toplumsal Cinsiyete Göre Dağılımı (2011 yılı)

Yıl: 2011		15-64 Yaş Arası ¹³⁵					
		Genel Nüfus		Engelli Nüfus		Engelsiz Nüfus ¹³⁶	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Türkiye	Bütün cinsiyetler	50,19 milyon	100	2,65 milyon	100	47,54 milyon	100
	Çalışan bireyler ¹³⁷	23,57 milyon	46,9	735 bin	27,7	22,83 milyon	48
	Kadınlar	24,84 milyon	100	1,44 milyon	100	23,39 milyon	100
	Çalışan kadınlar	6,22 milyon	25,01	237 bin	16,4	5,99 milyon	25,6
	Erkekler	25,36 milyon	100	1,21 milyon	100	24,15 milyon	100
	Çalışan erkekler	17,34 milyon	68,4	498 bin	41,1	16,84 milyon	69,7

Kaynak: TÜİK, 2011, s. 99, 137.

¹³⁵ Tablodaki veriler “15-64 yaş” aralığı esas alınarak yazar tarafından yeniden hesaplanmıştır.

¹³⁶ Engelsiz nüfusa dair veriler bu çalışmanın yazarı tarafından genel ve engelli nüfus verileri aracılığı ile hesaplanmıştır. Özellikle engelli olmayan kadınların istihdam durumlarının ortaya çıkarılması çalışmamız için önemlidir. Böylece engelli kadınların istihdamları engelli olmayan kadınlarla ve engelli erkeklerle karşılaştırılabilmektedir. Bu durum engelli kadınların istihdamda yaşadıkları kesişimsel ayrımcılığı gözler önüne sermektedir.

¹³⁷ İstihdama katılan bireyleri içermektedir.

2011 yılında Türkiye’de çalışan 15-64 yaş arası genel, engelli ve engelsiz nüfusu toplumsal cinsiyet ayrımına dikkat ederek ele aldığımızda şu sonuçlarla karşılaşmaktayız. Türkiye’de 2011 yılında TÜİK’in Nüfus ve Konut Araştırması Sonuçlarına göre 15-64 yaş arasında toplam 50,19 milyon birey yaşamaktadır. Bu bireylerin 2,65 milyonunu engelli olan, 47,54 milyonunu ise engelli olmayan bireyler oluşturmaktadır. Genel nüfusun %46,9’u (yaklaşık 23,57 milyon), engelli nüfusun 27,7’si (yaklaşık 735 bin), engelsiz nüfusun %48’i (yaklaşık 2,83 milyon) 2011 yılında çalışmaktadır. 2011 yılında Türkiye’de engelli kadınların %16,42’ü (yaklaşık 237 bin), engelli erkeklerin %41,1’i (yaklaşık 498 bin), engelli olmayan kadınların %25,6’sı (5,99 milyon), engelli olmayan erkeklerin ise %69,7’si (yaklaşık 16,84 milyon) herhangi bir işte çalışmaktadır (**Tablo 26**). Burada dikkati çeken husus engelli olmayan kadınların kendi içlerindeki çalışma oranlarının (%25,6) engelli erkeklerden (%41,1) daha düşük olmasıdır. Engelli kadınların çalışma durumu ise engelli olan ve olmayan erkeklere ve engelli olmayan kadınlara oranla en kötüdür. Türkiye’de ABD’den farklı olarak istihdam edilmede toplumsal cinsiyet dezavantajının engelliliğe oranla daha önce geldiği ortadadır. Ancak engelli kadın olmada hem engellilik hem de kadın olma dezavantajı bir arada işlevseldir ve bu nedenle Türkiye’de engelli kadınlar istihdamda da kesişimsel bir ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar.

ÖYHGM’nin (2011: 16) “İşgücü Piyasasının Özürlüler Açısından Analizi” konulu araştırmasına göre çalışan engelli kadın sayısı genel olarak çalışan bireylerin yaklaşık %0,44’üne; çalışan engelli erkek sayısı ise genel olarak çalışan bireylerin %1,64’üne, çalışan kadın sayısı ise genel olarak çalışan bireylerin %30,53’üne denk düşmektedir. Bu durum engelli kadınların özel sektörde istihdam edilme oranlarının ne kadar düşük olduğunu, engelli erkeklerle karşılaştırıldığında toplumsal cinsiyet dezavantajının, engelli olmayan kadınlarla karşılaştırıldığında ise engellilik dezavantajının öne çıktığını ve her iki durumda da engelli kadınların kesişimsel bir dezavantaja sahip olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 27: ABD’de Genel, Engelli ve Engelsiz Nüfusun İstihdamının Endüstriyel Dağılımları (2011 yılı)

Yıl: 2011		16 Yaş ve Üzeri		
Bütün cinsiyetler		Genel Nüfus (%)	Engelli Nüfus (%)	Engelsiz Nüfus (%)
ABD	Tarım ¹³⁸	1,9	2,5	1,9
	Sanayi ¹³⁹	16,5	16,3	16,5
	İnşaat	6,1	5,8	6,1
	Fabrika	10,4	10,5	10,4
	Hizmet ¹⁴⁰	81,5	81,1	81,4
	Toptan ticaret	2,8	2,5	2,8
	Perakende ticaret	11,6	13,2	11,5
	Taşımacılık, depolama ve yardımcı tesisler	5	5,6	4,9
	Bilgi	2,1	1,7	2,1
	Finans, sigortacılık, emlakçılık, kiralama, finansal kiralama	6,6	5,1	6,7
	Meslek sahibi, bilim insanı, yönetim, idare ve atık yönetimi hizmetleri	10,7	9,7	10,8
	Eğitim hizmetleri, sağlık bakımı ve sosyal yardım	23,2	22,8	23,2
	Güzel sanatlar, eğlence, boş zamanı değerlendirme, konaklama ve yiyecek hizmetleri	9,4	9,1	9,4
	Diğer hizmetler	5	5,9	5
	Kamu yönetimi	5,1	5,5	5

Kaynak: U.S. Census Bureau, American Fact Finder, 2011g, 2011 ACS 1 Year Estimates, Selected Economic Characteristics for the Civilian Noninstitutionalized Population by Disability Status, S1811.

2011 yılında ABD’de 16 yaş ve üzerindeki genel, engelli ve engelsiz nüfusun istihdamının endüstriyel dağılımlarında toplumsal cinsiyet ayrımına esas alan veriler olmadığından durum bütün cinsiyetler bağlamında ele alınmıştır. Buna göre ABD’de çalışan genel nüfusun %1,9’u, engelli nüfusun %2,5’i, engelsiz nüfusun %1,9’u tarım sektöründe yani tarım, ormancılık, balıkçılık ve avlanma ve madencilik sektöründe istihdam edilmiştir. Genel nüfusun %16,5’i, engelli nüfusun 16,3’ü, engelsiz nüfusun 16,5’i sanayi sektöründe istihdam edilmiştir. Sanayi sektörü içerisinde her üç grubun

¹³⁸ ABD’de tarım sektörü içerisinde “tarım, ormancılık, balıkçılık ve avlanma ve madencilik” içerisinde toplu bir şekilde ele alınmaktadır.

¹³⁹ ABD’de başlı başına tek bir sanayi sınıflandırması bulunmamaktadır. Verilerin Türkiye ile karşılaştırılabilmesi için bu çalışmanın yazarı tarafından “inşaat ve fabrika” kategorileri “sanayi” kategorisi içerisinde ele alınmıştır. Ancak ABD ile ilgili verilerin daha net okunabilmesi için “inşaat ve fabrika” endüstriyel dağılımlarına ayrıca da yer verilmiştir.

¹⁴⁰ Verilerin Türkiye ile karşılaştırılabilmesi için ABD’deki hizmet sektörü içerisinde yer alabilecek bir alt kategoriler bu çalışmanın yazarı tarafından birleştirilerek ele alınmıştır. Ancak ABD’de hizmet sektörü içerisinde yer alan alt kategorilerin görülmesi için de bu kategorilere tablo içerisinde yer verilmiştir.

yoğunlukla (%10,4 civarında) “fabrika” alanında çalıştığı görülmektedir. Genel nüfusun %81,5’i, engelli nüfusun %81,1’i, engelsiz nüfusun %81,4’ü hizmet sektöründe istihdam edilmiştir. Hizmet sektörü içerisinde istihdamın en çok yoğunlaştığı alan “eğitim hizmetleri, sağlık bakımı ve sosyal yardım”dır. Engelli bireylerin %22,8’i, engelsiz bireylerin %23,2’si bu alanda istihdam edilmiştir. Hizmet sektörü içinde ikinci yoğunlukta olan alan “perakende ticaret”tir. Engelli bireyleri %13,2’si, engelsiz bireylerin %11,5’i bu alanda çalışmaktadır. Yine hizmet sektörü içinde üçüncü sırada istihdamın yoğun olduğu alan “meslek sahibi olma, bilim insanı olma, yönetim, idare ve atık yönetimi” alanıdır. Engelli bireylerin %9,7’si, engelsiz bireylerin ise %10,8’i bu alanda istihdam edilmiştir (**Tablo 27**). Genel olarak ABD’de 2011 yılında istihdama katılan genel nüfusun, engelli ve engelsiz bireylerin ortalama %81’inin hizmet sektöründe çalışması önemlidir. Hizmet sektörü içinde de ilk sırada eğitim hizmetleri, sağlık bakımı ve sosyal yardım alanlarında istihdamın olması dikkat çekicidir. Tablo 34’te cinsiyet ayrımı olmamasına rağmen konuya dair Fairchild’ın (2002: 22) erkeklere kıyasla engelli kadınların daha çok hizmet sektöründe ve yönetsel/profesyonel mesleklerde istihdam edildiğine; ancak bilgisayar programları ve bilgisayar alet operatörleri gibi mesleklerde daha az istihdam edildiğine dair görüşleri dikkat çekicidir. Aynı şekilde Jans ve Stoddard (1999: 21) da ABD’de engelli olan veya olmayan kadınların bilgisayar endüstrisinde daha az istihdam edildiklerine dikkat çekmişlerdir. Bilgisayar operatörleri, programlayıcı, bilgisayar bilimcisi gibi tüm alanlarda engelli kadınların oranı engelli erkeklerinkinden daha düşüktür.

Deal (2013, *Workers with a Disability...*, ¶ 2) 2008-2010 (3 yıllık) ACS verilerinden derlenen Engellilik İstihdam Tablolaması’na göre ABD’de engelli çalışanların yarısından fazlasının dört genel meslek grubunda yoğunlaştığına dikkat çekmiştir: Hizmet işçisi (%18,2) (koruma hizmetleri hariç), idari destek (%15,1), satış çalışanı (%10,4) ve yönetim, ticaret ve finans (%8,9). Deal (2013, *Workers with a Disability...*, ¶ 4) meslekler arasında engelli bireylerin %14,3’lük oranla “bulaşıcılık”ta en yüksek orana sahip olduğunu belirtmiştir.

Deal (2013, *Workers with a Disability...*, ¶ 14) ABD’de engelli kadınların çalıştığı en yaygın üç mesleğin kasiyerlik (195 bin), sekreterlik ve yönetici asistanlığı (189 bin) ve hasta bakıcılık, psikiyatrik ve ev sağlığı yardımcıları (172 bin) olduğunu belirtmiştir. Engelli erkeklerin çalıştığı en yaygın üç mesleğin ise; şoförlük ve satış çalışanı ve kamyon

şoförü (246 bin), hademe ve bina temizleyicisi (217 bin), ve amele ve nakliyecisi, stok ve mal taşıyıcısı (171 bin) olduğunu aktarmıştır.

Tablo 28: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyete Göre Genel, Engelli ve Engelsiz Nüfusun İstihdamının Endüstriyel Dağılımı ¹⁴¹

Yıl: 2011		15 Yaş ve Üzeri		
		Genel Nüfus (%)	Engelli Nüfus (%)	Engelsiz Nüfus ¹⁴² (%)
Bütün cinsiyetler	Tarım	22,7	51,4	21,6
	Sanayi	27,2	18,7	27,5
	Hizmet	50,1	30	50,9
Kadın	Tarım	40,4	79,1	38,4
	Sanayi	13,7	5,8	14,1
	Hizmet	45,9	15,1	47,4
Erkek	Tarım	16,4	37,3	15,6
	Sanayi	32	25,2	32,3
	Hizmet	51,6	37,5	52,1

Kaynak: TÜİK, 2011, s. 101, 139.

2011 yılında Nüfus ve Konut Araştırması verileri göre Türkiye’de 15 yaş ve üzeri genel nüfusun %22,7’si, engelli nüfusun %51,4’ü, engelsiz nüfusun %21,6’sı tarım endüstrisinde çalıştığı belirlenmiştir. Genel nüfusun %27,2’sinin, engelli nüfusun %18,7’sinin ve engelsiz nüfusun %27,5’inin sanayi endüstrisinde çalıştığı tespit edilmiştir. 2011 yılında Türkiye’de genel nüfusun %50,1’i, engelli nüfusun %30’u, engelsiz nüfusun %50,9’u ise hizmet endüstrisinde çalışmıştır. TÜİK’in gerçekleştirdiği bu araştırmada toplumsal cinsiyet ayrımı da gözetilmiştir. Buna göre Türkiye’de 2011 yılında engelli kadınların %79,1’i, engelsiz kadınların %38,4’ü, engelli erkeklerin %37,3’ü, engelsiz erkeklerin ise %15,6’sı tarım endüstrisinde çalışmıştır. Engelli kadınların %5,8’i, engelsiz kadınların %14,1’i, engelli erkeklerin %25,2’si, engelsiz erkeklerin ise %32,3’ü sanayi endüstrisinde çalışmıştır. Engelli kadınların %15,1’inin, engelsiz kadınların %47,4’ünün, engelli erkeklerin %37,5’inin, engelsiz erkeklerin ise %52,1’inin hizmet endüstrisinde çalıştığı tespit edilmiştir (**Tablo 28**). 2011 yılında Türkiye’de toplumsal cinsiyet ayrımı yapılmadan engelli nüfusun (%51,4) tarım endüstrisinde yoğunlaştığı, engelsiz nüfusun (%50,9) ise sanayi endüstrisinde

¹⁴¹ Verilerin ABD’ye ait verilerle karşılaştırılabilmesi için sadece yüzdelik oranları ele alınmıştır.

¹⁴² Engelsiz nüfus istihdamının endüstriyel dağılımlarının yüzdelik oranları genel ve engelli nüfus istihdamının endüstriyel dağılımlarına ilişkin verileri aracılığıyla bu çalışmanın yazarı tarafından hesaplanmıştır.

yoğunlaştığı belirlenmiştir. Bu durumda engelli bireylerin genel olarak istihdamda endüstriyel dağılımda da engellilik ayrımcılığına maruz kaldığını göstermektedir. Toplumsal cinsiyet ayrımı göz önünde bulundurulduğunda ise engelli kadınların %79,1’lik gibi yüksek bir oranının tarım endüstrisinde çalıştığı, ancak %15,1’inin ise hizmet endüstrisinde çalıştığı tespit edilmiştir. Engelli erkeklerin ise %37,5’nin hizmet endüstrisinde, %37,3’ünün ise tarım endüstrisinde çalıştığı belirlenmiştir. Engelli olmayan kadınların ise %47,4’ünün hizmet endüstrisinde, %38,4’ünün ise tarım endüstrisinde çalıştığı belirlenmiştir. Görüldüğü gibi Türkiye’de engelli kadınların çok yüksek bir oranının tarımda istihdam edilmesi, ancak engelli erkeklerin ve engelli olmayan kadınların çoğunluğunun hizmet sektöründe istihdam edilmiş olması engelli kadınların hem engellilik hem de toplumsal cinsiyet ayrımcılığına birden maruz kaldığını, yani kesişimsel bir ayrımcılık yaşadığını ortaya koymaktadır.

ÖYHGM’nin (2011: 18) “İşgücü Piyasasının Özürlüler Açısından Analizi” konulu araştırmasında engelli birey istihdam eden işyerlerinin beş genel sektörde dağılım gösterdiği tespit edilmiştir: “İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri (%83); imalat (%79,5); eğitim (%77); kültür, sanat, eğlence (%75,6); bilgi ve iletişim (%74).” Aynı çalışmada (2011: 20, 21) kadın çalışan oranının düşük olduğu inşaat (%9) ve elektrik-gaz (%10) sektörlerinde engelli kadın oranının inşaat (%16), elektrik ve gazda (%14) görece daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada insan sağlığı ve sosyal hizmetler sektöründe kadın çalışan oranının %60’a yakinken, engelli kadın çalışan oranının %38’lerde yer aldığına; eğitim sektöründe kadın çalışan oranı %40 iken, engelli kadın çalışan oranının %25 olduğuna dikkat çekilmiştir. Böylece engelli kadınların istihdam edilme oranlarının genele göre çok düşük olduğuna vurguda bulunulmuştur. Ayrıca engelli kadın ile engelli erkek çalışan oranının birbirine en yakın olduğu sektörün insan sağlığı ve sosyal hizmetler olduğu belirtilmiştir.

Her iki ülkede engelli nüfusun istihdamının endüstriyel dağılımlarına baktığımızda birbirinden önemli derece farklılaştığı görülmektedir. ABD’de engelli nüfusun istihdamında ilk sırada %81,1’lik oranla “hizmet” endüstrisi gelirken, Türkiye’de ilk sırada %51,4’lük oranla “tarım” endüstrisi gelmektedir. ABD’de engelli nüfusun istihdamının endüstriyel dağılımında ikinci sırada %16,3’lük oranla “sanayi” endüstrisi gelirken, Türkiye’de ikinci sırada %30’luk oranla “hizmet” endüstrisi gelmektedir. ABD’de engelli nüfusun istihdamının endüstriyel dağılımında üçüncü sırada %2,5’lik

oranla “tarım” endüstrisi gelirken, Türkiye’de %18,7’lik oranla “sanayi” endüstrisi gelmektedir. Görüldüğü gibi engelli bireyin istihdamında Türkiye’de birinci olan tarım endüstrisi ABD’de sonuncu sıradadır. Engelli birey istihdamının hizmet endüstrisinde yaygın olması daha normalken Türkiye’de hizmet endüstrisinde çalışan engelli bireylerin oranı ikinci sırada gelmektedir.

Tablo 29: ABD’de Genel, Engelli ve Engelsiz Nüfusun İstihdamının Sektörel Dağılımı ¹⁴³

Yıl: 2011		16 Yaş ve Üzeri		
Bütün cinsiyetler		Genel Nüfus (%)	Engelli Nüfus (%)	Engelsiz Nüfus (%)
ABD	Özel sektörde istihdam ¹⁴⁴	76,8	74,1	77
	Kâr amaçlı özel sektörde maaşlı çalışan	70,6	65,7	70,9
	Özel şirket çalışanı	67,2	62,4	67,4
	Kendi anonim şirketinde çalışan	3,4	3,3	3,4
	Kendi anonim olmayan şirketinde çalışan	6,2	8,4	6,1
	Kamuda istihdam	15	16,1	15
	Yerel hükümette çalışan	7,6	7,6	7,6
	Eyalet hükümetinde çalışan	4,6	5,1	4,6
	Federal hükümette çalışan	2,8	3,4	2,8

Kaynak: U.S. Census Bureau, American Fact Finder, 2011g, 2011 ACS 1 Year Estimates, Selected Economic Characteristics for the Civilian Noninstitutionalized Population by Disability Status, S1811.

2011 yılında ACS verilerine göre ABD’de 16 yaş ve üzeri genel, engelli ve engelsiz nüfusun istihdamının sektörel dağılımına baktığımızda genel nüfusun %76,8’inin, engelli nüfusun %74,1’inin, engelsiz nüfusun %77’sinin özel sektörde istihdam edildiğini görmekteyiz. Özel sektörün kendi içindeki açılımlarına baktığımızda ise yoğunluklu olarak genel nüfusun %70,6’sının, engelli nüfusun %65,7’sinin, engelsiz nüfusun ise %70,9’unun “kâr amaçlı özel sektörde maaşlı çalışan” bireyler olduğu belirlenmiştir. Bu alan içerisinde de “özel şirket çalışanı” olma en üst sırada gelmektedir. 2011 yılında genel

¹⁴³ Türkiye’de karşılaştırılacak veri olmadığından bu tablo içerisinde “ücretsiz aile işçisi” verilerine yer verilmemiştir.

¹⁴⁴ Verilerin Türkiye ile karşılaştırılabilmesi için ABD’ye ait veriler “özel sektörde ve kamuda istihdam” olarak ayrıca çalışmanın yazarı tarafından sınıflandırılmıştır. Ancak ABD’deki kamuda ve özeldeki istihdam alanları ayrımını görmek için de veriler tablo içerisinde de birer alt kategori olarak da gösterilmiştir. Özel sektörde istihdam arasında “Kâr amaçlı özel sektörde maaşlı çalışan (bunun içerisinde özel şirket çalışanı ve kendi anonim şirketinde çalışan da yer almaktadır), kendi anonim olmayan şirketinde çalışan” kategorileri yer almaktadır. Kamuda istihdam arasında “yerel hükümette çalışan, eyalet hükümetinde çalışan, federal hükümette çalışan” kategorileri yer almaktadır.

ACS’deki verilerde “kâr amacı gütmeyen özel sektörde maaşlı çalışan” başlığı altında üçüncü sektör olarak nitelendirilen istihdam alanıyla ilgili diğer bir alanda daha yer almaktadır. Ancak Türkiye’deki 2011 (yılı) Nüfus ve Konut Araştırması’nda böyle bir istihdam alanına yer verilmediğinden söz konusu alana dair veriler bu çalışmaya dâhil edilmemiştir.

nüfusun %15'inin, engelli nüfusun %16,1'inin, engelsiz nüfusun ise %15'inin kamuda istihdam edildiği tespit edilmiştir. Kamudaki istihdam içerisindeki dağılımda ise ilk sırada “yerel hükümette çalışma”nın (genel, engelli ve engelsiz nüfusun %7,6'sı) geldiği belirlenmiştir. Görüldüğü gibi 2011 yılında ABD genelinde engelli bireylerin (%74,1) ve engelsiz bireylerin (%77) çoğunluğunun özel sektörden istidam edilmiştir. Engelli bireylerin (%16,1) kamuda istihdam oranı ise engelsiz bireylere (%15) göre görece daha yüksektir (**Tablo 29**).

Tablo 30: Türkiye’de Engelli Nüfusun İstihdamının Sektörel Dağılımı¹⁴⁵

Yıl: 2011	Engelli Nüfus	
Bütün cinsiyetler		(%) ¹⁴⁶
Özel sektörde istihdam	71.088	85,2
Kamuda istihdam	12.347	14,8
Toplam	83.435	100

Kaynak: İŞKUR, 2011, s. 143.

2011 yılında İŞKUR’un verilerine göre Türkiye’de engelli bireylerin %85,2’si (71.088) özel sektörde, %14,8’i (12.347) ise kamuda istihdam edilmiştir. (**Tablo 30**). Görüldüğü gibi İŞKUR’un engelli nüfusun istihdam alanlarına dair verilerinde toplumsal cinsiyet ayrımı yoktur. Ancak 2011 yılında engelli nüfusun %82,2’sinin özel sektörde istihdam edilmiş olması genel görünüm itibarıyla ABD ile birbirine benzemektedir.

Can ve diğerleri (2012: 106) de çalışmalarında Türkiye’de engelli bireylerin %61,8’inin kamu sektöründe çalışmayı, %33,1’inin kendi işyeri olmasını, %7’sinin özel sektörde çalışmayı tercih ettiklerini tespit etmişlerdir.

Tablo 31: Türkiye’de Kayıtlı İş Gücü Olarak Toplumsal Cinsiyete Göre Genel ve Engelli Nüfus (2011 yılı)

Yıl: 2011	Genel Nüfus		Engelli Nüfus	
	Sayı	% ¹⁴⁷	Sayı	%
Kadın	797.979	36,4	26.748	27,9
Erkek	1.394.166	63,6	69.228	72,1
Toplam	2.192.145	100	95.976	100

Kaynak: İŞKUR, 2011, s. 102, 109, 140, 144.

¹⁴⁵ Tablodaki veriler 2011 yılı içinde halen çalışmakta olan birey sayısını ve yüzdelik oranını ifade etmektedir.

¹⁴⁶ Yüzdelik (%) oranlar bu çalışmanın yazarı tarafından hazırlanmıştır.

¹⁴⁷ Yüzdelik (%) oranlar bu çalışmanın yazarı tarafından hazırlanmıştır.

İŞKUR verilerine göre 2011 yılı içerisindeki kayıtlı iş gücüne bakıldığında genel nüfusta çalışanlar içerisinde kadın oranının %36,4 (797.979), erkek oranının ise %63,6 (1.394.166) olduğu tespit edilmiştir. Aynı verilere göre çalışan engelli bireyler içerisinde engelli kadın oranı %27,9 (26.748), engelli erkek oranı ise %72,1'dir (95.976) (**Tablo 31**). Görüldüğü gibi 2011 yılında Türkiye’de iş gücüne kayıtlı her on engelli bireyin yaklaşık yedisi erkek iken, üçü kadındır.

Tablo 32: Türkiye’de Yıllara ve Toplumsal Cinsiyete Göre Engelli Memur İstihdamı

Yıllar	Toplam		Kadın		Erkek	
	Sayı	% ¹⁴⁸	Sayı	%	Sayı	%
2001	5.777	100	1.033	17,9	4.744	82,1
2003	6.727	100	1.225	18,2	5.502	81,8
2004	8.717	100	1.626	18,6	7.091	81,3
2005	8.717	100	1.626	18,6	7.091	81,3
2006	8.915	100	1.547	17,3	7.368	82,6
2007	9.193	100	1.601	17,4	7.592	82,6
2008	9.966	100	1.826	18,3	8.140	81,7
2009	10.357	100	1.900	18,3	8.457	81,6
2010	18.787	100	3.736	19,9	15.051	80,1
2011	20.829	100	4.232	20,3	16.597	79,7
2012	27.314	100	5.739	21	21.575	79
2013	32.787	100	7.053	21,5	25.734	78,5
2014	34.078	100	7.473	21,9	26.605	78,1
2015	40.655	100	9.170	22,5	31.485	77,4
2016 (Mayıs)	43.151	100	9.995	23,2	33.156	76,8

Kaynak: Devlet Personel Başkanlığı, 2016, Engelli Personel ve ÖMSS İstatistikleri, Yıllara Göre Engelli Memur İstihdamı Tablosu.

Son olarak karşılaştırma tablolarından birisi olmamasına rağmen, Türkiye’de engelli bireylerin istihdam durumlarını netleştirmek için, yıllara ve toplumsal cinsiyete göre engelli memur istihdamına baktığımızda her geçen yıl genel olarak engelli kadın memur oranının düşük bir hızla arttığını, engelli erkek memur oranının ise düşük bir hızla doğal olarak azaldığını görmekteyiz. 2011 yılında engelli kadın memur oranı %20,3 (4.232) iken, engelli erkek memur oranı %79,7’dir (16.597). 2015 yılında ise engelli kadın memur oranı %22,5 (9.170) iken, engelli erkek memur oranı ise %77,4’tür (31.485). 2016 yılı Mayıs ayı itibarı ile engelli kadın memur oranı %23,2 (9.995), engelli erkek memur oranı ise %76,8’dir (33.156) (**Tablo 32**). Görüldüğü gibi Türkiye’de engelli memurlar arasında kadınların oranı çok düşüktür. Engelli kadınların hem engellilikleri hem de toplumsal

¹⁴⁸ Yüzdelik (%) oranlar bu çalışmanın yazarı tarafından hazırlanmıştır.

cinsiyetleri nedeniyle kesışimsel bir ayrımcılığa uğramaktadırlar. Ancak toplumsal cinsiyete göre engelli memur dağılımında engelli kadınların eğitim düzeylerinin düşük olmasının da çok etkili olduğu önemli bir gerçektir. Düşük eğitim düzeyine sahip engelli kadın istihdama katılmada birçok sorunla karşılaşmaktadır.

ABD’de ve Türkiye’de engelli kadınların istihdam durumlarını karşılaştırdığımız bu başlık altında çalışmamızın altıncı araştırma soru olan “ABD’de ve Türkiye’de engelli kadınların istihdama katılma oranları nasıldır?”, sekizinci araştırma sorusu olan “Engelli kadınların durumları istihdam açısından ABD ve Türkiye gibi iki farklı ülkede birbirinden nasıl farklılaşmaktadır?” soruları cevaplandırılmıştır. Ayrıca çalışmamızın on birinci araştırma sorusu olan “Engelli kadınların maruz kaldıkları kesışimsel ayrımcılık onların istihdama katılma düzeylerini nasıl etkilemektedir?” sorusu kısmen cevaplandırılmıştır. Bununla birlikte, ABD’de engelli kadınların istihdamda kesışimsel ayrımcılığa uğradığı konusu genel engellilik kanunu olan ADA’da yer almasa bile, ADA’nın istihdam ayrımcılığını yasaklayan Başlık 1’inin uygulanmasından sorumlu federal kurum olan EEOC’de ırk ve toplumsal cinsiyet temelinde kesışimsel ayrımcılığın olduğu kabul edilmiştir. Bu durum ABD’de engelli kadınların istihdamda kesışimsel ayrımcılığa uğradığı ön kabulünü ortaya çıkarmaktadır. Ancak Türkiye’de yasal mevzuatta böyle bir durum kabul görmüş değildir.

Son olarak, araştırmamızın on ikinci sorusu olan “Engelli kadının eğitim düzeyi ve istihdamını nasıl etkilemektedir?” sorusunun birçok farklı cevabı olduğu ortaya çıkmıştır. ABD örneğinde genel örgün eğitimde engellilik ayrımcılığının daha belirgin olduğu tespit edilmiştir. Toplumsal cinsiyet bazında değerlendirildiğinde ise engelli kadınların eğitim düzeylerinin engelli erkeklerden, engelli olmayan kadınların eğitim düzeylerinin ise engelli olmayan erkeklerden daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. O halde ABD örneğinde engelli kadınlar örgün eğitimdeki eğitimsel kazanımda kesışimsel bir ayrımcılığa uğramamaktadırlar. Bununla birlikte IDEA altında özel eğitim almada engelli kız öğrencilerin engelli erkek öğrencilere oranla çok daha az temsil edildiği ve işte burada kesışimsel bir ayrımcılığa uğradığı tespit edilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde engelli erkeklerden daha yüksek bir eğitimsel kazanıma sahip olan ABD’li engelli kadınlar istihdamda engelli erkeklerin gerisinde kalmaktadır. ABD’de engelli kadınların yüksek eğitim düzeyi istihdam oranlarına genel olarak yansımamaktadır ve onlar istihdamda engellilik ve toplumsal cinsiyet kesışiminde bir ayrımcılığa uğramaktadırlar.

Türkiye’de ise engelli kadınların eğitim düzeylerinin düşük olması, genel olarak, istihdamlarını da düşürmektedir. O halde ABD’de engelli kadının eğitim düzeyi ile istihdamı arasında karmaşık bir ilişki varken, Türkiye’de paralel bir ilişkinin olduğu ortadadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

“Kesişimsel Yaklaşımla Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet (ABD ve Türkiye Karşılaştırması)” konulu bu çalışma engelli kadınların engelli erkeklere ve engelli olmayan kadınlara göre daha farklı bir ayrımcılıkla karşılaştığı genel kabulü üzerine kurulmuştur. Engelli kadınlar hakkında yapılan çalışmalar incelendiğinde çalışmaların bir kısmının engelli kadınların dezavantajlı durumunu belirtmek için “çifte dezavantaj ya da çifte ayrımcılık” kavramlarını kullandığı; diğer bir kısmının da “çoklu dezavantaj ya da çoklu ayrımcılık” kavramlarını kullandığı tespit edilmiştir. Ancak bu çalışma ile engelli kadınların kesişimsel dezavantajlı konumları ve dolayısıyla kesişimsel ayrımcılık durumları ortaya konmuştur. Engelli kadınların negatif imajlar neticesinde ortaya çıkan görünmezlikleri bir şekil ile resmedilmiştir¹⁴⁹.

Engelli kadınların, toplumsal cinsiyeti engelliliği nasıl deneyimlediklerini belirlediği gibi, engellilikleri de toplumsal cinsiyeti nasıl yaşadıklarını belirlemektedir. Aslında hangi ayrımcılık temelinin daha baskın olduğunu söylemek çok güçtür, hatta çoğu durumda imkânsızdır. Ancak mevcut literatüre baktığımızda engelli kadınların kimliklerinin kadın olmaktan öte engelli olarak belirlendiğini söyleyebiliriz. Bu nedenle engelli kadınların maruz kaldıkları ayrımcılıkta öncelikli olarak engelliliklerinin baskın olduğu gözlemlenmektedir. Toplumsal cinsiyet literatüründe engelli kadınlara neredeyse hiç yer verilmemiştir. Engellilik literatüründe ise engelli kadınların toplumsal cinsiyetleri sıklıkla görmezden gelinmiştir. Engelli kadınların durumlarını doğru tespit edebilmek için uğradıkları kesişimsel ayrımcılığı gözler önüne serecek farklı bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Böyle bir yaklaşımda konuya daha bütüncül ve geniş bir çerçeveden bakan “kesişimsellik”le geliştirilebilir.

Kesişimsellik kadın çeşitliliğin feminist teoride temsili için konulan bir sosyolojik teoridir ve köklerini ABD’de beyaz olmayan kadınların yaptığı feminizmde bulmaktadır. Kesişimsellik biyolojik ve sosyal yönlelere sahip farklı ayrımcılık temellerinin veya imtiyazlı durumların kesişimini ve aralarındaki ilişkileri araştıran bir tür metodolojik yaklaşımdır. Genelde bireyler ve gruplar üzerinde baskı oluşturan ayrımcılık temellerinin karşılıklı etkileşiminden ziyade bir arada olmasını vurgulayarak, çoklu dezavantaja sahip

¹⁴⁹ Bkz. “Dezavantajların Kesişiminde Engelli Kadın ve Onlara Yönelik Negatif İmajlar” sy.: 55.

bireylerin bu kesişimsel durumunun göz önünde bulundurulması için politika yapım ve uygulama süreçlerinde farklılıkların görünmesine fırsat sunmaktadır. Artık engelli bir kadının durumunun açıklanmasında tek yönlü bir bakış açısı (sadece kadın olma ya da engele sahip olma gibi) yeterli değildir. Kesişimsellik, özellikle ABD’de, siyahi kadın deneyimini ifade eden bir kavram olmaktan, farklı ayrımcılık temellerine maruz kalan tüm kadınların ve erkeklerin deneyimlerini ifade eden bir kavram olmaya doğru içeriksel olarak genişlemiştir. Bu genişleme içerisinde engelli kadının kesişimsel konumu göreceli olarak yeni ele alınmaya başlamıştır. Bunun nedenleri arasında şunlar sıralanabilir: Engelliliğin baskın modeli olan sosyal modelin bedeni ve bedensel farklılıkları dışarıda tutan yaklaşımı sonucunda engelli kadınların kendilerini yeterince ifade edememeleri; engellilik hareketi içerisinde insan çeşitliliğine ve dolayısıyla toplumsal cinsiyet farklılıklarına geç yer verilmesi ve bu nedenle engellilikte toplumsal cinsiyet bakış açısının eksik kalmış olması; kadın hareketi içerisinde insan çeşitliliğine geç yer verilmesi ve kadın çalışmalarında engellilik bakış açısının eksik kalmış olması ve bu nedenle feminist engellilik çalışmalarının geç gelişmesi. İşte tüm bu nedenlerle engelli kadınların engellilik ve toplumsal cinsiyet kesişimindeki konumu uzunca bir süre görünmez olarak kalmıştır.

ABD’de ve Türkiye’de engelliliği şekillendiren sosyo-kültürel değerler ışığında engellilik politikalarını ve engelli kadınların eğitimdeki ve istihdamdaki durumlarını değerlendirdiğimiz bu çalışmada, amaçlara uygun hazırlanmış araştırma soruları cevaplandırılmıştır. Buna göre çalışmamızın birinci sorusu olan “ABD’de ve Türkiye’de engelliliği şekillendiren temel sosyo kültürel değerler nelerdir?” sorusu şu şekilde cevaplandırılmıştır:

ABD’de engellilik olgusunu ve politikasını şekillendiren temel sosyo-kültürel değerler **bireysellik, bağımsız yaşam, ayrımcılığa karşı olma ve yurttaş haklarıdır**. Engelli bireylere bağımsız yaşam ile kişisel özerklik ve kendi kendine yeterlilik aşırı vurgulanmıştır ve böylece bireyciliğin en uç noktasına ulaşılmıştır. Bağımsız yaşam değeri, bağımsız yaşam hareketini oluşturmuştur. Bağımsız yaşam hareketi de bağımsız yaşam merkezlerinin kurulmasına neden olmuştur. Bu hareketin ve merkezlerin temel sloganı ise “Bizsiz bir şey bizim hakkımızda hiçbir şeydir.” Böylece ABD’de engelli bireyler kendilerine sorulmadan ya da danışılmadan, kendileri hakkında karar alınmasına karşıdırlar. İşte bu nedenle ABD’nin engellilik kültürünü oluşturan bu değerler engelli

hakları hareketi ile karşılıklı etkileşim içerisinde gelişmeye ve engelliliği şekillendirmeye devam etmektedir. Geline nokta ise 1990 yılında yayınlanan, ABD'nin sosyo-kültürel değerleri ve engellilik hareketi ile uyumlu bir kanun olan Amerikan Engelliler Kanunu'dur (ADA). Türkiye'de ise engellilik olgusunu şekillendiren temel sosyo-kültürel değerler öncelikle **muhtaç olana yardım, güçlü aile bağları** ve sonrasında AB'ye uyum çalışmaları ve BM EHİS'in iç hukuka dahil edilmesi ile başlayan süreçte **insan hakları ve ayrımcılığı önleme**dir. Türkiye'de engelliliği şekillendiren sosyo-kültürel değerlerde bir kırılmanın yaşandığı ortadadır. Günümüzdeki tüm çalışmalar insan haklarını teslim etme ve ayrımcılıkları önleme adına şekillenmektedir. Türkiye'nin sosyal yapısını şekillendiren ve İslam kültürünün de temelini oluşturan “muhtaç olana yardım” değerinin özellikle sadece “muhtaç olma” kısmına odaklanılması ile engelli bireyleri negatif olarak etiketleyen “zavallı, acınası, zayıf” gibi kavramların vurgulanmasına neden olmuştur. Bunun temelinde de engelli olmayan bireylerin engelli bireylere bakışı yatmaktadır. Çünkü Türkiye'de engellilikle ilgili çalışmalarda engelli olmayanların ağırlığı söz konusudur. Bunun temel nedeni ise Türkiye'de ABD'deki anlamda hak savunuculuğu işlevini gerçekleştiren ve politika yapıcılara karşı bir baskı grubu oluşturabilecek bir engellilik hareketinin gelişmemiş olmasıdır. Türkiye'de engellilik hareketi, doğal olarak temel sosyo-kültürel değerlerden biri olan “muhtaç olana yardım” odaklı çalışmalar üretmiştir. Ancak bahsedilen süreç değişikliğinde Türkiye'deki engelli hareketinin giderek değiştiğini gözlemlemekteyiz. Özellikle BM EHİS'in uygulanma sürecinde engellilik hakkında ayrımcılık konulu çalışmaların çoğalmasıyla da bu değişim giderek toplumda yerleşmektedir. Burada önemli olan engelliliğe sosyolojik bir bakış açısıyla bakabilmektir. İşte Türkiye'de “muhtaç olana yardım” ile “insan hakları ve ayrımcılık” eksenli bakışın barışabilmesi için engelliliğe dair sosyolojik çalışmalar yapılmalıdır. Bu iki temel değerle barışılmadığı sürece engellilik kültürünün ve çalışmalarının Türkiye'deki gelişimi sınırlı kalacaktır. Türk-İslam kültürünün temel değerlerinden biri olan “hakkaniyet” ve “dayanışma” kavramları bu barışa yardımcı olabilir. Hakkaniyet içerisinde “muhtaç olana yardım” ile “insan hakları ve ayrımcılığı önleme” değerleri birleştirilebilir. Yine “dayanışma” içerisinde “muhtaç olana yardım”da bireylerin karşılıklı etkileşimi söz konusudur. ABD'de ve Türkiye'de engelliliği şekillendiren bu temel sosyo-kültürel değerleri karşılaştırdığımızda birbirlerinden oldukça farklı olduğunu görmekteyiz. ABD'de bireysellik ve bağımsız yaşam baskın

iken, Türkiye’de muhtaç olana yardım ile güçlü aile bağları daha baskındır. Her iki ülkede ayrımcılık temelli çalışmalar olmasına rağmen ABD’de “ayrımcılığa karşı olma” ile Türkiye’de “ayrımcılığı önleme” aynı şeyler değildir. ABD’de engelliliğe dair tüm yasal düzenlemeler ayrımcılığa karşı olma esası ile düzenlenip, uygulamada ayrımcılık temelli suçlamalar yapılabiliyorken; Türkiye’de engelliliğe dayalı “ayrımcılığı önleme” esası yasal düzenlemelerde yeni yeni yer bulmaktadır ve uygulamada herhangi bir suçlama örneğinin mahkemelere taşınmış durumu yoktur, ya da bu durum ayrımcılık esasına dayalı olarak yapılmamaktadır.

Çalışmamızın ikinci sorusu olan “ABD’de ve Türkiye’de **engellilik politikası** nasıl şekillendirilmektedir?” sorusu şu şekilde cevaplandırılmıştır:

ABD’nin engellilik politikasının temeli, engelliliği şekillendiren “bireysellik, bağımsız yaşam, ayrımcılığa karşı olma ve yurttaş hakları” temel sosyo-kültürel değerlerinin engellilik hareketi ile karşılıklı etkileşimi ile atılmıştır. Böylece engelli bireylerin Amerikan toplumunda bir azınlık grubu olduğuna dair genel algıyı pekiştirip onları ayrımcılıktan korumayı amaçlayan ve aslında engelliliği bir tür sosyal inşaya dönüştüren bir kanun olan Amerika Engelliler Kanunu (ADA) ortaya çıkmıştır. Engelli bir Amerikalı bireyselliğini yaşayacak bağımsız bir yaşamı ve her alanda kişisel özerkliği savunur. Bunun içinde ekonomik olarak kendi kendine yetmelidir. İşte bütün bu özellikler ADA ile toplumda yer bulmaktadır. Bununla birlikte Türkiye’de engellilik politikasının şekillenışı biraz daha karmaşıktır. AB’ye uyum süreci ve BM EHİS’le birlikte politika yapıcılarının üst temel değer aktarımı olarak insan hakları ve özellikle ayrımcılığı önleme sosyo-kültürel değerleri teoride belirleyici iken; uygulamada muhtaç olana yardım temel değerinin daha yerleşik olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte güçlü aile bağları temel değeri her koşulda korunmaktadır. Özellikle engelli bireylere yönelik görece yeni bir hizmet olan **evde bakım hizmetinin** muhtaç olana yönelik sosyal yardımları, güçlü aile bağlarını temel alarak bir sosyal hak uygulaması şeklinde, sosyal çalışma görevlilerinin onayı ile yürütülmesi bu durumun en iyi örneğidir. Türkiye’de giderek artmakta olan engellilik hakkında çalışmaların politikaya etkisi de önemli bir göstergedir. Bu nedenle engelliliğe dair sosyolojik bir bakış açısının geliştirilmesi elzemdir. Bu gelişimin keşifsel bir süreç olacağı ortadadır. Türkiye’de engellilik politikalarını şekillendiren bir diğer unsur ise hükümetlerin bu konudaki çalışmalarının dışarıdan sivil toplum kuruluşlarınca izlenmekten ziyade, kendi kendini izleyecek ve değerlendirecek kurulları (Engelli Hakları

İzleme ve Değerlendirme Kurulu gibi) oluşturmaktadır. Özellikle engelli haklarının izlenmesi söz konusu olunca bu durum daha da belirginleşmektedir.

ABD'nin ulusal engellilik politikasının kuramsal arka planını şekillendiren temel model “azınlık grubu modeli” ya da diğer adıyla “sosyo-politik model”dir. Bu model, sosyal modelin Amerika'nın temel sosyo-kültürel değerleri ile yoğrulmuş halidir. ABD’de güncel engellilik çalışmalarında “toplumsal inşacı” yaklaşımın belirgin izleri de görmekteyiz. Türkiye’de ise engellilik politikasının şekillenmesinde ağırlıklı olarak etkili olan model sosyal model olmakla birlikte, uygulamada (eğitime, istihdama katılmada ve sosyal yardım elde etmede özürlü sağlık kurulu raporunun öncelikli olması nedeniyle) tıbbi modelin belirleyiciliği söz konusudur. AB’ye uyum süreci ve BM EHİS’le birlikte sosyal modelin yeni bir versiyonu olan “engelliliğin insan hakları modeli” de giderek politikalarda yer bulmaya başlamıştır.

Her iki ülkenin engellilik anlayışı ve deneyimleri arasındaki benzerliklerin ve farkların anlaşılmasında temel bir kavram **makul uyumlaştırmadır**. Köken olarak Amerikalı bir kavram olan makul uyumlaştırma ABD’nin engelliliği şekillendiren temel sosyo-kültürel değerlerinden “ayrımcılığa karşı olma ve bireysellik (bireysel ihtiyaç)” üzerine inşa edilmiş bir kavram ve uygulamadır. Asıl olarak istihdamda olmak üzere engelli bireylerin toplumsal yaşamın tüm alanlarına katılmalarında gerekli olan düzenlemelerin yapılması konularını içermektedir. Engelli bir bireyin işe başvurudan, işe girme ve devam etme süreçlerinde karşılaştığı her türlü fiziksel bariyerin ortadan kaldırılmasına yönelik işverene kaldıramayacağı mali bir yüke neden olmadan, işin özelliği ile ilişkili yapılacak uyumlaştırma çalışmalarını içermektedir. Bu bir rampa inşası olabileceği gibi, işaret dili tercümanı, yazıların görünmesi için bir büyüteç veya sesli uyarı sistemi ya da mesai saatleri düzenlemesi de olabilir. Düzenlemeler bireysel ihtiyaca göre değiştiği için farklılaşmaktadır. Makul uyumlaştırmanın ret edilmesi bir ayrımcılık türü olarak artık tanımlanmaktadır. ABD’nin temel engellilik kanunu olan ADA esasen makul uyumlaştırma üzerine inşa edilmiştir. ADA’da makul uyumlulaştırma ile ayrımcılığın önlenmesine çalışılmaktadır; yani ADA’ya uyum doğrultusunda engellilik ayrımcılığının ortadan kaldırılması için her bir bireyin koşullarına uygun makul fırsatlar sağlanmalıdır. ABD’de özellikle istihdam alanında engelli bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda şartlara uygun gerekli düzenlemelerin yapılması bir zorunluluktur. Engelli bireylerin makul uyumlaştırma taleplerinin işverenler tarafından ret edilmesi sonucunda mahkemelere ve

ilgili kuruma (Eşit İstihdam Fırsatı Komiyonu [EEOC]) ADA'nın istihdam konulu Başlık 1'i altında çok sayıda ayrımcılık şikâyeti yapılmaktadır. Şikâyet dosyaları hem engelli hakları hareketince hem de engellilik hakkında çalışan akademisyenlerce takip edilmektedir. Makul uyumlaştırma ABD'de canlı bir kavramdır ve engellilik hakkındaki en temel tartışmalar bu kavram ve onun uygulanması etrafında dönmektedir. Makul uyumlaştırma kavramı, Türkiye'ye ilk olarak BM EHİS ile birlikte girmiştir, yani ithal bir kavramdır ve daha ziyade “makul düzenleme” olarak Türkçeleştirilmektedir. Daha sonra Engelliler Hakkında Kanun'da 6 Şubat 2014 tarihinde yapılan değişiklikle kavram milli hukuka girmiştir. Ayrıca son olarak 2016 tarihli 6701 No'lu İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu'nda makul uyumlaştırmanın reddi bir ayrımcılık olarak tanımlanmıştır. ABD ile kıyaslandığında makul uyumlaştırma Türkiye'de henüz çok yeni bir kavramdır. Üstelik “bireysel ihtiyaca ve ayrımcılığa karşı olma” gibi ABD'nin engelliliği şekillendiren temel sosyo-kültürel değerlerini içinde barındıran bu kavramın Türkiye'de hakkıyla uygulanabilmesi günümüz koşullarında mümkün gözükmemektedir. Türkiye makul uyumlaştırma kavramından ziyade, alanda “iş yeri düzenlemeleri” kavramı kullanılmaktadır. Bu kavram ise bir kişiye değil, geneli içeren düzenlemeleri içermektedir. Türkiye'de makul uyumlaştırma çalışmaları ya da onun reddini ve takibini konu alan herhangi bir engelli hakları hareketi veya akademik bir çalışmaya bu tez çalışması sürecinde rastlanmamıştır. Aslında Türkiye'de temel toplumsal değerlerden beslenmeyip, üst toplumsal değer üretimi ile şekillenen kanunların yaşama geçirilmesi; yani anlaşılması ve uygulanmasında sorunlar vardır. Bu nedenle engelliliğe dair kanuni düzenlemelerin işlevselliğini ölçen araştırma merkezlerinin kurulması gereklidir.

Çalışmamızın üçüncü sorusu olan “Her iki ülkedeki engellilere yönelik temel yasal düzenlemelerde toplumsal cinsiyete dair bir vurgu var mıdır?” sorusu şu şekilde cevaplandırılmıştır:

ABD'nin ve Türkiye'nin engelliliğe dair temel yasal düzenlemelerine baktığımızda, her iki ülkede genel olarak üç kanunun öne çıktığını söyleyebiliriz. ABD'de **1973 (yılı) Rehabilitasyon Kanunu'nun 504. Bölümü** bu kanunlardan ilkidir. Dönemin koşullarına göre engelli bireylerin sivil haklarını savunan, onları federal mali destekli istihdamda ayrımcılıktan koruyan ve bu manada engellilik temelli ayrımcılığı ilk yasaklayan kanundur. Kanun'da engelli kadına herhangi bir vurgu yoktur. ABD'nin engellilikle ilgili diğer kanunu kökeni 1975 yılına dayanan 1990'da isim değişikliğine uğrayarak **Engelli**

Bireylerin Eğitimi Kanunu (IDEA) adını alan, 1997 ve 2004 yıllarında ise içeriğinde değişikliğe uğrayan engelli çocukların eğitim ihtiyaçlarını düzenleyen kanundur. IDEA ile ABD’de engelli öğrencilerin eğitiminde farklı bir boyut açılmıştır. Bireyselleştirilmiş eğitim programını zorunlu tutması döneminin en önemli gelişmelerindendir ve Amerikan toplumunun temel sosyo-kültürel değerinin engelli öğrencilerin eğitime yansıtması açısından da önemli bir özelliktir. Ancak bu kanunda da engelli kız çocuklarına dair herhangi bir vurgu yoktur. ABD’nin en temel engellilik kanunu ise **1990 (yılı) Amerikan Engelliler Kanunu’dur (ADA)**. Kanun hem engellilik hareketinin hem de ABD Meclisi’nin çoğunluğunun desteği ile ortaya çıkmıştır ve böylece tabandan destekle ortaya çıkan bir toplumsal sözleşme olma niteliğindedir. ABD’nin toplumsal yapısı gereği kanunların yaşama geçirilmesinde kanun altında koruma talebi ile yapılan şikâyet başvuruları ve mahkemelere açılan davalar önemli rol oynamaktadır. Özellikle ADA’nın “İstihdam” konulu Başlık 1’i altında açılan davalarda mahkemelerin kanundaki engellilik tanımını daraltarak yorumladığı görülmüştür. Bu nedenle kanunda 2004 yılında değişikliğe gidilmiş ve 2004 (yılı) ADA Değişiklikleri Kanunu yayınlanmıştır. Bu değişiklikle ADA’daki engelli tanımı daha da genişletilmiş ve hatta sadece yeti yitimine sahip olan bireyler değil, “bir yeti yitimine sahip olduğu kabul edilen” bireyler de ADA’nın geniş engellilik tanımı altına girmiştir. Yani bir birey herhangi bir yeti yitiminin onun temel bir yaşam aktivitesini sınırlayıp sınırlamadığına bakılmaksızın ADA’da yasak olan bir eyleme maruz kalıyorsa, bir yeti yitimine sahip kabul edilir (Sec. 12102). Aslında bu tanım bizi bir tek ABD’de görülen “çalışma engelliliği” kavramına götürmektedir. Yani bir birey tıbbi kategorinin işaret ettiği şekilde değil, bir işi yapıp yapamayacağına göre değerlendirilmelidir. ADA, ABD’nin engelliliği şekillendiren sosyo-kültürel değerlerinden “ayrımcılığa karşı olma” üzerine temellendirilmiştir. Böylece toplumsal cinsiyet veya ırk nedeniyle ayrımcılığa uğrayan diğer grupları da içine almaktadır. Ancak doğrudan ADA içerisinde engelli kadınların çoklu ya da kesişimsel ayrımcılık durumlarına yer verilmemiştir. Bununla birlikte bireysel ihtiyaca odaklanan yapısı ile kadın olmayı da içine alabileceği düşünülmektedir. ABD’nin engellilikle ilgili temel yasal düzenlemelerinin içerisinde BM EHİS yer almamaktadır. Çünkü ABD federal yönetim yapısı gereği sözleşmeyi sadece imzalamıştır, onaylamamıştır. Bu nedenle BM EHİS’in yükümlülüklerini yerine getirme zorunluluğu bulunmamaktadır. Türkiye’nin özel olarak engelliliğe dair ilk yasal düzenlemesi 06.06.1997 tarihli ve **573 sayılı Özel**

Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'dir. Bu kararname ile engelli öğrenciler için bireyselleştirilmiş eğitim planının hazırlanması zorunlu hale getirilmiştir. Eğitime ailelerin katılımı da teşvik edilmektedir. Bu kararname ile engelli öğrencilerin diğer öğrencilerle bir arada eğitim almaları da karara bağlanarak kaynaştırma eğitimi zorunlu hale getirilmiştir. Ancak uygulamada çeşitli sorunların olduğu bir gerçektir. Bu sorunların en büyüğü özürlü sağlık kurulu raporu ile çocukların tıbbi tanı ile etiketlenilmesi durumudur. Türkiye'de engelliliğe dair diğer bir yasal düzenleme 01.07.2005 tarihli ve **5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun**'dur. İlk olarak "Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" adı ile yürürlüğe giren kanun, güncel olarak en son 6 Şubat 2014 tarihinde değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklik ile tek değişen adı değildir. Kanunun adı gibi içeriği de kısalmıştır, ancak kapsamı genişlemiştir. "Özürlü" kavramı yerine "engelli" kavramının kullanılmaya başlanmasıyla tanımının tamamıyla değişerek, engellilikte vurgu bireyde konumlandırılan "muhtaç olan kişi"den "sosyal ve tutumsal bariyerlere" doğru bir dönüşüm yaşamıştır. AB'ye uyum süreci ve BM EHİS'in kabulüne uygun olan bu değişimde önemli bir eksiklik de vardır. Kanun'da engelliliğin bireysel yönüne (yeti yitimlerine) artık çok az değinilmekte ve o da "engellilik" olarak adlandırılmaktadır. Yani kanunda engelliliğin bireysel yönünü ifade eden "yeti yitimi" kavramı yer almamaktadır. Hâlbuki engellilik yeti yitimine sahip bireylerin toplumsal hayata katılmada karşılaştığı tutumsal ve sosyal bariyerlerin sonucunda oluşmaktadır. Engelliler Hakkında Kanun'da yapılan değişiklikle Türkiye'nin milli hukukunda ilk kez "çok yönlü ayrımcılık" kavramı kullanılarak, engelli kadınların ve kız çocuklarının çok yönlü ayrımcılığa maruz kaldığı kabul edilmiştir ve bunun için önlem alınmıştır. Ancak ABD'nin engellilik kanunlarında engelli kadınların durumlarına açık bir şekilde vurguda bulunulmamaktadır. Değişiklik ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı engelli bireylere dair tüm yaşamsal alanlarda söz sahibi olmuştur ve ilgili kurumlar ile karşılıklı etkileşim haline girebilmiştir. Ancak uygulamada sıkıntılar mevcuttur. Öncelikli sıkıntı kanunun, Türkiye'nin engelliliği şekillendiren üst sosyo-kültürel değerlerinden "insan hakları ve ayrımcılığı" esas almasıdır. Alt sosyo-kültürel değerlerimizden olan "muhtaç olana yardım"dan artık hiç bahsedilmemesidir. Buradan kasıt engelli bireyi muhtaç olan kişi olarak göstermek değildir. Temel olan yardımlaşmanın esas alınmasıdır. Vakıf medeniyeti kültürüne sahip bir toplumun engellilik kanununda "yardımlaşmadan" ya da "dayanışmadan"

bahsedilmemesi, uygulamada sorunlara yol açacaktır. Türkiye’de engelliliğe dair dönüm noktası olan yasal düzenleme ise 18.12.2008 tarihli **5825 sayılı BM Engelli Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun**’dur. Bu kanun ile BM EHİS Türkiye’nin iç hukukuna dahil olmuştur. Çalışmamız açısından önemli olan bir konu da BM EHİS ile birlikte Türkiye’de ilk defa resmi bir belgede “engelli kadınların ve kız çocuklarının çok yönlü ayrımcılığa maruz kaldığı” kabul edilmiştir. Ayrıca sözleşmenin tamamında toplumsal cinsiyet eşitliği ve engelliğe toplumsal cinsiyet bakış açısının gerekli olduğuna işaret edilmektedir. BM EHİS’in engelli bireylerin insan haklarına odaklanan, onların toplumsal yaşamın her alanında ayrımcılıktan koruyan yapısı artık Türkiye şartlarında da uygulanmaya çalışılmaktadır. Şüphe yok ki erişilebilirlik, eğitim ve istihdam olmak üzere her alanda sorunlarla karşılaşmaktadır. Ancak böylesine üst bir temel sözleşmenin Türkiye’de uygulanmasına dair her adım kıymetlidir. Bu nedenle BM EHİS’in nasıl uygulanmaya çalışıldığının ve ne kadar uygulanabildiğinin ve de daha fazla uygulanabilmesi için neler yapılması gerektiğinin araştırılması gereklidir. Bunun için kamu, yerel ve sivil toplum ortaklığında bir kurumun çalışmasına ihtiyaç vardır.

Çalışmamızın dördüncü araştırma sorusu olan “ABD’de ve Türkiye’de **kesişimsellik çalışmaları** yapılmakta mıdır?” sorusu şu şekilde cevaplandırılmıştır:

Kavramsal olarak ilk olarak ABD’de Kimberlé Crenshaw tarafından 1989 yılında kullanılan kesişimselliğin uygulamada işlevsel olması arasında yaklaşık 17 yıllık bir zaman dilimi geçmiştir. Kavramın ilk ortaya çıkış şekli olan ırk kökeni ve toplumsal cinsiyeti nedeniyle ayrımcılık yaşayan Afrika kökenli kadınların durumunu anlatmada kullanılması nedeniyle, kesişimsel ayrımcılığa dair çalışmalarda da ABD’de önceliğin Afrika kökenli kadınlar olduğunu görmekteyiz. Ancak güncel çalışmalarda engelli kadınların durumları da kesişimsellik kavramı ile ifade edilmektedir. ABD’nin toplumsal yapısı gereği bir kavramın uygulamada işlevsel olabilmesi için onun bir kanunda yer alması ve konu hakkında bir koruma sağlaması önemlidir. İşte ABD’de kesişimsellik çalışmalarının gelişmesi için kavramın herhangi bir yasal zeminde ifade edilmesi gereklidir. Böyle bir ifadede 2006 yılında **Ulusal Eşit İstihdam Fırsatı Komisyonu**’nun (**National Equal Employment Opportunity Commission [EEOC]**) çalışmaları ile gerçekleşmiştir. Bu bir kanuni düzenleme olmamakla, yani yasal bir koruma sağlamamakla birlikte, kesişimsellik alanında önemli bir farkındalık oluşturmıştır.

EEOC'nin çalışmalarından önce ABD'de kesişimselliğe dair yasal imaların olduğu (1964 [yılı] Yurttaş Hakları Kanunu'nun VII. Başlığı'nda Afrika kökenli kadınların ırk ve toplumsal cinsiyet kesişimi nedeniyle korunduğuna işaret edilmektedir) belirtilse bile, ilk açık gösterge EEOC'nin çalışmalarında ifade edilmiştir. EEOC, ABD'de işyeri ayrımcılığını yasaklayan kanunların uygulanmasını sağlayan federal bir kurumdur. Kendisine yapılan ayrımcılık şikâyetlerini inceleyen, arabuluculuk sağlayan ve gerekirse konuyu mahkemelere taşıyan bir kurum olan EEOC'nin özellikle iş yerinde ayrımcılığı önleme esasına dayalı bir kanun olan ADA'nın istihdam koşullarını öne süren Başlık 1'inin yaşama geçirilmesindeki çalışmalara katkısı büyüktür. Ancak en büyük katkı EEOC'nin ayrımcılığa dair kesişimsel bir yaklaşım sunmasıdır (ancak mahkemelerin böyle bir yaklaşımı yoktur) ve ilgili kişilere ve birimlere de rehber dokümanlar hazırlamasıdır. Böylece kesişimsellik hakkında Amerikan toplumunda farkındalığı geliştirmektedir. Ayrıca EEOC'nin verilerinden faydalanarak ABD'de engelli bireylerin kesişimsel ayrımcılık durumları hakkında detaylı çalışmalar yapıp yayınlanmaktadır. EEOC “bireyselleştirilmiş yurttaş hakları” yaklaşımıyla da ABD'nin engelliliği şekillendiren temel sosyo-kültürel değerlerini benimsediğini göstermektedir. Bu nedenle EEOC'nin yapılandırılma şekli Türkiye için örnek oluşturmamaktadır. Ayrımcılık şikâyetinde bulunan bireyleri mahkemeye gitmeden uzlaştırmaya çalışan EEOC rehber notları sayesinde iş yeri ayrımcılığı hakkında hem işverenleri hem de çalışanları aydınlatmaktadır. Türkiye'de farklı dezavantajlı alanların kesişimine dair çalışmalar oldukça sınırlıdır. Türkiye'nin toplumsal yapısı gereği ırk kökeni merkezli herhangi bir ayrımcılık türü gelişmemiş olması da kesişimsellik çalışmalarının gelişimini farklı bir yöne kaydırmıştır. Türkiye'de kesişimselliği ele alabileceğimiz en güzel örnek engelli kadınların durumudur. Engelli kadınlara dair çalışmalar ise son derece sınırlıdır. Engelli kadının kesişimsel dezavantajlı durumu toplumsal cinsiyete dair yapılan çalışmaların içinde görünmez durumdadır. Engelliler hakkında yapılan genel çalışmalarda ise engelli kadınların özel durumlarına genel olarak bir paragraf halinde değinilmektedir. Türkiye'de kesişimsel ayrımcılığı ele alan herhangi bir resmi düzenleme olmamakla birlikte BM EHİS'te ve Engelliler Hakkında Kanun'da “engelli kadınların çok yönlü bir ayrımcılığa” maruz kaldığına işaret edilmektedir. Ayrıca Engelliler Hakkında Kanun da “doğru, dolaylı ve engelliliğe dayalı” ayrımcılık tanımları yapılmış ve Kanun boyunca ayrımcılığın önlenmesine dair vurgular olmasına rağmen, engelli bireylerin bu Kanunun

koruması altında başvuruda bulunabileceği, ayrımcılık iddiası yapabileceği işlevsel hale gelmiş bir kurumu yoktur. Yani bu kanunlar altında engelli kadınlar ayrımcılık iddiasında ve dolayısıyla hak talebinde bulunamamaktadır. Türkiye’de 6701 No’lu 6.4.2016 tarihli “Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu Kanunda “çoklu ayrımcılık” tanımı da yapılmıştır. Böyle çoklu ayrımcılık kavramı ilk kez Türkiye’de bir kanunda geçmiştir. Bu Kanun ile birlikte **Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK)** kurulmuştur. Ancak bu kurumun EEOC’nin işlevlerine benzer bir işlevi bulunmamaktadır. Genelde engelli bireylere özelde de engelli kadınlara dair yapılan ayrımcılık durumlarının tespiti hem Engelliler Hakkında Kanunun hem de Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu’nun yaşama geçirilebilmesi için Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu’nun uygulamalarının takip edilmesi gereklidir.

ABD’de ve Türkiye’de engelli kadınların genel durumlarını tarihsel karşılaştırmalı analizle ele aldığımızda hem 2002 hem de 2011 yıllarında her iki ülkede engelli kadın nüfusunun engelli erkek nüfusundan fazla olduğunu görmekteyiz. Ancak bu fazlalık Türkiye’de ABD’ye oranla daha belirgindir. Engelli bireylerin toplumsal cinsiyet farklılıklarına göre nüfus dağılımlarında dikkat çeken nokta 35 yaş öncesinde, özellikle de 0-24 yaş arasında, engelli erkek nüfusunun engelli kadın nüfusundan fazla olmasına rağmen, 35 yaş sonrasında engelli kadın nüfusunun engelli erkek nüfusuna göre belirgin bir şekilde artmasıdır. O halde her iki ülkede kadınların erkeklere göre sonradan engelli olma olasılıkları daha yüksektir.

Hem ABD’de hem Türkiye’de engelli kadınlar genel olarak toplumsal yaşamda görünmez durumdadırlar. Bu görünmezlik ABD’de çok sayıdaki istatistiki veride toplumsal cinsiyet ayrımına dikkat edilmemesi, engelli kadın çalışmalarına yeterince rastlanılmaması olarak değerlendirilebilir. Türkiye’de ise engellilikle ilgili var olan verilerde toplumsal cinsiyet ayrımı olmasına rağmen, yeterli veri olmamasından ötürü engelli kadınların görünmezlikleri devam etmektedir. Ayrıca Türkiye’de engelli kadın çalışmaları yok denecek kadar azdır. Türkiye’de genel engelli kadın çalışmalarından çok görme engelli kadın çalışmalarının fazla olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedenini Ankara’da ortaya çıkıp, gelişen ve Türkiye geneline yayılan Altı Nokta Körler Derneği’nin kadın kollarının çalışmalarına bağlayabiliriz.

Her iki ülkede engelli kadınların yaşamları boyunca çok sayıda bariyerle karşılaştığı tespit edilmiştir. İlk sıralarda ailelerin bilinç düzeylerinin eksikliği ve aşırı korumacı tutumları ve buna ek olarak konu hakkındaki toplumsal bilinç eksikliği gelmektedir. Daha sonrasında tüm bunlar eğitime ama özellikle istihdama yansımaktadır. Böylece engelli kadınlar toplumsal yaşamda görünmez olarak kalmaya devam etmektedir.

Her iki ülkede başlangıçta genel engelli dernekleri çatısı altında organize olan engelli kadınlar, sonrasında kendi özel STK'larını kurmuşlardır. Bununla birlikte ABD'deki engelli kadın hareketi Türkiye'den daha etkindir. Özellikle Etkin Kadınlar Enternasyoneli'nin (Women Enabled International [WEI]) kadın penceresinden bakarak engelli kadın çalışmalarına odaklanması, zaten gelişmiş olan kadın çalışmalarından faydalanmalarını ve bunu engelli çalışmalarına engelli kadın olarak katabilmeyi sağlamaktadır. Düzenli olarak Engelli Kadın Hakları Savunuculuğu Raporları yayınlayan WEI ile Amerikan toplumunda engelli kadın farkındalığı giderek artmaktadır. Uluslararası olarak çalışmalarını yürüten WEI'a Türkiye'den bir destek verilmemektedir. Türkiye'de ise engelli kadınlar bir araya gelerek engelli kadın dernekleri açmaya devam etmektedir. Bunun en önemlisi 2011 yılında Ankara'da kurulan ve bir öncü sayılabilen Engelli Kadın Derneği'dir (ENG-KAD). ENG-KAD, BM EHİS'in 6. Maddesinden hareketle kurulmuştur, engelli kadınlar ve engelli kadın savunucuları bir arada çalışmaktadır. Bu dernek ülke genelinde engelli kadınları temsil yeteneğine sahiptir. Özellikle engelli kadınların insan hakları ve uğradıkları ayrımcılık hakkında farkındalık uyandırmaya çalışmaktadır. Ancak ABD'deki WEI hareketi engelli kadın olmada öncelikle kadın olmayı vurgularken, Türkiye'deki engelli kadın hareketi hem engelli hem de kadın olmaya yoğunlaşmaktadır. ABD'de engelli kadınların engelli kadın hareketi sonrasında politik bir güç elde ettiği görülmüştür. Türkiye'de engelli kadınların politik bir güç elde ettiği söylenemez.

ABD'de engelli kadınların karşılaştığı ayrımcılık hakkında yayınlar yapılmaktadır, ancak yeterli olmadığı, özellikle de kesişimsel yaklaşımın bu çalışmalarda yeterince ele alınmadığı görülmüştür. Türkiye'de engelli kadınların maruz kaldığı ayrımcılık hakkında çalışmalar neredeyse yok denecek kadar azdır. Konu hakkında toplumsal bir bilinç gelişmediği ortadadır. Bu nedenle Türkiye'de engelli kadınlar genel olarak ev içinde kalmaktadırlar.

ABD’de ve Türkiye’de engelli bireylerin özel eğitime alınmasında ve eğitimde eşitliklerin sağlanmasında temel olarak birçok farklılık söz konusudur. ABD’de özel eğitime alınmada ve özel eğitimin planlanmasında iki tür öğrenci için hizmet sağlanırken, Türkiye’de özel eğitim açısından herhangi bir ayırım yapılmamaktadır. ABD’de öğrenmede engeli olan bireyler IDEA altında korunup, eğitim alırken, diğer engelli bireyler (Mesleki) Rehabilitasyon Kanunu’nun 504. Paragrafı ile ADA altında ayrımcılığa karşı korunmaktadırlar. Burada belirleyici olan engellilik durumunun diğer öğrencilerle birlikte öğrenmeye mâni olup olmadığıdır. Eğer okul yaşamında çeşitli makul uyumlaştırmalar ile (özellikle bedensel engelli olanlar ile süregelen hastalığı olanlar) değişiklik sağlandığında öğrenci eğitime diğer öğrencilerle birlikte eşit bir şekilde erişebiliyorsa, özel eğitim Rehabilitasyon Kanunu’nun 504. Paragrafı ile ADA altında “yazılı bir plan” ile düzenlenmektedir. Ancak IDEA altında özel eğitim alan engelli öğrenciler için BEP hazırlanması gerekmektedir. IDEA altında eğitim almada ise öğrencinin federal hukukta ve eyaletin özel kanunlarında tanımlanan (zeka geriliği, özel öğrenme engelliliği, davranış bozukluğu ve diğer sağlık yeti yitimleri vb.) koşullara uygun bir engelliliğe sahip olmalıdır. Ayrıca özel eğitim ihtiyacı ailenin de dahil olduğu profesyonel bir ekip tarafından değerlendirilmektedir. Her iki koşul sağlandığında zaman öğrenci özel eğitim almaktadır. Aksi takdirde öğrenci engelli olarak tanımlanacak ancak özel eğitim almayacaktır. Bu öğrenciler eğitim programlarında uyumlaştırma talep edebilirler. Türkiye’de özel eğitime temel teşkil eden çok sayıda kanuni düzenleme olmakla birlikte bunlardan en önemlileri kaynaştırma hizmetlerini planlayan 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun’dur. Türkiye’de engelli bireylerin eğitimini düzenlemede birtakım zorluklar mevcuttur. Bunlardan en önemlisi kaynaştırma, daha güncel kullanımı ile bütünleştirme, ancak bizim bu çalışmada öne sürdüğümüz şekliyle kapsayıcı eğitimi düzenleyen tek bir kanunun olmamasıdır. Bu çok önemli bir eksikliktir. Ayrıca öğrenme engelli olan bireyler ile diğer türden engeli olan bireylerin eğitimsel ihtiyaçlarında farklılıkların gözetilmesi de gereklidir. ABD örneğini düşündüğümüzde, makul uyumlaştırma ile eğitim alabilecek olan bedensel engelli bireylerin (özellikle ortopedik engellilerin) eğitimsel düzenlemelerinde özel eğitime ihtiyaç kalmayacaktır.

Özel eğitimle ilgili kanuni düzenlemelerden farklı olarak ABD’deki eğitimsel düzenlemelerden biri olan 1970 yılında federal bir program olarak başlatılan “Kadınların

Eğitimsel Eşitliği Programı”nın engelli kadınların ve kız çocuklarının eğitimine çok önemli bir katkı yaptığı tespit edilmiştir. Böylece engelli kadınların toplumsal cinsiyet dezavantajı göz önüne alındığı gibi, kadınlar arasındaki çeşitlilikte gözetilmiştir. Bu kanuni düzenlemenin desteği ile ABD’deki engelli kadınların eğitimsel kazanımları oldukça ilerlemiştir. Bu açıdan Türkiye’nin böyle bir toplumsal cinsiyet ve fırsat eşitliğini ve de kadın çeşitliliğini gözetken yasal bir düzenlemeye de ihtiyacı vardır.

ABD’deki özel eğitim hizmetleri ABD Eğitim Bakanlığı’na bağlı Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Hizmetleri Ofisi tarafından düzenlenmektedir. Türkiye’de ise MEB’e bağlı Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından düzenlenmektedir. Her birim kendi içerisinde çeşitli alt birimlere ayrılmaktadır.

ABD ve Türkiye’de özel eğitim hizmetlerinde “erken yaşta eğitime başlama, en az kısıtlayıcı çevrede eğitim alma, yaşlıları ile bir arada eğitim alma, bireyselleştirilmiş eğitim planının geliştirilip uygulaması, ailelerin her aşamaya aktif katılımlarının sağlanması, bedava eğitim” gibi temel ilkeler ortak olmakla birlikte, hizmetin başlatılmasında temel farklılıklarda vardır. Türkiye’de bir öğrencinin özel eğitim alabilmesi için tıbbi tanılama (özürlü sağlık kurulu raporu) gereklidir. Buna göre; zihinsel engelliler haricinde bir çocuğun özel eğitime uygun olup olmadığının tanınması için özürlü sağlık kurulu raporu ile en az %20 engelli olduğunun belirlenmesi gereklidir. Özel eğitim destek hizmetlerinde ise her türlü yeti yitimine sahip çocuğun en az %20 engelli olduğunun özürlü sağlık kurulu raporu ile kanıtlanması istenmektedir. Bu çalışmada özel eğitim ihtiyaçlı bireyin tespit edilmesinde gerekli olan bu raporun alınmasında bazı önemli sıkıntıların olduğu tespit edilmiştir. Bunlar kısaca şöyledir: Böyle bir rapor bireyi yaftalayıcı olmakta ve özel eğitim almasını geciktirmektedir. Raporun sadece doktorlar tarafından verilmesi, özel eğitim hizmetlerinin tıbbi bir müdahale ile başlamasına neden olmaktadır. Bu durum engelliliğin tıbbi modelinin Türkiye’deki özel eğitimde belirleyici rolünü sürdürmesine neden olmaktadır. Böylece engelli birey devamlı olarak dahil edici eğitimde dışlanmakta ve kaynaştırma/bütünleştirmeye dair çabaların yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Bu duruma en belirgin örnek Türkiye’de özel eğitimde hem kaynaştırma sınıflarının hem de özel eğitim sınıflarının birbirine paralel bir şekilde artmasıdır.

Konuya her iki ülkede engelliliği şekillendiren temel sosyo-kültürel değerler açısından bakıldığında; ABD'nin engellilik olgusunu şekillendiren temel sosyo-kültürel değerleri olan “bireysellik, bağımsız yaşam” başta olmak üzere “yurttaş hakları ve ayrımcılığa karşı olma” Amerikan özel eğitiminin teorik arka planını ve uygulamasını şekillendirdiği görülmüştür. Burada dikkat çekici olan ABD'nin özel eğitimle ilgili sosyal hareketliliğin “aile” etrafında şekillenmiş olmasıdır. Bireyselliğe önem veren Amerikan toplumunda aile bireylerinin bağımsızlığını kazanmasında temel itici güç olan eğitimde ailenin önemli bir rol oynadığı ortadadır. Türkiye’de ise engellilik olgusunu şekillendiren temel alt sosyo-kültürel değerlerden biri olan “muhtaç olana yardım”ın özel eğitim hizmetlerinin şekillenmesinde rolü olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca diğer temel alt sosyo-kültürel değer olan “güçlü aile bağları”nın da yeterince işlevsel olmadığı görülmüştür. Türkiye gibi “güçlü aile bağları”nın temel sosyo-kültürel değerlerden biri olan bir ülkede ailelerin çocuklarının özel eğitimlerinde yeterince katkı sağlamaması ilginç bir durumdur. Bunun nedenleri arasında; aile bireylerinin eğitim seviyelerinin belirleyici olması ve rehberlik araştırma merkezlerinin ailelere yeterli rehberlik hizmeti sunamaması sayılabilir. Engelli kız çocukları açısından bakıldığında ise ailelerin engelli olmayan kız çocuklarının dahi eğitim almalarını istemediği düşünüldüğünde, genel olarak engelli kız çocukları için eğitimin bir ihtiyaç olarak değerlendirilmediğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte, Türkiye’deki özel eğitim hizmetleri genel olarak engelliliği şekillendiren temel üst sosyo-kültürel değerlerden biri olan “insan hakları” bağlamında şekillenmektedir. Diğer üst sosyo-kültürel değer olan “ayrımcılığa karşı olma” ise kısmen etkilidir. Ancak bunun etkisinin giderek artacağı düşünülmektedir.

Genel olarak ABD’de engelli bireylere dair cinsiyet ayrımının olduğu eğitim verilerine baktığımızda (2005 yılı) hem engelli kadınların hem engelli erkeklerin önemli bir çoğunluğunun (yaklaşık olarak %30’lar civarında) lise mezunu olduğu, ancak engelli olmayan kadınların da önemli bir miktarının (yaklaşık %20’ler civarında) lise mezunu olduğu görülmektedir. Lise mezunu olmada her üç grup arasında en yüksek oran engelli erkeklere (%34,4) aittir. Bununla birlikte engelli olmayan kadınların çoğunluğunun (yaklaşık %25 civarında) üniversite ya da lisansüstü eğitim almaya devam ettiği ve hatta engelli olmayan erkeklerden de daha yüksek bir oranda lisans veya lisansüstü eğitim derecesine sahip oldukları tespit edilmiştir. Engelli kadın nüfusu ise tıpkı engelli erkekler

gibi lise mezunu olmada yoğunlaşmaktadır. O halde ABD’de eğitimde ayrımcılığa uğramakta engellik toplumsal cinsiyetten çok daha belirleyicidir.

2002 yılındaki verilere bakıldığında Türkiye’de eğitimsel kazanımda engellilik yanında toplumsal cinsiyetin de önemli bir ayrımcılık durumu olarak ortaya çıktığı görülmüştür. ABD’den, farklı olarak ilkokul mezunu olma oranının en yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle engelli kadınların %75,3’ünün sadece ilkokul mezunu olması engelli kadınların Türkiye’de gerçekten düşük bir eğitim seviyesine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Burada engelli kadınların hem engellilik hem de toplumsal cinsiyet kesişiminde bir ayrımcılığa maruz kaldığı açık olarak görülmektedir. Dikkati çeken bir diğer hususta engelli erkeklerin kendi içlerinde %7,2’lik oranla, engelli olmayan kadınlardan (%6,7) daha yüksek oranda üniversite mezunu olduğu tespit edilmiştir.

Toplumsal cinsiyet ayrımını esas almayan veriler doğrultusunda ise 2011 tarihinde genel engelli nüfusun eğitim seviyesinin ABD genelinde (%34,5) lise veya dengi eğitim seviyesine sahip olmada yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Türkiye’de ise engelli nüfusun eğitim seviyesinin ilkokul mezunu olmada (%36,1) yoğunlaştığı belirlenmiştir.

Böylece çalışmamızın beşinci araştırma soru olan “ABD’de ve Türkiye’de engelli kadınların eğitime katılma oranları nasıldır?”, yedinci araştırma sorusu olan “Engelli kadınların durumları eğitimsel kazanım açısından ABD ve Türkiye gibi iki farklı ülkede birbirinden nasıl farklılaşmaktadır? soruları cevaplandırılmıştır. Ayrıca çalışmamızın onuncu araştırma sorusu olan “Engelli kadınların maruz kaldıkları kesişimsel ayrımcılık onların eğitime katılma düzeylerini nasıl etkilemektedir?” sorusu ise kısmen cevaplandırılmıştır. ABD’de ve Türkiye’de engelli kadınların eğitimde kesişimsel ayrımcılığa uğradığı, buna dair ön kabuller olsa da, yasal mevzuatta kabul görmüş değildir. ABD’de engelli kız çocuklarının IDEA altında özel eğitim almada toplumsal cinsiyet eşitsizliği söz konusuysa, genel olarak engelli kadınların eğitiminde engellilik ayrımcılığı bulunmaktadır. Türkiye’de ise kız çocuklarının eğitiminde hem toplumsal cinsiyet hem de engellilik ayrımcılığı bir arada belirgindir.

ABD’de ve Türkiye’de engelli bireylerin çalışma yaşamına katılımlarına baktığımızda ise; her iki ülkenin birbirinden farklı uygulamaları olduğunu görmekteyiz. ABD’de engelli bireylerin istihdamı 1990 yılında yürürlüğe giren ve 2008 yılında değişikliğe uğrayan ADA’nın Başlık 1’i ve 1973 (yılı) Rehabilitasyon Kanunu ile ayrımcılık esasına

göre düzenlenmektedir. Türkiye’de ise engelli bireylerin istihdamı temel olarak 22.05.2003 tarih ve 4857 sayılı İş Kanunu’nun 30. ve 101. maddeleri; 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun 53. ve 189. Maddeleri ile zorunlu kota uygulamasına göre düzenlenmektedir. Ayrıca BM EHİS’in “Çalışma ve İstihdam” konulu 27. maddesi, 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun’un 14. Maddesi istihdamda engelli bireylere yönelik ayrımcılığı yasaklayan düzenlemeler içermektedir. Ancak bu yükümlülükler ABD’deki gibi işlevsel değildir. ABD’nin sosyal ve kültürel yapısından kaynaklanan sebeplerle, hak iddialarını çoğunlukla dava açarak yapmaktadırlar. Hatta bu davalardan önce engelli bireylerin istihdamda ayrımcılıktan korunmasına yönelik kanunları işlevsel hale getiren EEOC’ye de ayrımcılık iddiasıyla ilgili başvurular yapılmaktadır. Özellikle ayrımcılık hakkında açılan davaların ABD’de bir çeşit sosyal güven unsuru haline geldiğini söylenebilir. Bir yasanın yürürlüğe girmesinden sonra, genellikle yasanın uygulanması, açılan davalar ve de hâkimlerin yorumları yoluyla da gerçekleşmektedir. Bu nedenle ADA ile ilgili olarak, özellikle istihdamı hedef alan Başlık 1’le ilgili olarak, yapılan iddialar, onun uygulanması açısından çok önemlidir. Eğer mahkemeler engelli bireylere yönelik herhangi bir istihdam ayrımcılığı olduğunu tespit ederlerse işverenlere önemli yaptırımlar uygulamakta ve tazminatlar ödetmektedir. Ancak Türkiye’de böyle bir uygulama, iş kazalarında işveren ihmali dışında, bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Türkiye’de engelli bireylerin istihdam ile ilgili kanuni düzenlerde bir dağınık söz konusudur. Ancak giderek ayrımcılık karşıtı hükümlere de yer verilmektedir. Türkiye’nin sosyo-kültürel yapısı gereğince ayrımcılık karşıtı hükümlerin uygulamada yer alması için daha uzun zamana ihtiyaç vardır.

Her iki ülkede engelli bireylerin istihdamına dair geniş bir mevzuatın, birçok teşvik ve girişimin varlığına rağmen, önemli sıkıntılar da mevcuttur. ABD’de ADA’nın engelli tanımının genişliğine rağmen, istihdam koşullarında öne sürülen “nitelikli engelli birey” tanımı dardır. Bu da engelli bireylerin istihdamda ayrımcılık iddialarını kazanamamasına yol açabilmektedir. Böylece ADA ile engelli birey istihdamında yeterli başarı elde edilememiş, beklenen olmamıştır. Türkiye’de engelli bireylerin (mesleki) eğitimlerinin ve rehabilitasyonlarının yetersizliği, erişilebilirlik sorunları başta olmak üzere, engelli bireylere istihdam sonrasında yeterli desteğin sağlanmaması önemli sorunlardandır. ABD’deki bireysel ve toplumsal sorunlara sadece bireysel çözümler varken, Türkiye’de bireysel ve toplumsal sorunlara sadece toplumsal çözümler vardır. İkisi de yeterli ve

bütüncül değildir. Kotalara başvurmada %40 engelli raporunun aranması Türkiye’de uygulamada hala tıbbi modelin baskın olduğunu kanıtlamaktadır.

Hem ABD hem de Türkiye’de engellilik ve toplumsal cinsiyet kesişiminde yer alan engelli kadının istihdamını gerçekleştirmede başarısız durumdadırlar. Her iki ülkede engelli ve kadın istihdamını artırmaya yönelik ayrı ayrı uygulamalarda engelli kadından bahsedilmemektedir. Bu da her iki ülkede engelli bireylerin ve kadınların çeşitliliğinin gözatılmadığını ispatlamaktadır. ABD’de istihdamda kesişimsel bir yaklaşım olsa da bu daha çok Afrika kökenli kadınlar için uygulanmaktadır. Ancak engelli kadınların konumlarında yeterli bir bakış sunulmamaktadır. Türkiye’de ise istihdamda herhangi bir kesişimsel yaklaşım bulunmamaktadır.

Her iki ülkeye ait istatistiki veriler karşılaştırıldığında; 2002 yılında ABD’de 21-64 yaş arasındaki engelli bireylerin %55,9’u istihdam edilmişken, Türkiye’de 15 yaş ve üzeri engelli bireylerin %20,01’i istihdam edildiği tespit edildiği tespit edilmiştir. ABD’de 21-64 yaş arasındaki süregelen hastalığa sahip bireylerin istihdam oranı %51 iken, Türkiye’de 15 yaş ve üzerinde süregelen hastalığa sahip bireylerin %20,0’ı istihdam edilmiştir. Görüldüğü gibi ABD ve Türkiye’de 2002 yılında engelli bireylerin istihdam oranları arasındaki farklılık büyüktür. 2011 yılında ise ABD’de her on engelli bireyin yaklaşık ikisinin, Türkiye’de ise her on engelli bireyden ikisinin istihdam edildiği tespit edilmiştir. O halde her iki ülkedeki engelli birey istihdamı oranı birbirine benzemektedir. 2011 yılında toplumsal cinsiyet ayrımını içeren verileri ele aldığımızda ABD’de 16-64 yaş arasındaki engelli kadınların çalışma oranı %37 iken, engelli erkeklerin çalışma oranı %41,1’dir, engelsiz kadınların çalışma oranı ise %73,8’dir. Burada engelli kadınların yüksek eğitime sahip olma oranı engelli erkeklerden yüksekken, istihdamda onlardan geri kaldığını görmekteyiz. Türkiye’de ise 2011 yılında engelli kadınların çalışma oranı %16,4 iken, engelli erkeklerin çalışma oranı %41,1, engelsiz kadınların çalışma oranı %25,6’dır. Burada dikkati çeken husus engelsiz kadınların çalışma oranlarının engelli erkeklerden daha düşük olmasıdır. Türkiye’de ABD’den farklı olarak istihdam edilmede toplumsal cinsiyet dezavantajının engelliliğe oranla daha önce geldiği ortadadır. ABD ve Türkiye’de 2011 yılında engelli erkeklerin çalışma oranı (%41,1) aynı iken, engelli kadınların çalışma oranları birbirinden oldukça farklılaşmaktadır.

Her iki ülkede engelli nüfusun istihdamının endüstriyel dağılımlarına baktığımızda birbirinden önemli derece farklılaştığı görülmektedir. ABD’de engelli nüfusun istihdamında ilk sırada %81,1’lik oranla “hizmet” endüstrisi; ikinci sırada %16,3’lük oranla “sanayi” endüstrisi; üçüncü sırada %2,5’lik oranla “tarım” endüstrisi gelirken, Türkiye’de ilk sırada %51,4’lük oranla “tarım” endüstrisi; ikinci sırada %30’luk oranla “hizmet” endüstrisi; üçüncü sırada %18,7’lik oranla “sanayi” endüstrisi gelmektedir. Görüldüğü gibi engelli bireyin istihdamında Türkiye’de birinci olan tarım endüstrisi ABD’de sonuncu sıradadır. Engelli birey istihdamının hizmet endüstrisinde yaygın olması daha normalken Türkiye’de hizmet endüstrisinde çalışan engelli bireylerin oranı ikinci sırada gelmektedir. Bununla birlikte her iki ülkede engelli nüfusun istihdamının sektörel dağılımlarında benzerlik bulunmuştur. ABD’de çalışan engelli bireylerin %74,1’i, Türkiye’de ise %85,2’si özel sektörde istihdam edilmişlerdir. Ayrıca Türkiye’de 2016 Mayıs itibariyle her 10 engelli memurun yalnızca 2’sinin kadın olduğu tespit edilmiştir.

Böylece çalışmamızın altıncı araştırma soru olan “ABD’de ve Türkiye’de engelli kadınların istihdama katılma oranları nasıldır?”, sekizinci araştırma sorusu olan “Engelli kadınların durumları istihdam açısından ABD ve Türkiye gibi iki farklı ülkede birbirinden nasıl farklılaşmaktadır?” soruları cevaplandırılmıştır. Ayrıca çalışmamızın on birinci araştırma sorusu olan “Engelli kadınların maruz kaldıkları kesişimsel ayrımcılık onların istihdama katılma düzeylerini nasıl etkilemektedir?” sorusu kısmen cevaplandırılmıştır. Bununla birlikte, ABD’de engelli kadınların istihdamda kesişimsel ayrımcılığa uğradığı konusu genel engellilik kanunu olan ADA’da yer almasa bile, ADA’nın istihdam ayrımcılığını yasaklayan Başlık 1’inin uygulanmasından sorumlu federal kurum olan EEOC’de ırk ve toplumsal cinsiyet temelinde kesişimsel ayrımcılığın olduğu kabul edilmiştir. Bu durum ABD’de engelli kadınların istihdamda kesişimsel ayrımcılığa uğradığı ön kabulünü ortaya çıkarmaktadır. Ancak Türkiye’de yasal mevzuatta böyle bir durum kabul görmüş değildir.

Son olarak, çalışmamızın on ikinci sorusu olan “Engelli kadının eğitim düzeyi istihdamını nasıl etkilemektedir?” sorusunun birçok farklı cevabı olduğu ortaya çıkmıştır. ABD örneğinde genel örgün eğitimde engellilik ayrımcılığının daha belirgin olduğu tespit edilmiştir. Toplumsal cinsiyet bazında değerlendirildiğinde ise engelli kadınların eğitim düzeylerinin engelli erkeklerden, engelli olmayan kadınların eğitim düzeylerinin ise

engelli olmayan erkeklerden daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. O halde ABD örneğinde engelli kadınlar örgün eğitimdeki eğitimsel kazanımda, genel olarak, kesişimsel bir ayrımcılığa uğramamaktadırlar. Bununla birlikte IDEA altında özel eğitim almada engelli kız öğrencilerin engelli erkek öğrencilere oranla çok daha az temsil edildiği ve işte burada kesişimsel bir ayrımcılığa uğradığı tespit edilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde engelli erkeklerden daha yüksek bir eğitimsel kazanıma sahip olan ABD’li engelli kadınlar istihdamda engelli erkeklerin gerisinde kalmaktadır. ABD’de engelli kadınların yüksek eğitim düzeyi istihdam oranlarına genel olarak yansımamaktadır ve onlar istihdamda engellilik ve toplumsal cinsiyet kesişiminde bir ayrımcılığa uğramaktadırlar. Bunun, engelli kadınların istihdam olasılığı daha düşük alanlarda eğitim almaları, istihdamda yeterli destek hizmetlerine sahip olmamaları, toplumsal cinsiyet önyargısına bir engelliliğin eklenmesi gibi birçok nedeni olabilir. Türkiye’de ise engelli kadınların eğitim düzeylerinin düşük olmasının, genel olarak, istihdamlarını da düşürdüğünü söyleyebiliriz.

Bu çalışma sonucunda engelli engelli kız çocuklarının eğitim seviyelerinin ve eğitimsel kazanımlarının ve de engelli kadınların istihdama dahil olmalarının artırılabilmesi için model önerileri geliştirilmiştir. Buna göre **engelli kız çocuklarının eğitim seviyelerinin ve eğitimsel kazanımlarının artırılması** için birbiriyle bağlantılı sekiz temel eyleme odaklanılması gerektiği ortaya çıkmıştır. Aşağıda sıralanan bu sekiz temel alan birbiriyle karşılıklı olarak etkileşim halinde olduğu için, onların ayrıca bir arada işlevsel hale getirilmesi de önemlidir. Bu temel alanlar şunlardır:

- 1) Engelli kız çocuğuna sahip ailelerle çalışılmalıdır.
 - a) Ailelerin engelli kız çocuklarının eğitim almaları gerektiği konusunda bilinçlendirilmesi önemlidir.
 - b) Ailedeki tüm bireylerin (anne, baba, kardeşler ve yakın akrabalar) engelli kız çocukların eğitimleri hakkındaki eğitilmeleri gereklidir.
 - c) Aileler BEP’in her aşamasına dâhil edilmelidir ve kazanımlar onlarla paylaşılmalıdır. Her aşamada aile ile iş birliğinde olunmalıdır.
- 2) Eğitimciler ve ilgili personelle çalışılmalıdır.
 - a) Eğitimciler ve ilgili personel engelli bireylerin çeşitliliğini ve toplumsal cinsiyet farklarını gözetmeleri ve engelli kız çocuklarının kesişimsel ayrımcılığa maruz kaldıkları konularında eğitilmelidirler.

- b) BEP'in hazırlanmasında, aile ile iş birliği içinde olmalıdırlar. Engelli kız çocuklarının bir mesleğe ve kariyere yönlendirilmesi hakkında gerekli çalışmaları yaparak, aileyi bilinçlendirmelidirler.
 - c) Engelli kız çocuklarının ihtiyaçlarını ve katkılarını göz önünde bulundurmalıdırlar.
 - d) Kaynaştırma ve bütünleştirmeden öte tüm bireyleri kapsayıcı bir eğitim anlayışına sahip olunmalıdır.
- 3) Eğitim mekânlarının, müfredatın ve materyallerin herkesi kapsayıcı ve herkes için erişilebilir olması için çalışılmalıdır.
- a) Okulların tüm çeşitlilikleri kapsayıcı bir sistem içerisinde engelli kız çocuklarının her türlü ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde dizayn edilmesi gereklidir.
 - b) Müfredat engelli kız öğrencilerin kesişimsel ayrımcılık durumlarını göz önünde bulundurur bir şekilde düzenlenmelidir.
 - c) Eğitim materyalleri toplumsal cinsiyet eşitliği ve engellik türleri göz önünde bulundurularak düzenlemelidir.
 - d) Eğitim müfredatında insan çeşitliliği ve her türlü ihtiyacı karşılayacak esneklik gözetilmelidir.
- 4) Engelli kız çocukları kariyer danışmanlığı hizmetinden faydalandırılmalıdır.
- 5) Engelli kız çocuklarının fen, matematik ve teknik alanlara yönelik eğitimlerine önem verilmelidir.
- 6) Eğitimde dâhil edici, bütünleştirici ve kapsayıcı bir anlayış ve de kesişimsel bir yaklaşım temel alınmalıdır.
- 7) Gerekli destek hizmetleri (sosyal çalışmacı, psikolog, sosyolog, çocuk gelişimci ve okul danışmanı gibi) sağlanmalıdır.
- 8) Fırsat eşitliğinin sağlanması önemlidir.
- 9) Engelli kadın rol modellerin eğitimde örnek olması sağlanmalıdır.
- 10) Yaşam boyu öğrenme programları engelli kadın eğitiminde öne çıkarılmalıdır.
- 11) Tüm bu eylemlerin ne derecede uygulandığının ölçülmesi ve aksaklık varsa bunun tespit edilmesi ve giderilme gereklidir.

Bu özel eylemlerin başarıyla uygulanması engelli kız öğrencilerin eğitim hayatına tam, eşit ve aktif olarak katılımlarına önemli katkı sağlayacaktır.

Toplumsal yaşama dahil olma ve böylece sosyal dışlanmayı azaltmada, kendini gerçekleştirerek kişisel ve sosyal gelişimini sağlamada ve yaşam kalitesini artırmada,

diğer bireylerle aradaki farkların azalmasına önemli olan **istihdamın engelli kadınları dahil edici tarzda planlanabilmesi** için aşağıdaki model önerilmiştir. Bu modelde ilk olarak istihdam politikalarına, ikinci olarak da engelli kadınların gelişimlerine odaklanılmıştır.

A) Engelli kadınları dahil edici istihdam politikaları oluşturmak ve ona işlerlik kazandırmak için yapılması gerekenler aşağıda sıralanmıştır:

- 1) Eşitlik hukuku oluşturmalıdır. (Bu hukuk içerisinde özellikle makul uyumlaştırmaya ve olumlu eyleme odaklanılmalıdır. Bu hukukun engelli kadınları ele alması için sadece toplumsal cinsiyet veya engellilik eşitliği yeterli değildir, kesişimsel bir yaklaşım da kullanılmalıdır.)
- 2) Toplumsal cinsiyet farklılıkları ve engellilik türleri ve kesişimleri dikkate alınarak engelli istihdamı hakkında veri toplanmalıdır. (Böylece hem nicel hem de nitel olarak nasıl bir kitle hakkında çalışma yapıldığının farkında olunabilir.)
- 3) İnsan çeşitliliğini gözeten ve engelli kadınların özel durumlarını dikkate alan ulusal engellilik ve toplumsal cinsiyet stratejisi oluşturulmalıdır. (Burada toplumsal cinsiyet bakış açısı, engellilik bakış açısı ve kesişimsel yaklaşım kullanılmalıdır.)
- 4) Pasif ve aktif istihdam politikalarının istihdama geçiş sürecinde bir arada kullanılabilmesine olanak sağlanmalıdır. (Engellilik yardımı alan kadınların istihdama katıldıklarında bu yardımın belli bir müddet dondurulması, eğer istihdamda başarısız olunursa yeniden başlatılması sağlanmalıdır.)
- 5) Engelli kadınların istihdamlarını artırmada korumalı istihdam modelinin bir geçiş süreci olarak işlevsellik kazanması sağlanmalıdır. (Genel istihdama katılmada yeterli beceriye sahip olmayan veya çekingen olan engelli kadınlar için çalışma hayatına girmede korumalı istihdamın kullanılması ve sonrasında engelli kadınların genel istihdama geçişlerinin teşvik edilmesi faydalı olacaktır. Böylece ailelerde engelli kız çocuklarının istihdam içerisindeki başarısını daha korumalı bir sistem içerisinde görüp, onlara genel istihdama katılmada destek olabileceklerdir.)
- 6) Genel işsizliğin azaltılması için çalışmalar yapılmalı ve bu çalışmalarda engelli kadınların kesişimsel ayrımcılık durumları dikkate alınmalıdır.

- 7) İşverenler engelli kadın istihdamı konusunda teşvik edilmelidir. (Mali teşviklerin yanında toplumsal bilinç ve farkındalık geliştirilmelidir.)
 - 8) Toplumsal cinsiyet ve engellilik önyargısı ile mücadele edilmelidir. (Toplumsal cinsiyet ve engellilik temelli ayrımcılığa dair bilinç oluşturmak için çalışmaların yanında, bu iki ayrımcılığın birbiri ile kesişmesi sonucunda kesişimsel bir ayrımcılığın oluştuğu hakkında da toplumsal farkındalık geliştirici çalışmalar yapılmalıdır. Böylece engelli kadın işgücüne dair negatif basama kalıp düşünceler ve tutumlarla mücadele edilmelidir.)
 - 9) Kotalardan engelli kadınların ve engelli erkeklerin daha eşitlikçi bir şekilde faydalanabilmesi için çalışmalar yapılmalıdır.
 - 10) Organizasyon kültürünün ayrımcı rutinleri bertaraf edilerek, engelli kadınları dâhil edici bir şekilde geliştirilmelidir.
 - 11) İşe ve işyerine erişilebilirlik sağlanması için gerekli çalışmalar yapılmalıdır. (İşe başvurma, işe girme, çalışmaya devam etme süreçlerinde engelli kadınların hem işe hem de işyerlerine erişebilmeleri için gerekli desteğin ve makul uyumlaştırmaların yapılması gereklidir. Makul uyumlaştırmanın reddi durumunda yasal yaptırım uygulanmalıdır. Makul uyumlaştırma kavramı hayata geçirilmelidir.)
 - 12) Teknolojik gelişmeler takip edilmelidir ve makul uyumlaştırma ilkeleri gereğince işverene aşırı yük getirmeden işyerlerinde kullanılmalıdır.
 - 13) Engelli kadın girişimciliğine destek olunmalıdır.
 - 14) Çocuk bakımı gibi destek hizmetlerinde kolaylıklar sağlanmalıdır.
 - 15) Yasal düzenlemelerin hayata geçmesi için çok yönlü çalışılmalıdır.
- B) Engelli kadınların istihdama dahil edilmeleri için kişisel gelişimlerinin ve yeterliliklerinin de artırılması gereklidir. Bunun için yapılması gerekenler aşağıda sıralanmıştır:
- 1) Engelli kadınlara mesleki yeterlilik kazandırılmalıdır (Bunun için öncelikle engelli kadınların temel ilk, orta ve yüksek eğitim düzeylerinin artırılması gereklidir. Engelli kadınların yeteneklerine ve yaşadıkları yerin ihtiyaçlarına göre engelli kadınlara mesleki eğitim kursları düzenlenmelidir. İşe girdikten sonrada işbaşı eğitimlerine ağırlık verilmelidir.)

2) Engelli kadınları istihdama katmada cesaretlendirici, yönlendirici, destek olucu bir danışmanlık sistemi kurulmalıdır. Bu klasik iş ve meslek danışmanlığının dışında bir sistem olmalıdır. Burada sadece engelli kadınlar ve onları destekleyenler çalışmalıdır. (Engelli kadınlar işe başvurma, iş görüşmesi yapma ve sonrasında işe kabul edilme veya reddedilme evrelerinde danışmanlık hizmeti almalıdırlar. Bu danışmanlık sistemi engelli kadınlar ile işverenler arasında bir bağ kurabilir. Engelli kadınların mesleki eğitimlerinin sağlanmasında İŞKUR’la ortak çalışmalar yürütebilir. Engelli kadınlara karşı olumsuz önyargılarla da mücadele edebilir. Bu danışmanlık sistemi içerisinde kariyer geliştirmeye destek olunmalıdır. Bu sistemde işyerlerine engelli kadın istihdamı hakkında bilgilendirmeler yapılmalıdır. Bu sistem bir sivil toplum kuruluşu olmalıdır. İş görüşmelerini bizzat engelli kadınların kendileri yapmalıdırlar. Engelli kadınlara da işyeri yükümlülükleri ve hakları hakkında eğitim verilmelidir. Bu danışmanlık sisteminin en önemli özelliği engelli kadınların varsa meslekleri doğrultusunda istihdama yoksa yetenekleri doğrultusunda mesleki eğitime yönlendirmesidir. Özellikle korumalı istihdam genel istihdama geçişte bu engelli kadın danışmanlığı sistemi aktif rol oynayacaktır. Ayrıca engelli kadınların toplumsal hayata katılımını artırıcı psikolojik danışmanlık hizmetleri de bu sistem içerisinde sağlanmalıdır.)

Çalışmamız sonucunda ortaya çıkan diğer öneriler ise şu şekildedir:

- Konu hakkında farkındalığın ve toplumsal bilincin geliştirilmesi için çoklu ve kesişimsel ayrımcılığa uğrayan bireyler hakkında araştırmaların artırılması ve veri toplanması gereklidir.
- “Her çocuk farklılıklarıyla kabul edilmelidir” ve de “Kesisimsel ayrımcılığa maruz kalan engelli kız çocuklarının eğitim seviyelerinin ve eğitimsel kazanımlarının artırılması için toplumsal cinsiyet bakış açısının, engellilik bakış açısının ve özellikle de kesişimsel yaklaşımın devreye sokulmalıdır” ifadeleri eğitimde birer ilke olarak benimsenmelidir.
- Temel toplumsal değerlerden beslenmeyip, üst toplumsal değer üretimi ile şekillenen kanunların yaşama geçirilmesi; yani anlaşılması ve uygulanmasında sorunlar vardır.

Bu nedenle engelliliğe dair kanuni düzenlemelerin işlevselliğini ölçen araştırma merkezleri kurulmalıdır.

- BM EHİS'in tüm alanların yaşama geçirilebilmesi için bir üst kuruma ihtiyaç vardır. Böyle bir kurumda kamu, yerel ve sivil toplum kuruluşlarının ortak çalışması istenilen şey olmalıdır. Türkiye'de engelliliği şekillendiren "ayrımcılığı önleme" üst sosyo-kültürel değeri ile "muhtaç olana yardım" alt toplumsal değeri arasındaki çelişkinin çözülebilmesi içinde böyle bir kurumun çalışması gereklidir.
- Her iki ülkede 35 yaş sonrasında kadınların sonradan engelli olma oranının hızla artma nedenlerinin tespit edilip, bunu önlemeye yönelik sağlık ve sosyal politika çalışmalarına ağırlık verilmelidir.
- Engelli bireylere ilişkin ülke genelindeki verilerin düzenli olarak farklı araştırmalarla toplanması ve verilerde toplumsal cinsiyet farklılıklarına yer verilmesi gereklidir.
- Türkiye'de engelli kadınların karşılaştığı ayrımcılık hakkında farkındalık için Engelliler Hakkında Kanun'da ve İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu'nda kesişimsel ayrımcılık tanımlanmalıdır.
- Yaşlı engelli kadın nüfusu için özel çalışmalara ihtiyaç vardır. Toplumsal cinsiyet, engellilik ve yaşlılık gibi üç farklı dezavantajın kesişimi yaşlı engelli kadının konumunu diğer kadınlardan farklılaştıracaktır.
- Toplumsal cinsiyet ve engellilik kesişiminin hem kadınlarla hem de engellilerle ilgili çalışmalarda göz önünde bulundurulması gerekir. Tüm politika, program ve uygulamalarda hem bütüncül hem de kesişimsel bir yaklaşım benimsenmelidir.
- Engelli kadınlar ve kız çocuklarıyla ilgili ulusal bir eylem planı geliştirilmelidir.
- Geleneksel kadın rollerinden olan eş ve anne olmanın engelli kadınların durumlarında sorgulanması gerekir.
- Engelli çocuğa sahip annelerin durumlarının engellilik ve toplumsal cinsiyet kesişimi göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi önemlidir.
- Teknolojik yeniliklerin engelli bireylerin istihdamına etkisi toplumsal cinsiyet farklılıkları göz önüne alınarak araştırılmalıdır.

Engellilik çalışmalarında vurgu, engelliliğin bireysel yönü olan yeti yitimlerinden (sağlık, rehabilitasyon, bakım, tedavi, bağış, yardımseverlik odaklı çalışmalardan) sosyal yönüne (hak temelli anlayış, insan çeşitliliği ve ayrımcılık odaklı çalışmalara) doğru kararlı bir

şekilde değişmektedir. Bu değişimde engelliliği şekillendiren sosyo-kültürel değerlerin anlaşılması, engelli bireylerin toplumsal yaşama katılmasında kalıcı çözümler üretecektir. Yapılacak olan tüm çalışmalarda engellilik ve toplumsal cinsiyet bakış açısının yanında kesişimsel yaklaşımın kullanılması ile dezavantajlı gruplar içerisinde daha dezavantajlı bireylerin olduğu gerçeği ortaya çıkacaktır. İşte, bu çalışma ile engelli kadınların toplumsal hayata tam ve aktif olarak katılmalarına mâni olan, onların konumlarını engelli erkeklerden ve engelli olmayan kadınlardan farklılaştıran kesişimsel ayrımcılık durumları netleştirilmiştir. Böylece, engelli kadın gerçeği engelliliği şekillendiren sosyo-kültürel değerler ışığında, eğitim ve istihdam temellerinde ABD ve Türkiye örneklerinde görünür hale getirilmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- ABU-HABİB, L. (Ed.). (1997a). *Gender and Disability Women's experiences in the Middle East*. UK and Ireland: Oxfam.
- ABU-HABİB, L. (Ed.). (1997b). Working with disabled women: reviewing our approach. *Gender and Disability Women's experiences in the Middle East* içinde. UK and Ireland: Oxfam, 9-25.
- AKBULUT, S. (2012/2015). Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör (me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı. *Engelliliğe ve Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık*. M. Soran, Ö. Şensoy ve M. Ergün (drl.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- AKBULUT, S. (drl.). (2014). *Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2013 Rapor Özeti*. Ankara: Hermes Tanıtım Ofset Ltd. Şti. [Elektronik Versiyon]
- AKÇAMETE, A. G. (2015). Özel Gereksinimi Olan Çocuklar. A. G. Akçamete (Ed.). *Genel Eğitim Okullarında Özel Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim* içinde. 5. Basım. Ankara: Kök Yayıncılık, 31-76.
- ALWIS, R. de S. de. (2008). *Disability Rights, Gender, and Development- A Resource Tool for Action*. Secretariat for the Convention on the Rights of Persons with Disabilities of the Department of Economic and Social Affairs; United Nations Population Fund; Wellesley Centers for Women. <http://hrbaportal.org/wp-content/files/UNWCW-MANUAL.pdf> (19 Şubat 2014).
- ASCH, A. (2004). Critical Race Theory, Feminism and Disability, Reflections on Social Justice and Personal Identity. B. G. Smith ve B. Hutchison (Ed.). *Gendering Disability* içinde. New Jersey: Rutgers University Press, 9-44.
- ASCH, A. ve M. FINE (Ed.). (1988). *Women with Disabilities – Essays in Psychology, Culture and Politics*. Philadelphia: Temple University Press.
- ASCH, A., H. ROUSSO ve T. JEFFERIES. (2001). Beyond Pedestals: The Lives of Girls and Women with Disabilities. H. Roussou ve M. L. Wehmeyer (Ed.). *Double Jeopardy Addressing Gender Equity in Special Education* içinde. Albany: State University of New York Press, 13-48.
- AVRUPA VAKIFLAR MERKEZİ ENGELLİLERİN İNSAN HAKLARI KONSORSİYUMU. (2010). *BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin (VC/2008/1214) Uygulanmasında Zorluklar ve İyi Örnekler Çalışması*. Sabancı Vakfı (çev.).

http://www.sabancivakfi.org/files/html/hakkimizda/konsorsiyum/iyi_ornekler_raporu_ozeti.pdf (13 Mart 2014).

- AYBARS, A. İ. (2011). Women with Disabilities in Turkey and France. D. Schiek ve A. Lawson (Ed.). *European Union Non-Discrimination Law and Intersectionality, Investigating the Triangle of Racial, Gender and Disability Discrimination* içinde. England: Ashgate Publishing Limited, 79-95.
- BALCI, S. (2013). *Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Eğitimi – Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi*. İstanbul: Libra Yayınevi.
- BARNES, C. (1998). The Social Model of Disability: A Sociological Phenomenon Ignored by Sociologist?. T. Shakespeare (Ed.). *Disability Reader Social Science Perspectives* içinde. London: British Library Cataloguing in Publication Data, 65-78.
- BARTON, L. (1998). Sociology, Disability Studies and Education. T. Shakespeare (Ed.). *Disability Reader Social Science Perspectives* içinde. London and New York: Cassell, 53-64.
- BARTON, L. ve F. ARMSTRONG. (2011). “Sakatlık, Eğitim ve Dâhil Etme: Kültürlerarası Meseleler ve İkilemler”, *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak*. F. B. Aydar (çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (drl.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- BELEZA, M. L. (2003). *Discrimination against women with disabilities*. Integration of people with disabilities, Council of Europe Publishing. <http://www.wwda.org.au/wp-content/uploads/2013/12/europedisc1.pdf> (03 Ocak 2013).
- BEZMEZ, D., S. YARDIMCI ve Y. ŞENTÜRK (drl.). (2011). *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- BORA, A. (2012/2015). *Toplumsal Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık. Engelliliğe ve Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık*. M. Soran, Ö. Şensoy ve M. Ergün (drl.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- BOULTON, M. (2006). Feminism. *Encyclopedia of Disability*. Online ISBN: 9781412950510. SAGE veritabanı (22 Şubat 2013).
- BURCU, E. (2007a). *Türkiye’de Özürlü Birey Olma Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Hacettepe Üniversite Yayınları.
- BURCU, E. (2015a). *Engellilik Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- CAMPLING, J. (1979). *Better Lives for Disabled Women*. Great Britain: Virago Limited. <http://disability-studies.leeds.ac.uk/files/library/Campling-better-lives.pdf> (18 Şubat 2013).

- CBM INCLUSION MADE EASY. (2012). Disability Inclusion: Women. Part B. [http://www.cbm.org/article/downloads/78851/CBM Inclusion Made Easy - complete guide.pdf](http://www.cbm.org/article/downloads/78851/CBM%20Inclusion%20Made%20Easy%20-%20complete%20guide.pdf) (23 Eylül 2015).
- DAVAKI, K., C. MARZO, E. NARMINIO ve M. ARVANITIDOU. (2013). *Discrimination Generated By the Intersection of Gender and Disability*. European Parliament. Directorate General for Internal Policies Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs. Gender Equality. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/493006/IPOL-FEMM_ET\(2013\)493006_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/493006/IPOL-FEMM_ET(2013)493006_EN.pdf) (25 Mayıs 2015).
- DAVIS, L. J. (2011). "Kimlik Siyasetinin Sonu ve Dismodernizmin Başlangıcı: İstikrarsız Bir Kategori Olarak Sakatlık Üzerine", *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak*. F. B. Aydar (çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (drl.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- DEGENER, T. (2011). Intersections Between Disability, Race and Gender in Discrimination Law. D. Schiek ve A. Lawson (Ed.). *European Union Non-Discrimination Law and Intersectionality: Investigating the Triangle of Racial, Gender and Disability Discrimination* içinde. UK: Ashgate Publishing Company, 29-46.
- DEMİRCİ, S. ve M. KÖSELİ. (2011) İkincil Veri ve İçerik Analizi. K. Böke (Ed.). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* içinde. İstanbul: Alfa Yayınları, 307-352.
- DISABILITY AWARENESS IN ACTION. (1997). *Disabled Women (Resourse Kit no:6) [Electronic version]*. London: Author
- DİE ve ÖZİDA. (2009). *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002*. 2. Basım. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- DUBAN, E. ve JBS INTERNATIONAL. (2012). *Toward Gender Equality in Europe and Eurassia: A Toolkit for Analysis*. The United States Agency for International Development (USAID). http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/pnaea292.pdf (03 Eylül 2014).
- DURKHEIM, E. (2010). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. C. Saraçoğlu (çev.). İstanbul: Bordo Siyah Yayınları (Orijinal basım yılı 1895).
- DÜNYA SAĞLIK ÖRGÜTÜ. (2004). *İşlevsellik, Yeti Yitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması*. E. Kabakçı ve A. Göğüş (çev.). İstanbul. Bilge Matbaacılık. (Orijinal baskı tarihi 2001).
- EMMETT, T. (2006). Disability, poverty, gender and race. B. Watermeyer, L. Swartz, T. Lorenzo, M. Schneider ve M. Priestley (Ed.). *Disability and Social Change: A South African Agenda* içinde. Cape Town, South Africa: HSRC Press, 207-233. www.hrcpress.ac.za (17 Temmuz 2013).
- ENGELBRECHT, P., A. KITCHING ve W. NEL. (2009). Education, Disability and International Develoment. M. MacLachlan ve L. Swartz (Ed.).

Disability&International Development Towards Inclusive Global Health içinde. New York: Springer, 181-189.

ENGELLİLER VE İSTİHDAM - ENGELLİLERİN İSTİHDAMININ ARTIRILMASI PROJESİ. (2009). Engelliler ve İstihdam Uzaktan Eğitim Ders Notları. Sakarya Üniversitesi. Sakarya Üniversitesi Yayınları.

EUROPEAN COMMISSION DIRECTORATE-GENERAL FOR EMPLOYMENT, SOCIAL AFFAIR AND EQUAL OPPORTUNITIES. (2007). *Tackling Multiple Discrimination Practices, policies and laws*. <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&pubId=51> (12 Eylül 2015).

EUROPEAN COMMISSION. (2014). Commission Staff Working Document. *Report on the implementation of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) by the European Union*. http://ec.europa.eu/justice/discrimination/files/swd_2014_182_en.pdf (01 Ocak 2016).

EUROPEAN FOUNDATION CENTRE. (2010). *Study on challenges and good practices in the implementation of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities VC/2008/1214 Final Report*. <http://www.inclusive-education.org/system/files/publications-documents/European%20Foundation%20Centre%20Report%20good%20practices%20UNCRPD.pdf> (11 Nisan 2014).

EUROPEAN NETWORK AGAINST RACISM. (2011). *The Legal Implications of Multiple Discrimination*. ENAR Fact Sheet 44. <http://cms.horus.be/files/99935/MediaArchive/FS44%20-%20The%20legal%20implications%20of%20multiple%20discrimination%20final%20EN.pdf> (11 Ocak 2016).

EUROPEAN NETWORK ON INDEPENDENT LIVING [ENIL] VE EUROPEAN YOUTH CENTRE STRASBOURG. (2014). *Understanding and countering multiple discrimination faced by young people with disabilities in Europe*. https://www.coe.int/t/dg4/youth/Source/Training/Study_sessions/2014_ENIL.pdf (11 Mart 2016).

EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS. (2010). *European Union Minorities and Discrimination Survey. Data in Focus Report Multiple Discrimination*. http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1454-EU_MIDIS_DiF5-multiple-discrimination_EN.pdf (25 Aralık 2014).

GALE, T. (2008). Disability. *International Encyclopedia of the Social Sciences*. <http://www.encyclopedia.com/topic/Disabilities.aspx> (4 Mart 2015).

GARLAND-THOMSON, R. (2011). “Sakatlığın Dâhil Edilmesi, Feminist Kuramın Dönüştürülmesi”, *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak*. F. B. Aydar (çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (drl.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

- GIDDENS, A. ve P. W. SUTTON. (2014). *Sosyolojide Temel Kavramlar*. A. Esgin (çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi (orijinal baskı tarihi 2014).
- GOLDEN, T. P., I. ZEITZER ve S. M. BRUYÈRE. (2014). New Approaches to Disability in Social Policy: The Case of the United States. T. Dereli, Y. P. Soykut-Sarıca ve A. Şen-Taşbaşı (Ed.). *Labor and Employment Relations in a Globalized World – New Perspectives on Work, Social Policy and Labor Market Implications* içinde. Newyork, London: Springer, 73-114.
- GÖREGENLİ, M. (2012/2015): “*Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık*”, *Engelliliğe ve Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık*. M. Soran, Ö. Şensoy ve M. Ergün (drl.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- GÜL, İ. I. ve U. KARAN. (2011). *Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi*. G. Ayata ve B. Yeşiladalı (Ed.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- GÜNEŞ, H., İ. AKTAŞ, Ö. KONUK ve Y. ŞAHSUVAROĞLU. (2013). Eğitim. E. Menda, N. Balkan ve N. Berktaş (hızl.). *Engelsiz Türkiye İçin Yolun Neresindeyiz? Mevcut Durum ve Öneriler* içinde. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 173-227.
- HANLEY-MAXWELL, C. ve L. COLLET-KLINGENBERG. (2011). *Education*. G. L. Albrecht (katkıda bulunan). California: SAGE Publications.
- HARDMAN, M. L., C. J. DREW ve M. W. EGAN. (2006). *IDEA 2004 Update Edition - Human Exceptionality – School, Community, and Family*. 8. Basım. Boston: Pearson.
- HOLMQVIST, M. (2009). *The Disabling State of an Active Society*. England: Ashgate Publishing Limited.
- HOWARDS, I., H. P. BREHM ve S. Z. NAGI. (1980). *Disability from Social Problem to Federal Program*. New York U.S.A.: Praeger Publishes.
- HUGHES, B. ve K. PATERSON. (2011). “Sakatlık Sosyal Modeli ve Kaybolan Beden: Bir Yeti Yitimi Sosyolojisine Doğru”, *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak*. F. B. Aydar (çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (drl.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- ILO. (2015). *Inclusion of people with disabilities in national employment policies*. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---ifp_skills/documents/publication/wcms_407646.pdf (10 Ocak 2016).
- INTERNATIONAL LABOUR OFFICE. (2015). *Decent work for persons with disabilities: promoting rights in the global development agenda*. Gender, Equality and Diversity Branch. International Labour Office Geneva. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---ifp_skills/documents/publication/wcms_430935.pdf (18 Ocak 2016).

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ APK DAİRE BAŞKANLIĞI ARAŞTIRMA MÜDÜRLÜĞÜ. (2004). *Sosyal Doku Araştırma Projesi -7- Özürlüler*. İstanbul: Gökçe Ofset Ltd. Şti.

JANS, L. ve S. STODDARD. (1999). Chartbook on Women and Disability in the United States. InfoUse. U.S. Department of Education National Institute on Disability and Rehabilitation Research. <http://www.infouse.com/disabilitydata/home/index.php> (15 Temmuz 2012).

JEAGER, P. T. ve C. A. BOWMAN (2005). *Understanding Disability Inclusion, Access, Diversity, and Civil Rights*. First Published. The U.S.A.: Praeger Publishers.

KARAN, U. (2015). *Eğitim Sisteminde Ayrımcılığın İzlenmesi Rehberi*. Birinci Basım. İstanbul: G.M. Matbaacılık ve Tic. A.Ş.

KARATAŞ, Z. (2016). *Manevi Değerler Boyutuyla Evde Bakım Hizmetleri*. İstanbul: Açılım Kitap.

LAKKIS, S. (1997). Mobilising women with physical disabilities: The Lebanese Sitting Handicapped Association. L. Abu-Habib (Ed.). *Gender and Disability Women's experiences in the Middle East* içinde. UK and Ireland: Oxfam, 28-35.

LEWIS, C. ve S. SYGALL (Ed.). (1997). *Loud, Proud and Passionate Including Women with Disabilities in International Development Programs*. USA: Mobility International USA (MIUSA).

MAKKONEN, LL. M. T. (2002). *Multiple, Compound and Intersectional Discrimination: Bringing The Experiences of The Most Marginalized to The Fore*. Institute For Human Rights. Åbo Akademi University. <http://old.ilga-europe.org/content/download/24688/157174/version/1/file/multiple,+compound+and+intersectional+discrimination.pdf>. (15 Mart 2015).

MEEKOSHA, H. (1998). Body Battles: Bodies, Gender and Disability. Shakespeare (Ed.). *Disability Reader Social Science Perspectives* içinde. London: British Library Cataloguing in Publication Data, 163-180.

MENDA, E., N. BALKAN, N. BERKTAY. (Hızl.). (2013). *Engelsiz Türkiye İçin: Yolun Neresindeyiz? Mevcut Durum ve Öneriler* İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

MILLER, C. ve B. ALBERT. (2005). Mainstreaming disability in development: Lessons from gender mainstreaming. *Disability Knowledge and Research*. http://r4d.dfid.gov.uk/PDF/Outputs/Disability/RedPov_gender.pdf (25 Aralık 2013).

NAL, A. ve I. TÜZÜN. (hızl.) (2011). *Kaynaştırma/Bütünleştirmenin Etkililiğini Artırmak İçin Politika ve Uygulama Önerileri Projesi – Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitimde Dünyadan ve Türkiye’den İyi Örnekler*. Tohum Otizm Vakfı ve Eğitim Reformu Girişimi. Sabancı Vakfı Hibe Programları. İmak Ofset.

- NEUMAN, W. L. (2010). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nicel ve Nitel Yaklaşımlar 2. Cilt.* (4. basım). S. Özge (çev.). İstanbul: Yayın Odası (Orijinal baskı tarihi 2006).
- NQJARIAN, C. G. (2008). Feminist Disability Theory. J. O'Brien (Ed.). [Electronic Version] *Encyclopedia of Gender and Society* içinde. SAGE Publications. Online ISBN: 9781412964517. 305-308.
- O'BRIEN, R. (2005). *Gender, Disability and a Workplace Ethic of Care*. The USA: Taylor & Francis Group.
- OECD. (2003). Education Policy Analysis, Chapter 1 - Diversity, Inclusion and Equity: Insights from Special Needs Provision. <https://www.oecd.org/edu/school/26527517.pdf> (18 Mart 2012).
- OLIVER, M. ve C. BARNES. (1998). *Disabled People and Social Policy: From Exclusion to Inclusion*. J. Campling (Series Ed.). London and Newyork: Longman.
- ONTARIO HUMAN RIGHTS COMMISSION. (2001). *An Intersectionality Approach to Discrimination Addressing Multiple Grounds in Human Rights Claims*. http://www.ohrc.on.ca/sites/default/files/attachments/An_intersectional_approach_to_discrimination%3A_Addressing_multiple_grounds_in_human_rights_claims.pdf (20 Kasım 2015).
- ÖZEN, A. ve Y. ERGENEKON. (2013). Özel Eğitim Uygulamaları, Eğitim Programları ve Genel Eğitimin Desteklenmesi. Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (EYHGM). *Destek Özel Eğitim Hizmetlerinin Verimliliğinin Araştırılması Projesi (DESÖP)* içinde. 73-118. http://eyh.aile.gov.tr/data/54255290369dc314a097ebfb/destek_ozel_egitim_hizmetlerinin_verimliliğinin_arastirilmesi_projesi.pdf (18 Aralık 2014).
- ÖZİDA (T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı). (2010). *Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması*. Birinci Basım. Ankara: Yorum Basın Yayın Sanayi Ltd. Şti.
- ÖZİDA. (16-20 Kasım 2009). *4. Özürlüler Şurası İstihdam Komisyon Raporları ve Genel Kurul Görüşmeleri*. Ankara: T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı.
- PARKER-HARRIS, S., T. HELLER ve A. SCHINDLER. (2012). Introduction, Background, and History. T. Heller, S. Parker-Harris ve G. L. Albrecht (Ed.). *Disability Through the Life Course* içinde. The USA: SAGE Publications.
- PETERS, K. E. ve K. OPACICH. (2006). Gender. G. L. Albrecht (Ed.). *Encyclopedia of Disability* içinde. SAGE Publications, 761-765.
- PHILLIPS. S. (2012). Women with Disabilities in the Europe & Eurassia Region – Final Report. United States Agency International Development (USAID). <https://www.usaid.gov/sites/default/files/Women-with-Disabilities-EE-Region-FINAL-2012.pdf> (13 Temmuz 2015).

- RAMADAN, S. (1997) Facing the backlash: one woman's experience in Yemen. L. Abu-Habib (Ed.). *Gender and Disability Women's experiences in the Middle East* içinde. UK and Ireland: Oxfam, 60-66.
- RAVNBØL, C. I. (2009). *Intersectional Discrimination Against Children: Discrimination Against Romani Children and Anti-discrimination Measures to Address Child Trafficking*. UNICEF Innocenti Research Center. http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/iwp_2009_11.pdf (28 Eylül 2015).
- REICHER, S. C. (2012). Disability and Gender: Across the Frontiers of Inequality. *Addressing Inequalities the Heart of the Post-2015 Development Agenda and the Future We Want for All Global Thematic Consultation*. http://www.addc.org.au/documents/resources/disability-and-gender-across-the-frontiers-of-inequality_928.pdf (25 Mart 2015).
- RIMMERMAN, A. (2013). *Social Inclusion of People with Disabilities National and International Perspectives*. The USA: Cambridge University Press.
- ROUSSO, H. (2003). *Education for All: a gender and disability perspective. Education for All Global Monitoring Report 2003/4, Gender and Education for All: The Leap to Equality*. UNESCO. <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001469/146931e.pdf> (23 Şubat 2014).
- ROUSSO, H. ve M. L. WEHMEYER (Ed.). (2001). *Double Jeopardy Addressing Gender Equity in Special Education*. Albany: State University of New York Press.
- SCHIEK, D. (2009). Executive Summary. S. Burri ve D. Schiek (Ed.). *Multiple Discrimination in EU Law, Opportunities for legal responses to intersectional gender discrimination? İçinde. European Network of Legal Experts in the Field of Gender Equality*. http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/multiplerediscriminationfinal7september2009_en.pdf (11 Şubat 2015).
- SCHIEK, D. (2011). Organizing EU Equality Law Around the Nodes of "Race", Gender and Disability. D. Schiek ve A. Lawson (Ed.). *European Union Non-Discrimination Law and Intersectionality: Investigating the Triangle of Racial, Gender and Disability Discrimination* içinde. UK: Ashgate Publishing Company, 11-28.
- SCHIEK, D. ve A. LAWSON (Ed.). (2011). *European Union Non-Discrimination Law and Intersectionality: Investigating the Triangle of Racial, Gender and Disability Discrimination*. UK: Ashgate Publishing Company.
- SCHRINER, K. (2011). "Sakatlık Çalışmaları Perspektifinden Sakat İstihdamı Sorunları ve Politikaları: Bir Uluslararası Yaklaşım", *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak*. F. B. Aydar (çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (drl.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

- SCHUR, L. (2004). Is There Still a “Double Handicap”? Economic, Social and Political Disparities Experienced By Women with Disabilities. B. G. Smith ve B. Hutchison (Ed.). *Gendering Disability* içinde. New Jersey: Rutgers University Press, 253-271.
- SEYYAR, A. (2015). *Dünya’da ve Türkiye’de Engelli Dostu Sosyal Politikalar*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- SHAKESPEARE, T. (2011). “Sakatlık Sosyal Modeli”, *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak*. F. B. Aydar (çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (drl.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- SHAKESPEARE, T., J. E. BICKENBACH, D. PFEIFFER ve N. WATSON. (2006). Models. G. L. Albrecht (Ed.). *Encyclopedia of Disability* içinde. SAGE Publications, 1102-1109.
- SHEPPARD, C. (2011). Multiple Discrimination in the World of Work. International Labour Organization. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_170015.pdf (21 Kasım 2015).
- SHUTTLEWORTH, R. P. (2004). Disabled Masculinity Expanding the Masculine Repertoire. B. G. Smith ve B. Hutchison (Ed.). *Gendering Disability* içinde. New Jersey: Rutgers University Press, 166-179.
- SINGLETON, T. L., M. L. BRESLIN, C. LEWIS ve R. L. METTS. (2002). *Gender and Disability: A Survey of InterAction Member Agencies, Findings and Recommendations on Inclusion of Women and Men with Disabilities in International Development Programs*. Mobility International USA (MIUSA).
- SLATTERY, M. (2012). *Sosyolojide Temel Fikirler*. Ü. Tatlıcan ve G. Demiriz (hızl.). Ö. Balkız, G. Demiriz, H. Harlak, C. Özdemir, Ş. Özkan ve Ü. Tatlıcan (çev.). 5. Basım. Ankara: Sentez Yayıncılık (orijinal baskı tarihi 1991 ve 2003).
- SMITH, B., G. (Ed.). (2004). Introduction. G. Smith ve B. Hutchison (Ed.). *Gendering Disability* içinde. New Jersey: Rutgers University Press.
- STUBBS, D. ve S. TAWAKE. (2009). Pasific Sisters with Disabilities: at the Intersection of Discrimination. United Nations Development Programme (UNDP) Pacific Center. <http://wwda.org.au/wp-content/uploads/2013/12/pacificsisters1.pdf> (30 Temmuz 2015).
- SUNGUR-ERENOĞLU, A. ve S. YILDIZ. (2013). Fiziksel Erişilebilirlik. E. Menda, N. Balkan ve N. Berktaş (hızl.). *Engelsiz Türkiye İçin Yolun Neresindeyiz? Mevcut Durum ve Öneriler* içinde. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 123-171.
- T.C. BAŞBAKANLIK KADININ STATÜSÜ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. (28-29 Haziran 2007). Görme Engelli Kadınlar Kurultayı. Can Ofset Matbaa. Ankara
- T.C. MEB EĞİTİMİ ARAŞTIRMA VE GELİŞTİRME DAİRESİ BAŞKANLIĞI. (T.C. MEB EARGED). (2010). *Özel Eğitim Okullarında Özel Eğitim Hizmetleri*

Uygulamalarının Değerlendirilmesi (Görme, İşitme, Ortopedik ve Eğitilebilir Zihinsel Engelliler İlköğretim Okulları Örneği).
http://www.meb.gov.tr/earged/earged/Ozel_eg_ok_ozel_eg_hizm_uygu_deg.pdf (25 Temmuz 2013).

T.C. MEB ÖZEL EĞİTİM VE REHBERLİK HİZMETLERİ GENEL Müdürlüğü.
(2013). *Birlikte Başarıyoruz - Bütünleştirme Kapsamında Eğitim Uygulamaları - Öğretmen Klavuz Kitabı.*
https://orgm.meb.gov.tr/kitaplar/Butunlestirme_Kapsaminda_Egitim_Uygulamaları_Ogretmen_Klavuz_Kitabı.pdf (22 Aralık 2014).

THE DG EMPLOYMENT, SOCIAL AFFAIRS AND EQUAL OPPORTUNITIES OF THE EUROPEAN COMMISSION. (2009a, December). *Study on the Situation of Women with Disabilities in Light of the UN Convention for the Rights of Persons with Disabilities – A Final Report.* Retrieved May 23, 2015, from ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=4363&langId=en

THE DG EMPLOYMENT, SOCIAL AFFAIRS AND EQUAL OPPORTUNITIES OF THE EUROPEAN COMMISSION. (2009b, December). *Study on the Situation of Women with Disabilities in Light of the UN Convention for the Rights of People with Disabilities (VC/2007/317) – Annex Four of the Final Report for the DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities of the European.* Retrieved May 23, 2015, from ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=4365&langId=en

THOMAS, C. (2011). “Sakatlık Kuramı: Kilit Fikirler, Meseleler ve Düşünürler”, *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak*. F. B. Aydar (çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (drl.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

TUTAL, O. ve A. ÇOLAK. (2013). Yasal Düzenlemeler Yönetim Yapısı ve Denetim. Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (EYHGM). *Destek Özel Eğitim Hizmetlerinin Verimliliğinin Araştırılması Projesi (DESÖP)* içinde. 21-72. http://eyh.aile.gov.tr/data/54255290369dc314a097ebfb/destek_ozel_egitim_hizmetlerinin_verimliliğinin_arastirilmesi_projesi.pdf (18 Aralık 2014).

TÜİK. (2011). *2011 Nüfus ve Konut Araştırması.*
http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=11&KITAP_ID=276 (23 Mart 2013).

UN WOMEN. (2000). *The Four Global Women's Conferences 1975-1995: Historical Perspective.*
<http://www.un.org/womenwatch/daw/followup/session/presskit/hist.htm> (15 Nisan 2013).

UNICEF INNOCENTI RESEARCH CENTER. (2007). *Promoting the Right of Children with Disabilities.*
http://www.un.org/esa/socdev/unyin/documents/children_disability_rights.pdf (23 Ağustos 2013).

- USAID. (2010). *Guide on How to Integrate Disability into Gender Assessments and Analyses*.
https://www.usaid.gov/sites/default/files/Guide_How_Integrate_Disability_Gender_Assessments_2010.pdf (12 Mayıs 2014).
- ÜSTÜN, İ. (2011). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği – Hesaba Katabiliyor muyuz? A. Bora (Ed.). Ankara: Uzerler Matbaacılık Sanayi Tic. Ltd.
- WHO. (t.y.) *Gender Disparities in Mental Health*.
http://www.who.int/mental_health/media/en/242.pdf?ua=1 (11 Şubat 2016).
- WORLD HEALTH ORGANIZATION. (2011). *World Report on Disability*. Malta.
http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/en/ (12 Ağustos 2012).
- WRIGHT, A. G. (2000). Women and Disability: Perspectives on Education, Community Living & Employment.
- YELÇE, N. Z., P. D. ENSARİ ve M. B. BURAT. (2013). Bilgi ve Hizmete Erişim. E. Menda, N. Balkan ve N. Berktaş (hızl.). *Engelsiz Türkiye İçin Yolun Neresindeyiz? Mevcut Durum ve Öneriler* içinde. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 19-121.
- YILMAZ, V., B. YAKUT-ÇAKAR ve B. KÜÇÜKASLAN (2013). “İstihdam”, Engelsiz Türkiye İçin: Yolun Neresindeyiz? Mevcut Durum ve Öneriler. E. Menda, N. Balkan, N. Berktaş (hızl.). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- YÜCESOY-ÖZKAN, Ş. ve Ö. KAYA. (2013). Destek Özel Eğitim Hizmetleri, Tıbbi ve Eğitsel Rehabilitasyon. Özel Eğitim Uygulamaları, Eğitim Programları ve Genel Eğitimin Desteklenmesi. Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (EYHGM). *Destek Özel Eğitim Hizmetlerinin Verimliliğinin Araştırılması Projesi (DESÖP)* içinde. 119-176.
http://eyh.aile.gov.tr/data/54255290369dc314a097ebfb/destek_ozel_egitim_hizmetlerinin_verimliliğinin_arastirilmesi_projesi.pdf (18 Aralık 2014).

Sürekli Yayınlar

- ABAY, A. R. ve F. KAHRAMAN-GÜLOĞLU. (2015). Engellilere Yönelik Temel Ulusal Mevzuatın Toplumsal Cinsiyet Açısından İçerik Analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 8. 40: 430-439. http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt8/sayi40_pdf/4sosyoloji_psikoloji_felsefe/abay_aliriza.pdf (8 Aralık 2015).
- ARMS, E., J. BICKETT ve V. GRAF. (2008) Gender bias and imbalance: girls in US special education programs. *Gender and Education*. 20. 4: 349-359. Taylor & Francis Online veri tabanı (15 Mayıs 2013).
- ARMSTRONG, A. J., L. C. KOCH, A. N. LEWIS, J. E. HURLEY, P. H. LEWIS ve B. T. MCMAHON. (2011). Gender, Disability, and ADA Title I Employment Discrimination: A Comparison of Male and Female Charging Party Characteristics: The National EEOC ADA Research Project. [Electronic Version] *Review Disability Studies: An International Journal*. 7. 1: 19-33 (11.10.2013).
- BALLAS, D., D. DORLING, T. NAKAYA, H. TUNSTALL ve K. HANAOKA. (2013). Income Inequalities in Japan and UK: A Comparative Study of Two Island Economies. [Electronic Version] *Social Policy and Society*. Doi:10.1017/S1474746413000043, 1-15. (14 Mart 2014).
- BARNES, C. (2003). 'Work' is a Four Letter Word? Disability, Work and Welfare. GLADNET Collection. Paper 326. <http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/gladnetcollect/326>.
- BEIGI, A.B. ve K. K. Y. CHENG. (2010). Rethinking Gender and Disability Issues. *Sex Disabil*. 28: 205-207. Springer Science+Business Media veri tabanı (15 Aralık 2015).
- BURCU, E. (2006). Özürlü Kimliği ve Etiketlemenin Kişisel ve Sosyal Söylemleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 23.2, 61-83.
- BURCU, E. (2011). Türkiye’de Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 28.1, 37-54.
- BURCU, E. (2015b). Türkiye’de Yeni Bir Alan: ‘Engellilik Sosyolojisi’ ve Gelişimi. *Sosyoloji Konferansları*. 52.2015-2, 319-341.
- BUZ, S. ve A. KARABULUT. (2015). Ortopedik Engelli Kadınlar: Toplumsal Cinsiyet Çerçevesinde Bir Çalışma. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 7: 25-45. [http://sosbilder.igdir.edu.tr/Makaleler/1737782556_03_Buz_\(25-45\).pdf](http://sosbilder.igdir.edu.tr/Makaleler/1737782556_03_Buz_(25-45).pdf) (19 Nisan 2016).
- CAN, T., U. CAVLAK, A. GALİBA, A. BAHÇELİ, C. MERDAN ve Y. ÇELEBİ. (2012). Türkiye’de Yaşayan Özürlülerin Eğitim ve Mesleki Profilleri. [Elektronik Versiyon] *Sosyal Politika Çalışmaları*. 7. 28: 103-111 (15 Eylül 2013).

- COLLINS, K. ve D. VALENTINE. (2003). Discovering Women With Disabilities. *Journal of Social Work of Disability & Rehabilitation*. 2.4. Routledge Taylor & Francis Group veri tabanı (5 Ekim 2015).
- CRENSHAW, K. (1989). Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *The University of Chicago Forum*. 1989. 1: 139-167. <http://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1052&context=uclf> (10 Ağustos 2015).
- CRENSHAW, K. (1993). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color. *Stanford Law Review*. 43. 1241: 1241-1299. http://socialdifference.columbia.edu/files/socialdiff/projects/Article__Mapping_the_Margins_by_Kimblere_Crenshaw.pdf (15 Ocak 2016).
- CRISP, R. (2002). Gender differences in the perceptions of psychosocial experiences reported by persons with disabilities. [Electronic Version] *Australian Occupational Therapy Journal*. 49: 188-199. (19 Şubat 2014).
- DAVIS, K. (2008). Intersectionality as buzzword, A sociology of science perspective on what makes a feminist theory successful. *Feminist Theory*. 9.1: 67-85. SAGE veri tabanı (3 Eylül 2012).
- FAIRCHILD, S. R. (2002). Women with Disabilities: The Long Road to Equality. [Electronic Version] *Journal of Human Behaviour in the Social Environment*. 6(2). <http://www.haworthpressinc.com/store/product.asp?sku=J137> (12 Ocak 2013).
- FERRI, B. A. ve N. GREGG. (1998). Women with Disabilities: Missing Voices. *Women's Studies International Forum*. 21. 4.: 429-439. Elsevier Science Ltd. veri tabanı (15 Eylül 2012).
- GAMST, C. G., C. T. H. LIANG ve A. DER-KARABETIAN. (2011). *Handbook of Multicultural Measures* [Electronic Version]. Sage Publications. (20 Haziran 2013).
- GANGL, M. (2004). Welfare States and the Scar Effects of Unemployment: A Comparative Analysis of the United States and West Germany. [Electronic Version] *American Journal of Sociology*. 109.6, 1319-1364. (11 Aralık 2013).
- GARCIA, S. B. ve A. A. ORTIZ. (2013). Intersectionality as a Framework for Transformative Research in Special Education. [Electronic Version] *Multiple Voices for Ethnically Diverse Exceptional Learners*. 13. 2: 32-47. (31 Aralık 2015).
- GARRY, A. (2011). Intersectionality, Metaphors, and the Multiplicity of Gender. *Haypatia*. 26. 4: 826-850. Wiley Online Library veri tabanı (25 Temmuz 2013).
- GETHING, L. (Ed.). (2015). Gender and Disability. *Agenda*. 29. 2: 1. Roudledge – Taylor & Francis Group veri tabanı. (22 Mart 2016).

- GIBSON, B. E., B. MISTRY, B. SMITH, K. Y. YOSHIDA, D. ABBOTT, S. LINDSAY ve Y. HAMDANI. (2014). Becoming men: Gender, disability, and transitioning to adulthood. [Electronic Version] *Health*. 18. 1: 95-114. (10 Mart 2016).
- HANCOCK, A-M. (2007). Intersectionality as a Normative and Emprical Paradigm. *Politics & Gender*. Doi: 10.1017/S1743923X07000062. 2: 248-254. (15 Mart 2016).
- KAHRAMAN-GÜLOĞLU, F. (2015). Türkiye’de Engelli Hakları Alanında Yeni Bir Örgütlenme Engelli Kadın Hareketi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 8. 39: 477-489. http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt8/sayi39_pdf/4sosyoloji_psikoloji_felsefe/kahramanguloglu_fatma.pdf (13 Mayıs 2016).
- KARATAŞ, K ve E. GÖKÇEARSLAN-ÇİFCİ (2010) Türkiye’de Engelli Kadın Olmak: Deneyimler ve Çözüm Önerileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 3. 13: 147-153. http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi13kadinsayisipdf/karatas_kasim_ve_elifgokcearslan.pdf (10 Şubat 2012).
- KAYHAN-KUZGUN, İ. (2008). Türkiye’de Ücret Karşılığı Özürlü Kadın İşgücü İstihdamının Belirleyici Değişkenleri. [Elektronik Versiyon] *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 19. 2: 57-66. (11 Ekim 2014).
- KORKMAZ, M., N. DİLBAZ-ALACAHAN, D. TUNA-CESİM, A. S. YÜCEL ve G. ARAS. (2013). Türkiye’de Kadın İstihdamının Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Kadın İstihdamı ile Karşılaştırılması. [Elektronik Versiyon] *Turkish Studies – International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 8. 9: 1845-1863. (6 Temmuz 2015).
- LINDSTROM, L., R. HARWICK, M. POPPEN ve B. DOREN. (2012). Gender Gaps: Career Development for Young Women with Disabilities. *Career Development and Transition for Exceptional Individuals*. Doi: 10.1177/2165143412437737. SAGE veri tabanı (13 Şubat 2013).
- MCCALL, L. (2005). The Complexity of Intersectionality. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*. 30. 3: 1771-1800. http://socialdifference.columbia.edu/files/socialdiff/projects/Article_%20The%20Complexity%20of%20Intersectionality%20by%20Leslie%20McCall.pdf (30 Şubat 2016).
- MCCASTON, M. K. (2005). Tips for Collecting, Reviewing, and Analizing Secondary Data. [Electronic Version] *Care. Partnership and Household Livelihood Security Unit*. <http://pqdl.care.org/Practice/DME%20-%20Tips%20for%20Collecting,%20Reviewing%20and%20Analyzing%20Secondary%20Data.pdf> (12 Haziran 2015).
- MCMAHON, B. T., R. EDWARDS, P.D. RUMRILL ve N. HURSH. (2005). An overview of the national EEOC ADA research Project. *Guest Editorial. IOS*

Press. Work 125: 1-7.
<http://content.iospress.com/download/work/wor00476?id=work%2Fwor00476>
(25 Aralık 2012).

MEEKOSHA, H. (2006). *The Meaning of Gender. Encyclopedia of Disability Gender, International*. 10.4135/9781412950510.n362769. SAGE veri tabanı (13 Eylül 2013).

MOHAMED, K. ve T. SHEFER. (2015). Gendering disability and disabling gender: Critical reflections on intersections of gender and disability. *Agenda*. 29. 2: 2-13. Roudledge – Taylor & Francis Group veri tabanı. (22 Mart 2016).

MONDÉJAR-JIMÉNEZ, J., M. VARGAS-VARGAS, M.-L. MESEGUER-SANTAMARÍA ve J.-A. MONDÉJAR-JIMÉNEZ. (2009). Impact of social factors on labour discrimination of disabled women. *Research in Developmental Disabilities*. 30: 1115-1123. Elsevier veri tabanı (15 Ekim 2012).

MOODLEY, J. ve L. GRAHAM. (2015). The Importance of Intersectionality in disability and gender studies. *Agenda*. 29. 2: 24-33. Roudledge – Taylor & Francis Group veri tabanı. (10 Mart 2016).

O'HARA, B. (2004). Twice Penalized – Employment Discrimination Against Women with Disabilities. *Journal of Disability Policy Studies*. 15. 1: 27-34. SAGE veri tabanı (23 Haziran 2013).

ORAL, A., R. AYDIN, A. KETENCİ, G. AKYÜZ, D. SİNDEL ve A. YALIMAN. (2016). *Dünya Engellilik Raporu: Türkiye’de Engellilik ile İlgili Konuların Analizi ve Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Tıp Uzmanlığının Katkıları* [Elektronik Versiyon]. *Türkiye Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Derneği*. 1.62: 83-97.

ORTOLEVA, S. (2012). Who’s Missing? Women with Disabilities in U.N. Security Council Resoloution 1325 National Action Plans. [Electronic Version] *ILSA Journal of International & Comparative Law*. 18: 395-412.

OSUNLUK, H. ve B. UĞURLU. (2005). Özürlü Kadınlar ve Ayrımcılık. *Özveri Dergisi*. 2.1. <http://eyh.aile.gov.tr/yayin-ve-kaynaklar/ozveri-dergisi/3sayi-2005-cilt-2sayi-1> (12 Ekim 2012).

QUINN, P. (1994). America’s Disability Policy: Another Double Standart? *Affilia*. 9.1. SAGE veri tabanı (30 Nisan 2013).

SAMARARATNE, D. W. V. A. ve K. SOLDATIC. (2015). Inclusions and exclusions in law: experiences of women with disability in rural and war affected areas in Sri Lanka. [Electronic Version] *Disability & Society*. 30. 5: 759-772. (10 Mart 2016).

SASAKI, M. (2007). Comparative Research. [Electronic Version] *Encyclopedia of Social Science Research Methods*. DOI: 10.4135/9781412950589. SAGE Publications, 152-154.

- SCHRINER, K. ve R. K. SCOTCH. (2001). Disability and Institutional Change: A Human Variation Perspective on Overcoming Oppression. [Electronic Versiyon] *Journal of Disability Policy Studies*. 12. 2. http://www.worksupport.com/documents/proed_institutionalchange.pdf (16 Aralık 2013).
- SCOTCH, R. K. (2000). Models of Disability and American with Disabilities Act. [Elektronik Version] *Berkeley Journal of Employment & Labor Law*. 21. 1: 213-222.
- SHAW, L. R., F. CHAN ve B. T. MCMAHON. (2012). Intersectionality and Disability Harassment: The Interactive Effects of Disability, Race, Age, and Gender. [Electronic Version] *Rehabilitation Counseling Bulletin*. 55. 2: 82-91. (19.11.2013).
- SILVERSTEIN, R., G. JULNES ve R. NOLAN. (2005). What Policymakers Need and Must Demand From Research Regarding the Employment Rate of Persons with Disabilities. [Electronic Version] *Behavioral Sciences and the Law*. 23: 399-448 (27 Haziran 2013).
- ŞİŞMAN, Y. (2011). Türkiye’de Özürlülere Yönelik Yasal Düzenlemeler. [Elektronik Versiyon] *Sosyal Siyaset Konferansları*. 2011/1. 60: 169-221.
- TODD, Z. (2014). Multiple discrimination and disability. [Electronic Version] *Coyote*. 22: 48-50. http://pjp-eu.coe.int/documents/1017981/8421013/25_coyote_22.pdf/78dee8c2-a3e3-4175-8b5a-56273f7f461b (22 Mart 2016).
- VERLOO, M. (2006). Multiple Inequalities, Intersectionality and the European Union. *European Journal of Women’s Studies*. 13. 3: 211-228. <http://ejw.sagepub.com/content/13/3/211.full.pdf+html> (25 Şubat 2016).
- WARNER, F. D. ve T. H. BROWN. (2011). Understanding how race/ethnicity and gender define age-trajectories of disability: An intersectionality approach. [Elektronik Version] *Social Science & Medicine*. 72: 1236-1248. (1 Mart 2016).
- WAXMAN FIDUCCIA, B. ve L. R. WOLFE. (1999). Women and Girls with Disabilities: Defining the Issues – An Overview. *Center for Women Study Policies and Women & Philanthropy*. <http://www.centerwomenpolicy.org/programs/waxmanfiduccia/documents/DIS1.pdf>. (11 Ağustos 2012).
- WOMEN WITH DISABILITIES VICTORIA. (t.y.). *Fact Sheet - Women with Disabilities*. <https://engage.dss.gov.au/wp-content/uploads/2015/05/WDV-Fact-Sheet-2-Women-with-Disabilities1.pdf> (11 Ocak 2016).
- WOOTEN, L.P. ve E. H. JAMES. (2005). Challenges of Organizational Learning: Perpetuation of Discrimination Against Employees with Disabilities. *Behavioral*

Science and the Law. 23: 123-141. Wiley InterScience veri tabanı (08 Temmuz 2013).

Diğer Yayınlar

ÁGEIRSDÓTTIR, B. (6-7 Mart 2003). Opening Speech: Transforming Disability into Ability – Results and conclusions from the OECD’s study of disability policies for working-age population in 20 member countries. *Conference on Transforming Disability into Ability*. Vienna. <http://www.oecd.org/general/2500472.pdf> (16 Temmuz 2012).

AİLE VE SOSYAL POLİTİKALAR BAKANLIĞININ TEŞKİLAT VE GÖREVLERİ HAKKINDA KANUN HÜKMÜNDE KARARNAME. (2011). T.C. Resmî Gazete. 27958. 8 Haziran 2011.

AKDAĞ, Ş. (24 Mart 2009). Engelli Kadın İçin Sağlık Nerede? *Engelli Kadın ve Sağlık Sempozyumu*. Ankara: Başkent Üniversitesi Kadın-Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Araştırma ve Uygulama Merkezi. http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/Etkinlikler_etk.php (20 Mart 2011).

ALPAGUT, G. (29-30 Nisan 2005). Çalışma Yaşamında Engelli Kadın. *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu*. İstanbul: Kocaeli Üniversitesi ve Kocaeli Büyükşehir Belediyesi: 232-237.

AMERICAN WITH DISABILITIES ACT AMENDMENTS ACT OF 2008. Pub. L. 110-325.

ANDERSSON, B. (1998). International Development Assistance & Disabled Women. B. Duncan ve R. Berman-Bieler (Ed.). *International Leadership Forum for Women with Disabilities: Final Report* içinde. New York: Rehabilitation International, 22-26.

ATAMAN, A. (06-09 Aralık 2007). Yüksek Öğrenimdeki Engelli Öğrencilerin Karşılaştığı Sorunlar Engellilere Sağlanan Eğitim Önlemleri. *Özürlüler’07 Kongre Sergi ve Sosyal Etkinlikleri “Özel Eğitime Disiplinler Arası Bakış” “Özürlülere İlişkin Hukuki Düzenlemeler” Kongre Bildiriler Kitabı*. Özürlüler Vakfı, 17-23.

AVRUPA KOMİSYONU. (2010). *Avrupa Parlamentosu, Konsey, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi ve Bölgeler Komitesine Yönelik Komisyon Tebliği Avrupa Engellilik Stratejisi 2010-2020: Engelsiz Avrupa İçin Yenilenmiş Bir Taahhüt*. <http://ozelegitimgonulluleri.com/wp-content/uploads/AvrupaEngellilikStratejisi2010-2020-1.pdf> (30 Ekim 2014).

AVRUPA KONSEYİ BAKANLAR KOMİTESİ. (2006). *Özürlü bireylerin haklarını ve topluma tam katılımını teşvik etmeye yönelik Avrupa Konseyi Özürlüler Eylem Planı 2006-2015: “Avrupa’da özürlü bireylerin yaşam kalitesinin yükseltilmesi”*. <http://cocukhizmetleri.aile.gov.tr/data/5422b041369dc316585c0d87/tavsiye%20karar%C4%B1%20engelli.pdf> (16 Eylül 2013).

- BAKIRCI, K. (29-30 Nisan 2005). Çalışma Yaşamında Engelli Kadınların Hukuksal Durumu. *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu*. İstanbul: Kocaeli Üniversitesi ve Kocaeli Büyükşehir Belediyesi: 213-221.
- BAŞER, E. H. VE H. ACAR. (17-19 Ekim 2014). İşe Göre Değil Engelliye Göre İş – Nitel Bir Çalışma. Y. İcingür, K. Arıcı ve B. Altunay-Arslantekin (Ed.). *I. Uluslararası Engellilerin İstihdamı – Sosyal Güvenlik Sorunları ve Çözüm Önerileri Kongresi* içinde. Ankara: Özbaran Ofset Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti., 177-192.
- BM ÇOCUK HAKLARI SÖZLEŞMESİ GENEL YORUM NO. 9. (2006). Engelli Çocukların Hakları.
- BM EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAKLAR SÖZLEŞMESİ KOMİTESİ GENEL YORUM NO. 5 (1994). Engelli Kişiler.
- BM ENGELLİ HAKLARINA İLİŞKİN SÖZLEŞME (BM EHİS). (2006)
- BM KADINLARA KARŞI HER TÜRLÜ AYRIMCILIĞIN ÖNLENMESİ SÖZLEŞMESİ (CEDAW). (1979).
- BRAULT, M. W. (2011). School-Aged Children with Disabilities in U.S. Metropolitan Statistical Areas: 2010. American Community Survey Briefs. *U.S. Department of Commerce, Economics and Statistics Administration, U.S. Census Bureau*. <https://www.census.gov/prod/2011pubs/acsbr10-12.pdf> (23 Temmuz 2014).
- BRISTO, M. (1998). National Council on Disability. B. Duncan ve R. Berman-Bieler (Ed.). *International Leadership Forum for Women with Disabilities: Final Report* içinde. New York: Rehabilitation International, 30-32.
- BURCU, E. (06-09 Aralık 2007b). Özürlü Bireylere Sosyolojik Bakış. *Özürlüler’07 Kongre Sergi ve Sosyal Etkinlikleri “Özel Eğitime Disiplinler Arası Bakış” “Özürlülere İlişkin Hukuki Düzenlemeler” Kongre Bildiriler Kitabı*. Özürlüler Vakfı, 246-257.
- CENTER FOR PARENT INFORMATION AND RESOURCES. <http://www.parentcenterhub.org/repository/ideal/>
- CORNELL UNIVERSITY DISABILITY STATISTICS. (2013). *Online Resource for U.S. Disability Statistics – Frequently Asked Questions*. <http://www.disabilitystatistics.org/faq.cfm#> (30 Ağustos 2014).
- ÇAKAR, T. (29-30 Nisan 2005). Engelli Kadın ve Yerel Yönetimler. *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu*. İstanbul: Kocaeli Üniversitesi ve Kocaeli Büyükşehir Belediyesi: 135-139.
- ÇAMUR-KARATAŞ, S. ve Ş. SEPİN. (17-19 Ekim 2014). Engelli Kadın ve İstihdam. Y. İcingür, K. Arıcı ve B. Altunay-Arslantekin (Ed.). *I. Uluslararası Engellilerin İstihdamı – Sosyal Güvenlik Sorunları ve Çözüm Önerileri Kongresi* içinde. Ankara: Özbaran Ofset Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti., 246-256.

- DEAL, M. (14 Mart 2013). Workers with a Disability Less Likely to be Employed, More Likely to Hold Jobs with Lower Earnings, Census Bureau Reports. *United States Census Bureau*. Release Number: CB13-47. <http://www.census.gov/newsroom/press-releases/2013/cb13-47.html>. (19 Haziran 2013).
- DEMİR, M. ve Z. YİĞİTOĞLU. (29-30 Nisan 2005). Çalışma Yaşamında Engelli Kadınların Karşılaştıkları Sorunlarla İlgili Uygulama. *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu*. İstanbul: Kocaeli Üniversitesi ve Kocaeli Büyükşehir Belediyesi: 167-175.
- DEVLET PERSONEL BAŞKANLIĞI. (2016). İstatistik - Engelli Personel ve ÖMSS İstatistikleri. <http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistikler/engelli-personel-ve-omss-istatistikleri> (25 Eylül 2016).
- DOE, T. (1998). Executive Summary of Forum Research & Evaluation: Leading Change – Women with Disabilities. B. Duncan ve R. Berman-Bieler (Ed.). *International Leadership Forum for Women with Disabilities: Final Report* içinde. New York: Rehabilitation International, 142-151.
- DUNCAN, B. ve R. BERMAN-BIELER (Ed.). (1998). *International Leadership Forum for Women with Disabilities: Final Report*. New York: Rehabilitation International.
- DÜNYA SAĞLIK ÖRGÜTÜ. (2011). Dünya Engellilik Raporu – Yönetici Özeti. <http://eyh.aile.gov.tr/data/5480490c369dc57170df34bd/Dunya%20Engellilik%20Raporu%20Yonetici%20Ozeti.pdf> (15 Temmuz 2013)
- EEOC 35th ANNIVERSARY. (t.y.). 35 Years of Ensuring the Promise of Opportunity. <https://www.eeoc.gov/eeoc/history/35th/history/index.html> (30 Haziran 2015).
- ENGELLİ HAKLARI İZLEME GRUBU (2015). *Raporlarımız Yayınlandı*. <http://www.engellihaklariizleme.org/tr/ehi-haberler/315-ehi-raporlarimiz-yayinlandi-2014.html> (30 Ekim 2015).
- ENGELLİ HAKLARI İZLEME KOMİSYONU KANUN TEKLİFİ. (2012) <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/2/2-1102.pdf> (15 Mart 2013).
- ENGELLİ KADIN DERNEĞİ (ENG-KAD). (2016). *Bizde Varız*. Türkiye: Engelli Kadın Derneği. <http://www.engellikadin.com/engelliler/ozgur-yazilar/gorunurluk-artiyor-3265.html> (28 Ağustos 2016).
- ENGELLİ KADIN DERNEĞİ. (2015). Submission to the Draft General Comment on Article: Women with Disabilities. *Committee on the Rights of Persons with Disabilities – General Comment on Women With Disabilities*. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/GCWomen.aspx> (10 Ağustos 2015).
- ENGELLİ VE YAŞLI HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. (2013b). *Engelli Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu Oluşturuluyor*.

<http://www.eyh.gov.tr/tr/24685/Engelli-Haklari-Izleme-Ve-Degerlendirme-Kurulu-Olusturuluyor> (15 Şubat 2014).

ENGELLİ VE YAŞLI HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. (2014). *Kurum Hakkında*. <http://eyh.aile.gov.tr/kurumsal/kurum-hakkinda> (13 Ekim 2014).

ENGELLİ VE YAŞLI HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. (3 Mayıs 2013a). 6462 sayılı “Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” 3 Mayıs 2013 tarih ve 28636 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. <http://www.eyh.gov.tr/tr/23471/6462-sayili-Kanun-ve-Kanun-Hukmunde-Kararnamelerde-Yer-Alan-Engelli-Bireylere-Yonelik-Ibarelerin-Degistirilmesi-Amaciyla-Bazi-Kanun-ve-Kanun-Hukmunde-Kararnamelerde-DeGISIKLIK-Yapilmasina-Dair-Kanun-3-Mayis-2013-tarih-ve-28636-sayili-Resmi-Gazete-de-yayimlanarak-yururluge-girmistir> (14 Ağustos 2014).

ENGELLİLER HAKKINDA KANUN. (2005). T.C. Resmi Gazte. 7 Temmuz 2005. (Son Değişiklik 6 Şubat 2014).

ENGİN, N., M. GUVELİ, T. GÜLTEKİN ve A. ÜNAL. (29-30 Nisan 2005). Toplum Temelli Rehabilitasyon Programında Engelli Kadınların Profilinin Değerlendirilmesi. *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu*. İstanbul: Kocaeli Üniversitesi ve Kocaeli Büyükşehir Belediyesi: 116-120.

ERSOY-ÖZCAN, M. (29-30 Nisan 2005). Engelli Kadınların Çalışma Yaşamındaki Konumu. *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu*. İstanbul: Kocaeli Üniversitesi ve Kocaeli Büyükşehir Belediyesi: 176-182.

FACT SHEET: YOUTH PEOPLE WITH DISABILITIES. (2010). <http://social.un.org/youthyear/docs/Fact%20sheet%20youth%20with%20disabilities.pdf> (17 Ocak 2013).

FAIRCHILD, S. ve P. QUINN. (29 Temmuz 2000). Socio-Empowerment Issues for Women with Disabilities. *CASSW Pre-Conference Symposium on Women – Joint Conference of the International Federation of Social Workers and the the International Association of Scholls of Social Work*. Montreal, Canada. <http://wwda.org.au/wp-content/uploads/2013/12/fairchild1.pdf> (15 Aralık 2014).

FROSCHL, M., E. RUBIN, ve B. SPRUNG. (1999). Connecting Gender and Disability. [Electronic Version] *Women’s Educational Equity Act Resource Center*. Digest. 1-10. (15 Temmuz 2012)

GENÇ, F. N. ve TURAN, A. T. (29-30 Nisan 2005). Türkiye’de Engelli Kadınların Eğitim ve İstihdamı Yeni Bir Umut Projesi. *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu*. İstanbul: Kocaeli Üniversitesi ve Kocaeli Büyükşehir Belediyesi: 198-208.

- GILL, R. (1998). Public Education & Health: How to Approach Disabled Women's Issues. B. Duncan ve R. Berman-Bieler (Ed.). *International Leadership Forum for Women with Disabilities: Final Report* içinde. New York: Rehabilitation International, 51-54.
- GÜLOĞLU, T. (14-16 Ekim 2011). Türkiye İş Kurumu'nun Engellilerin İstihdamına Yönelik Faaliyetleri. Y. İçingür ve B. Altunay (Ed.). *Uluslararası Kör ve Az Gören Kadınların Mesleki Eğitimi, Mesleki Rehabilitasyonu, İstihdamı ve Sosyal Hayata Uyum Sempozyumu* içinde. Ankara: Türkiye Körler Federasyonu, 121-130.
- GÜLOĞLU, T., A. C. AKMAN ve F. KAHRAMAN-GÜLOĞLU. (17-19 Ekim 2014). İşverenler Neden Engelli İstihdam Etmek İstemiyorlar: Yalova İlinde Bir Araştırma. Y. İçingür, K. Arıcı ve B. Altunay-Arslantekin (Ed.). *I. Uluslararası Engellilerin İstihdamı – Sosyal Güvenlik Sorunları ve Çözüm Önerileri Kongresi* içinde. Ankara: Özbaran Ofset Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti., 159-165.
- HAHN, H. (1985). Toward a Politics of Disability: Definitions, Disciplines, and Policies. *Independent Living Institute*. <http://www.independentliving.org/docs4/hahn2.html#notes> (21 Ekim 2012).
- HEUMANN, J. E. (1998). Education: Engine of Empowerment. B. Duncan ve R. Berman-Bieler (Ed.). *International Leadership Forum for Women with Disabilities: Final Report* içinde. New York: Rehabilitation International, 55-58.
- İÇLİ, T. (24 Mart 2009). Kadının Adı Yok, Engelli Kadının Hiç Yok. *Engelli Kadın ve Sağlık Sempozyumu*. Ankara: Başkent Üniversitesi Kadın-Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Araştırma ve Uygulama Merkezi. http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/Etkinlikler_etk.php (20 Mart 2011).
- İPEKYOLU KALKINMA AJANSI. (t.y.). Kadın İstihdamı Raporu TRC1 Bölgesi. <http://www.ika.org.tr/upload/yazilar/TRC1-Kadin-Istihdami-Raporu-19642.pdf> (23 Ağustos 2014).
- İŞKUR (2014). Aktif İşgücü Programları. <http://www.iskur.gov.tr/tr-tr/isarayan/aktifisgucuprogramlari.aspx> (10 Ekim 2014).
- İŞKUR. (2011). *2011 İstatistik Yıllığı*. <http://www.iskur.gov.tr/kurumsalbilgi/istatistikler.aspx#dltop> (19 Eylül 2012).
- KADININ İNSAN HAKLARI PROJESİ (KİHP) - YENİ ÇÖZÜMLER VAKFI İRTİBAT BÜROSU (2001). *Pekin+5: Birleşmiş Milletler'de Kadının İnsan Hakları ve Türkiye'nin Taahhütleri*. E. Anıl, P. İlkaracan, Z. Kılıç, K. Ronge, G. Seral ve T. Ülken. <http://www.kadinininsanhaklari.org/static/yayin/kitapcik/pekin-5.pdf> (16 Haziran 2012).

- KAHRAMAN-GÜLOĞLU, F. (14-16 Ekim 2011). Görme Engelli Kadınların Sosyal Hayata Adaptasyonu - Türkiye Gerçeği. Y. İçingür ve B. Altunay (Ed.). *Uluslararası Kör ve Az Gören Kadınların Mesleki Eğitimi, Mesleki Rehabilitasyonu, İstihdamı ve Sosyal Hayata Uyumu Sempozyumu* içinde. Ankara: Türkiye Körler Federasyonu, 217-228.
- KAMANLIOĞLU, M. (2007). Feminist Perspektifte Özürlü Kadına Bakışın Sosyolojik Değerlendirmesi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi SBE.
- KARATAŞ, K. (2002). Engellilerin Toplumla Bütünleşme Sorunları Bir Sosyal Politika Yaklaşımı. <http://www.sosyalhizmetuzmani.org/engellitoplum.htm> (12 Şubat 2014).
- KAYA, H. (15 Nisan 2012). Türkiye’de engelli kadın olmanın sorunları. *Yeni Şafak*. <http://yenisafak.com.tr/yorum/?i=378098> (15 Eylül 2013).
- KAYHAN-KUZGUN, İ. ve D. GÜLER-AYDIN (29-30 Nisan 2005). Türkiye’de İşgücü Piyasasında Engelli Kadının Yeri. *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu*. İstanbul: Kocaeli Üniversitesi ve Kocaeli Büyükşehir Belediyesi: 222-231.
- KELLEÇİ, L. (29-30 Nisan 2005). Engelli Kadın ve Sosyal Statü. *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu*. İstanbul: Kocaeli Üniversitesi ve Kocaeli Büyükşehir Belediyesi:103-107.
- KESSLER FOUNDATION. (2015). *National Employment & Disability Survey – Executive Summary*. https://kesslerfoundation.org/sites/default/files/filepicker/5/KFSurvey2015_ExecutiveSummary.pdf (21 Mayıs 2016).
- KNOLL, K. R. (2012). Feminist Disability Studies: Theoretical Debates, Activism, Identity Politics, & Coalition Building. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Washington: University of Washington, Gender, Women, Sexuality Studies Department.
- MEB ÖZEL EĞİTİM VE REHBERLİK HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. (t.y.) <http://orgm.meb.gov.tr/> (23 Nisan 2016).
- MEEKOSHA, H. (2005). *A feminist/gendered critique of the intersections of race and disability: the Australian experience*. <http://wwda.org.au/wp-content/uploads/2013/12/vancouver1.pdf> (23 Ağustos 2014).
- MESSEL, E. (1998). The ILO Experience with Employment Strategies and Women with Disabilities. B. Duncan ve R. Berman-Bieler (Ed.). *International Leadership Forum for Women with Disabilities: Final Report* içinde. New York: Rehabilitation International, 78-81.

- MILLER, P. S. (1997-1998). Disability Civil Rights and A New Paradigm for the Twenty-First Century: The Expansion of Civil Rights Beyond Race, Gender and Age. *1.U.Pa. J. Lab. & Emp. L.* 511-526. <http://heinonline.org> (29 Mayıs 2013).
- MORKOÇ, A., M. VATAN ve E. AKALIN. (17-19 Ekim 2014). Engelli Bireylerin İstihdam Edilmesinde İş ve Meslek Danışmanlarının Rolü. Y. İçingür, K. Arıcı ve B. Altunay-Arslantekin (Ed.). *I. Uluslararası Engellilerin İstihdamı – Sosyal Güvenlik Sorunları ve Çözüm Önerileri Kongresi* içinde. Ankara: Özbaran Ofset Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti., 195-209.
- NATIONAL COUNCIL ON DISABILITY. (2015). *National Disability Policy: A Progress Report – July 2015*. <http://www.ncd.gov/policy/national-disability-policy-progress-report-july-2015> (15 Eylül 2015).
- NATIONAL COUNCIL ON DISABILITY. (t.y.). <http://www.ncd.gov/> (25 Mart 2016).
- NCES - U.S. DEPARTMENT OF EDUCATION. (2016). *Digest of Education Statistics 2015*. <https://nces.ed.gov/pubsearch/pubsinfo.asp?pubid=2016014> (31 Ekim 2016).
- NOSEK, M. A. (1998). U.S. National Study on Women with Physical Disabilities. B. Duncan ve R. Berman-Bieler (Ed.). *International Leadership Forum for Women with Disabilities: Final Report* içinde. New York: Rehabilitation International, 94-96.
- ORHAN, S. (2011). Türkiye’de Özürlü Dostu İstihdam Politikaları (Durum Analizi ve Öneriler). *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Sakarya. Sakarya Üniversitesi SBE.
- ÖYHGM. (2011). *İşgücü Piyasasının Özürlüler Açısından Analizi Özet Rapor*. http://eyh.aile.gov.tr/data/5458c557369dc34c643cef43/isgucu_engelliler_ozet_rapor.pdf (10 Eylül 2012).
- ÖZEL EĞİTİM HAKKINDA KHK. (1997). T.C. Resmî Gazete. 6 Haziran 1997.
- ÖZEL EĞİTİM HİZMETLERİ YÖNETMELİĞİ. (2006). T.C. Resmî Gazete. 26184. 31 Mayıs 2006. (Son değişiklik 21 Temmuz 2012).
- PARKER, G., C. GREBE, M. HIRST, N. HENDEY ve G. PASCALL. (2007). Double Discrimination? Gender and Disability in Access to the Labor Market. *University of York, Social Policy Research Unit*. <http://www.york.ac.uk/inst/spru/pubs/pdf/double.pdf> (21 Kasım 2015).
- PEARSON, H. E. (2012). A methodological approach to examining racial and ethnic minorities with disabilities: intersecting and interlocking race/ethnicity, disability, and gender. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Iowa: Iowa State University Graduate College. <http://lib.dr.iastate.edu/etd> (10 Kasım 2015).
- RATIONALWIKI. (2016). Intersectionality. <http://rationalwiki.org/wiki/Intersectionality> (26 Nisan 2016).

RODHAM CLINTON, H. (5 Eylül 1995). *Remarks to the U.N. 4th World Conference on Women Plenary Session..19.35 dak. Beijing, China.* <http://www.americanrhetoric.com/speeches/hillaryclintonbeijingspeech.htm> (18 Şubat 2013).

SABANCI ÜNİVERSİTESİ TOPLUMSAL CİNSİYET VE KADIN ÇALIŞMALARI FORUMU. (2015). *Uluslararası Akademide Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İyi Örnekler Raporu – Çalıştay Raporu ve Politika Belgesi.* <http://www.aciktoplumvakfi.org.tr/pdf/akademi14122015.pdf> (16 Mart 2016).

SAKATLIK ÇALIŞMALARI. sakatlikcalismalari.net

SAKINÇ, Ö., D. DEMİRCİ, F. ŞANÖZ VE E. ŞAHİN. (17-19 Ekim 2014). Engelli Bireylerin Çalışma Hayatında Karşılaştıkları Sorunlar ve Çorum İli Araştırması. Y. İçingür, K. Arıcı ve B. Altunay-Arslantekin (Ed.). *I. Uluslararası Engellilerin İstihdamı – Sosyal Güvenlik Sorunları ve Çözüm Önerileri Kongresi* içinde. Ankara: Özbaran Ofset Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti., 233- 245.

SARA-SERRANO MATHIASON, M.-C. (2003). Women with Disabilities: Lessons of Reinforcing the Gender Perspective in International Norms and Standarts. <http://wwda.org.au/wp-content/uploads/2013/12/mathiasondoc1.doc> (15 Şubat 2013).

SEPİN, Ş. (14-16 Ekim 2011). Engelli Kadınların Sosyal Yaşama Katılmalarında Örgütlenmenin Önemi. Y. İçingür ve B. Altunay (Ed.). *Uluslararası Kör ve Az Gören Kadınların Mesleki Eğitimi, Mesleki Rehabilitasyonu, İstihdamı ve Sosyal Hayata Uyum Sempozyumu* içinde. Ankara: Türkiye Körler Federasyonu, 115-117.

SOSYAL HİZMETLER VE ÇOCUK ESİRGEME KURUMU KANUNU. (1983). T.C. Resmî Gazete. 18059. 27 Mayıs 1983. (Son Değişiklik 6 Şubat 2014).

STEINMETZ, E. (2006). Americans with Disabilities: 2002 – Household Economic Studies – Current Population Reports. P70-107. <https://www.census.gov/prod/2006pubs/p70-107.pdf> (23 Ocak 2013).

ŞAHSUVAROĞLU, T. (06-09 Aralık 2007). Ülkemizde Zihinsel Öğrenme Yetersizliği Olan Çocuklara İş ve Meslek Eğitimi Veren Okullara İlişkin Bir Durum Saptaması ve Öneriler. *Özürlüler'07 Kongre Sergi ve Sosyal Etkinlikleri “Özel Eğitime Disiplinler Arası Bakış” “Özürlülere İlişkin Hukuki Düzenlemeler” Kongre Bildiriler Kitabı.* Özürlüler Vakfı, 44-52.

T.C. AİLE VE SOSYAL POLİTİKALAR BAKANLIĞI ENGELLİ VE YAŞLI HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (EYHGM). (2013). *Destek Özel Eğitim Hizmetlerinin Verimliliğinin Araştırılması Projesi (DESÖP).* http://eyh.aile.gov.tr/data/54255290369dc314a097ebfb/destek_ozel_egitim_hizmetlerinin_verimliliğinin_arastirilmesi_projesi.pdf (18 Haziran 2015).

- T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI VE BM MUKİM KOORDİNATÖRLÜĞÜ. (2010). *Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu Türkiye 2010*.
<http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/mdg/mdgreportTurkey2010.html> (25 Mayıs 2013).
- T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (2008). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı 2008-2013*.
<http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/TCEUlusaleylemplan i.pdf> (12 Temmuz 2014).
- T.C. BAŞBAKANLIK KANUNLAR VE KARARLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. (28.01.2016). *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanun Tasarısı*.
<http://www2.tbmm.gov.tr/d26/1/1-0596.pdf> (26 Mayıs 2016).
- T.C. KALKINMA BAKANLIĞI. (2015). *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018 – Özürlülere Sunulan Hizmetlerin Etkinleştirilmesi Çalışma Grubu Raporu 2023*.
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/zel%20htisas%20Komisyonu%20Raporlar/Attachments/2651/%C3%96z%C3%BCrl%C3%BClere%20Sunulan%20Hizmetlerin%20Etkinle%C5%9Ftirilmesi%20%C3%87al%C4%B1%C5%9Fma%20Grubu%20Raporu.pdf> (23 Mayıs 2016).
- T.C. MEB STRATEJİ GELİŞTİRME DAİRE BAŞKANLIĞI. (2010-2011). *Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2010-2011*. <http://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/icerik/64> (23 Aralık 2015).
- T.C. MEB STRATEJİ GELİŞTİRME DAİRE BAŞKANLIĞI. (2011-2012). *Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2011-2012*. <http://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/icerik/64> (23 Aralık 2015).
- T.C. MEB STRATEJİ GELİŞTİRME DAİRE BAŞKANLIĞI. (2012-13). *Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2012-2013*. <http://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/icerik/64> (23 Aralık 2015).
- T.C. MEB STRATEJİ GELİŞTİRME DAİRE BAŞKANLIĞI. (2013/'14). *Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2013/'14*. <http://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/icerik/64> (23 Aralık 2015).
- T.C. MEB STRATEJİ GELİŞTİRME DAİRE BAŞKANLIĞI. (2015/'16). *Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2015/'16*. <http://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/icerik/64> (30 Mayıs 2016).
- T.C. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI. (2014). *MEB Bilgilendirme Arşivi, Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği Taslağı*.
http://www.meb.gov.tr/meb_duyuruayrinti.php?ID=6634 (25 Temmuz 2014).
- TBMM KADIN ERKEK FIRSAT EŞİTLİĞİ KOMİSYONU. (2012). *Toplumsal Cinsiyet Açısından Anayasa Komisyon Raporu*. Yayın No: 9.

https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/komisyon_yayin_no_9.pdf (15 Eylül 2015).

TBMM KADIN ERKEK FIRSAT EŞİTLİĞİ KOMİSYONU. (2013). *Her Alandaki Kadın İstihdamının Artırılması ve Çözüm Önerileri Komisyon Raporu*. Yayın No: 12. https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/komisyon_raporu_2014_1.pdf (17 Eylül 2015).

TBMM KADIN ERKEK FIRSAT EŞİTLİĞİ KOMİSYONU. (2014). *Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Komisyon Raporu*. Yayın No: 14. https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/kefek_but_rpr.pdf (17 Eylül 2015).

TBMM. (2009). *Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu - Komisyon Hakkında Genel Bilgiler*. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/hakkinda.htm> (10 Mayıs 2013)

THE INDIVIDUALS WITH DISABILITIES EDUCATION IMPROVEMENT ACT OF 2004. PL. 101-104.

THE NATIONAL WOMEN’S CONFERENCE IN HOUSTON, 1977. (t.y.). <http://www.jofreeman.com/photos/IWY1977.html> (23 Mart 2013).

TİHEK (TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU). (2017). Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Yeni Üyeleri Belirlendi. <http://www.tihek.gov.tr/tr/haberler-ve-duyurular/haberler/turkiye-insan-haklari-ve-esitlik-kurulu-yeni-uyeleri-belirlendi/135> (23 Mart 2017).

TOPÇUBAŞI, F. ve Ç. ARIKAN. (29-30 Nisan 2005). Türkiye’de Görme Engelli Kadınların Konumu: Genel Bir Değerlendirme. *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu*. İstanbul: Kocaeli Üniversitesi ve Kocaeli Büyükşehir Belediyesi: 76-82.

TRAUSTADOTTIR, R. (1990). “Obstacles to Equality: The Double Discrimination of Women with Disabilities”. *Women with Disabilities: Issues, Resources, Connections. Revised*. R. Traustadottir (hızl.), P. Harris (güncelleyen). 1997. Syracuse University: The Center on Human Policy. 5-33. <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED413721.pdf> (15 Temmuz 2014).

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI KURUMU. (2016). 2015 Yılı İnsan Hakları İhlal İddialarına İlişkin Sayısal Veriler. http://www.tihek.gov.tr/www/files/istatistik_2015.pdf (23 Mart 2017).

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU KANUNU. (2016). T.C. Resmi Gazete. 29690. 20 Nisan 2016.

U.S. CENSUS BUREAU, AMERICAN FACT FINDER. (2005). 2005 ACS – Disability Status By Sex by School Enrollment by Educational Attainment for the Civilian Noninstitutionalized Population 18 to 34 Years. B18010.

- https://factfinder.census.gov/faces/tableservices/jsf/pages/productview.xhtml?pid=ACS_05_EST_B18010&prodType=table (17 Mayıs 2015).
- U.S. CENSUS BUREAU, AMERICAN FACT FINDER. (2011a). 2011 ACS 1 Year Estimates - Sex by Age Disability Status. B18101. https://factfinder.census.gov/faces/tableservices/jsf/pages/productview.xhtml?pid=ACS_11_1YR_B18101&prodType=table (15 Ağustos 2013).
- U.S. CENSUS BUREAU, AMERICAN FACT FINDER. (2011b). 2011 ACS 1 Year Estimates - Disability Characteristics. S1810. https://factfinder.census.gov/faces/tableservices/jsf/pages/productview.xhtml?pid=ACS_11_1YR_S1810&prodType=table (15 Ağustos 2013).
- U.S. CENSUS BUREAU, AMERICAN FACT FINDER. (2011g). 2011 ACS 1 Year Estimates, Selected - Economic Characteristics for the Civilian Noninstitutionalized Population by Disability Status. S1811. http://factfinder.census.gov/faces/tableservices/jsf/pages/productview.xhtml?pid=ACS_11_1YR_S1811&prodType=table (15 Ağustos 2013).
- U.S. CENSUS BUREAU, AMERICAN FACT FINDER. (2011h). 2011 ACS 1 Year Estimates - Sex by Disability Status by Full-Time Work Status in the Past 12 Months for the Population 16 to 64 Years. C23023. https://factfinder.census.gov/faces/tableservices/jsf/pages/productview.xhtml?pid=ACS_11_1YR_C23023&prodType=table (15 Ağustos 2013).
- U.S. DEPARTMENT OF HEALTH AND HUMAN SERVICES, ADMINISTRATION FOR COMMUNITY LIVING. (2017). *National Institute on Disability, Independent Living and Rehabilitation Research (NIDILRR)*. <https://acl.gov/programs/nidilrr/> (2 Mayıs 2017).
- U.S. DEPARTMENT OF EDUCATION. (01.10.2015). *US Department of Education Principal Office Functional Statements Organization Chart – Office of Special Education and Rehabilitative Services*. https://www2.ed.gov/about/offices/list/om/fs_po/orglist.html?exp=5 (20 Nisan 2016).
- UN CENTRE FOR SOCIAL DEVELOPMENT AND HUMANITARIAN AFFAIRS DIVISION FOR THE ADVANCEMENT OF WOMEN. (20-24 August 1990). Report on the Seminar of Disabled Women. Vienna. <http://wwda.org.au/wp-content/uploads/2013/12/viennawwd1.pdf>. (25 Ağustos 2013).
- UN COMMITTEE ON THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES (17 Ağustos - 4 Eylül 2015). *General Comment on Article 6: Women with Disabilities (Draft)*. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/GCWomen.aspx> (10 Ekim 2015)
- UN ENABLE. (2003-04c). *International Norms and Standards Relating to Disability – Part V. – Part V. Persons with disabilities and multiple discrimination – Rights*

of special groups. 5/10 – 4. Rights of Women with Disabilities.
<http://www.un.org/esa/socdev/enable/comp504.htm> (23 Ağustos 2013).

UN ENABLE. (2006). Some Facts About Persons with Disabilities.
<http://www.un.org/disabilities/convention/pdfs/factsheet.pdf> (23 Temmuz 2014).

UN ENABLE. (t.y.). *Convention and Optional Protocol Signatures and Ratifications.*
<http://www.un.org/disabilities/countries.asp?id=166> (1 Şubat 2016)

UNITED NATIONS ECONOMIC AND SOCIAL COMMISSION FOR ASIA AND THE PACIFIC [UN ESCAP]. (1995). *Hidden Sisters: Women and Girls with Disabilities in the Asian and Pacific Region.* (Rapor No: ST/ESCAP/1548).
<http://hpod.org/pdf/hiddensisters.pdf> adresinden 30 Haziran 2015 tarihinde edinilmiştir.

USAID. (2015). Advancing Women and Girls with Disabilities.
<https://www.usaid.gov/what-we-do/gender-equality-and-womens-empowerment/women-disabilities> (11 Şubat 2016).

ÜLKEM İÇİN ENGEL TANIMIYORUM. (2012-2015).
<http://www.ulkemicin.com.tr/engel-tanimiyorum> (15 Ekim 2015).

VARDAR, N. (28 Ocak 2016). Özel Eğitimde Branşlaşma Kalktı. Peki Nitelik Sorunu Nasıl Çözülecek? *Bianet – BİA Haber Merkezi.*
<http://bianet.org/bianet/toplum/171576-ozel-egitim-ogretmenliginde-branslasma-kalkti-peki-nitelik-sorunu-nasil-cozulecek> (30 Mayıs 2016).

VISION OFFICE. (18-11 August 2003). *Final Report of the UN ESCAP Workshop on Women and Disability: Promoting Full Participation of Women with Disabilities in the Process of Elaboration on an International Convention to Promote and Protect the Rights and Dignity of Persons with Disabilities.* Bangkok, Thailand.
<http://wwda.org.au/wp-content/uploads/2013/12/unescapwwd1.pdf> (25 Nisan 2013).

WAXMAN-FIDUCCIA, B. (1998). A Disabled Feminist on Sexual Politics. B. Duncan ve R. Berman-Bieler (Ed.). *International Leadership Forum for Women with Disabilities: Final Report* içinde. New York: Rehabilitation International, 43-45.

WOMEN ENABLED INTERNATIONAL. (2017). <http://womenenabled.org/index.html> (25 Mart 2017).

WOMEN WATCH, FACT SHEET ABOUT GIRLS AND WOMEN WITH DISABILITIES. (t.y.) <http://www.un.org/womenwatch/enable/index.html#2> (23 Aralık 2013).

WOMEN'S BUREAU, US DEPARTMENT OF LABOR. (2015). Fact Sheet – A Guide to Hiring Women with Disabilities.

[https://www.dol.gov/wb/media/women with disability fact sheet.pdf](https://www.dol.gov/wb/media/women_with_disability_fact_sheet.pdf) (9 Ocak 2016).

WOMEN’S EDUCATIONAL EQUITY ACT RESOURCE CENTER. (1999). *The Individuals with Disabilities Education Act*. [Electronic Version] *Women’s Educational Equity Act Resource Center*. Digest. 5,6. (15 Temmuz 2012).

WORLD BANK. (2001). *Engendering Development - Through Gender Equality in Rights, Resources and Voice*. A World Bank Policy Research Report. USA: Oxford University Press. http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/2001/03/01/000094946_01020805393496/Rendered/PDF/multi_page.pdf (07 Aralık 2013).

YAŞIN-DÖKMEN, Z. (24 Mart 2009). Toplumsal Cinsiyet ve Engellilik: ‘Bermuda Üçgeni’ ya da ‘Kara Delik’ Etkisi. *Engelli Kadın ve Sağlık Sempozyumu*. Hacettepe Üniversitesi, Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi. <http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/Etkinlikler.php> (10.02.2014).

YILMAZ, E. (17-19 Ekim 2014). Engelli Bireylerin İstihdam Edilebilirliğinin Tespiti ve İstihdam Sürecinde İşverenlerin ve Engelli Çalışanların Karşılaştığı Sorunlar. Y. İçingür, K. Arıcı ve B. Altunay-Arslantekin (Ed.). *I. Uluslararası Engellilerin İstihdamı – Sosyal Güvenlik Sorunları ve Çözüm Önerileri Kongresi* içinde. Ankara: Özbaran Ofset Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti., 166-176.

EKLER

EK 1: Tarihsel Karşılaştırmalı Analizde Kullanılan ABD Veri Setlerinin Özellikleri

Gelir ve Program Katılımı Araştırması (Survey of Income and Program Participation [SIPP])

Gelir ve Program Katılımı Araştırması (SIPP) detaylı demografik, istihdam ve sağlık özellikleri ile ilgili bilgileri içeren ulusal olarak temsil yeteneğine sahip hane halkı içerisinde yaşayan bireylerden oluşan örnekleme yapılan bir araştırmadır. SIPP ABD Çalışma İstatistikleri İdaresi adına Nüfus Sayım İdaresi tarafından yapılmaktadır. SIPP ile ABD nüfusunun gelir ve program katılımı özellikleri hakkında kapsamlı bilgi edinilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca çalışma sınırlamaları, işlevsel sınırlamalarla ilgili düzenli bilgi toplanmaktadır. Araştırmada gazetede kelimeleri görmek, konuşmaları duymak ya da 4,5 kg ağırlığı taşımak gibi duyuşsal ya da fiziksel fonksiyonları yerine getirip getiremedikleri; banyo yapmak, giyinmek, ev içinde dolaşmak gibi günlük yaşam aktivitelerini yerine getirip getiremedikleri; ev dışına çıkmak, para ya da fatura işlemlerini halletmek, ilaç almak ya da telefon kullanmak gibi aktiviteleri yapıp yapamadıkları gibi sorular sorulmaktadır. Araştırmada tekerlekli sandalye gibi yardımcı araç kullananlar, gelişimsel bozukluğu olanlar, Alzheimer hastası olanlar, 65 yaşın altında olup sosyal yardım alanlar engelli olarak kabul edilmektedir (Silverstein, Julnes ve Nolan, 2005: 422, 423). SIPP kurum dışında yaşayan nüfus hakkında veri toplamaya yönelik dört aylık görüşmelerle gerçekleştirilen bir taramadır.

SIPP geniş temelli bir engellilik tanımını (belirli işlevsel aktiviteler, günlük yaşam aktiviteleri, günlük yaşam aktivitelerinin özellikleri, özel yardım kullanımı gibi) kullanmaktadır (Jans ve Stoddard, 1999: 4). 15 yaş ve üzerindeki bireyleri bir engele sahip olarak tanımlamak için SIPP’te engellilik durumunun tanımı, fonksiyonel sınırlamalar, günlük yaşam aktiviteleri ve günlük yaşama yardımcı aktiviteler şu kriterler aracılığıyla belirlenmektedir (Cornell University Disability Statistics, 2013, Where does the 54 million Americans living with a disability number come from? bölümü, ¶ 4, 5):

1. Tekerlekli sandalye, baston, koltuk değneğı gibi yardımcı araçlar kullanımı

2. Fonksiyonel aktivitelerin (görme, duyma, konuşma, kaldırma/taşıma, merdiven kullanma, yürüme, küçük objeleri kavramada) bir ya da daha fazlasında zorluk yaşanması
3. Günlük yaşam aktivitelerinin (ev içinde gezinme, yatağa girip çıkma, sandalyeye oturup kalkma, banyo yapma, giyinme, yemek yeme, tuvaletini yapma) bir ya da daha fazlasında zorluk yaşanması
4. Günlük yaşama yardımcı aktivitelerin (dışına çıkma, para ya da faturaların kaydını tutma, yemek hazırlama, hafif ev işlerini yapma, reçete edilmiş ilaçları tam zamanında doğru miktarda alma ve telefon kullanma) bir ya da daha fazlasında zorluk yaşanması
5. Özel durumlardan (öğrenme engelliliği, zeka geriliği yada diğer gelişimsel engellilik, Alzheimer hastalığı ya da diğer bazı akılsal veya duygusal durum) biri ya da daha fazlasına sahip olunması
6. Günlük yaşam aktivitelerine ciddi şekilde etki eden diğer akılsal ya da duygusal durumlardan (sıklıkla depresif ya da kaygılı, diğerleriyle iyi geçinmede sıkıntılı, konsantre olmada sorunlu, günlük stresle başa çıkmada problemlili) herhangi birine sahip olunması
7. Ev çevresinde çalışma yeteneğini sınırlayan bir duruma sahip olunması
8. 16-67 yaş arasındaki bireylerin işe girmede güçlük yaşayacak bir duruma sahip olması
9. Çalışmadığı için federal yardım alması

Bireyler 1, 6 ya da 9 numaralı koşullara sahipse ya da Alzheimer hastalığına ya da zeka geriliğine ya da diğer gelişimsel engelliliğe sahipse; ya da 2, 3, 4, 7 veya 8 numaralı kriterlerden birini ya da daha fazlasını tek başına, yardım almadan yapamıyorsa şiddetli engele sahip olarak tanımlanır (Cornell University Disability Statistics, 2013g, Where does the 54 million Americans living with a disability number come from? bölümü, ¶ 6).

Amerikan Toplum Taraması (American Community Survey [ACS])

ACS’de engelliliğe dair en detaylı ve güncel tahminler bulunmaktadır. Altı engellilik tipini içermektedir (Cornell University Disability Statistics, 2013, What data source should I use bölümü, ¶ 4). Brault (2011: 2, 7) ACS’nin özel eğitime ihtiyaç duyan çocuk nüfusunun anlaşılmasına yardımcı olabilecek temel kavramlar içerdiğini ifade etmiştir. Ayrıca ABD’de ülke genelinde yapılan bir tarama çalışması olan ACS ile her yıl güvenilir

demografik, sosyal, ekonomik ve konut ile ilgili ülke, eyaletler, ilçeler ve diğler yerel yerleşim yerlerine ait düzenli veri toplandığına dikkat çekmiştir.

ACS altı engellilik bakış açsını yakalamaya çalışmaktadır. Engelliliğın çeşitli karakteristik özelliğini yansıtmak için ACS ciddi zorlukları olan dört temel fonksiyon alanı tanımlamaktadır: görme, duyma, öğrenmeye ilişkin (bilişsel), dolaşma. Bu fonksiyonel sınırlılıklara günlük temel iki yaşamsal aktivite alanı da eklenmiştir: kişisel bakım yapmada zorluk (banyo yapma ve giyinmede zorlanma gibi), bağımsız yaşama da zorluk (15 yaş ve üzerindeki bireylerde günlük ayak işlerinden evden dışarı çıkma, alışveriş yapma, doktora gitme gibi aktivitelerde zorlanma gibi) (U.S. Census Bureau, American FactFinder, 2010; Brault, 2011, 1).

ÖZGEÇMİŞ

1982 İzmit doğumlu olan Fatma Kahraman Güloğlu 2004 yılında Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde mezun oldu. 2007 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji ABD'da "Türkiye Çocuk Refahı Alanın Koruyucu Aile Hizmeti: Sakarya ve Kocaeli Örneği" başlıklı tezi ile yüksek lisansını tamamladı. 2007-2009 yılları arasında T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nda (mülga) Sosyolog olarak görev yaptı. Görevi esnasında kadın ve engellilik alanlarında çalıştı. 2009 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji ABD'da doktora çalışmalarına başladı. 2012-2013 yıllarında ABD'de Tompkins Cortland Community College (TC3) ve Cornell Üniversitesi K. Lisa Yang ve Hock E. Tan Employment and Disability Institute (İstihdam ve Engellilik Enstitüsü) doktora tez çalışması için misafir araştırmacı olarak bulundu. Halen Yalova Üniversitesi İİBF Sosyal Hizmet Bölümü'nde çalışmaktadır. Evli ve bir çocuk annesidir.